Robert D. Kaplan (n. 1952) este unul dintre cei mai importanţi analişti de politică externă americani şi un specialist de renume în istoria Războiului Rece. Revista *Foreign Policy* l-a inclus de două ori în „Top 100 Global Thinkers", iar *The New York Times* l-a nominalizat printre cei mai influenţi analişti ai epocii de după cel de-al Doilea Război Mondial, alături de Francis Fukuyama, Paul Kennedy şi Samuel Huntington.

În ultimii treizeci de ani a scris articole pentru *The Atlantic*, *The New York Times*, *The Washington Post*, *Financial Times*, *The Wall Street Journal* şi *The Los Angeles Times*. În calitate de corespondent de presă, a călătorit în peste 100 de ţări şi a locuit vreme îndelungată în Israel, Portugalia şi Grecia. Ca urmare a numeroaselor sale vizite în estul şi sud-estul Europei, a devenit un fin cunoscător al Balcanilor, fiind unul dintre primii autori americani care au prevăzut izbucnirea unui război în regiune. Între volumele sale de analiză geopolitică şi de călătorii se numără: *Asia's Cauldron*: *The South China Sea and the end of a Stable Pacific*, *The Revenge of Geography*. *What the Map Tells Us About Corning Conflicts and the Battle Against Fate* (*Răzbunarea geografiei*. *Ce ne spun hărţile despre viitoarele conflicte şi lupta împotriva destinului*, 2013); *Monsoon*: *The Indian Ocean and the Future of American Power*, *Balkan Ghosts*: *A Journey Through History* (*Fantomele Balcanilor*. *O călătorie în istorie*, 2007) şi *Eastward to Tartary*: *Travels in the Balkans*, *the Middle East*, *and the Caucasus* (*La Răsărit*, *spre Tartaria*. *Călătorii în Balcani*, *Orientul Mijlociu şi Caucaz*, 2002). Robert D. Kaplan este în prezent *senior fellow* la Center for a New American Security; a lucrat ca analist geopolitic pentru agenţia Stratfor, a fost profesor invitat la United States Naval Academy şi membru al Departamentului Apărării al Statelor Unite. A consiliat mai mulţi preşedinţi, secretari de stat şi miniştri ai apărării americani.

*

ROBERT D. KAPLAN
ÎN UMBRA EUROPEI

Două războaie reci şi trei decenii de călătorie prin România şi dincolo de ea

Traducere din engleză de Constantin Ardeleanu şi Oana Celia Gheorghiu

Seria „Istorie contemporană” este coordonată de Cristian Vasile şi Vladimir Tismăneanu

Redactor: Anca Lăcătuş Coperta: Angela Rotaru Corector: Cristina Jelescu Tehnoredactor: Manuela Măxineanu DTP: Andreea Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Robert D. Kaplan
In Europe's Shadow
Copyright © 2016 by Robert D. Kaplan.
By arrangement with the author.
All rights reserved.
Copyright hărţi © 2016 by David Lindroth Inc.
e HUMANITAS, 2016, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Kaplan, Robert D.

În umbra Europei: două războaie reci şi trei decenii de călătorie prin România şi dincolo de ea / Robert D. Kaplan; trad.: Constantin Ardeleanu, Oana Celia Gheorghiu.

— Bucureşti: Humanitas, 2016
Conţine bibliografie
Index
ISBN 978 – 973 – 50 – 5148 – 8
I. Ardeleanu, Constantin (trad.)
II. Gheorghiu, Oana Celia (trad.)
94 (498)

EDITURA HUMANITAS
www.humanitas.ro

Hărţi 10
Prolog – Camera lui Nabokov 25

I. Bucureşti, 1981 37
II. Bucureşti, 2013 65
III. Bizanţul latin 95
IV. Stepa Bărăganului 128
V. Marele cimitir evreiesc 175
VI. Culoarul Pontic 210
VII. Dincolo de Carpaţi 246
VIII. Bastionul Pescarului 288
Mulţumiri 311
Bibliografie selectivă 315
Creditele ilustraţiilor 327
Indice 329

Cine-a zâmbit vreodată, gândind la trecut sau viitor?
Fernando Pessoa, 1926
*

Adevărata experienţă înseamnă să-ţi reduci legăturile cu realitatea şi să intensifici analiza acelor legături.
Fernando Pessoa, 1935

Camera lui Nabokov

BIBLIOTECA MEA ESTE ACUM O POVARĂ. CUPRINDE însemnările pe care mi-e teamă să nu le pierd înainte de a le folosi. Astfel, trebuie să aştern pe hârtie cele ce urmează. Apoi pot să mă debarasez de bibliotecă şi să continui să mă despart de toate posesiunile lumeşti – cea mai mare umilinţă a bătrâneţii.

O carte înseamnă libertate; prea multe cărţi simt un obstacol în calea cunoaşterii lumii. Nu mai poţi vedea limpede când ai în minte un citat pentru orice privelişte care ţi se dezvăluie ochilor.

Cărţile cu coperte cartonate sunt pentru firile sedentare. Am destul de puţine, şi încă şi mai puţine ediţii princeps. Nimic care să impresioneze un bibliofil. Biblioteca mea constă în principal în ediţii broşate roase, pline de însemnări făcute de-a lungul anilor. Dar pentru

mine fiecare carte este preţioasă. Un buget mic te face să apreciezi cartea şi să cumpăneşti cu mare grijă ce cumperi. N-am avut o slujbă *fulltime* până la vârsta de cincizeci şi trei de ani, apoi am avut mai multe la rând, uneori concomitent. Astfel că, la maturitate, am început să adun tot mai multe cărţi, însă fiecare în parte însemna tot mai puţin pentru mine. Cu adevărat importante sunt volumele pe care le-am cumpărat cu decenii în urmă. Nu poţi să le uiţi aşa cum nu poţi să uiţi nişte prieteni vechi cu care ai pierdut legătura, cu toate defectele lor.

Asemenea amintirilor vechi peste care se suprapun unele noi, obiectele dragi mie au ajuns la fundul teancurilor. Icoana pe care mi-a dăruit-o un artist român şi care pe vremuri ocupa un loc privilegiat este acum înghesuită între o carte despre Balcani şi o statuie cambodgiană, în spatele căreia se află o reproducere cumpărată de la un muzeu din Lahore cu aproape o viaţă în urmă. Trebuie să mă despart de toate astea. Feriţi-vă de vanitatea de a colecţiona!

Dar e greu. O carte bună pe noptieră luminează până şi cea mai mizeră cameră de hotel. Sir Ronald Storrs, guvernatorul britanic al Ciprului, nota, după ce mulţimea îi incendiase biblioteca, în 1931, că „până şi obiectele considerate de obicei neînsufleţite, asupra cărora ai cugetat adesea şi îndelung, pot fi asemenea unor fiinţe iubite de care nimic nu te poate despărţi. Pot să închid ochii şi să simt încă fiecare carte la locul ei…” Acest citat este dintr-una din puţinele ediţii princeps pe care le deţin.[1]

Cartea este cel mai senzual obiect neînsufleţit. Am în mână o ediţie broşată Hutchinson din 1977 a cărţii lui C.R. Boxer, *The Portuguese Seaborne Empire*, *1415 – 1825* (*Imperiul maritim portughez*, *1415 – 1825*) – prima ediţie a fost publicată în 1969 –, o lucrare de referinţă pentru cei îndrăgostiţi de istoria portugheză. Privesc coperta: în partea de sus, scrisul elegant pe un fundal negru, iar jos, o caravelă plutind pe o mare agitată de un turcoaz viu, în

1 Sir Ronald Storrs, Orientations, Ivor Nicholson & Watson, Lon- don, 1937, p. 609.

spatele căreia se vede o hartă; această ediţie broşată are textura unui vas medieval.

De zeci de ani încep fiecare nou proiect cumpărând o carte frumoasă pe acea temă: ediţii ilustrate din Alan Moorehead, *The White Nile* (*Nilul Alb*, 1960) şi *The Blue Nile* (*Nilul Albastru*, 1962), pentru o carte despre Cornul Africii; ediţia Oxford University Press/Karachi din Olaf Caroe, *The Pathans* (*Paştunii*, 1958), pentru un volum despre Afghanistan; un răsfăţ rar – o ediţie princeps din John Reed, *The War în Eastern Europe* (*Războiul din Europa de Est*, 1916), pentru o lucrare despre Balcani; o altă desfătare – ediţia Charles E. Lunat Company din Basil Lubbock, *The Opium Clippers* (*Cliperele opiului*, 1933), pentru o carte despre Oceanul Indian, şi tot aşa. Cărţile pe care le păstrăm timp de mulţi ani nu sunt doar depozitarele unor amintiri (lucru evident); ele pun în lumină adevăratele noastre valori. Volumele pe care le deţinem pot spune despre noi cu totul altceva decât suntem tentaţi să credem.

Să nu subestimăm însă amintirile oferite de cărţi. O carte poate invoca locul unde a fost citită mai bine decât o fotografie veche. *Casa Buddenbrook* mă trimite imediat la Praga începutului iernii anului 1981, când Războiul Rece afundase oraşul într-o linişte apăsătoare, iar străzile goale făceau ca Htatuile şi garguiele să pară şi mai înspăimântătoare. Îmi amintesc că mă întorceam de la o întrevedere cu un demnitar al guvernului comunist, urmărit până la hotel de un agent de poliţie, iar în cameră am citit despre căsuţa cu miros de cafea de pe coasta Mecklenburgului, unde Antonia Buddenbrook se îndrăgosteşte de un tânăr student medicinist, o idilă ce moare la sfârşitul verii din cauza obligaţiilor de familie. Exemplarul meu din *Părinţi şi copii*, pe care l-am citit în două zile ploioase în vara anului 1973 pe când mă aflam singur într-o cabană, îmi aduce aminte de o pădure românească de stejar, brad şi fag. Mesajul misterios şi modern al lui Turgheniev integrat într-o idilă pastorală despre Rusia secolului al XIX-lea m-a făcut să mă simt

atunci, în România, mai degrabă solitar decât singur.

Tinerii sunt binecuvântaţi cu capacitatea de a trăi în prezent; cei aflaţi la vârsta a doua sau mai bătrâni, măcinaţi de griji, sunt disperaţi să-l recupereze. Cărţile sunt un act de rezistenţă nu doar faţă de ispitele epocii electronice, ci şi faţă de propriile noastre probleme şi vanităţi. Rostul lor nu este să aibă *succes*, ci *să te facă să trăieşti în prezent*, să te întorci la acele lungi momente – ore nesfârşite, de fapt – când te adânceşti în povestea lui Turgheniev. Turgheniev m-a dus înăuntrul unei inimi de gheaţă exact când aceasta e topită de pasiune; aşa am înţeles pentru prima dată că, în pofida abstracţiilor ei, ideologia coboară până la adâncimi shakespeariene.

Ca şi discurile învechite, cărţile vechi sunt pitoreşti şi încântătoare la început, dar cu trecerea anilor ajung să arate ca nişte vechituri uitate într-un pod. Paginile mucegăite şi îngălbenite nu-şi mai au rostul în epoca cristalelor lichide, îmi tot spun că trebuie să scap de cărţi. Să le păstrez doar pe cele care contează cu adevărat. Să-mi micşorez biblioteca. S-o reduc la esenţe.

VLADIMIR NABOKOV ARE O SCURTĂ NUVELĂ, INTITULATĂ *Cloud*, *Castle*, *Lake* (*Norul*, *castelul şi lacul*), în care protagonistul încearcă cu disperare să scape de un grup de turişti zgomotoşi – să evadeze dintr-o lume, de fapt, cumplit de conformistă. Ajunge la un han. „La etaj era o cameră pentru călători. «O închiriez pentru tot restul vieţii»”, îi spune hangiului. Era o cameră „dintre cele mai obişnuite”, „dar de la fereastră se vedea clar lacul, cu norul şi castelul său, într-o perfectă şi neclintită stare de fericire”. Eroul înţelege „într-o clipă binecuvântată […] că în această cămăruţă cu o asemenea privelişte, frumoasă până la lacrimi, viaţa sa va putea fi aşa cum îşi dorise mereu”.[2] Mai avea nevoie doar de „câteva lucruri”, inclusiv de câteva cărţi, pentru a umple acea cameră.

Care ar fi cărţile – două duzini cel mult, cât să umple un raft – pe care le-aş lua într-o astfel de cameră, ştiind că

2 Vladimir Nabokov, „Cloud, Castle, Lake“, Atlantic Monthly, iunie 1941.

acolo îmi voi petrece tot restul vieţii? Fiecare dintre ele ar trebui să aibă o semnificaţie specială; să mă fi schimbat, să-mi fi influenţat viaţa într-un mod esenţial, nu întru totul în bine, căci viaţa este adesea complicată şi neplăcută.

Ştiu ce cărţi aş alege. Mai jos este povestea uneia dintre ele.

IAU DE PE RAFT UN VOLUM PONOSIT, *THE GOVERNMENTS of Communist East Europe* (*Guvernele din Europa de Est comunistă*), de H. Gordon Skilling, ediţia broşată din 1971; lucrarea a fost publicată în ediţie princeps în anul 1966. O răsfoiesc cu drag. Titlul este sec, academic, la fel ca şi coperta: gri, cu un titlu maro şi fără nicio ilustraţie. Nu e aici nimic valoros estetic sau literar. Acest volum, spre deosebire de cel despre imperiul portughez, nu este frumos. Dar este printre cărţile pe care le-aş lua în camera imaginară a lui Nabokov.

Mă plimbam pe strada King George din Ierusalim pe la sfârşitul verii anului 1981. Soarele strălucea nemilos şi insuportabil. Eram obosit şi transpirat şi mă durea puţin capul; rătăceam fără ţintă, când am observat un anticariat într-un cartier oarecum paralel, în apropiere de Hotelul Regele David. Era o prăvălie mică şi prăfuită, cu rafturi metalice gri, unde nu aveai loc să te aşezi, iar cărţile erau în dezordine. Ca şi acea plimbare, viaţa mea n-avea pe atunci nicio direcţie clară.

În câteva săptămâni urma să mă liberez din armata israeliană şi nu ştiam ce voi face apoi. Aveam douăzeci şi nouă de ani. Nu aveam o diplomă care să mă ajute să mă angajez în presă. Lucrasem ca ziarist liber-profesionist în unele regiuni ale lumii arabe şi în Israel, citisem şi călătorisem mult, dar nu publicasem mare lucru. Mă aflam în Israel de câţiva ani şi eram fascinat nu doar de ţară în sine, ci şi de „Ţara Sfântă”, cu mozaicul său de religii. Făcusem o pasiune pentru sinagogi, dar şi pentru mănăstirile greceşti din deşertul iudeu şi pentru monumentele medievale musulmane. Scrisesem sub numele meu, dar şi al altora, câteva cărţi ilustrate pe teme de arheologie şi creştinism ortodox, care fuseseră

publicate de edituri israeliene, fără să circule însă prea mult. Pe scurt, aveam puţine perspective de a găsi o slujbă. În plus, mă simţeam sufocat de viaţa din Ierusalim şi doream să călătoresc din nou.

Faptul că am luat atunci de pe raft *Guvernele din Europa de Est comunistă* nu era întâmplător, chiar dacă locul în care am găsit-o era cu totul aleator. Autorul, H. Gordon Skilling, era un cunoscut specialist canadian în problemele Europei de Est în perioada Războiului Rece, profesor la Universitatea din Toronto, de unde şi sprijinea diverşi disidenţi anticomunişti. Avea un interes special pentru Cehoslovacia de atunci şi a scris despre istoria acestui stat în secolul XX.[3] Pe atunci toate astea îmi erau complet necunoscute. Pentru mine, Skilling era doar un nume pe un volum ieftin. M-am uitat totuşi prin carte, căci îmi trezise o amintire.

În vara anului 1971 am călătorit câteva zile cu trenul prin Iugoslavia. Inspirat de acea scurtă vizită, la absolvirea facultăţii, în vara anului 1973, am făcut un voiaj de trei luni prin Europa comunistă. Am început cu Germania de Est, am continuat cu Polonia şi Cehoslovacia, iar apoi m-am îndreptat spre sud-est, spre Ungaria, România şi Bulgaria. Am stat la hoteluri ieftine şi în casele oamenilor întâlniţi pe drum. Ne aflam la apogeul Războiului Rece, când toate aceste ţări erau amalgamate în mass-media occidentală sub eticheta de „state-satelit" ale Uniunii Sovietice. Însă, de îndată ce am ajuns în Varşovia din Berlinul de Est, am observat diferenţe semnificative între cele două ţări şi între regimurile lor. Dacă Germania de Est era o închisoare bine ferecată, Polonia respira o atmosferă mult mai liberală. Iar dacă Ungaria, asemenea Poloniei, era plină de tineri sociabili – de care mi-a fost uşor să mă apropii –, România învecinată era mult mai săracă şi mai inaccesibilă unui turist occidental. Acolo nu m-am împrietenit cu nimeni. În fine, mai era şi Bulgaria, unde, la sat, parcă părăsisem Europa cu totul, ajungând în ceea ce

3 Mărci Shore, The Taste ofAshes: The Afterlife ofTotalitarianism in Eastern Europe, Crown, New York, 2013, p. 106.

mi se părea a fi Orientul Mijlociu.

N-a ieşit nimic din acea călătorie din anul 1973. Tentativele de a publica articole în calitate de corespondent de presă au eşuat din cauza nepriceperii mele ca scriitor şi poate a interesului insuficient faţă de o regiune de unde în acea vreme veneau atât de puţine ştiri. Întors în Statele Unite, m-am angajat la un ziar şi am economisit bani pentru a-mi relua călătoriile, de data asta prin lumea arabă; am ajuns în Israel fără niciun scop precis. Eram îngrozit că-mi irosesc viaţa.

Rezemat de rafturile metalice din anticariatul prăfuit, am început să citesc din cartea lui Skilling. La pagina cinci mi-a trezit interesul faptul că atitudinea de conciliere a Marii Britanii şi a Franţei faţă de Germania hitleristă în anii ’30 afectase reputaţia Occidentului în Europa de Est chiar înaintea celui de-al Doilea Război Mondial, când multă vreme comuniştii au fost consideraţi principalii adversari ai naziştilor. Astfel, pierderea Europei de Est în favoarea lui Stalin îşi avea originile în 1938, în pactul de la München dintre Chamberlain şi Hitler. La pagina şapte am înţeles că tocmai lipsa de unitate a statelor est-europene uşurase ocuparea lor de către Uniunea Sovietică şi perpetuase dominaţia acesteia în regiune. Observasem şi eu această lipsă de unitate cu opt ani în urmă. Am cumpărat cartea, prea obosit ca să-mi continui lectura în anticariat, şi am luat-o în mansarda mea, aflată în cartierul Musrara din Ierusalim, în apropierea oraşului vechi.

În următoarele zile, Skilling mi-a dezvăluit o lume cu conflicte naţionale intense, cu mari probleme politice interne, cu regiuni geografice clar conturate, care-i separau pe locuitori şi care erau uşor de ocupat de către o putere străină, fie aceasta Austria habsburgică în secolele anterioare sau

Uniunea Sovietică în veacul al XX-lea. „Câmpia Dunării a fost o cale de acces pentru popoarele migratoare şi armatele invadatoare. […] Numeroasele naţionalităţi formează un mozaic etnic la fel de divers ca geografia regiunii. […] Deşi slavii erau de origine asiatică, înrudirea

culturală nu s-a transformat niciodată în unitate politică: disputele între slavi şi cele dintre slavi şi ne-slavi au decurs din diversitatea confesională şi din experienţele de ocupaţie diferite". Transcriu însemnările făcute pe spatele a ce era atunci deja o carte necartonată veche de un deceniu. „Religia n-a dus niciodată la unitate, deoarece bisericile ortodoxe erau autocefale; în plus, mai exista şi falia dintre catolici şi protestanţi". Mai era apoi şi schisma dintre catolici şi ortodocşi, plecând de la cea dintre Roma şi Bizanţ. Cuvântul „ortodox" din cartea lui Skilling m-a trimis automat la mănăstirile greceşti vizitate adesea în mijlocul deşertului iudeu: lăcaşuri strălucitoare, cu miros de tămâie, pline de icoane şi fresce în tempera, înconjurate de un peisaj pârjolit, de culoarea zincului.

Democraţia, continuă Skilling, a prins rădăcini slabe în aceste ţări în perioada interbelică, al Doilea Război Mondial a creat numeroşi învingători şi învinşi în rândul etniilor din Europa de Est, iar din 1945 istoria practic s-a oprit în loc. Marea majoritate a românilor şi albanezilor erau ţărani – astfel că prezentarea lui Skilling explica parţial şocul meu despre cât de diferite erau România şi Ungaria în anul 1973. Am privit minute în şir harta etnică de la pagina 13, atât de diferită de hărţile din perioada Războiului Rece cu care eram vag familiarizat.

Asemenea celor mai preţioase intuiţii, ideea unui proiect se naşte într-o fracţiune de secundă. Deşi era izolat diplomatic de ţările Pactului de la Varşovia, Israelul întreţinea relaţii diplomatice cu România comunistă şi, ceea ce era şi mai important pentru mine, avea o cursă aeriană directă către Bucureşti. Chiar a doua zi după ce m-am liberat din armată am decis că voi pleca spre România şi voi călători prin Europa de Est.

Strânsesem ceva bani scriind în numele altora. De data asta, mi-am spus, nu voi mai irosi ocazia. Mă voi folosi de această călătorie, cu cartea lui Skilling pe post de ghid, pentru a vinde articole şi a începe o carieră. În 1981, Europa de Est (şi în special Balcanii) era o zonă complet neinteresantă din punct de vedere jurnalistic. Descrierea

făcută de Skilling „Peninsulei Balcanice accidentate şi muntoase”, care reprezenta una dintre cele trei subregiuni ale Europei comuniste (celelalte două fiind Câmpia de Nord Europeană şi Câmpia Dunării), scotea în evidenţă zona, dar mai ales un cuvânt absent de decenii bune din titlurile de presă. „Balcanii” erau în acel moment opusul Israelului şi al Orientului Mijlociu, unde zeci de jurnalişti urmăreau aceeaşi poveste şi participau la aceleaşi conferinţe de presă: exista aici o regiune despre care aproape nimeni nu vorbea, o zonă la fel de interesantă istoric şi cultural. Sugestia lui Skilling de la sfârşitul cărţii, cum că toate aceste state îşi păstraseră „identitatea” în pofida asimilării de către imperiul sovietic – fiecare practicând un tip individual de comunism, conform cu propria cultură şi experienţă istorică –, avea să fie o temă importantă a articolelor mele. Diferenţele, la fel de mult ca asemănările, ne fac oameni.[4]

AM ÎNCEPUT SĂ CAUT ÎN PRESĂ DETALII DESPRE EUROPA de Est şi în special despre Balcani şi am cercetat arhiva ziarelor microfilmate de la Biblioteca Centrului de Informare al Statelor Unite din Ierusalimul de Vest. Un model s-a conturat rapid. Câteva mari organizaţii de presă aveau corespondenţi la Varşovia sau Viena şi, la sfârşitul anilor ’70 şi începutul anilor ’80, aceşti jurnalişti călătoreau cam o dată pe an prin sudul Europei comuniste şi scriau un articol despre Iugoslavia, altul despre România şi aşa mai departe. Am găsit câteva texte despre cum moneda românească era atât de slabă, încât oamenii foloseau ţigări Kent pentru a face troc. Faptul era interesant, dar m-am săturat să tot citesc aceeaşi poveste. Cu siguranţă că se petreceau şi alte lucruri în acea ţară.

În cele din urmă, mi-a atras atenţia o informaţie din josul unei pagini a ziarului *Jerusalem Post*. Corespondenţa era trimisă de la Belgrad, capitala Iugoslaviei. Textul spunea că Uniunea Sovietică redusese subvenţia la energia furnizată statelor din Europa de Est, fapt ce provoca

4 H. Gordon Skilling, The Governments of Communist East Europe, Thomas Y. Crowell, New York, 1971, pp. 11 şi 234.

întreruperi periodice în alimentarea cu electricitate din întreaga regiune. Pe-atunci nu puteam şti că acest lucru marca începutul unui deceniu de declin economic, care avea să ducă în cele din urmă la izbucnirea nemulţumirilor populaţiei faţă de regimurile comuniste. În octombrie 1981 am citit o altă corespondenţă de la Belgrad, într-un colţ de gazetă, despre tulburările provocate de etnicii albanezi din provincia Kosovo, din sudul Iugoslaviei. Până să părăsesc Israelul strânsesem o mulţime de asemenea decupaje din presă.

La data liberării, după ce mi-am predat uniforma şi echipamentul la Bakum, centrul de pregătire militară din afara Tel Avivului, am făcut cererea obişnuită de a călători în străinătate, acum necesară, căci deveneam încorporabil ca rezervist. Fata în uniformă m-a întrebat unde doream să merg. I-am spus că în România. A fost puţin surprinsă. România era membră a Pactului de la Varşovia şi avea legături strânse cu Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei şi cu ţările arabe radicale. „Nu mulţi israelieni călătoresc acolo”, a remarcat. „De ce vreţi să mergeţi? Şi la începutul iernii?” I-am răspuns că vreau să vizitez mănăstirile creştin-ortodoxe, despre care scrisesem în cărţile mele. „Sunaţi la Ministerul de Externe de la Ierusalim pentru adresa şi numărul de telefon de la Ambasada Israelului în România, în caz că aveţi probleme de securitate când ajungeţi acolo”, mi-a spus lata pe un ton inexpresiv, în timp ce-mi elibera permisul de călătorie. Apoi a adăugat că permisul era valabil doar pentru România şi că nu aveam acceptul armatei să vizitez alte ţări ide Europei de Est, unde Israelul nu avea ambasade. Am acceptat condiţiile, ştiind că, oricum, nu le voi respecta. Oricât de neînsemnat ar fi fost delictul, am ştiut în acel moment că s-ar putea să nu mai revin în Israel.

Urcând într-un avion El Al cu destinaţia Bucureşti în dimineaţa următoare, mi-am pus cu grijă paşaportul israelian la fundul genţii. La sosire, aveam să arunc biletul de întoarcere şi să folosesc paşaportul american pentru a obţine vize de intrare în celelalte ţări comuniste de la

ambasadele lor din capitala României. Cartea lui Skilling îmi dăduse o menire, o direcţie – un destin. Să citeşti înseamnă să afli despre contextul istoric în care ai crescut. Punându-mă în contact cu Europa Războiului Rece în următorii nouă ani, Skilling, mai mult decât oricine altcineva, m-a făcut să conştientizez pe deplin natura epocii în care mă născusem. Cartea lui m-a transformat în corespondent de presă, chiar dacă nu mă angajase nimeni.

Bucureşti, 1981

CĂLĂTORIILE ALUNGĂ TRISTEŢEA. „ASPECTUL NOU AL străzilor în ţări noi. […] Liniştea pe care par să ne-o ofere”, nota poetul şi scriitorul existenţialist portughez Fernando Pessoa la începutul secolului XX.[5] Locurile noi te fac să le uiţi pe cele vechi şi astfel timpul trece mai repede. Când am coborât din avion pe aeroportul Otopeni, am schimbat o lume puternic şi intens colorată de soarele orbitor al Orientului Mijlociu cu înfrigurații Balcani, care mi se înfăţişau ca o gravură sepia, în tonuri de noiembrie. În numai câteva ore, Israelul era deja parte a unei existenţe de mult apuse.

Aeroportul Otopeni era o clădire de marmură şi sticlă murdară, cu poliţişti de frontieră în gherete sărăcăcioase. O stea roşie şi fotografia dictatorului atârnau pe pereţii altfel goi. Am aşteptat jumătate de oră în frig ca să ocup un loc pe un scaun de placaj într-un autobuz ce mergea în oraş. Crengi dezgolite – de fag, plop şi tei – trosneau în vântul de stepă, lovind ferestrele autobuzului şi anunţând iama în lumina mată a după-amiezii, sub o boltă apăsătoare de nori. Foioasele – puţin întâlnite în regiunea Mediteranei orientale pe care tocmai o părăsisem, dar omniprezente aici – îmi întăreau sentimentul distanţei străbătute. La fel şi acoperişurile ascuţite ale caselor de pe un mare bulevard, cu influenţa lor nordică barocă, aflate în aşteptarea zăpezii.

De şase ani nu mai călătorisem în afara Africii de

5 Fernando Pessoa, „Ah, the First Minutes in Cafes of New Cities", în Fernando Pessoa & Co.: Selected Poems, trad. de Richard Zenith, Grove Press, New York, 1998, p. 145.

Nord şi a Mediteranei Orientale. Fusesem plecat din Israel doar pentru câteva sejururi mai lungi în Grecia. Revenirea în ceea ce – prin comparaţie – era nordul a avut un efect brusc şi dramatic. „Nimic nu descurajează gândirea mai mult decât acest cer mereu albastru", scrie André Gide în *L'I mmoraliste*. Se spune că, atunci când gândim profund, gândim abstract: Gide sugerează că o climă rece, nordică, cu nori de plumb încurajează abstractizarea şi, prin urmare, analiza şi introspecţia.[6] Ani de zile am visat să locuiesc vara pe o insulă grecească. În primele mele ore la Bucureşti am început o călătorie psihologică care avea să culmineze câteva decenii mai târziu cu dorinţa de a locui în Maine în toiul iernii. Cu ea avea să vină şi o schimbare în obiceiurile mele de lectură: strălucitoarea senzualitate mediteraneeană a lui Lawrence Durrell lăsa locul pasiunii reci şi chibzuite a lui Thomas Mann; am lăsat în urmă imaturele exaltări greceşti ale lui Henry Miller şi am redescoperit disciplina realistă a celui mai substanţial dintre vechii greci, Tucidide şi, prin extensie, a urmaşilor lui din secolul XX: Hans Morgenthau, Kenneth Waltz şi Samuel Huntington.

Nu ne maturizăm continuu, ci în salturi, în momente critice, când înţelegem dintr-odată ce ignoranţi şi imaturi suntem. La Bucureşti, pe drumul de la aeroport, privind feţele trase şi palide ale şoferului şi ale altor români din autobuz, înfofoliţi în paltoane şi căciuli de iarnă şi copleşiţi de griji, am conştientizat instinctiv întreaga istorie ce trecuse pe lângă mine în ultima jumătate de deceniu. Se simţea aici un tip de suferinţă complet străină Levantului.

Uriaşa Casă a Scânteii, acest mastodont stalinist – numită după cotidianul Partidului Comunist, *Scânteia* – prezida intrarea în oraş. Arhitectura stalinistă specifică anilor '50, cu statuia lui Lenin tronând pe un soclu înalt, parcă zdrobea orice impuls spiritual de jur-împrejur. A doua zi l-am vizitat aici pe un anume domn Tuiu într-un birou gol din dreapta intrării: acest funcţionar al agenţiei

6 Andre Gide, The Immoralist, trad. de Richard Howard, Knopf, New York, 1970, pp. 148 şi 170.

de presă comuniste AGERPRES m-a sfătuit „să fiu atent la cei cu care vorbesc, cu excepţia” celor avizaţi de el.

„Eroilor Aerului” erau cuvintele înscrise pe monumentul din Piaţa Aviatorilor, ridicat în 1935 în memoria piloţilor şi a altor pionieri ai aerului din Primul Război Mondial. Am prins imediat sensul cuvintelor, făcând legătura cu *Simfonia a treia* de Beethoven, *Eroica*. Ştiam din ghidurile de călătorie că româna este o limbă latină. Dar cuvintele de pe monument m-au făcut să conştientizez asta din plin, la fel cum locurile complet cenuşii şi glaciale şi străzile aproape goale mi-au dat senzaţia că mă aflam într-o lume care nu era asociată de obicei cu latinitatea. (E adevărat că o geografie aparte oferise limbii române elemente de slavă, maghiară, turcă, greacă şi romani, pe lângă substratul său tracic – însă baza latină rămâne predominantă.[7])

După Piaţa Romană, pe Bulevardul Gheorghe Magheru am văzut cozile la pâine şi carburant. Liniştea străzii era copleşitoare când am coborât din autobuz, cu rucsacul în spate, pe Strada Academiei. Oraşul fusese redus la un vast ecou. Pe străzi erau puţine maşini, iar oamenii erau acoperiţi de aceleaşi paltoane amorfe şi căciuli de blană ce evocau un exil intern undeva în stepa răsăriteană. Trecătorii aveau în mâini sacoşe ieftine de rafie şi aşteptau să cumpere pâine. Le-am privit feţele: nervoase, timide, stângace, calculate, îndurerate, ca şi cum s-ar fi luptat să prevină următoarea catastrofă. Erau aşa de palizi, că păreau să nu fi văzut vreodată lumina soarelui.

Era începutul unuia dintre cele mai sinistre decenii din istoria românilor, chiar dacă represiunea politică fusese mai sufocantă în anii ’50, când comuniştii lui Gheorghe Gheorghiu-Dej au îngenuncheat complet o populaţie care se opunea ideologiei oficiale. Un distins

---

7 Lucian Boia, Romania: Borderland of Europe, trad. de James Christian Brown, Reaktion Books, London, 2001, pp. 55-58. [Pentru ed. rom., v. România, ţara de frontieră a Europei, Humanitas, Bucureşti, 2015 (n. tr.).]

istoric britanic avea să scrie mai târziu că în anii ’80 românii fuseseră reduşi „la o stare animalică, preocupaţi fiind doar de problemele supravieţuirii de la o zi la alta”[8].

Situaţia s-a deteriorat treptat, cu penurii de alimente, carburant, apă şi electricitate mai mari decât cele din timpul Primului Război Mondial. La sfârşitul anului 1982 circula un zvon cum că pâinea era ţinută în brutării vreme de douăzeci şi patru de ore înainte să fie scoasă la vânzare, ca să se usuce şi oamenii să cumpere mai puţin. O glumă din acea perioadă spunea: „Dacă ne-ar invada ruşii, am mânca şi noi ca cehii şi-am avea paşapoarte ca ungurii”. Pe la mijlocul deceniului, autobuzele nu mai mergeau cu motorină, ci foloseau un combustibil mai ieftin şi mai periculos – gazul metan, ţinut în rezervoare sus, pe acoperiş.*

Alesesem Hotelul Muntenia de pe Strada Academiei, pomenit într-un ghid de prezentare a oraşului: era în centru şi costa destul de puţin, mai puţin de 25 dolari pe noapte. Despre cameră îmi amintesc doar că era întunecată şi avea un singur bec chior, cu toaleta şi duşul comune la celălalt capăt al unui hol lung şi rece. Am deschis televizorul alb-negru: discursuri ale liderului presărate cu dansuri populare. C-amera avea şi un telefon cu un cablu oxidat ce trecea prin centrala hotelului. În aceste împrejurări triste, am simţit că mă desprind încet-încet de fosta mea viaţă.

„Desigur că puteţi veni mâine pentru un briefing şi poate reuşiţi să-l vedeţi pe ambasador”, mi-a spus la telefon o secretară amabilă şi primitoare de la Ambasada Statelor Unite ale Americii, parcă luminând tot întunericul din cameră. Trecusem brusc de la un nimeni în aglomerata lume jurnalistică din Ierusalim la o persoană cu un complet alt statut, doar pentru că venisem în acest loc uitat de

---

8 Dennis Deletant, Romania Under Communist Rule, Center for Romanian Studies, Iaşi, 1998, p. 118. [Ed. rom.: România sub regimul comunist, trad. de Delia Răzdolescu, cu o introducere de Romulus Rusan, ediţia a IV-a, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 2012, p. 181 - (n. tr.)].

lume, în inima Războiului Rece. „Staţi la Intercon, nu?” m-a întrebat. Am bâiguit un răspuns neclar. În anii care au urmat mi-am perfecţionat însă tehnica de a lua *aşa-zise* interviuri unui prim-ministru, cazat fiind la un hotel ieftin.

În dimineaţa următoare am trecut pe lângă Hotelul Intercontinental, o clădire mătăhăloasă, alb murdar, cu o arhitectură modernistă de duzină; hotelul, terminat în 1970, se înălţa într-un semiarc şi era simbolul luxului în Bucureştiul comunismului târziu. În spatele său se găsea strada Tudor Arghezi, numită astfel după neobositul poet şi scriitor de secol XX, ale cărui artă literară şi modernitate prodigioasă au supravieţuit epocii comuniste. Aici se afla clădirea albă cu acoperişul ascuţit, în stil baroc, care găzduia ambasada Statelor Unite. Înăuntru, luciul lemnului de culoare închisă, fişetele frumoase şi moderne, maşinile de fotocopiat, precum şi strictul cod vestimentar american impus personalului creau o atmosferă de siguranţă, eleganţă şi eficienţă, un refugiu extrateritorial în faţa ambianţei ca de puşcărie de pe Hârăzile din jur. Îmi amintesc cu drag clădirea, întrucât am fost imediat preluat de o echipă de diplomaţi care mi-au destăinuit nu doar analizele, ci şi frustrările lor. M-au tratat ca pe un gazetar profesionist, ceea ce pentru mine era o mică, dar crucială revelaţie, căci în Israel mă simţisem mereu suspect, deoarece eram liber-profesionist şi membru al forţelor armate şi, prin urmare, susceptibil de a susţine guvernul naţionalist de dreapta, aflat atunci la putere.

În timpul vizitelor mele la Bucureşti în anii ’80 m-am bazat exclusiv pe informaţiile diplomaţilor occidentali. Frica românilor obişnuiţi de a împărtăşi ceva important unui jurnalist străin, ca şi faptul că oficialii comunişti nu se aventurau mult dincolo de poncifele propagandei îţi lăsau puţine alternative. Securitatea – poliţia secretă – părea omniprezentă. Oficialii români pe care am reuşit să-i intervievez spuneau lucruri precum: „N-am promis niciodată poporului numai lapte şi miere” sau, citându-l pe Nicolae Ceauşescu, „facem trecerea de la societatea

burghezo-moşierească la societatea socialistă multilateral dezvoltată”[9].

Dacă, după 1989, Ambasada SUA era o opţiune secundară pentru un corespondent de presă, înainte de 1989 ea a fost punctul central de vehiculare a informaţiilor şi analizelor referitoare la această ţară distrusă şi aproape uitată. Aici, ca şi la ambasadele americane din Sofia, Belgrad, Budapesta etc., am primit analize remarcabile prin valoarea, luciditatea şi lipsa lor de sentimentalism, care însă nu puteau submina idealismul dominant în epocă.

În acea casă albă în stil baroc am întâlnit un diplomat american specializat în zona balcanică, Ernest H. Latham Jr., care făcuse o pasiune din a aduna amintiri şi descrieri ale străinilor ce călătoriseră în România înaintea epocii comuniste. Argumentul lui era că, păstrând memoria unui trecut precomunist, puteai concepe şi un viitor dincolo de acesta. La începutul şi la mijlocul anilor ’80, când România lui Ceauşescu semăna cu Rusia lui Stalin şi opinia predominantă era că Războiul Rece nu se va încheia curând, această profeţie era cât se poate de optimistă.

Războiul Rece în Balcani şi în Europa Centrală a fost o epocă de aur pentru a obţine informaţii de la ambasadele occidentale. În acest context am început să trăiesc istoria în timp real, atunci când niciuna dintre capitalele din regiune nu era la modă din punct de vedere jurnalistic. Era deceniul în care erau titrate zone precum Beirut, Managua, San Salvador şi Peshawar, iar mass-media era preocupată de războaiele din Liban şi America Centrală şi, în mai mică măsură, de cel din Afghanistan.

Apoi am început să mă separ de breasla jurnalistică, adică să caut informaţii în locuri obscure. De exemplu, în timpul altei călătorii la Bucureşti, în 1984, Latham mi-a spus neoficial că Ceauşescu distrugea părţi însemnate ale capitalei punând trupele Securităţii să dărâme cartiere întregi, cu tot cu biserici ortodoxe, mănăstiri, sinagogi evreieşti şi case de secol XIX: zece mii de imobile în total,

9 Robert D. Kaplan, „Rumanian Gymnastics: Ceauşescu Looks West but Acts East“, New Republic, 12 decembrie 1984.

multe cu spaţiu verde.[10] Locuitorilor li se dădeau câteva ore pentru a-şi lua lucrurile înainte să fie plasat explozibilul. Zona exploziilor, unde urmau să se construiască un centru civic în stilul stalinist auster şi blocuri de locuinţe, era numită „Ceauşima" de românii suficient de curajoşi pentru a vorbi cu diplomaţii străini. Latham, care văzuse planurile pentru noile clădiri de partid şi bulevarde pentru defilări, compara această întreprindere colosală cu ceea ce „Albert Speer ar fi putut face pentru Adolf Hitler dacă Reichul de 1.000 de ani ar fi devenit realitate". Când am discutat subiectul într-un articol de revistă câteva luni mai târziu, am devenit *persona non grata* în România timp de cinci ani, până la căderea lui Ceauşescu.[11]

În Bulgaria vecină, la mijlocul anilor '80 un alt diplomat american mi-a spus că regimul comunist îi forţa pe cei 900.000 de etnici turci (10% din populaţia ţării) să-şi schimbe numele în echivalentele slave, în timp ce moscheile erau închise şi limba turcă era interzisă. În 1984, un alt diplomat american, Dan Fried, de data asta la Belgrad, mi-a recomandat cu tărie să mă concentrez asupra Iugoslaviei, unde, spunea, diviziunile etnice, politice şi economice se acutizau, ceea ce însemna că „ţara aceasta va produce multe ştiri în viitor".

Anii '80, care pentru mine au început din punct de vedere profesional în acea dimineaţă la Ambasada Statelor Unite de pe strada Tudor Arghezi, aveau să cunoască o accelerare a evenimentelor, mai ales în Balcani, zonă pe care o acopeream aproape de unul singur – cu excepţia, desigur, a numărului relativ mic de corespondenţi de presă aflaţi în capitale precum Viena şi Varşovia, care se luptau ei înşişi ca articolele lor să fie bine plasate şi apreciate, în faţa mai dinamicelor evenimente din Orientul Mijlociu şi America Centrală. În întreg răsăritul Europei, doar Polonia, datorită Solidarităţii, legii marţiale şi unui papă

10 Sherban Cantacuzino, „Bucharest and Its Architecture", în România, volum editat de John Villiers, Pallas Athene, London, 2009.

11 Robert D. Kaplan, „Rumanian Gymnastics", art. cit.

polonez, era în mod constant în atenţia presei.

Patima lipsea din articolele mele de liber-profesionist, trimise par avion în plicuri autoadresate, de la birouri poştale şi uneori cu valiza diplomatică. Faptele în sine sugerau destul de bine amploarea coşmarului, peste care plana adesea un aer de irealitate.

Odată chiar l-am văzut pe dictator de aproape la un congres al PCR. Se urcase la tribună, şi cei 4.000 de tovarăşi prezenţi s-au ridicat în picioare scandând puternic „Cea-u-şes-cu, Cea-u-şes-cu…” Tiranul, cu bărbia uşor ridicată, a privit impasibil timp de trei minute, cu soţia sa, Elena, lângă el. Apoi şi-a ridicat puţin mâna într-un gest ce amintea vag de salutul lui Hitler, la vederea căruia sala a tăcut instantaneu. Stând sub portretul său imens, s-a lansat într-un discurs întrerupt de cinci ori de câteva minute de aplauze şi scandări de „Cea-uşes-cu, Cea-u-şes-cu”, pe care le oprea cu un gest al mâinii. A vorbit timp de 90 de minute despre economia socialistă. După pauză, a vorbit alte 90 de minute despre teoria şi ideologia socialistă. Figurile din sală au avut tot timpul un aer îngrozit. Nimeni nu îndrăznea să se oprească din aplauze şi din scandări până ce dictatorul nu-şi ridica braţul.

EA BUCUREŞTI AM ÎNVĂŢAT SĂ FIU JURNALIST. NU (Într-odată, nu mereu deliberat şi nu pe deplin conştient, căci Bucureştiul anului 1981 nu te marca doar pe moment, ci şi pentru viitor, cum aveam să-mi dau seama pe măsura trecerii anilor. M-am gândit adesea la Bucureşti îmboldit de cărţile pe care le-am citit mai apoi. Am învăţat să fiu jurnalist nu doar trăind evenimentele ca stare, ci şi reflectând apoi asupra lor.

Când vorbesc despre a învăţa să fii gazetar nu mă refer la a deprinde tehnica banală, dar crucială, de a lua notiţe exacte, de a scrie ştiri sau de a urmări sursele – chestiuni elementare pe care le învăţasem la facultate şi la micul ziar unde lucrasem. Mă refer la a înţelege ce înseamnă cu adevărat să fii obiectiv. În şcolile de jurnalism se învaţă tehnici esenţiale, dar ca să poţi observa lumea trebuie să citeşti serios vreme de decenii în domeniile

istoriei, filosofiei şi ştiinţelor politice. De fapt, jurnalismul nu este, orice ar spune experţii, o disciplină tradiţională în sine. Este mai degrabă un mijloc de a cerceta şi de a discuta subiecte ce aparţin de fapt ariilor tradiţionale de studiu: istoria şi filosofia, cum spuneam, dar şi administraţia, politica, literatura, arhitectura, artele etc. N-am crezut niciodată întru totul ce spun jurnaliştii despre ei înşişi. Cum observa şi Robert Musil, marele romancier austriac de la începutul secolului XX, „mândria este marca oricărei ideologii profesionale". De aceea, „imaginea pe care o are o profesie pentru practicanţii săi nu prea este demnă de încredere".[12] (Şcolile de jurnalism au astfel marea responsabilitate de a-şi privi profesia cu ochiul obiectiv al nespecialistului.)

Citind tot mai multă istorie şi filosofie politică de-a lungul anilor în care am fost corespondent de presă în întreaga lume, am învăţat că nu poţi aştepta de la un jurnalist să prezică detaliile exacte ale viitorului apropiat şi, cu atât mai puţin, evenimentele din viitorul îndepărtat. Este imposibil, căci atâtea lucruri depind nu doar de forţe impersonale precum geografia şi tehnologia, ci şi de acţiunile oamenilor – ei înşişi motivaţi adesea de vârtejurile ameţitoare ale pasiunii. Însă un jurnalist poate încerca, prin observaţiile sale, să-l pregătească pe cititor pentru evenimentele care se vor petrece într-un anumit teritoriu în viitorul pe termen mediu. Reuşita, oricât de imperfectă, în această privinţă este posibilă numai dacă jurnalistul este nemilos.

Adevărul este efortul încununat de succes de a gândi impersonal şi inuman", scrie Muşii în *Omul fără însuşiri.*, Adevărul iese la lumină când sângele este rece". Muşii consideră că un bancher este mai de încredere decât un înger, deoarece dorinţa de a câştiga bani îl face să fie mai

12 Robert Muşii, The Mari without Qualities, 2 voi., trad. de Sophie Wilkins şi Burton Pike, Vintage, New York, 1996, voi. I. p. 325. [Pentru ed. rom., v. Omul fură însuşiri, 2 voi., trad. de Mircea Ivănescu, Polirom, Iaşi, 2008 (n. tr.)].

obiectiv decât l-ar face iubirea.[13] Thomas Mann este de acord, scriind în *Tonio Kroger* că „s-a isprăvit cu artistul de îndată ce devine om şi începe să simtă”[14].

Am învăţat valoarea unor asemenea sfaturi în parte datorită experienţei mele timpurii la Bucureşti în anul 1981.

Ilucureştiul m-a învăţat că, deşi un jurnalist este în permanentă căutare de informaţii şi opinii, el trebuie să îmbrăţişeze şi solitudinea plimbărilor lungi în oraşe mai îndepărtate. Am empatizat puternic cu toate categoriile de oameni de-a lungul deceniilor: cu românii mai ales în timpul Războiului Rece – am fost solidar cu ei în mod deschis când am vrut să le arăt cititorilor lumea din perspectiva lor. Dar ştiam că, dacă empatia ajută, simpatia poate denatura. Un jurnalist trebuie să fie mai puţin preocupat de consecinţe – tragice sau nu – decât de o analiză corectă. Un jurnalist nu-şi poate atenua niciodată observaţiile de dragul vreunui rezultat imaginat. Consecinţele sunt responsabilitatea politicienilor, nu a jurnalistului. Căci oricât de morală şi de înălţătoare ar fi această politică, ea trebuie să se bazeze pe evaluarea realistă a faptelor de pe teren. Astfel, un jurnalist trebuie să fie o persoană politicoasă care pune întrebări nepoliticoase, ce duc uneori la observaţii tulburătoare despre grupuri şi indivizi – acele întrebări şi observaţii care te fac incomod la vreun dineu sau la conferinţele pretenţioase.

Adevărata problemă cu jurnaliştii – şi aici mă refer în mod special la corespondenţii de presă – este că aceştia sunt empiriştii supremi. Ei sunt copiii momentului, cu experienţe atât de intense, încât cred că întregul univers depinde de soarta celor despre care scriu, într-un asemenea grad încât ceea ce nu cunosc direct (chiar o poveste ce le-ar pune aventurile într-o nouă lumină) este

13 Robert Muşii, ibid., voi. 1, pp. 426, 538, 606; voi. 2, p. 1535.

14 Thomas Mann, Tonio Kroger, citat din traducerea lui H.T. Lowe-Porter, Death in Venice and Seven Other Stories, Vintage, New York, 1963, p. 98.

lăsat în seama paragrafelor de final, mai ales dacă la faţa locului se întâmplă ceva înduioşător. Cât despre lumea largă, unde există dileme la fel de serioase – şi unde acţiunea este la fel de necesară, moralmente şi nu numai ea nu-i priveşte dacă n-au fost martori direcţi ai evenimentelor.

Cum poţi, aşadar, să te implici moral şi să-ţi păstrezi totodată obiectivitatea? Cum să descrii suferinţa cu empatie şi în acelaşi timp să nu-ţi pese? Din tot ce-am citit mai târziu şi m-a făcut să reflectez la cele zece zile petrecute la Bucureşti în 1981, nimeni n-a discutat dilema dintre empatie şi obiectivitate la fel de pertinent ca Joseph Conrad, mai ales în cele două lucrări monumentale ale sale, *Lord Jim* (1900) şi *Nostromo* (1904).

Raţionalismul lui Conrad nu sucombă în faţa aventurilor sale. Marea lui realizare este că reconstituie sentimentul copleşitor pe care-l au jurnaliştii când se găsesc singuri în locuri îndepărtate şi în circumstanţe dificile. Însă, cum ştie că istoria umanităţii cuprinde multe probleme fără soluţie, corespondenţele fictive ale lui Conrad sunt de o obiectivitate maiestuoasă, în care umanitatea este totodată iubită şi deplânsă. Dragostea e benefică atâta timp cât o vezi drept ceea ce este: o emoţie necesară cunoaşterii depline, chiar dacă acea cunoaştere va renunţa în cele din urmă la ea. Conrad te face să simţi că destinul universului depinde de un amărât sau de un copil bolnav, fără să-ţi ascundă situaţia lor aparent deznădăjduită. Iată de ce poate fi considerat cel mai mare corespondent de presă din istorie, mai mare chiar decât Herodot. Întrucât viitorul se ascunde în ceea ce nu e rostit – în ceea ce oamenii se tem să discute deschis între ei sau la masă un scriitor poate spune, la adăpostul ficţiunii, adevărul mai uşor şi mai implacabil.[15] Asta am înţeles de la Conrad, în parte via Bucureşti.**

Românii şi ceilalţi est-europeni trebuiau în cele din

15 Robert D. Kaplan, „Joseph Conrad: God's Own Foreign Correspondent", introducere la Lord Jim şi Nostromo, New York, Modern Library, 1999.

urmă să se elibereze singuri. Aceasta era, în spiritul lui Conrad, deznădejdea situaţiei lor; iar faptul că au făcut-o câţiva ani mai târziu a răzbunat idealismul diplomaţilor americani pe care i-am cunoscut.

ÎN CIUDA AVERTISMENTULUI DOMNULUI TUIU, AM VIZI – tat mai multe ambasade străine. Ambasada Israelului era pe Strada Plantelor, la sud-est faţă de centrul oraşului. Se n (la într-o vilă care semăna cu un castel mic şi sumbru, pe un tronson de stradă care, din evidente motive de securitate, nu era locuit. Puţin mai încolo erau nişte baricade patrulate de miliţieni români înarmaţi cu pistoale-mitralieră. După o percheziţie corporală, m-au lăsat să merg spre clădirea ambasadei, unde am trecut printr-o serie de uşi zăvorâte, înainte să ajung într-o sală de aşteptare cu două oglinzi false şi cu postere insipide despre vacanţe în Israel. O voce dintr-un microfon mi-a spus să stau în picioare în faţa oglinzii, apoi să-mi introduc paşaportul printr-o fantă de oţel. Eram acum pe teritoriu israelian şi, cum aveam această cetăţenie, ar fi trebuit să prezint paşaportul israelian. Când l-am dat pe cel american, am ştiut că trecusem un alt mic prag psihologic.

Paşaportul mi-a fost returnat, s-a deschis o altă uşă zăvorâtă şi am trecut printr-un labirint de coridoare acoperite cu gresie albă, apoi pe lângă o cortină, dincolo de care l-am întâlnit pe diplomatul israelian care urma să-mi facă briefingul. Biroul lui era căptuşit cu piatră brută, ca un buncăr.

Diplomatul era cam de vârsta mea, poate un pic mai bătrân, cu părul încărunţit prematur. Era foarte prietenos. Părea măgulit că un reporter american îi ceruse informaţii în legătură cu un alt subiect decât evreii români. Mi-am amintit brusc unde mă aflam, cu ce eram îmbrăcat şi ce limbă vorbeam cu o săptămână în urmă. Israelul era deja de domeniul trecutului – sau cel puţin aşa părea atunci. În Israel fusesem doar în trecere, în armată, pentru o simplă aventură, nu mă integrasem în societate suficient de profund şi nici nu intenţionasem s-o fac. Dar aici, în România comunistă, simţeam că încep să fac, în cele din

urmă, ceea ce-mi fusese menit.

Briefingul a fost cel mai puţin informativ din câte am primit de la vreun diplomat străin din România. Spre deosebire de americani, francezi, englezi şi vest-germani, israelianul din faţa mea nu era deloc dispus să critice regimul Ceauşescu. Motivul era evident. Israelienii erau în România – singurul lor avanpost în Europa de Est – la cheremul unui tiran, care-şi folosea legăturile oficiale cu Israelul pentru a obţine concesii comerciale din partea Occidentului, făcându-se totodată vinovat de cele mai grave încălcări ale drepturilor omului din ţările Pactului de la Varşovia. Aranjamentele de securitate ale ambasadei şi briefingul reţinut al diplomatului dovedeau acest lucru. Israelienii puteau fi alungaţi în orice moment, iar diplomatul nu voia să se supună acestui risc doar pentru a fi sincer cu un tânăr reporter.

— Dar oamenii trebuie să stea de dimineaţă la coadă ca să cumpere pâine, am insistat.

— Da, însă în această parte a lumii oamenii sunt obişnuiţi să stea la coadă. Face parte din tradiţia lor.

În termeni morali absoluţi, răspunsul era inacceptabil. Ţinând însă cont de interesele Israelului şi de poziţia sa geopolitică dificilă, răspunsul era doar stângaci. Ceauşescu le permitea evreilor români să părăsească ţara în schimbul unei sume de bani, iar să susţii acest proces era în sine un act moral. După ce părăsisem Israelul pentru a veni în această ţară tristă care îmi era indiferentă şi unde nu cunoşteam pe nimeni, puteam înţelege mai bine logica israeliană.

A FOST DEOPOTRIVĂ SURPRINZĂTOR ŞI STIMULATIV SĂ mă simt atât de activ intelectual, pur şi simplu pentru că eram singur, fără conexiuni emoţionale faţă de acest loc, fără nicio implicare personală în destinul său. În secolul II d.Hr., Lucian din Samosata spunea că un observator adevărat trebuie să fie în scrierile sale „un străin fără ţară, trăind în propria-i lege”.[16] în Israel, i-am

16 Thomas Hobbes, „On the Life and History of Thucydides", în traducerea lui Hobbes la The Peloponnesian War, University of Michi-

ascultat de multe ori pe prietenii mei evrei criticându-i pe unii dintre corespondenţii de presă din Ierusalim pentru că erau tacit propalestinieni, eu atât mai mult cu cât erau nişte străini fără nicio legătură cu prezentul sau viitorul Israelului şi astfel nu puteau înţelege profund cât de gravă era situaţia ţării. În România am înţeles în mod instinctiv că aceşti corespondenţi străini din Ierusalim criticaţi de prietenii mei încercau doar să găsească un echilibru între două naţiuni aflate în conflict, dar şi că aceştia câştigau emoţional şi intelectual tocmai prin faptul că nu aveau vreo miză în rezultatul conflictului.

E adevărat că România nu era o sursă importantă de ştiri şi că în Israel se întâmpla mereu ceva. Sentimentul meu era însă altul. România *era* în miezul Războiului Rece – conflictul major al epocii – în vreme ce criza arabo-israeliană, deşi importantă, rămânea în subsidiar. Mi-am amintit din nou de cozile lungi la pâine şi carburant, de paloarea oamenilor, de hainele lor, de cerul şi clădirile din jur – toate reduse la cele două nuanţe de gri ale unui negativ fotografic. Vedeam uneori oamenii stând pe trotuar în frig, aşteptând în faţa magazinelor cu rafturi goale, pentru că se zvonise că s-ar băga came, ouă sau brânză. Aşteptau în schimburi, uneori toată noaptea. IYemurau, şi era doar începutul lui noiembrie. Cel puţin camera mea de hotel, deşi murdară, era încălzită, spre deosebire de majoritatea apartamentelor din blocuri. În termeni de suferinţă umană, România era în prima linie pe frontul ideologic dintre comunism şi capitalism. Aceasta era *istoria* cu care eram contemporan. Thomas Mann are o frază în *Muntele vrăjit*: „Omul, ca individ, trăieşte nu numai viaţa personală, ci participă, conştient sau inconştient, la aceea a timpului şi a contemporanilor.”[17]

Cu trei ani în urmă, în 1978, fusesem la Muntele Athos, în Grecia, unde mi s-a spus că Uniunea Sovietică şi

---

gan Press, Ann Arbor, London, 1959.

17 Thomas Mann, The Magic Mountain, trad. de H. T. Lowe-Porter, Knopf, New York, 1927, p. 32 [Ed. rom. Muntele vrăjit, trad. de Petru Manoliu, Rao Internaţional, 2009, p. 39 (n. tr.)].

imperiul său se vor prăbuşi, şi că asta se va întâmpla în timpul vieţii mele. Doi tineri seminarişti ruso-americani pe care i-am întâlnit la mănăstirea bulgară Zografu şi pe care i-am însoţit apoi într-o drumeţie la mănăstirea rusă Sf. Pantelimon mi-au vorbit despre măreţia ţarilor şi a Bisericii Ortodoxe Ruse şi despre cum Biserica şi dinastia Romanov aveau mai multă legitimitate decât regimul comunist al lui Leonid Brejnev, aflat atunci la putere. Pentru că nu-l avea pe Dumnezeu, regimul sovietic nu avea niciun scop moral şi, prin urmare, Rusia trebuia să-şi revină curând la adevăratul sine. Toate acestea erau pentru ei certitudini. Cum Războiul Rece începuse dinainte să mă fi născut, l-am considerat întotdeauna ca pe un dat permanent, aşa că le-am respins instinctiv raţionamentul.[18] Dar acum, văzând cozile zilnice la pâine, argumentul lor m-a lovit cu putere. *Acest lucru nu putea dura, nu în Europa*, am înţeles dintr-odată; şi totuşi, în momentele mele de linişte, tot nu credeam cu tărie într-un posibil sfârşit al Războiului Rece.

Mi-am amintit de reacţia viscerală a jurnalistului Theodore H. White la foametea din provincia Henan din 1943: imaginea ţăranilor chinezi înfometaţi l-a convins că guvernul naţionalist al lui Chiang Kai-shek era ilegitim şi că, prin urmare, nu avea cum să reziste.[19] Citisem memoriile lui White cu un an înainte, la Ierusalim, şi parte dintre însemnările lui aveau încă ecou la Bucureşti.

*

Comunismul din România anului 1981 părea decupat dintr-un trecut înceţoşat, de coşmar, aducând cu o formă industrială de feudalism. Şi totuşi, imperiul sovietic era extrem de prezent în strania linişte submarină de pe aceste străzi, deşi era moralmente ilegitim. Evident, stalinismul lui Ceauşescu în un afront la adresa conducerii sovietice înseşi, care depăşise Mt iilinismul de peste un

18 Robert D. Kaplan, Mediteranean Winter: The Pleasures ofHistory and Landscape in Tunisia, Sicily, Dalmaţia, and Greece, Random House, New York, 2004, p. 198.

19l .Robert D. Kaplan, „Rumanian Gymnastics", art. cit.

sfert de secol şi se săturase de mult de Ceauşescu. Dar totalitarismul din România – cu omniprezentele fotografii ale dictatorului şi ale soţiei sale, cu un portret al dictatorului în fiecare clasă – era tolerat în cadrul misternului imperial al Moscovei. Aveam să scriu mai târziu, în 1984: „Departe de a fi un rebel îndrăzneţ, Ceauşescu – care domneşte peste o republică bananieră marxistă de creaţie proprie – este o pasăre ce cântă tare într-o colivie”. 1

În a treia mea dimineaţă la Bucureşti, 50.000 de oameni au mărşăluit pe bulevardele Magheru şi Nicolae Bălcescu – numite astfel în cinstea liderilor radicali ai revoluţiei de la 1848 – strigând: „Ceauşescu, pace, Ceauşescu, pace!” Tiranul era ovaţionat de parcă ar fi fost conducătorul legendar al mişcării mondiale pentru pace şi dezarmare. Manifestanţii purtau tablouri enorme cu Ceauşescu şi soţia sa, împodobite cu panglici şi drapele tricolore. În zori văzusem cum autobuze şi camioane pline de ţărani – aduse în convoi din satele sărace din sud (subdezvoltate chiar şi după standardele româneşti) – au descins în apropiere de Piaţa Universităţii, lângă hotelul meu, unde nişte inşi cu aspect de gangsteri, cu pălării negre şi pardesie lungi, îi aranjau cu o portavoce în formaţiile de paradă. Era Ziua Recoltei, o sărbătoare manipulată flagrant de regim în interes propriu. Din când în când se lătra un ordin, şi oamenii se aşezau rapid în formaţie. Teroarea marcase din plin feţele acestor ţărani, mulţi dintre ei în cojoace de oaie, oameni care păreau mult mai sărmani chiar decât cei de la cozile de pâine de dimineaţă. „Ceauşescu, pace, Ceauşescu, pace!” în mod neaşteptat, vuietul tunător părea să amplifice liniştea pe care o simţeam pretutindeni. Tăcerea era sunetul predominant al represiunii.

Bucureştiul m-a condus la capodopera lui Elias Canetti, *Masele şi puterea* (1960), o carte despre manipularea maselor, în formele lor concretă şi virtuală. Canetti defineşte *masa* drept o mulţime de oameni care, cu bună ştiinţă sau nu, îşi abandonează individualitatea în

favoarea unui simbol colectiv – în esenţă pentru a evita singurătatea. Aceşti oameni au mereu aceleaşi opinii ca ceilalţi. Chiar dacă acestea se dovedesc greşite, masa va continua să-l protejeze pe individ, pe când în afara mulţimii opiniile sale îl pot face vulnerabil. Important e să supravieţuieşti clipei – indiferent de compromisurile morale necesare – şi să-ţi faci griji doar atunci când va apărea ceva nou.

Stând pe trotuarul bulevardului Bălcescu, am observat o competiţie între două mulţimi: cea care mărşăluia, alcătuită din ţărani (printre ultimii din Europa), şi cea a orăşenilor, care priveau în linişte. Evident că orăşenii nu erau de încredere; altfel de ce să aduci cu autobuzul oameni din afara oraşului? Şi ţăranii erau suspecţi în ochii regimului, dar în mai mică măsură. Diplomaţii străini mi-au confirmat mai târziu că ţăranii fuseseră totodată mituiţi şi constrânşi să participe la manifestaţie.

În istoriile lor individuale, de familie sau de grup, acei ţărani suferiseră cu siguranţă traume mai mari decât aceea de a-şi supune gândurile unei forţe colective impuse din afară. Ceea ce părea a fi docilitate – în comparaţie cu rezerva şi suspiciunea orăşenilor – era un mecanism natural de supravieţuire, născut în timpul Marelui Război European început în 1914, care mai dura încă în România anului 1981, chiar dacă în Europa Occidentală se încheiase în 1945. Stalinismul naţional al lui Ceauşescu era un substitut acceptat de Kremlin pentru ocupaţia militară sovietică – ea însăşi rezultatul direct al faptului că Stalin îl învinsese pe Hitler în Europa Centrală şi de Est.[20] Conflictul dintre marile puteri, cu toate greutăţile şi sacrificiile aferente, încă nu se încheiase în această ţară. În România anilor ’80, mă simţeam mai aproape de al Doilea Război Mondial.

„Labilitatea şi continua transformare sunt însuşiri ale fenomenelor”, scrie Czesław Miłosz, „iar omul este o fiinţă

20D ragoş Petrescu, pref. de Cristian Vasile, postf. de Mircea Mihăieş, Humanitas, Bucureşti, 2014 (n. tr.).]

plas-I că, şi ne putem imagina ziua în care trăsătura unui cetăţean care se respectă va fi aceea de a merge în patru labe cu un lei de coadă din pene colorate în spate”.[21] La urma urmelor, rst-europenii – şi românii în special – s-au confruntat cu pierderi teritoriale, cu ocupaţii străine, cu monarhia, cu dictatura militară, cu fascismul şi comunismul în doar opt decenii, iar până la sfârşitul secolului aveau să cunoască şi revoluţia, şi democraţia. Nu-i de mirare că românii au o imaginaţie istorică bogată şi tragică, spre deosebire de americani, care n-au mai cunoscut mişcări violente pe teritoriul lor din anul 1865. Ceea ce istoricul Modris Eksteins spunea despre viaţa în tranşeele Primului Război Mondial este în mare măsură adevărat pentru est-europeni, şi în special pentru români: „onoarea, gloria, eroismul, vitejia”, toate acestea „îşi pierd semnificaţia” când „lumea exterioară constă numai în brutalitate, ipocrizie, iluzie. Chiar şi legăturile intime cu familia au fost rupte. Omul”, continuă Eksteins, „rămâne singur, fără niciun reazem în lumea reală”[22]. Aceste cuvinte descriu întocmai viaţa din România anului 1981.

Disidenţi puteau fi la Varşovia, susţinuţi psihologic de o Biserică Romano-Catolică deopotrivă universală prin valorile sale şi naţională în opoziţia faţă de dominaţia sovietică. Dar aici, la Bucureşti, am întâlnit un singur asemenea disident, un bărbat singur şi demoralizat, nesprijinit de vreo biserică sau de vreun sindicat. În 1981 mi-a spus: „Cei din Occident aşteaptă ca România să fie următoarea Polonie, dar asta nu se va întâmpla niciodată. Nu există martiri aici. Jumătate din ţară o toarnă pe cealaltă jumătate”. Dacă în ţări precum Polonia şi Ungaria existau comunişti „liberali” şi „reformişti” cu rolul de opoziţie neoficială, asemenea persoane puteau fi numărate

---

21 Czeslaw Milosz, The Captive Mind, trad. de Jane Zielonko, Vintage, New York, 1981, p. 29. [Ed. rom.: Gândirea captivă, trad. de Constantin Geambaşu, pref. de Vladimir Tismăneanu, postf. de Wladmizierz Bolecki, Humanitas, Bucureşti, 2008, p. 49 (n. tr.).]

22 Modris Eksteins, Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age, Houghton Mifflin, Boston, 1989, pp. 281-282.

pe degete în România, unde erau făcute să-şi ţină capetele plecate şi ochii închişi. Aceşti oameni au început să fie vizibili abia în ultimii ani ai deceniului. Toate maşinile de scris private trebuiau înregistrate – împreună cu amprentele proprietarului, conform unor surse –, în scopul de-a anihila literatura antiregim.

Românii n-au avut parte de nicio perioadă de linişte politică sau economică începând cu anii ’30. Al Doilea Război Mondial a fost martorul unui regim-marionetă al naziştilor, al trecerii continue a armatelor pe teritoriul românesc şi al alegerii sumbre între a-l susţine pe Stalin sau pe Hitler după pactul dintre Chamberlain şi Hitler. („*Voi* nu eraţi nicăieri”, îmi spunea mai târziu Silviu Brucan, bătrânul înţelept al comunismului românesc, referindu-se la faptul că Statele Unite au fost complet absente din Europa Centrală până în anul 1944. J) Iar după al Doilea Război Mondial, trei decenii şi jumătate de dictatură comunistă amintind de despotismul oriental făcuseră condiţiile de trai, după linele relatări, mai proaste decât cele din anii ’40. Cu siguranţă că aveau să fie şi mai crunte către sfârşitul anilor ’80.

„În întreaga sa istorie, România a supravieţuit mai degrabă datorită unei maleabilităţi inteligente decât graţie eroismului poporului său […]. Românii au marea capacitate de a primi relaxaţi loviturile sorţii”, scria contesa R.G. Waldeck într-o relatare despre Bucureştiul începutului anilor ’40. Românii, în descrierea contesei, nu erau atât fataliști, cât înţelepţi în privinţa mersului istoriei: cum procesul de transformare era fără sfârşit, te puteai mereu adapta şi găsi noi metode de supravieţuire. La fel cum un escroc avea o şansă mai mare să supravieţuiască Holocaustului decât avea un om cinstit, românii au făcut faţă regimului Ceauşescu corupând întregul sistem. Ţara care m-a uluit şi m-a fascinat vreme de zece zile în anul 1981 era de fapt un fel de tiranie de tip latin, un amestec de I.V. Stalin şi Juan Perón, captivă undeva în pântecele Europei Centrale. Nu aveam să înţeleg această ţară, nici măcar parţial, decât după ani de studiu şi lectură, care m-

au dus dincolo de România ca atare – cu experienţa sa teribilă din secolul XX, mai ales în anii ’30 şi ’40 până la istoriile imperiilor habsburgic, bizantin, maghiar, rus şi otoman în lumea balcanică.

CĂCI ADEVĂRATA AVENTURĂ A CĂLĂTORIEI ESTE DE ordin mental şi presupune imersiunea în viaţa unui loc, când nimeni din afară nu te poate contacta. *Eşti singur*. Viaţa se reduce la ceea ce ai în faţa ochilor, făcând acea experienţă mult mai vie şi mai intensă. Nu doar peisajul Bucureştilor şi al celorlalte capitale din Europa Centrală şi de Est pe care le-am vizitat în 1981 era copleşitor, ci şi conversaţiile cu diplomaţii şi cu toţi ceilalţi. Conversaţiile reale presupun concentrare, înseamnă cu totul altceva decât să scrii mesaje pe telefon când discuţi cu cineva într-o cafenea. Asta pentru că o călătorie este liniară – ţine de un singur loc, o singură percepţie sau o singură carte la un moment dat, fiecare înrădăcinată adânc în memorie, pentru a te schimba pe vecie.[23]

În 1981, călătoria în Europa Răsăriteană avea să aibă asupra mea un impact la fel de puternic ca prima mea călătorie în regiune în 1973: ambele au avut loc înainte ca tehnologia postmodernă să distrugă experienţa călătoriei, cu excepţia celor mai extreme forme ale sale. Nu numai că nimeni de acasă nu mă putea contacta, dar existau şi puţine ştiri reale în ziarele de limbă engleză din locurile unde mă aflam (*International Herald Tribune* era interzis în multe locuri sau ajungea cu întârziere). Interacţiunile mele cu tinerii est-germani, polonezi, unguri, români şi bulgari întâlniţi în 1973 şi 1981 au fost cât se poate de intense. Cei pe care i-am întâlnit aveau o viaţă personală foarte bogată, tocmai datorită faptului că spaţiile politice şi publice erau atât de sărace. Nu voi uita niciodată acele chipuri şi câteva dintre acele conversaţii. De exemplu, vara anului 1973 a fost dominată de ştirile legate de Watergate,

---

23 R.G. Waldeck, Athene Palace Bucharest: Hitler’s „New Order“ Comes to Roumania, Constable, London, 1943, pp. 85 şi 277-278 [Pentru ed. rom., v. Athenee Palace, trad. de Ileana Sturdza, cu o postfaţă de Ernest H. Latham, jr., Humanitas, Bucureşti, 2006.]

despre care, călătorind singur prin estul Europei, nu-mi păsa deloc.

Asemenea lecturilor serioase, călătoriile adevărate au devenit acum un act de rezistenţă în faţa tentaţiilor erei electronice şi a problemelor care ne apasă în general, tocmai din cauza epocii în care trăim. O carte bună merită să fie terminată, la fel cum un peisaj fascinant îţi cere să-l explorezi şi să-l cercetezi cu atenţie. Pentru că presupun o mare concentrare, călătoria şi lectura susţinută sunt opusul stilului împrăştiat şi neatent care ne defineşte astăzi viaţa.1

MOMENTUL PREZENT ERA ALTĂDATĂ SACRU; ÎŢI PERMITEA să te concentrezi pentru a aprecia cu adevărat istoria şi împrejurimile. Cele două sunt de nedespărţit. Priveliştea trebuie observată cu atenţie neabătută. Cum altfel să-i înţelegi istoria? Să luăm spre exemplu moştenirea arhitectul ulii a Bucureştiului: influenţele bizantină, brâncovenească, otomană, renascentistă, clasic veneţiană, barocul francez, «cesiunea austriacă, Art Deco-ul, modernismul, toate luptându-se pentru a se elibera din marea gri-murdar de construcţii «I nliniste, la fel cum sclavii neterminaţi ai lui Michelangelo se zbat să scape din blocurile lor de marmură. Norii şi vremea rece amplificau senzaţia pe care mi-o dădeau monstruozităţile staliniste. Poate că, dacă acel noiembrie ar fi fost niHorit, şi nu înnorat, m-aş fi concentrat mai mult pe perioadele arhitecturale mai timpurii. Dar vizitele ulterioare, din unii ’80 şi ’90, mi-au întregit acest peisaj urban.

Călătoria autentică, netulburată mi-a arătat şi ce înseamnă să fii specialist într-un anumit domeniu: să-ţi petreci întreaga viaţă profesională studiind o singură regiune geografică, culturală sau lingvistică; să combini aprecierea pentru o estetică aparte cu nevoia de analiză rece. Slaviştii, mabiştii, sinologii etc. aveau să devină persoane de mare interes pentru mine graţie Bucureştiului.

Realismul se naşte din tensiunea dintre filosofia morală şi experienţa într-un anumit domeniu. Istoria şi

geografia limitează ceea ce se poate realiza într-un anumit domeniu, chiar dacă posibilităţi de îmbunătăţire există întotdeauna. Expertul spune: „Aşa sunt lucrurile în partea asta a lumii, acesta e materialul cu care trebuie să lucrăm”; moralistul răspunde: „Nu fi fatalist, asemenea asuprire şi sărăcie nu trebuie să existe. Acestea nu sunt forţe cu care oamenii buni să nu se poată lupta”.

România m-a făcut să înţeleg ambele poziţii. În anii ’80, destinul României a fost neîndoielnic legat de poziţia sa geografică, adică de apropierea de Uniunea Sovietică, dar elementul distinctiv de latinitate al României în estul Europei (un alt rezultat al istoriei şi geografiei) a permis izolarea sa psihologică: astfel, a putut să se nască o formă specială de comunism, de inspiraţie nord-coreeană. Acesta era materia primă ireductibilă, deterministă, cu care se delectau specialiştii.

Occidentul nu avea cum să răstoarne un asemenea regim şi pe cele din apropiere prin acţiune militară, deşi asemenea iluzii fuseseră cultivate de unii americani la începutul Războiului Rece. Occidentul putea doar să rămână vigilent din punct de vedere militar şi politic, să facă presiuni asupra Uniunii Sovietice cu orice ocazie şi să spere că într-o zi tensiunile interne, consecinţe ale nefuncţionalităţii şi ilegitimităţii morale ale comunismului, vor răsturna blocul estic din interior. Aceasta era politica de îngrădire – cu agresiva componentă impusă de Reagan în ultima fază –, compromisul echilibrat între realism şi idealism. Astfel, erau împăcaţi atât specialiştii, cât şi moraliştii. Corpul diplomatic american de la Bucureşti şi din celelalte capitale est-europene din anii ’80 ilustra perfect sinteza acestor două tradiţii şi tendinţe.

Dar mai aveam mult până să devin la fel de înţelept şi matur ca ei. Am înţeles acest echilibru între realism şi idealism doar retrospectiv, peste decenii, şi încă nu mi l-am însuşit cu totul; probabil că nu voi reuşi niciodată.

Impresiile mele despre Bucureşti la începutul anilor ’80 au devenit un bun reper pentru gândirea mea – şi nu întotdeauna cu un rezultat pozitiv. Spre exemplu,

călătoriile în Irak de mai târziu, din anii ’80, m-au convins că regimul lui Saddam Hussein era diferit de toate celelalte pe care le cunoscusem în lumea arabă şi că în intensitatea lui mecanică şi totalitară semăna izbitor cu România lui Ceauşescu. Când, aproape două decenii mai târziu, s-a ivit ocazia ca Saddam să fie dat jos de la putere, am sprijinit acest efort – căci obsesia mea pentru Saddam deriva din obsesia faţă de Ceauşescu. Dar când această tentativă s-a transformat într-un coşmar mai urât chiar decât fostul regim irakian, am resimţit ani de zile, asemenea prinţului Nehliudov din *învierea* lui Tolstoi, „o greaţă morală ce s-a transformat într-o durere fizică”[24]. În depresia mea am văzut lumea, inclusiv România, cum n-o mai văzusem până atunci. Între lucrurile pe care le-am înţeles mai clar a fost şi faptul că Reagan a fost un mare preşedinte tocmai pentru că s-a înconjurat de oameni luminaţi, realişti şi pragmatici precum George Shultz, Caspar Weinberger şi James Baker III, care au înţeles că, oricât de cumplite erau regimurile lui Ceauşescu sau Saddam, cetăţenii acelor ţări trebuiau, până la urmă, să se elibereze singuri. Statele Unite nu puteau să-i salveze. Oricât de motivaţională şi vehementă era retorica lui Reagan – care a întărit din punct de vedere moral Statele Unite împotriva asupririi comuniste din Europa Centrală şi de Est ca niciodată înainte Keagan şi oamenii lui n-ar fi încuviinţat niciodată tipul de acţiune militară desfăşurată în Irak.

Diplomaţii pe care i-am întâlnit în Europa de Est în ultimul deceniu al Războiului Rece îşi însuşiseră acest echilibru, alt lucru pe care l-am înţeles doar după dezastrul din Irak. Teroarea din România anilor ’80 mi-a rămas vie în memorie. Dar, după invadarea Irakului, am înţeles mai bine că Ceauşescu n-ar fi putut să cadă mai devreme. Reagan a avut rolul lui în evenimentele din Europa de Est, dar actul specific de a înlătura un tiran este

---

24 Leo Tolstoy, Resurrection, traducere de Rosemary Edmonds, Penguin Books, London, 1966, p. 244. [Pentru ed. rom., v. învierea, trad. din rusă şi note de Adriana Liciu, Polirom, Iaşi, 2010 (n. tr.).]

doar arareori opera străinilor.

ÎN ULTIMA SEARĂ A ŞEDERII MELE ÎN BUCUREŞTI DIN noiembrie 1981, am mers cu rucsacul în spate, cale de câteva blocuri, de la Hotelul Muntenia până în Piaţa Universităţii, de unde am luat un autobuz către Gara de Nord. Intrând cu trenul în Bulgaria pe la miezul nopţii, am rupt încă una dintre legăturile birocratice şi psihologice cu Israelul. În următoarele câteva săptămâni, până la începutul anului 1982, am călătorit prin Bulgaria, Macedonia, Kosovo, Serbia, Croaţia, Ungaria şi Cehoslovacia. Pe la mijlocul deceniului trimiteam corespondenţe din Irak, Siria, Algeria, Yemenul de Nord şi din alte state ale lumii arabe, înfrângându-mi teama de a fi un cetăţean israelian care călătorea singur prin cele mai radicale părţi ale lumii musulmane pentru a câştiga o pâine. Războaiele din Afghanistan şi Cornul Africii au făcut şi ele parte din portofoliul meu.

Dar în anii ’80 România şi restul Balcanilor m-au preocupat cel mai mult şi am revenit aici de multe ori, în special iama. Am intervievat sute de persoane în acei ani – călugăriţe în mănăstiri ortodoxe, politicieni asudaţi în cafenele, băutori de ţuică de prune în compartimente de tren, ţărani în CAP-uri, elevi în clasele lor, istorici şi intelectuali în intimitatea tulburătoare a caselor sau bibliotecilor proprii; toţi aceştia, pe lângă diplomaţii occidentali cu care am vorbit în detaşarea suverană a ambasadelor lor. În numărul din iulie 1989 al revistei *The Atlantic Monthly*, cu mai bine de patru luni înainte de căderea Zidului Berlinului, scriam: „În anii ’70 şi ’80 am asistat la limitarea influenţei superputerilor în locuri precum Vietnamul şi Afghanistanul. În anii ’90, aceste limite ar putea deveni vizibile într-o zonă din Lumea a Treia din chiar interiorul Europei. Balcanii ar putea marca sfârşitul secolului, aşa cum au marcat şi începutul”. Pe 30 noiembrie 1989, la mai puţin de trei săptămâni de la căderea Zidului, scriam în *The Wall Street Journal*: „Două concepte istorice se desprind din ruinele Europei comuniste. Pe unul, «Europa Centrală», presa îl tăbăceşte

acum. Pe celălalt, «Balcanii», trebuie încă să-l descopere…" M-am referit apoi la fisurile etnice din Iugoslavia. Războiul a izbucnit acolo 18 luni mai târziu.[25] Deja scrisesem o carte, *Fantomele Balcanilor*, care, deşi se referea la Iugoslavia în capitolele iniţiale, era dedicată României în cea mai mare parte.

Obsesia mea pentru această regiune – şi pentru *alteritatea* ei în comparaţie cu restul Europei – era un rezultat a ceea ce am văzut iniţial ca jurnalist în România. Balcanii nu au poate, cel puţin teoretic, o predispoziţie pentru război mi conflict, dar sărăcia lucie şi subdezvoltarea din regiune, în comparaţie cu restul continentului – şi în special în comparaţie cu celelalte state ale Pactului de la Varşovia –, au inflamat şi mai mult disputele sale istorice. Corespondenţele mele l-au descurajat pe un fost preşedinte american cu privire la posibilitatea de a opri războiul în fosta Iugoslavie. Eu însă vedeam lucrurile altfel şi am sprijinit de la bun început intervenţia armată.[26] Şi asta nu contrazicea ce scrisesem

---

25 încă speram la pace. în articol conchideam: „Dacă Iugoslavia va fi propulsată de valorile reformiste slovene, liberalizarea va avea mai multe şanse de reuşită [...]. Balcanii vor exista apoi doar în sens geografic." Robert D. Kaplan, „Europe's Third World", Atlantic Monthly, iulie 1989; Robert D. Kaplan, „Balkans'Fault Line: Yugoslavia Starts to Feel the Tremors", Wall Street Journal Europe, 30 noiembrie 1989.

26 în numărul din martie 1993 al Reader's Digest, în aceeaşi lună în care a apărut Fantomele Balcanilor, scriam: „Dacă nu putem sparge ciclul urii şi al răzbunării - susţinând cu tărie autodeterminarea şi drepturile minorităţilor -, câştigurile obţinute la sfârşitul Războiului Rece vor fi pierdute. Toate ajutoarele, toate eforturile diplomatice, toată forţa - dacă se va recurge la forţă - trebuie legate de ideea Himplă că popoarele Iugoslaviei merită să fie tratate fără violenţă." Durând, am apărut la televiziune (CNN, C-SPAN) pentru a susţine public intervenţia în Balcani. De asemenea, am solicitat fără ambiguitate intervenţia militară în Balcani pe prima pagină a ziarului The Washington Post, secţiunea Outlook, pe 17 aprilie 1994, cu mai bine de un an înainte să intervenim propriu-zis („Into the Bloody New World: A Moral Pragmatism for America in an Age of Mini-Holocausts"). Cinci ani mai târziu, am susţinut viguros campania aeriană a NATO pentru apărarea Kosovoului, pe pagina de opinii din The New York Times din 7 aprilie 1999, când campania părea să meargă prost şi mare parte din media o

în *Fantomele Balcanilor*. La urma urmei, acţiunea umanitară este necesară doar în cele mai întunecate peisaje umane. Şi, înainte de a interveni undeva, pericolele din acel loc trebuie cunoscute şi discutate de către oficialii care conduc trupele de pe front. Invazia din Irak a eşuat în cele din urmă din cauza faptului că gravitatea neînţelegerilor dintre sunniţi şi şiiţi n-a fost corespunzător recunoscută şi avută în vedere.[27]

În ciuda intenţiilor mele, efectul cărţii în termeni politici a fost tragic. Nu mă simt vinovat, ci doar profund îndurerat. Un scriitor, cum spuneam, descrie cu onestitate ceea ce vede şi aude la un moment dat, fără a ţine seama de consecinţe, dar uneori consecinţele sunt greu de suportat.

ROMÂNIA A FOST CHEIA CU AJUTORUL CĂREIA AM DES – cifrat Balcanii. Era un fel de Polonie a Europei de Sud-Est în privinţa mărimii, populaţiei şi aşezării geopolitice faţă de Uniunea Sovietică – teritoriu de graniţă prin excelenţă, mereu ciopârţit de armatele invadatoare, aflat la frontiera dintre imperiile bizantin, otoman, habsburgic şi rus, chiar dacă limba română vădea aspiraţia pentru Occidentul latin. La începutul epocii moderne, armatele otomane, habsburgice şi ruseşti se întâlneau toate în locul unde se află acum România. Carpaţii, care şerpuiesc prin inima ţării, despărţeau Europa de Orientul Apropiat – sau, mai exact, Europa Centrală de Europa de Est –, în măsura în care o poate face o graniţă geografică.[28] Deşi Ceauşescu era voievodul tolerat de ruşi în vremea

---

numea un eşec.

27 Mai exact, demolând autoritatea birocratică, invazia americană a făcut ca supravieţuirea irakienilor de rând să devină o problemă de autoapărare; în aceste condiţii, irakienii au revenit la solidaritatea sectară.

28 Cu toate acestea, delimitarea era dificilă: Habsburgii, al căror imperiu se afla în linii mari în Europa Centrală, au stăpânit şi în Banat şi Oltenia, dincolo de Carpaţi, după Tratatul de la Passarowitz din 1718. Iar otomanii, al căror imperiu se întindea în general până la Dunăre, şi-au impus suzeranitatea asupra Transilvaniei, situată la nord de Carpaţi, în secolele XVI-XVII.

primelor mele vizite, România purta cu sine multe alte speranţe şi moşteniri, pe care deocamdată doar le intuiam.

Bucureşti, 2013

AM REVENIT ÎN CAPITALA ROMÂNIEI TREI DECENII MAI târziu. Era Săptămâna Mare, esenţială în ortodoxie. Nicăieri nu e mai deplină comuniunea între materie şi spirit decât în icoanele şi frescele înnegrite dintr-o biserică ortodoxă, plutind în fum de tămâie, cu inscripţii chirilice şi imnuri în limba greacă în Vinerea Mare. Sâmbătă, aproape de miezul nopţii, Biserica Albă din Bucureşti era scăldată în întuneric, iar oamenii intrau în tăcere din Calea Victoriei, cupluri tinere cu copii şi bunici, femei splendide şi bătrâne amărâte, fiecare ţinând în mână o lumânare stinsă. Evlavia şi smerenia nepământene ştergeau toate diferenţele dintre ei.

Imnurile evocau o eliberare melodioasă şi sumbră şi aveau o tonalitate irezistibilă. În fine, doi preoţi au apărut din spatele iconostasului cu candelele aprinse. Oamenii au înaintat cu nerăbdare să-şi aprindă lumânările. Apoi fiecare a aprins alte lumânări, până ce o pădure de lumină s-a întins până în spatele bisericii şi în curte, anihilând întunericul. Era Pastele. *Hristos a înviat*! *Adevărat a înviat*! Primăvara începuse cu acest ritual monoteist păgân. Istoria nu este niciodată mai reală ca pe feţele românilor luminate de Paşte. Poţi vedea în privirile lor toate tragediile, minunile şi restituirile prin care au trecut.

Biserica neoclasică în stil doric data doar din secolul al XIX-lea. Dar faptul că am legat-o de una dintre povestirile lui Gregor von Rezzori despre Bucureştiul de la sfârşitul anilor ’20 din *Memoriile unui antisemit* o făcea mai veche. Începutul secolului al XIX-lea şi Evul Mediu sunt la fel de abstracte pentru cineva născut la mijlocul secolului XX, ambele fiind mult prea îndepărtate ca să le poţi lega de vreo amintire vie. Tatăl meu s-a născut cu cinci ani înaintea lui Rezzori şi avea aproape 20 de ani în perioada descrisă de acesta. Dacă ar mai trăi, tata ar avea acum mai bine de o sută de ani. A trecut foarte mult de când tatăl meu avea 20 de ani. În perioada care s-a scurs

între momentul evocat de Rezzori şi prezent, evreii descrişi de acesta – nu întotdeauna politicos, nu întotdeauna cu simpatie – ar fi murit probabil în timpul Holocaustului său, de nu, ar fi trebuit să supravieţuiască unui regim aliat cu cel nazist şi deceniilor de teroare comunistă şi de sărăcie din România, dacă nu aveau norocul să emigreze. Aici istoria era extrem de comprimată, şi anii ’30 şi ’40 reprezintă o prăpastie de nepătruns între două epoci. Iar pentru România, mai mult decât pentru alte regiuni din Europa de Est, prăpastia a durat până în anul 1989. Povestea lui Rezzori este de o parte a prăpastiei, viaţa mea, de cealaltă parte.

În noaptea de Înviere, gândurile mi se îndreptau spre misterul teribil al timpului şi spre ce însemnau toate acestea, Biserica Albă la sfârşitul anilor ’2Q, vizita mea la Bucureşti în 1981 şi revenirea de acum, la începutul lui 2013. Anul 1981 părea acum îndepărtat, iar perioada anilor ’20, mai aproape. Mai că puteam să ating Bucureştiul din povestea lui Rezzori, din vremuri dinainte de a mă fi născut, care păreau totuşi mai îndepărtate în timp decât anii 1820.

Rezzori îşi aminteşte de o vară cu „cer albastru ca levănţica şi dorinţe neîmplinite” în Bucureşti, pe când asculta într-un „mic apartament” formaţia ce cânta pe o terasă din spatele Bisericii Albe.[29] Curând, tânărul său protagonist s-a mutat într-o pensiune ţinută de o familie de evrei, iar tema poveştilor sale se prezintă de la sine: antisemitismul ca zgomot de fond, un mic tic al tuturor personajelor româneşti. Totul este cu atât mai izbitor cu cât pare mai firesc integrat în normal, oroarea fiind evidentă doar datorită faptului că Rezzori ne aminteşte uneori, cu blândeţe, că ne aflăm în anii ’20 şi ’30. Concluzia a ceea ce va urma este lăsată cititorului.

Perioada interbelică în Europa Centrală şi de Est a fost cea a „unei lumini stinse”[30], lumina Imperiului Austro-

29(Ed. rom.: Memoriile unui antisemit, trad. de Catrinel Pleşu, Humanitas, Bucureşti, 2015, p. 143 (n. tr.).]

30* V. ed. rom.: între păduri şi ape. La pas spre Constantinopol: de la

ungar, o lume vie cu mobilier Biedermeier şi ţesături ţărăneşti, cu o nobilime habsburgică în declin, pe un fundal politic agitat, cu o multitudine de minorităţi etnice, o lume în degringoladă. Această lume se afla la capătul îndepărtat al existenţei mele, pe când tata era încă foarte tânăr; un austriac din Bucovina, Rezzori, mi-a adus-o mai aproape.

Căci, cu cât istoria este mai recentă în timp „cu atât pare mai îndepărtată. Viaţa noastră, cu toate evenimentele ei capitale, face istoria relativ recentă – istoria din perioada copilăriei – să pară foarte, foarte departe. Viaţa denaturează timpul istoric, altfel spus. M-am născut la *numai* şapte ani după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, mi-am dat seama brusc într-o zi, când şapte ani nu mai păreau atât de mult ţinând cont că aveam amintiri vechi de cinci decenii. Astfel că perioadele interbelică şi fascistă din România îmi păreau reale şi substanţiale, dar anii comunişti din deceniile şase şi şapte, când eram copil şi adolescent, păreau inimaginabil de vechi. Numai chipurile luminate de lumânările pascale au cucerit aceste distanţe, unindu-le.

PASTELE ANULUI 2013 PETRECUT LA BUCUREŞTI MI-A elucidat şi lucrările lui Patrick Leigh Fermor, acel artizan de esenţe divine ireductibile ale cărui fraze se află într-o capsulă a timpului – căci să-l numesc doar autor de memorii de călătorie înseamnă să-l depreciez. I-am citit bogatele descrieri ale României prima oară în 1986, imediat după publicarea volumului *Between the Woods and the Water**, când, în plin comunism, călătoria în timp în anii ’30 părea aproape imposibilă, iar cuvintele sale aveau un aer arhaic. Dar la sfârşitul lui 2013, când următorul volum din serie a fost publicat postum în Marea Britanie, descrierile Bucureştiului anilor ’30 erau directe şi tangibile: „vitrinele prăvăliilor cu firme elegante şi moderne – dintre care una foarte şic, cu o sticluţă de parfum strălucitoare aşezată pe o piramidă discret

---

Dunărea de mijloc până la Porţile de Fier, trad. de Mariana Piroteală, Humanitas, Bucureşti, 2016 (n. tr.).

luminată din catifea cenuşie, având pe fundal o perdea cu volănaşe din mătase galben-lămâie – faţade din beton armat, hăţişul multicolor al reclamelor luminoase, chioşcurile luminate, cu mulţimea de publicaţii în toate limbile [...], interioare de o splendoare inimaginabilă..." Pentru Fermor, Bucureştiul era un „coşmar fascinant" şi un „Babilon ultraâmpodobit"[31]. Deceniile de comunism aveau să distrugă toate acestea, iar în 2013 Bucureştiul se afla în plină renaştere.

TERITORIUL ROMÂNIEI ESTE DE O MINUNATĂ VARIETATE geografică şi culturală. Asupra mea a avut un efect în egală măsură material şi abstract, ducând în mod direct şi indirect la o veritabilă obsesie pentru icoanele ortodoxe, Războiul

Rece, călătoria în timp şi multe altele. În limba engleză numele ţării a fost scris *Rumania* până la un moment dat în timpul Războiului Rece. (Schimbarea ar putea ţine în parte de faptul că în limba română forma *România* a devenit *România* în anii '60.) Am preferat mereu vechea ortografie şi pronunţie englezească, cu atât mai sugestivă şi mai reală cu cât părea a ţine într-un fel de Balcani.[32]

România, cum sunt nevoit să o numesc acum, este una dintre acele naţiuni etnice complicate, precum Georgia sau Armenia, care au supravieţuit în mod miraculos de-a lungul mileniilor. Deşi înfrânţi, ocupaţi şi asupriţi, românii au supravieţuit într-un număr mai mare decât popoarele din Transcaucazia, chiar la marginea Europei Centrale. Erau multe lucruri cu care trebuia să mă reobişnuiesc, la care să mă adaptez.

În deceniile dintre sfârşitul anului 1981 şi începutul

---

31 Patrick Leigh Fermor, The Broken Road: From the Iron Gates to Mount Athos, introd. de Colin Thubron şi Artemis Cooper, John Murray, London, 2013, pp. 161 şi 163. [Pentru ed. rom., v. Drum întrerupt: De la Porţile de Fier la Muntele Athos, Humanitas, Bucureşti, în curs de apariţie (n. tr.).]

32 Pentru o opinie erudită în această chestiune, vezi Rudolf Fischer, „Romania or Rumania?", blogul Impala Publishers, 19 septembrie 2009.

lui 2013 s-au schimbat multe în obiceiurile românilor, după cum mi-am dat seama şi în două scurte vizite, în 1990 şi 1998. Vizitând Bucureştiul la doar patru luni după revoluţia din decembrie 1989, am văzut cum oraşul în care religia fusese marginalizată vreme de câteva decenii devenise o biserică în aer liber, cu trandafiri, lalele şi lumânări împodobind micile altare ridicate în memoria revoluţionarilor morţi în lupta împotriva lui Ceauşescu.[33] La sfârşitul anilor '90, în centrul Bucureştiului găseai cazinouri, cluburi şi magazine de modă italiană cu vitrine în care am văzut chiar şi manechine vii. Ca şi la New York şi Paris, hainele negre erau considerate şic. Un fost diplomat român, Ioana Ieronim, mi-a spus în 1998: „Aşa eram şi în perioada interbelică, în anii '30. Suntem descurcăreţi, adaptabili, excesivi, nişte emigranţi pseudocosmopoliţi într-o nouă lume globală. Un fel de clone unidimensionale, latin-orientale ale Vestului".[34] Horia-Roman Patapievici, filosof şi eseist, a adăugat: „În momentul în care cumpărăm calculatoare, CD-uri şi îmbrăcăminte, ne însuşim consecinţele materiale ale Vestului, fără să înţelegem valorile fundamentale care au generat aceste tehnologii". În apartamentul său ticsit de cărţi şi cu holul scării plin de maidanezi, Patapievici, îmbrăcat cu blugi şi halat de casă, însuma tot ceea ce mă fascina la România, o ţară ca un *film noir* senzual şi macabru, mereu captivant şi uneori chiar strălucit.1

Această ţară trebuia însă cercetată mai în profunzime. Cu cât scriam mai pe larg despre alte părţi ale lumii – locuri pe care încă nu le văzusem –, cu atât îmi doream să revin în România şi să-mi întregesc imaginea pe care mi-o făcusem în timpul vizitelor anterioare. Am vrut

---

33 Robert D. Kaplan, Balkan Ghosts: A Journey Through History, St. Martin's Press, New York, 1993, p. 83. [Pentru ed. rom., v. Fantomele Balcanilor. O călătorie în istorie, trad. de Diana Grad, Editura Antet, Bucureşti, 2008 (n. tr).]

34 Robert D. Kaplan, Eastward to Tartary: Travels in the Balkans, the Middle East, and the Caucasus, Random House, New York, 2000, pp. 31-32 [ed. rom. cit., pp. 36-37 (n. tr.)].

să mă familiarizez din nou cu această ţară nu în calitate de istoric profesionist cu un înalt titlu academic (ceea ce nu eram), nu ca memorialist cu un talent şi o origine familială la fel de fabuloase ca cele ale lui Rezzori (nu era cazul) şi nici ca autor de memorii de călătorie, ca Fermor, iscusit în relaţiile sociale şi cu metafora perfectă mereu la îndemână. Eu eram un jurnalist preocupat de un loc anume – şi de ce ne putea şi mă putea învăţa acel loc despre Europa şi despre istoria pe care o trăiam. Doar pentru că Rezzori şi Fermor erau de neegalat în privinţa puterii lor de observaţie nu însemna că România nu mai era un subiect de interes. Era o ţară importantă, situată în apropiere de Ucraina, Rusia, Europa Centrală, Marea Neagră şi Marea Mediterană.

N-am început cu oamenii, ci cu arta şi arhitectura, elementele materiale ale unei civilizaţii pe care comuniştii au încercat s-o submineze vreme de decenii bune. Am dorit să cunosc patrimoniul material al României după ce peisajul şi-a recă-l miat culoarea şi a scăpat de povara cenuşiului apăsător al opresiunii – amintirea peisajului urban din 1981 încă mă bântuia.

UNDEVA ÎN AFARA BUCUREŞTIULUI, TURLELE BISERICII DE pe lângă palatul Mogoşoaia, vechi de trei secole, seamănă cu minaretele turceşti. Semicupolele din cărămidă subţire ni arcadele de cărămidă – cele din urmă susţinute de semicoloane din marmură – amintesc de lumea bizantină medieval timpurie ce descindea din Antichitatea romană târzie, deşi acoperişurile povârnite de plumb înclină spre baroc. M um pierdut contemplând frumuseţea covoarelor munteneşti şi a carpetelor olteneşti şi moldoveneşti, toate vopsite în culori vegetale bogate, puternic influenţate de modelele din Turcia şi Persia. Căci Muntenia şi Oltenia simt regiuni ale marii câmpii valahe – unde se află şi Bucureştiul, la vreo (10 de kilometri nord de Dunăre –, zonă expusă încă din Antichitate şi până la începuturile epocii moderne invaziilor urmatelor bizantine şi otomane. (înainte de a deveni capitala României, Bucureştiul a fost capitala Ţării Româneşti, lângă Bulgaria

ocupată de otomani, de unde turcii puteau porni atacuri şi invazii.) Tragicul domnitor muntean Constantin Brâncoveanu, care a construit acest palat între anii 1698 şi 1702, al cărui nume este legat de stilul arhitectural românesc derivat din cel occidental şi cel oriental, a fost decapitat de turci la Constantinopol în 1714, împreună cu cei patru Iii şi un ginere, copiii lui fiind ucişi chiar sub ochii lui. Brâncoveanu fusese forţat de împrejurări să-l susţină pe ţar împotriva sultanului şi, în cele din urmă, a eşuat. Ruşii şi turcii au rămas o prezenţă constantă la Bucureşti până pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Chiar şi la 1866, monedele româneşti aveau însemne otomane.[35]

Pe când contemplam în tăcere icoanele bizantine afumate, covoarele bogat ornamentate şi cupolele de cărămidă de la Mogoşoaia, timpul a dispărut din nou. Mi-au revenit brusc amintiri de tinereţe din vizitele făcute cu decenii în urmă la monumentele medievale bizantine de la Atena, Sofia şi Istanbul, la cele de la Mistras, Muntele Athos şi din Serbia veche. Datorită sensibilităţii artistice pe care a stârnit-o, o perioadă istorică m-a conectat la o viaţă anterioară.

Asemenea acoperişurilor brâncoveneşti de la Mogoşoaia, Ateneul de lângă principala piaţă a Bucureştiului aspiră la tradiţia occidentală, evocând-o în acelaşi timp pe cea orientală. Construit prin subscripţie publică în 1888, Ateneul a fost renovat la începutul perioadei îngheţului comunist. Dar chiar şi în acei ani mi-a dat un sentiment de eliberare vizuală – şi emoţională – în faţa brutalităţii implacabile a arhitecturii staliniste a Bucureştiului: clădirile de partid şi de stat, ca şi imensele şi sumbrele blocuri de apartamente, cu aspectul lor de piatră ieftină din Munţii Apuseni, care încercau să sufoce frumuseţile structurale ale capitalei, construite în stilurile bizantin, renascentist, clasic veneţian, secesionist austriac, Art Nouveau şi Art Deco. În 1954, la un an după moartea

35 Barbara Jelavich, Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821-1878, Cambridge University Press, New York, 1984, pp. 47-48 şi 198.

lui Stalin, Nikita Hruşciov a promovat „industrializarea arhitecturii”, cu accent pe prefabricate şi beton armat, stil care mai apoi a reuşit să desfigureze Bucureştiul şi pe care am ajuns să-l detest din tot sufletul.[36]

Ateneul şi epoca pe care o întruchipează reprezintă o critică la adresa secolului XX şi a ideologiilor sale, ca şi a Marelui Război European început în 1914, care în România nu s-a încheiat decât în 1989. Din punct de vedere tehnic, Ateneul este neoclasic. Astfel, el trebuie considerat european ni renascentist. Dar cu bogăţia sa de bronz aurit, de galben mi roz, cu arcele şi liniile sale rotunjite, cu spiritul său baroc exagerat şi ostentativ, este totodată bizantin şi astfel surprinde suflarea Orientului – adică exact ce defineşte România. Privind stâlpii şi pilaştrii greco-romani, mă simţeam ca în anticamera catedralei Sfânta Sofia din Constantinopol.

Ateneul nu putea fi conceput după izbucnirea Primului Război Mondial. După ce au murit zece milioane de oameni pe câmpurile de luptă, arta şi arhitectura şi-au pierdut cu totul inocenţa şi s-au retras tot mai mult spre abstracţii chinuite şi spre minimalism agresiv. Ateneul este un exemplu de artă romantică aflată în plin avânt. M-am aşezat în sala circulară de concerte, înconjurat de pictura murală din 1937 îi luă Costin Petrescu, cu scene din istoria românilor, celebrând personaje precum regele Carol I, regele Ferdinand şi regina Maria, personalităţile fondatoare ale României moderne, capete încoronate germane şi engleze care la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului XX au vrut să ancoreze puternic România în Occident şi pe care comuniştii nu încercat să-i şteargă din memorie demolându-le statuile şi distrugând tot ce amintea de ei. Dar acum această ultimă expresie arhitecturală a vechii lumi este din nou triumfătoare. Recitaluri şi concerte de muzică clasică răsună astăzi în

36 Anne Applebaum, Iran Curtain: The Crushing ofEastern Europe, 1944-1956, Doubleday, New York, 2012, p. 383. [Pentru ed. rom., v. Cortina de Fier. Represiunea sovietică în Europa de Est, 1945-1956, trad. de Gabriel Stoian, Editura Litera, Bucureşti, 2016 (n. tr.).]

sala înfrumuseţată de o pictură murală care a stat parţial acoperită mai multe decenii până în 1989. Scopul suprem al existenţei este să consfinţească frumuseţea – în acest sens Ateneul este un lăcaş de cult.

PENTRU CĂ ROMÂNIA A SUFERIT ATÂT DE MULT ÎN SECO – lui XX, se simte acum nevoia artistică şi spirituală de a privi spre epocile trecute şi normale, de a cunoaşte trecutul şi a crea un drum spre viitor.

Am stat două ore la o cafea în fosta vilă a lui Nicu Ceauşescu, fiul dictatorului comunist, cunoscut pentru excesele sale, mort de ciroză hepatică la şapte ani după ce părinţii săi au fost executaţi ca urmare a revoluţiei anticomuniste din 1989. Se spune că între aceşti pereţi tânărul Ceauşescu ar fi violat multe femei în timpul dezmăţurilor sale bahice. Acum vila este o cafenea în stil Belle Époque, cu scaune sculptate în vârtejuri elegante şi cu daghereotipuri cu frumuseţi de *fin de siècle*, cărora umbrelele de soare le atârnă neglijent peste umăr. Mă gândeam la coregrafia lui Vaţlav Nijiński la *Ritualul primăverii* de Igor Straviński, piesă pusă în scenă la Paris în mai 1913, la final de Belle Époque, o bucată muzicală şi o coregrafie ce oglindesc perfect disonanţa şi dezintegrarea secolului XX, ale cărui orori aveau să se facă simţite în mai puţin de un an.

Bucureştiul anului 2013 era un oraş elegant, acelaşi oraş unde la începutul anilor ’80 mergeam sute de metri prin întuneric ca să găsesc o vitrină luminată şi un loc decent unde să iau masa. Până şi modestele mele gusturi din acea vreme erau agresate de cantina soioasă şi de atmosfera de cantină: chelnerii de la restaurantul Hotelului Union scuipau şi-şi stingeau mucurile de ţigară în frapierele de lângă mese. Caru cu Bere, un restaurant deschis în secolul al XIX-lea de un român din Braşov, era în acele zile cumplite ale Războiului Rece terorizat de ospătari graşi şi nervoşi care te ignorau jumătate de oră ca să-ţi trântească apoi pe masă o farfurie de mici cu muştar şi o bere apoasă. Altceva nu prea mai găseai în meniu. Interiorul de lemn, întunecat şi somptuos, cu ferestrele

sale cu vitralii, era îmbâcsit de fum de ţigară şi de transpiraţie. Femeile erau rare. Meniul de acum cuprindea zeci de feluri cu carne şi legume servite de ospătari amabib şi sprinteni, iar chenţii erau în mare parte cupluri tinere cu copii, toţi frumoşi şi foarte *middle class*. Exista un meniu separat de vinuri, iar pălinca ardelenească se servea alături de ţuica din Ţara Românească şi Moldova, mai aspră şi mai puţin convingătoare. Toaletele, altă dată mizerabile, lui ioHeră renovate. Fumatul era, bineînţeles, interzis. Era (i şi cum Ceauşeştii fuseseră executaţi doar pentru ca iimt Hurantul Caru cu bere – şi tot ce reprezenta el – să devină uman şi civilizat.

Era plin de cafenele acum – cu nume închipuite precum «Imrme, Rembrandt, La Muse –, cu scaunele şi mesele din Achită, zinc, catifea, lemn de culori deschise şi metal negru, flecare încercând cu disperare să evoce Parisul, Berlinul, Viena, Stockholmul sau New York-ul. Chiar şi scrumierele «veau pe margine modele decorative în stil Art Deco sau Belle Époque. Trebuie spus însă că acestor noi cafenele din Bucur «şti le lipseşte eleganţa subtilă – şi mai ales intimitatea – «lor din Europa Centrală. Mă aflam totuşi la sud de Carpaţi, în fostul spaţiu bizantin şi otoman, unde nu există ceea ce nemţii numesc *Gemutlichkeit*, convivialitate, astfel că aceste (alenele nu erau o consecinţă firească a trecutului. În 2013 Bucureştiul era un oraş al improvizaţiilor. Observaţiile lui Kezzori despre oraşul interbelic erau încă valabile: „o modernitate tranzitorie”, „un element futurist alături […] de decorurile unor bâte ciobăneşti”, aspecte evident „balcanice”, un muş care, „cu toate vilele lui Art Nouveau şi construcţiile f uturiste de sticlă şi beton, era la fel de oriental ca Smirna.”[37]

Pe de altă parte însă, un oraş cu atât de multe cafenele, florării şi librării nu putea fi decât civilizat. Căci ce poate simboliza mai puternic civilizaţia urbană, oricât de incipientă?

---

37 Gregor von Rezzori, Memoriile unui antisemit, ed. cit., p. 175 (n. tr.).

Bucureştiul anului 1981 avea o temă, un model: cel comunist – sumbru, formidabil şi sufocant în tăcerea aşternută pe străzi şi bulevarde. Bucureştiul anului 2013 n-avea nicio temă, niciun mare plan urbanistic de tipul celor care creaseră peisajele urbane monumentale ale Parisului de sfârşit de secol XIX sau Ringstrasse-ul vienez. Centrul Civic al

Ceauşeştilor nu era un plan – era o mutilare. Capitala Roma mei la începutul secolului XXI nu urma un plan, ci se configura prin acumulări de straturi şi schimbări spontane, în care niciun element nu se potrivea cu altul, ci fiecare îşi asuma propriul risc. Nimic din acest peisaj nu avea să mă marcheze cum o făcuse Bucureştiul anilor ’80, în ciuda faptului că nu eram implicat personal în suferinţa locuitorilor.

În Centrul Vechi, între cafenele şi restaurante elegante, era un spaţiu dezolant cu trotuare sparte, beton ciobit, gunoi şi clădiri abandonate. Fusese nevoie de aproape un deceniu de dispute juridice ca imobilele să le fie retrocedate proprietarilor de drept din perioada precomunistă. La fel cum trocul cu ţigări Kent fusese un clişeu jurnalistic al anilor ceauşişti, tot aşa haitele de maidanezi erau un clişeu pentru vremurile de după Războiul Rece. Dar în peisajul cu câini, lăsat în paragină, au apărut în ultimii ani edificii înalte amintind de construcţiile Lego, dimpreună cu exterioarele renovate ale vechilor hoteluri din imediata apropiere a Căii Victoriei. Hotel Majestic, unde am stat o dată în 1982 cu 29 de dolari pe noapte, era acum un mic Ramada. Muntenia, adresa mea din 1981, dispăruse, marchiza era plină de rugină, faţada placată cu foi de tablă mâzgălite la rândul lor cu grafâfiti care repetau cuvântul „fuckerack” şi parţial acoperite de afişe care promovau trupe punk şi concerte clasice. Un alt afiş anunţa faptul că un salon de coafură avea să se deschidă acolo curând: metamorfoză orientată pieziş, aşa cum se întâmplă adesea în cursul istoriei.

Am văzut femei pe tocuri înalte sau cu papuci de baie; unele purtau bluze mulate, altele pijamale, având în

fundal simetria ocru-palid a fostului palat regal în stil neoclasic. În pofida centrificării haotice, m-am simţit la fel de aproape de pustietatea prăfuită a Anatoliei şi de Europa Centrală. Căci dacă dădeai la o parte machiajul găseai acelaşi chip trist şi palid. Şi totuşi pe Magheru, printre ziduri cangrenate de r i nlliti şi de straturi de afişe rupte, erau tot felul de buticuri îndrăzneţe şi de lux. Postmodernismului îi sunt caracterist ico juxtapunerile, iar Bucureştiul combina moştenirea u hitecturală a stalinismului cu decadenţa capitalistă.

(îrădina Cişmigiu, decorul bine îngrijit din lucrarea Hi viei Manning din timpul celui de-al Doilea Război Montini. *Trilogia balcanică*, era în paragină: câini maidanezi, buruieni, graffiti pe bănci cu scânduri lipsă şi oamenii care.

Ic şi nu erau fără adăpost, hoinăreau fără ţintă. Silviu Brucan a prezis în 1990 că va dura o generaţie ca România să îşi ic vină după dictatura lui Ceauşescu. Atunci oamenii au fost şocaţi de pesimismul lui, dar s-a dovedit că avea dreptate.

Pe străzi se circula greoi, era gălăgie şi haos, aşa cum e de obicei în Orientul Mijlociu şi în alte oraşe din Lumea a Treia. Tăcuta metropolă comunistă era acum plină de şoferi rare claxonau excesiv. Pietonii mai tineri butonau telefoanele inteligente, deşi se plângeau de lipsa progresului şi se declarau deziluzionaţi. Mulţi dintre ei n-aveau nicio amintire din timpul Războiului Rece, care nu putea fi un punct de referinţă. Cum spune proverbul arab, „oamenii se aseamănă mai mult epocii în care trăiesc decât părinţilor lor”[38]. Deşi este un gând emancipat, care contrazice esenţialismul şi determinismul cultural, o astfel de reinventare pune în pericol trecutul, cu lecţiile sale folositoare.

Mi-aş fi dorit ca oraşul să fie un simbol a ceva – să fie reprezentativ pentru o epocă istorică importantă. Aş fi vrut

38 Marc Bloch, Apologie pour l’histoire, ou Metier d’historien, A. Colin, Paris, 1964, p. 15; Lucian Boia, Romania: Borderland of Europe, ed. cit., p. 47.

să aibă un efect puternic asupra mea, similar cu cel din 1981. Şi, bineînţeles, am fost dezamăgit. E adevărat că eram mai tânăr atunci şi că experienţele noi mă marcau mai profund. Dar, mai important, Bucureştiul era acum un amestec eteroclit, ceea ce îl salva şi îi dădea o faţă umană. Nu devenise obiectul unei alte ideologii utopice sau al vreunui plan măreţ. Oraşul trăia de la o zi la alta, acumulând elemente disparate, în timp ce administraţia capitalei era dominată de intrigi mărunte şi de haos. Din fericire, oraşul nu mai avea nimic arhetipal.

„TOATE SOCIETĂŢILE POSTCOMUNISTE SUNT DEZRĂDĂ – cinate, căci comunismul a dezrădăcinat tradiţii, aşa că nimic nu se mai potriveşte cu nimic”, îmi explică Patapievici. Cu 15 ani în urmă, când l-am întâlnit ultima dată, mă avertizase:

„Sarcina României este să consolideze un stil public bazat pe reguli impersonale, căci altfel afacerile şi politica vor deveni un cuib de intrigi şi mi-e teamă că tradiţia noastră ortodoxă răsăriteană nu ne va ajuta prea mult în acest sens. România, Bulgaria, Serbia, Macedonia, Rusia, Grecia – toate naţiunile ortodoxe ale Europei – au instituţii slabe. Asta din cauză că ortodoxia este flexibilă şi contemplativă, fundamentată mai mult pe tradiţiile transmise pe cale orală de ţărani decât pe texte scrise. Există aşadar o paradigmă a zvonului, a lipsei de informare, a conspiraţiei şi a intrigii…”[39]

Astfel definea Patapievici în 1998 politica românească, cum încă se mai practica un deceniu şi jumătate mai târziu. Dar, în 2013, a adăugat: „Nimeni nu îşi asumă vina pentru ce s-a întâmplat în trecut. Biserica n-a făcut niciun progres, în pofida şansei enorme de a fi

39 Robert D. Kaplan, Eastward to Tartary, ed. cit., p. 33. în acest sens, jurnalista Victoria Clark menţionează cum relaţiile personale mai degrabă decât cele administrative erau necesare dacă doreai să vizitezi mănăstirea Snagov, la nord de Bucureşti. „Reveneam, bănuiesc, în lumea ortodoxă, unde contactele personale sunt elementul sine qua non pentru a rezolva lucrurile." - Victoria Clark, Why Angels Fall: A Journey Through Orthodox Europe from Byzantium to Kosovo, Macmillan, London, 2000, p. 229.

separată de stat de aproape un sfert de secol. Identificarea unei credinţe religioase cu un grup etnic-naţional îmi pare o erezie morală”.

Îmbrăcat acum într-o ţinută *business casual* şi purtând ochelari la modă, Patapievici părea o figură complet occidentală – aparţinând elitei globale –, un om pe care l-ai putea întâlni la conferinţa de la Davos sau la întâlnirea Grupului Itilderberg, care însă era superior modelor culturale ale zilei. Totuşi Patapievici rămâne unic: un exemplu despre felul cum geniul individual, chiar dacă îşi are rădăcinile într-o anume cultură sau familie, îşi datorează existenţa mai puţin unui anume context istoric, cât cuiva sublim precum Dumnezeul lui Spinoza. Mintea admirabilă şi complexă a lui Patapievici era în sine o frumoasă manifestare a misterului existenţei universale.

„Cred în apărarea canonului occidental. Am datoria să-mi amintesc de tatăl meu, de civilizaţia mea. Căci cine altcineva

O va face? Sunt liberal în sensul specific secolului al XIX-lea – al liberalismului lui Tocqueville, al lordului Acton, al lui John Stuart Mill. Acolo îşi au rădăcinile credinţa şi admiraţia mea pentru filosofii liberali din secolul XX, precum Karl Popper, Kriedrich Hayek, Ludwig von Mises. Aceştia sunt întemeietorii din punctul meu de vedere. Şi, desigur”, a continuat

1 atapievici, „mai sunt Isaiah Berlin şi Michael Oakeshott, care au susţinut tradiţia liberală împotriva ideologiilor rigide. Sunt liberal în ceea ce priveşte individul şi drepturile Hale. Sunt uşor conservator în privinţa culturii şi a nevoii de a o păstra. Şi sunt foarte conservator în ceea ce priveşte păstrarea valorilor fundamentale”.

Gândirea complexă este caracteristică minţilor strălucite, care au de suferit în arena publică, unde ideile lor sunt grosolan simplificate. Să ne gândim la situaţia Institutului Cultural Român, pe care Patapievici l-a condus între anii ’2005 şi 2012. În această instituţie încercase să-şi pună amprenta umanistă în anii care au trecut de când îl văzusem ultima dată. Considerase că era misiunea lui să

promoveze artişti şi scriitori care, deşi uneori erau evrei avangardişti, erau români prin faptul că se exprimau în limba română. La urma urmelor, mi-a explicat, aceasta „era esenţa cosmopolitismului”. A urmat un mic scandal, Patapievici fiind acuzat că nu promova adevărata cultură română. Însă el rămânea sfidător: „Nu există valori viabile în afara cosmopolitismului şi de aceea cadrul nostru de referinţă (în pofida geografiei noastre) trebuie să fie canonul occidental”.

Deşi deziluzionat, nu era pesimist cu privire la situaţia din ţară. „S-au făcut progrese extraordinare de când ne-am văzut ultima oară, în 1998. Nu există criminalitate mafiotă ca în Bulgaria, nici jurnalişti asasinaţi precum în Rusia”. Iar economia nu s-a prăbuşit ca în Grecia; n-au existat episoade de anarhie ca în Bulgaria şi Albania în epoca de după căderea Zidului Berlinului. Românii şi maghiarii au evitat un război civil. Cât despre absenţa unor valori filosofice reale printre politicienii de frunte din România, acesta era un lucru mai puţin românesc, cât universal. Patapievici mi-a explicat:

„Veţi vedea, valorile acestea vor dispărea şi în ţara dumneavoastră. Pentru a avansa în carieră, politicienii vor afişa tot mai mult convingeri pe care de fapt nu le au. Valorile sunt o reflexie a spiritului. Şi, când spiritul se ofileşte, oamenii nu mai au nevoie de valori. Spiritul se ofileşte treptat prin înlocuirea imaginaţiei cu tehnologia: telefoanele şi jucăriile inteligente, mulţimea de electronice din malluri, toate fac inteligenţa spiritului mai puţin necesară. Heidegger avea dreptate, progresul a fost în problemele esenţiale lipsit de scop. Homer a înzestrat omenirea cu un spirit bogat. Acum tehnologia a sărăcit spiritul atât în spaţiul public, cât şi în politică. În unele privinţe”, a continuat, „spiritul este înlocuit de obsesia pentru corp. Aţi văzut reclamele din revistele de modă în ultima vreme? Tinerii, în special, nu mai au nevoie de spirit, ci doar de senzualitate. Deja tehnologia construieşte imagini pentru noi. În viitor, tot mai multe funcţii ale creierului vor fi preluate de tehnologie. Muşchii minţii se

vor atrofia. Politica va continua să se degradeze”.

Vorbea calm, ca un psihiatru ce-i prezintă unui pacient

O realitate dureroasă. Credea că viitorul va crea un teren prielnic noilor ideologii extremiste. Trăise pe vremea lui Ceauicheu şi avea o amintire vie a lui Gheorghiu-Dej, aşa că ştia re Hpune. Combina experienţa directă a ororilor secolului XX ni lecturi vaste şi cu intima cunoaştere a elitelor occidentale. Ştia că tehnologia şi primitivismul puteau convieţui fără probleme. Pentru mine, Patapievici făcea parte din decorul bogat al Bucureştilor, deşi ştiam că observaţiile sale nu aparţineau unei categorii naţionale anume.

! N HOLUL HOTELULUI ATHENEE PALACE, UNUL DINTRE analiştii importanţi ai României mi-a prezentat faptele, în continuarea analizei mai abstracte şi mai filosofice a lui Patapievici privind politica românească.

În 2013 preşedintele României era Traian Băsescu, fostul şef al Partidului Democrat Liberal. Prim-ministrul Victor

1 onta era liderul Partidului Social Democrat. Se atacau permanent, cu acuzaţii grave de corupţie, plagiat şi tot aşa. Politica românească era imobilizată de ceva timp de această rivalitate, chiar dacă puteai bănui că în câţiva ani nu mulţi aveau să-şi mai amintească numele celor doi politicieni, căci niciunul (şi mai ales Ponta) nu avea prestanţă în conduita publică. Băsescu reprezenta oficial o tendinţă conservatoare, iar Ponta una liberală. Dar, cum îmi explica acest tânăr analist în holul hotelului, nu exista, de fapt, nicio dispută ideologică între ei. Cei doi reprezentau pur şi simplu două reţele clientelare care concurau pentru pradă. „Băsescu are interese personale şi o intuiţie bună, dar îi lipseşte ideologia clară şi doar formal e conservator. La fel şi Ponta. Partidul lui e ahtiat după avantaje financiare după ce a stat în opoziţie. Sunt puţine lucruri importante pe care să le dezbată cu adevărat. Ambii au învăţat din moştenirea comunismului să delapideze şi să conducă reţele. Totul ţine de perspectivă:

iată în ce constă amestecul de postcomunism şi latinitate”.

Tânărul analist a citat un proverb local: „Mămăliga nu explodează”. Altfel spus, românii sunt ca mămăliga: amorfa, fără consistenţă, luând orice formă e nevoie.

Chiar dacă respingi o astfel de judecată, este evident că tranziţia dinspre comunism nu s-a încheiat încă. Cu cât o tiranie e mai puternică, cu atât e nevoie de mai mult timp pentru a o depăşi. Sistemul judiciar era defectuos. Domnia legii era doar parţial restabilită. Regimul proprietăţii, după cum văzusem din situaţia terenurilor virane şi a clădirilor abandonate, nu era suficient de clar. Prea mulţi politicieni români de la începutul secolului XXI se formaseră într-un stat poliţienesc sau într-unul derivat din el. Iar românii nici nu avuseseră avantajele unui fost aliat din Pactul de la Varşovia precum Polonia, care, spre exemplu, beneficiase cu mult înainte de 1989 de o opoziţie civilă, de o aripă comunistă liberală şi de activismul unei Biserici universale. Mai mult, Polonia păstrase o amintire vie burgheziei de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial şi se bucurase de investiţii germane însemnate după încheierea Războiului Rece. Marea diversitate din Europa de Est comunistă (şi postcomunistă) era încă un element definitoriu al regiunii, cum remarcase Gordon Skilling cu aproape o jumătate de secol în urmă.

Cu toate acestea, cum spunea Patapievici şi confirma tânărul analist, răul suprem fusese evitat până acum. Partidul România Mare, condus de Corneliu Vadim Tudor, de care se simţeau atraşi nostalgicii comunişti şi extremiştii de dreapta – ei înşişi nostalgici după Garda de Fier din perioada nazistă –, nu mai era la fel de popular ca în anii ’90. „Vadim Tudor este puţin nebun, antisemit, dar un bun orator. O poveste tipic românească. Oricum, vremea lui a trecut”, mi-a spus analistul. Corneliu Zelea Codreanu, carismaticul lider legionar din anii ’30, venerat asemenea unui zeu plebeu în anii de vârf ai fascismului – personaj care unea antisemitismul şi o versiune distorsionată a ortodoxiei –, nu s-a bucurat de simpatie în România postcomunistă. Cât despre mareşalul Ion

Antonescu, conducătorul militar din perioada nazistă cu o moştenire complexă (alianţa sa cu Hitler a fost mai mult conjuncturală decât de natură ideologică şi începuse să se gândească să întoarcă armele în cel de-al Doilea Război Mondial, după ce naziştii au fost învinşi la Stalingrad), „acesta nu a stârnit o nostalgie puternică" după 1989; se poartă însă

O dezbatere academică echilibrată, dar obscură, despre poli

1 ca sa din timpul războiului. Da, i s-au ridicat statui ici şi colo, ceea ce, desigur, e o problemă, având în vedere complicitatea sa la asasinarea a sute de mii de evrei din teritoriile de est ale Basarabiei şi Transnistriei. Dar în 2013 Antonescu nu mai făcea obiectul dezbaterii de la Bucureşti, aşa cum s-ar fi putut întâmpla la un moment dat în anii '90.

Mai era apoi Ion Iliescu, simbolul post decembrist al stabilităţii corozive – figura şi liderul compromisului deplin între trecutul comunist şi un viitor neliniştitor –, care a fost preşedinte în total timp de zece ani după executarea lui Ceauşescu. Comunist de frunte, Iliescu a amânat cu înverşunare reforme indispensabile, dar se poate să fi salvat ţara de la război civil şi haos la începutul anilor '90. În 2003, pe când era la al treilea mandat ca preşedinte, Iliescu (deşi cu ezitări) a asumat public responsabilitatea pentru uciderea evreilor din teritoriile Basarabiei şi Transnistriei ocupate de România în timpul regimului Antonescu, în cel de-al Doilea Război Mondial.

Fapt este că lucrurile merg înainte, în ciuda blocajului politic. Economia a crescut în medie cu 6, 5% pe an în perioada 1999 – 2008, în pragul crizei europene, continuând apoi să crească într-un ritm mai lent. Trei milioane de români dintr-o populaţie de peste 21 de milioane lucrau în Europa Occidentală, într-o vreme în care elita încerca încă să se integreze în Occident, după mai bine de patru decenii în Blocul Estic.

Între timp, a continuat această tranziţie agitată, plină de incertitudini şi intrigi, o perioadă aparent fără sens, pe

care aproape toţi cei cu care am vorbit o deplângeau şi-o comparau cu anii ’30, când regele Carol II a condus ţara pe bază de intrigi, manevre fără rost şi corupţie endemică, toate ducând la dez membrarea României de către Uniunea Sovietică şi Germania nazistă (un fapt pe care Carol probabil nu l-ar fi putut evita, indiferent de acţiunile sau de personalitatea sa, având în vedere geografia nefastă a României, situată între Germania nazistă şi Uniunea Sovietică a lui Stalin). În 2013 am auzit adesea cuvântul „interbelic” la Bucureşti. Observatorii subtili precum Patapievici înţelegeau că, deşi Germania şi Rusia erau mai puternice la începutul secolului XXI decât în anii ’90, umbrele sinistre ale lui Hitler şi Stalin dispăruseră. Fascismul şi comunismul nu mai pândeau graniţele României ca în timpul lui Carol II.

Toate acestea se petreceau cu un an înainte ca o nouă eră geopolitică să înceapă în Europa Centrală şi de Est, odată cu criza din Ucraina, greu de conceput la Bucureşti în primăvara anului 2013. Totuşi în 2013 am simţit că politica românească nu mai avea forţa dramaticilor şi dezastruoşilor ani ’30. Privind peste Piaţa Revoluţiei din cafeneaua de la Athénée Palace, fixându-mi ochii asupra Bibliotecii Universitare, o clădire în stil baroc francez – acum frumos restaurată după ce suferise pagube importante în timpul revoluţiei din 1989 –, şi ascultându-l pe tânărul analist, cu muzică de jazz în surdină, mi-am dat seama că aceasta era normalitatea: o stare pe care această ţară n-o mai cunoscuse din 1914.

Faptul era foarte important. Să ne gândim: în Primul Război Mondial un vârtej de armate străine au ocupat ţara. Austro-ungarii au înaintat adânc în Transilvania până la crestele Carpaţilor, în timp ce germanii au ocupat Bucureştiul în Ţara Românească, iar familia regală şi elita politică român uscă s-au refugiat la Iaşi, în Moldova, în nord-est.[40] Boli, limrnete, haos. Victoria finală a aliaţilor

40 Acea armată austro-ungară avea o importantă componentă germană şi din ea făcea parte şi Erwin Rommel, viitorul feldmareşal din cel de-al Doilea Război Mondial.

occidentali şi prăbuşirea frontului rusesc după revoluţia bolşevică au redat Comăniei toate teritoriile sale istorice în anul 1920. Apoi, în 1939, Pactul Ribbentrop-Molotov a pregătit terenul ca luisia sovietică să reanexeze Basarabia şi să ocupe nordul Bucovinei, iar Germania nazistă să dea Ungariei nordul Transilvaniei. Sute de mii de soldaţi români au luptat apoi alături de Germania nazistă împotriva Uniunii Sovietice – până la Odessa şi Stalingrad – în prima parte a celui de-al Doilea Război Mondial, iar mai târziu au întors armele şi au luptat împotriva Germaniei naziste, pentru a recuceri Transilvania de Nord. După cel de-al Doilea Război Mondial a venit ciuma comunistă, când Uniunea Sovietică a tratat România, din cauza alianţei sale cu Hitler până la şi după Stalingrad, ca pe o ţară învinsă, ce trebuia jefuită.

Primul Război Mondial a delegitimat conflictul militar într-un mod pe care niciun alt război nu l-a făcut – fiind suma emblematică şi lipsită de sens a tuturor războaielor pe care Europa le-a purtat în trecutul său violent şi astfel compromis. Simpla înşiruire a conflictelor armate din acest capăt vestic al Eurasiei te uluieşte: au avut loc aici războiul Ligii de la Augsburg (de nouă ani), Războiul de Treizeci de Ani, războiul pentru independenţa Olandei (de optzeci de ani), cel de o Sută de Ani, războaiele italiene din secolul al XVI-lea, războaiele nordice din secolul al XVII-lea, războiul pentru succesiune la tronul Spaniei din secolul al XVIII-lea şi tot aşa. Cât despre secolul al XV-lea, acesta a fost probabil cel mai sângeros de la căderea Imperiului Roman, cu „mercenari fără slujbă care devastau Franţa şi Italia” şi cu Anglia măcinată de război civil. Apoi au urmat jafurile de la Brescia, Siena, Sancerre, Anvers, Magdeburg, Augsburg şi altele războaie în care „treaba” armatelor era să tortureze populaţia civilă.[41] În ceea ce

41 Lauro Martines, Furies: War in Europe, 1450-1700, Bloomsbury Press, New York, 2013, p. 209. Suferinţa civililor era deopotrivă banală şi atroce, dacă se poate aşa ceva. Ca simplu fapt, în războaiele de la jumătatea secolului al XVIII-lea, armatele furau bunurile ţăranilor, le distrugeau recoltele şi le ardeau adesea casele pentru a face focuri de

priveşte războaiele pe care voievozii români – la Răsărit, în principatele lor cu frontiere instabile – au trebuit să le ducă împotriva turcilor, ele au însemnat tortura şi împilarea populaţiei civile şi au continuat fără întrerupere timp de secole. După lungul război european dintre 1914 şi 1989, în România nu contau acum decât omul şi bunăstarea sa. Restul era nebunie. Chiar ideea de *naţiune* etnică, dacă nu era deja moartă, intrase acum în remisiune, căci dusese într-un fel sau altul la violenţă organizată.

M-am gândit la toate acestea câteva luni mai târziu în timpul unei vizite la Mausoleul Primului Război Mondial, la Mărăşeşti, în Moldova. Într-o bătălie de o lună, în august septembrie 1917, românii au luptat aici împotriva armatei germane şi a câteva unităţi austriece. Rezultatul luptei strânse a fost de 27.000 de români morţi şi 47.000 de victime pentru Germania şi Austria. Mausoleul găzduieşte mormintele a 5 073 de români. Pereţii mohorâţi ai mausoleului plin de cripte au un aer implacabil şi înspăimântător şi par să declare inutilitatea războiului în conştiinţa posterităţii. Mărăşeştiul este un loc de o groază augustă, care arată de ce românii au nevoie, cum spun şi cum îşi doresc, de o *evadare din istorie*.

A IIIENEE PALACE ESTE ŞI EL UN SIMBOL AL DEGRADĂRII ml, oriei. Inaugurat în 1914, la începutul Primului Război Mondial, acesta era probabil singurul loc în Europa anilor 10 – în afară de hotelurile din Lisabona – unde ofiţerii nazişti, ziariştii americani, diplomaţii şi spionii din Occident, puterile Axei şi Uniunea Sovietică puteau sta la aceeaşi masă. Marele hotel bucureştean reprezintă un veritabil muzeu al intrigilor româneşti din secolul XX. Când am stat ultima «lată aici în 1990, fantomele comunismului continuau să-l căiască pe sumbra scară în spirală şi pe mochetele violet. Ceauşescu transformase locul într-o veritabilă fabrică de culegere de

---

tabără. Nancy Mitford, Frederick the Great, Vintage, New York, 2011, p. 182; Ian Morris, War! What is It Good For?, Farrar, Straus & Giroux, New York, 2014, p. 201.

informaţii, cu holul patrulat de prostituate care lucrau pentru Securitate.[42] Acum era un hotel aseptic, din linia I lilton, ca multe din centrul Americii, dar lipsit de eleganţa şi modernitatea hotelurilor de lux din Asia, vag futuriste. În holul hotelului se afla un insipid pub englezesc. Cafeneaua din apropiere etala fotografii ale actorilor, vedetelor rock, sportivilor şi astronauţilor străini care se cazaseră aici în ultimii ani; se vedea însă pe chipurile lor că nu cunoşteau semnificaţia locului unde dormiseră. Vechiul hotel continua să trăiască doar prin şirul de coloane corintice solide cu capiteluri aurite şi datorită chelneriţelor cochete cu părul negru care serveau vin roşu moldovenesc cu un uşor gust metalic.

Peste drum de hotel, lângă Ateneu, se afla restaurantul Cina, unde în anii ’30 şi la începutul anilor ’40 cântecele ţigăneşti se auzeau de sub copaci, deplângând „asuprirea” şi pe „stăpânii străini”. Într-o noapte din anul 1940, cum îşi amintea contesa R.G. Waldeck, „o femeie îmbrăcată cu o jachetă din vulpi argintii, [auzind muzica, începu încet să plângă, şi fardul de pe ochii ei se scurgea în farfuria cu papricaş de pui”.[43]

Acum, la Cina se serveau produse specifice bucătăriei italiene şi internaţionale. Câţiva dintre clienţi purtau tricouri de firmă şi şepci de baseball. Nu se auzea deloc muzică, iar oamenii îşi ţineau telefoanele pe masă, lângă mâncare.

Dincolo de Cina şi Ateneu era Piaţa Revoluţiei, marea piaţă în care se află fostul Palat Regal şi sediul Partidului Comunist, unde intraseră tancurile şi unde străzile se umpluseră de sânge în timpul revoltei anticeauşiste, în decembrie 1989, evenimentul singular care a încheiat Războiul Rece în Europa. Aici Ceauşescu şi-a ţinut ultimul discurs înainte ca mulţimea să se ridice împotriva lui. Piaţa era un amestec neomogen, un proiect nedus până la capăt. Statuia ecvestră a regelui Carol I, dezvelită în 2008, arăta

42 Robert D. Kaplan, Balkan Ghosts, ed. cit., pp. 82-83.

43 R.G. Waldeck, Athene Palace Bucarest, ed. cit., p. 85 [ed. rom. cit., p. 91 (n. tr.)l.

ca o copie ieftină a celei făcute de marele sculptor croat Ivan Mestrovic în 1930, pe care comuniştii o distruseseră în 1948. Mestrovic fusese profund influenţat de Rodin şi avea capacitatea acestuia de a reda un concept întreg printr-un gest; rezultatul era monumental. Noul Carol era însă o sculptură de duzină.

Carol I nu trebuie confundat cu fiul nepotului său, Carol II. Cel din urmă era nedisciplinat şi desfrânat, pe când primul era un german calculat din dinastia Hohenzollern-Sigmaringen. În decursul unei domnii de 48 de ani (1866 – 1914), Carol I a construit România modernă, pe care a dotat-o cu instituţii, pornind de la câteva regiuni şi două principate slabe. După 1989, Carol I a devenit simbolul legitimităţii statului român.

În vreme ce Carol I însemna realism şi stabilitate, liderul cu vederi liberale al Partidului Naţional Ţărănesc, greco-catolicul Iuliu Maniu, reprezenta valorile universale. În calitatea lui de om politic român aflat într-o situaţie cumplită, Maniu militase la mijlocul secolului XX împotriva prigoanei evreilor şi pentru a-l convinge pe Antonescu să întoarcă armele contra naziştilor; curând după aceea, în primele zile ale Războiului Rece, s-a ridicat împotriva sovieticilor şi a marioiudelor lor locale. Ministrul de externe nazist Joachim von Klbbentrop a cerut chiar executarea lui Maniu. Regimul comunist al lui Gheorghiu-Dej l-a condamnat mai târziu îmi un proces înscenat în 1947. Sfidându-i pe acuzatori, Maniu n cerut în timpul procesului alegeri libere, libertăţi politice îi respectarea drepturilor fundamentale ale omului.[44] A murit 1111 închisoare în 1953, iar trupul său a fost aruncat într-o

44B ucureşti, 2008 (n. tr.)]; Larry L. Watts, Romanian Cassandra: Ion Anto- nescu and the Struggle for Reform, 1916-1941, East European Mono- graphs, Boulder, CO, 1993, p. 339 [pentru ed. rom., v. O Casandră a României. IonAntonescu şi lupta pentru reformă: 1916-1941, trad. de Liliana Pop şi Virgil Stanciu, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1998 (n. tr.)]; Keith Hitchins, Rumania 1866-1947, Oxford University Press, New York, 1994, p. 545 [pentru ed. rom., v. România. 1866-1947, trad. de George Potra şi Delia Răzdolescu, ed. a IV-a, Hu- manitas, Bucureşti, 2013 (n. tr.)].

groal>n comună. Statuia emaciată a lui Maniu, împodobită cu ilnte din Psalmi, este în sine extrem de emoţionantă, dar nu se potriveşte deloc cu uriaşa suliţă de lângă ea, ridicată în onoarea victimelor revoluţiei din 1989. Plăcile memoriale du lângă monument sunt deja ciobite şi crăpate. Piaţa Revoluţiei în 1981 era întunecată, goală şi stârnea frica. Acum i' Hte plină de monumente publice, sufocată de trafic şi arată, în mare, ca o operă de amator în desfăşurare. Deşi Piaţa nu avea un design urban inspirat, personalităţile şi ideile comemorate aici stăteau mărturie pentru progresul moral al statului român.

CU TOATE ACESTEA, CUM ÎMI SPUNEA UN PRIETEN apropiat în timp ce ne beam cafeaua în fosta vilă a lui Nicu Ceauşescu, „geografia noastră este încă un coşmar".

Într-adevăr, când România a aderat la Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) în 2004 şi la Uniunea Europeană (UE) în 2007, românii credeau că vor fi asimilaţi instantaneu de către Occident. Că îşi vor înlocui tragedia istorică cu un soi de utopie – că istoria însăşi va rămâne în urmă şi nu va mai fi un şir de catastrofe, ca în trecut. Dar puterea unei alianţe militare depinde de mărimea bugetelor apărării statelor membre şi, cu unele excepţii, acestea au continuat să scadă în Europa, punând în discuţie viitorul NATO. Imediat după aderarea României la UE, Uniunea Europeană a intrat în cea mai mare criză pe care a cunoscut-o vreodată: un munte de datorii scăpate de sub control care au pus în discuţie viitorul conceptului de asistenţă socială – răspunsul politic şi moral la secole de război şi suferinţă pe continent, în loc de o Europă la adăpostul căreia România să poată scăpa de istorie, au răsărit mai multe Europe: statele din interiorul zonei euro şi al spaţiului Schengen, cele din afara spaţiului Schengen şi cele din afara UE. Mai îngrijorător, exista şi o logică geografică în împărţirea Europei: statele ce constituie nucleul Imperiului Carolingian medieval şi al Imperiului German modern erau, în general, cele mai prospere sau care mergeau pe calea prosperităţii; cele din

fosta Europă Centrală habsburgică erau ceva mai puţin prospere; mr cele din sudul Europei catolice sau din Balcanii bizanţ mootomani o duceau cel mai prost. Astfel, România era încă o «lată expusă şi captivă în interiorul propriei istorii, chiar în momentul în care Rusia, sub regimul autoritar al lui Vlaill mir Puţin (ce aminteşte mai degrabă de ţarii răi decât de roi progresişti), a devenit din nou un factor geopolitic ce o ameninţă dinspre nord-est. Rusia făcuse progrese de la guvernarea slabă şi haotică a lui Boris Elţîn din anii ’90, care fusese de fapt foarte convenabilă pentru România.

Ceea ce înrăutăţea situaţia era că România depindea de gazele ruseşti pentru 25% din necesarul său energetic. Rusia încerca acum să includă Balcanii în proiectele sale faraonice mi nu avea să cedeze niciodată de bunăvoie din influenţa sa în strategicul istm ponto-baltic, ceea ce însemna că Moscova avea să alimenteze în continuare conflictul naţional din Republica Moldova, la frontiera de nord-est a României. Între timp, Statele Unite ale Americii erau în cealaltă parte a lumii, preocupate de evenimentele din Orientul Mijlociu şi din bazinul Pacificului. Statele Unite aveau două baze militare în România, dar românii erau tot mai îngrijoraţi că acestea erau insuficiente. Politologul Radu Dudău, de la Universitatea din Bucureşti, mi-a spus că „în România toate discuţiile serioase despre politica externă încep şi se termină cu geografia”. Din nou, în 2014, odată cu criza din Ucraina, toate discuţiile mele pe această temă aveau să capete mult mai mult sens.

Mi-am amintit de cartea lui R.W. Seton-Watson din 1934, *O istorie a românilor*, care începea aşa: „La începuturi, teritoriul României era locuit de sciţi, cimerieni şi geţi”, populaţii de la periferia Europei, zonă de multe ori asociată cu Ucraina. Apoi, câteva pagini mai departe, ni se spune că împăratul roman Aurelian a hotărât în anul 271 d.Hr. să evacueze teritoriul României de azi, căci „era prea expus în faţa valurilor de barbari în mişcare”[45]. Românii

45 R.W. Seton-Watson, A History ofthe Roumanians: From Roman Times to the Completion of Unity, Cambridge University Press, New York,

ştiu din trecutul îndepărtat al istoriei lor (ca să nu mai vorbim de invaziile din secolele mai recente) că au fost întotdeauna la marginea Europei din punct de vedere geografic şi că se confruntă mereu cu riscul de a fi călcaţi în picioare sau de a cădea într-un abis politic.

Mircea Geoană, fost ministru de externe, îmi spunea în 2013 că România nu trebuia să se mai considere o victimă a geografiei şi istoriei, condamnată la repetarea unui destin în privinţa căruia nu putea face prea multe. Românii trebuiau să-şi ia soarta în propriile mâini. În acest sens, cea mai bună apărare împotriva forţelor geopolitice externe era o bună guvernare internă, care să consolideze statul şi să-l transforme într-un punct nodal de interacţiuni la nivel global mai degrabă decât într-un teritoriu limitrof imperiilor. (Aici era în acord cu Machiavelli şi Frederic cel Mare, care credeau că puterea externă se construia în jurul unui edificiu intern solid.[46]) Singapore era doar un stat mic în faţa forţelor puternice şi ostile din Indonezia şi Malaysia atunci când şi-a început ascensiunea spre importanţă economică şi strategică globală. Să privim, spunea Geoană, la cât de bine se descurcă Polonia, în pofida geografiei sale – în principal datorită reformelor interne. Probabil că Rusia nu va mai invnda niciodată România, dar va încerca s-o submineze, dacă România nu construieşte instituţii puternice. Adevăratul duşman al României, sugera Geoană, ar fi mai puţin geografia, cât mai degrabă „o lipsă de transparenţă: o naţiune ci o supravieţuitori şi descurcăreţi fără standarde suficiente" de comportament public şi privat. Astfel, Geoană era de

---

1934, pp. 1 şi 5. [Ed. rom.: O istorie a românilor. Din perioada romană până la desăvârşirea unităţii naţionale, trad., introd. şi note de Constantin Ardeleanu, cuv. înainte de Dennis Deletant, Editura Istros a Muzeului Brăilei, Brăila, 2009, pp. 1 şi 5 (n. tr.).]

46 Niccolo Machiavelli, Discourses on Livy, 1531,1:6; Frederick the Great, The History ofMy Own Times, 1746. V. Brendan Simms, Europe: The Struggle for Supremacy, from 1453 to the Present, Basic Books, New York, 2013, pp. 28 şi 111 [pentru ed. rom., v. Europa. Lupta pentru supremaţie de la 1453 până in prezent, trad. de Lucia Popovici, Polirom, Iaşi, 2015 (n. tr.)].

acord cu Patapievici.

Trebuia continuată activitatea germanului Carol I, care a luat o provincie otomană săracă şi a transformat-o într-un Htat. La urma urmei, România era bogată în soluri cu cernoziom, în resurse minerale, în gaze de şist şi poate în zăcăminte de ţâţei în platoul Mării Negre. Constanţa, spunea Geoană, ora „insuficient utilizată" ca port de containere, având în vedere că lega Marea Neagră de Europa Centrală prin intermediul Dunării. România avea cu siguranţă resurse, a continuat fostul ministru de externe. Spre exemplu, ea l-a împiedicat pe Petru cel Mare să-şi atingă scopul de a crea o punte slavă spre sud până la Mediterana. Însă, în aceeaşi frază, Geoană a recunoscut că discuţiile memorabile dintre Reagan şi Gorbaciov de la sfârşitul anilor '80 s-au referit doar la soarta Europei Centrale. Balcanii n-au fost menţionaţi, fiind retrogradaţi într-o categorie geografică în care Rusia va avea întotdeauna un cuvânt substanţial de spus. S-ar putea spune chiar că Rusia nu fusese un impediment pentru intervenţia NATO în Balcani în anii '90 doar pentru că Rusia lui Elţîn era slabă în acel moment, situaţie care nu s-ar putea repeta în timpul succesorului lui Elţîn.

AM FĂCUT O PLIMBARE PRIN PARCUL HERĂSTRĂU, NU departe de biroul lui Geoană, unde printre micile poduri de piatră şi straturile de flori, în scurta trecere prin Bucureşti în vara lui 1973, văzusem familii de români plimbându-se la braţ în hainele lor de sărbătoare: femeile în rochii şi bărbaţii cu sacouri şi cravate. *Da, era într-o duminică. Îmi amintesc acum*! La începutul anilor '70 Ceauşescu nu se adâncise cu totul în stalinism, iar românii încă nu-şi pierduseră toate speranţele. Patruzeci de ani mai târziu speranţa revenise, tinerii mergeau pe role şi biciclete, iar moda nu mai păstru nimic din formalismul Lumii Vechi, pe care, culmea, perioade comunistă îl păstrase. În mijlocul parcului am ajuns la o piaţetă în jurul căreia erau ridicate busturile masive de piatră ale întemeietorilor Europei postbelice: Jean Monnet, Robert Schuman, Konrad Adenauer…

Sculpturile, într-un stil minimalist amintind de monoliţii din Insula Paştelui, aveau un efect puternic, de mit. Ei erau zeii liberali care au oferit acestei naţiuni latine din Balcani un răgaz în goana istoriei. Europa unită nu însemna doar sfârşitul războiului: însemna şi o lume de state moderne – cu legi imparţiale care asigură protecţia tuturor indivizilor –, iar nu o lume a naţiunilor etnice măcinate de conflicte vechi: blestemul României de-a lungul istoriei. Mai mult decât prosperitatea, aceasta era raţiunea de a fi a Uniunii Europene, la care aspirau românii de atâta vreme. Direcţia era clară. Dar oare geopolitica şi acţiunile oamenilor le vor îngădui acestora s-o urmeze? Altfel spus, va rămâne vigilent Occidentul democratic absent atâta vreme din istoria românilor?

Bizanţul latin

ÎN 1981, CÂND AM AJUNS ÎN RĂSĂRITUL COMUNIST Al. Europei după şase ani în care nu mă mai aventurasem din filo de Mediterana, am fost puternic impresionat nu numai de IM isaj şi de climă – şi, bineînţeles, de opresiunea politică –, n şi de cărţile pe care le luasem cu mine. Una dintre ele era (Visa *Buddenbrook* de Thomas Mann, pe care am citit-o în Europa Centrală după ce am călătorit prin România şi prin ritmul Balcanilor. *Casa Buddenbrook*, cu decorurile ei contortabile şi somptuoase cu „damasc roşu", „canapele masive mi rigide", „lumânări aprinse", „candelabre aurite" şi „mânuire grea şi bună" servită cu „vinuri corpolente" îndărătul „unor faţade gotice şi cenuşii [...] învăluite în ploaie", a revigorat şi mai mult decorul hibernal dezolant, dar intim în care mă găseam.[47]

Observaţiile psihologice fine, mai ales modul în care Thomas Mann îl prezintă pe protagonistul Thomas Buddenbrook alunecând treptat în depresie, m-au dus

47 Thomas Mann, Buddenbrooks: The Decline of a Family, trad. de H.T. Lowe-Porter, Penguin Books, Middlesex, England, 1957, pp. 17, 24 şi 213. [Pentru ed. rom., v. Casa Buddenbrook. Declinul unei familii, trad. de Ion Chinezu, pref. de Mariana Sora, 2 voi., Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1966 (n. tr.).]

direct la cupodopera sa, *Muntele vrăjit*. Printre comorile cărţii se numără mintea enciclopedică şi gândirea excentrică a unuia dintre marii umanişti ai literaturii, Ludovico Settembrini.

Acesta, probabil cea mai complexă creaţie filosofică a lui Thomas Mann, povesteşte cum Voltaire a fost revoltat de cutremurul care a lovit Lisabona în 1755.

Voltaire, explică Settembrini, „a protestat în numele raţiunii şi intelectului[48] împotriva „delincvenţei scandaloase a naturii" care a culcat la pământ trei sferturi din capitala portugheză şi a omorât probabil zeci de mii de oameni. „Sunteţi uimiţi? Zâmbiţi?", continuă Settembrini, simţind neîncre derea celorlalte personaje – ca să nu mai vorbim de cea a cititorului – la gândul unui protest în faţa naturii. Dar, cum explică Thomas Mann prin glasul lui Settembrini, revolta lui Voltaire în faţa unui fenomen natural avea un scop moral serios: Voltaire nu accepta că omenirea trebuie să se plece în faţa sorţii. „Natura reprezintă o forţă; şi este umilitor să accepţi forţa şi să abdici în faţa sa". Căci să accepţi orice fel de forţă a naturii, geografică, culturală, etnică, economică – la conducerea societăţii este un afront la adresa „demnităţii umane".

Poziţia lui Voltaire n-a fost unică. În 1953, într-o con ferinţă ce va fi publicată anul următor sub titlul „Historical Inevitability" („Necesitatea istorică"), profesorul universitar Isaiah Berlin de la Oxford a condamnat ca imorală şi laşă credinţa că „forţe impersonale puternice" – iarăşi geografia, resursele naturale, caracteristicile etnice şi altele asemenea – ne determină viaţa.[49] Isaiah Berlin avea în vedere fascismul şi comunismul, pentru modul în

---

48 Thomas Mann, The Magic Mountain, pp. 250 şi 295. [Pentru ed. rom., v. Muntele vrăjit, trad. de Petru Manoliu, pref. de Ion Ianoşi, Ed. pentru Literatură, Bucureşti, 1966 (n. tr.).]

49 Isaiah Berlin, Four Essays on Liberty, Oxford University Press, New York, 1969, cap. 2. [Pentru ed. rom., v. Cinci eseuri despre libertate şi alte scrieri, trad. de Laurenţiu Ştefan, Humanitas, Bucureşti, 2010 (n. tr.).]

care acestea au încercat să le conteste oamenilor ceea ce Michael Ignatieff, biograful său, numea „dreptul lor la suveranitate morală”.[50] Ceea ce în zilele noastre conferă o deosebită intensitate atacurilor l ronţăie ale lui Voltaire şi Isaiah Berlin la adresa fatalismului este faptul simplu şi ireductibil că Holocaustul nazist se nllă la doar o viaţă de om distanţă de noi – o nanosecundă la nara istoriei. Astfel, atât intelectualii, cât şi oamenii politicii o îi o responsabilitate în faţa istoriei: aceea de a nu ceda în faţa argumentelor fataliste întemeiate pe spre exemplu, geografie şi caracteristici etnice.

Cu siguranţă, ceea ce a scris Hannah Arendt în *Originile totalitarismului* despre acest subiect merită citat în întregime:

Rasismul ar putea într-adevăr duce la apocalipsa lumii occidentale şi, în fond, a întregii civilizaţii omeneşti. Când ruşii vor deveni slavi, când francezii îşi vor asuma rolul de comandanţi ai unei aşa-numite *force noire*, când englezii se vor transforma în „oameni albi”, aşa cum, pentru o scurtă perioadă dezastruoasă, germanii au devenit arieni, această schimbare va însemna sfârşitul omului occidental. Căci orice ar spune oamenii de ştiinţă instruiţi, rasa este, din punct de vedere politic, nu începutul umanităţii, ci sfârşitul ei, nu originea popoarelor, ci decăderea lor, nu naşterea naturală a omului, ci moartea sa nenaturală.[51]

Şi astfel, în spiritul lui Settembrini, al lui Voltaire, al lui Isaiah Berlin şi mai ales al Hannei Arendt, să te gândeşti la români ca fiind doar *latini* este o mare eroare.

Discuţia nu se poate însă sfârşi aici. Desigur, să *degradezi* indivizii incluzându-i în asemenea categorii – latini, slavi, albi etc. – justifică cu certitudine temerile şi avertismentele acestor filosofi umanişti. Cum scrie Isaiah

---

50 Michael Ignatieff, Isaiah Berlin: A Life, Henry Hoit, New York, 1998, p. 200.

51 Hannah Arendt, The Origins of Totalitarianism, Benediction (’lassics, New York, 2009, p. 157. [Ed. rom.: Originile totalitarismului, trad. de Ion Dur şi Mircea Ivănescu, Humanitas, Bucureşti, 2006, p. 202 (n. tr.).]

Berlin în eseul său contra istoricilor Edward Gibbon şi Arnold Toynbee, „naţiunile” şi „civilizaţiile”, câtă vreme există, nu sunt la fel de „concrete” ca indivizii care le întruchipează.[52] Nu numai că indivizii au, din punct de vedere moral, o însemnătate mai mare decât colectivităţile, dar însăşi existenţa lor nu este în mod inerent la fel de problematică precum a acestora din urmă. Grupurile, civilizaţiile şi alte colectivităţi umane fi o sunt construite artificial într-un grad mai mare sau mai mic (de ideologi naţionalişti, de exemplu), fie nu sunt atât de bino individualizate pe cât s-ar părea, din cauza influenţelor sub tile sau mai puţin subtile exercitate asupra lor de alte gru puri şi civilizaţii timp îndelungat.

Şi totuşi, a spune că nu există o cultură latină specific românească, cu propria ei limbă, muzică, artă, arhitectură, poezie, credinţă creştină predominant ortodoxă, precum şi cu speranţe, vise şi temeri comune, toate ancorate într-o experienţă istorică şi un cadru geografic aparte, este de asemenea un sacrilegiu. Aşa cum a le refuza oamenilor dreptul la suveranitate morală înseamnă a le contesta umanitatea, tot astfel este şi a le nega dreptul de a se exprima printr-o cultură materială comună şi un caracter naţional – oricât de vag şi problematic ar fi acel caracter în comparaţie cu cel particular, al milioanelor de indivizi. Politica externă a fiecărui stat este unică, deoarece caracteristicile şi experienţa istorică ale oricărui stat sunt, de asemenea, unice. Nu ne putem, aşadar, lipsi cu totul de generalizări în aceste chestiuni; ar însemna să tăcem cu toţii.

Să reţinem, de exemplu, acest pasaj din Şerban Cantacuzino, critic român de artă şi arhitectură, cu studii la Cambridge:

Trăsăturile naţionale sunt determinate de rasă, climă şi geografie. Năvălirile şi invaziile frecvente i-au făcut pe români duri, curajoşi şi rezistenţi. Instabilitatea politică şi incertitudinea în privinţa viitorului i-au făcut extrem de imaginativi şi practici, dar, de asemenea, vicleni şi

52 Isaiah Berlin, Four Essays on Liberty, ed. cit., cap. 2.

coruptibili. Românii nu sunt nici mistici şi nici visători din fire. Prin urmare, arta românească nu suferă de un exces de fantezie, ci este ferm ancorată în raţionalism. […] Arhitectura este, în general, un răspuns la nevoile practice şi nu este aproape niciodată extravagantă; decoraţiile, cu singura excepţie a bisericilor pictate, sunt arareori excesive.[53]

I – i uite că Şerban Cantacuzino, el însuşi român, face prea multe generalizări despre propriul popor. Dar cum altfel să-l facă pt> cititor să înţeleagă un stil arhitectural complet original, i/. vorât dintr-o anumită experienţă naţională? Patrick Leigh l'ermor a numit România „cea mai idiosincratică societate pe care a cunoscut-o vreodată", o societate a „splendorii şi a depărtării". Oarecum recent, în 2001, Lucian Boia, profesor de istorie la Universitatea din Bucureşti, observa că în România „accentul cade încă puternic pe naţiune şi pe statul naţional (aşa cum de altfel stăteau lucrurile până nu demult şi în Occident)".[54]

Ar trebui să precizez că scriu aceste rânduri în timp ce ascult una din cele două *Rapsodii române* ale lui George Knescu, cea scrisă în 1901, care adună în ritmurile ei populare distinctive, exact cum intenţionase compozitorul, întreaga frumuseţe şi măreţie a peisajului românesc. Muzica îmi reaminteşte de câmpurile Valahiei în toată imensitatea lor, strălucind de galbenul puternic al rapiţei de primăvară. Muzica lui Enescu mă face să mă gândesc, printre multe alte lucruri pe care le asociez cu România, la culorile din plante şi la decorul biblic ale mănăstirilor pictate din Bucovina şi la amestecul original de stil oriental şi occidental care dau farmecul unic al arhitecturii brâncoveneşti. Mă gândesc la mirosul puternic şi aspru al ţuicii, care evocă muzica unui local bucureştean interbelic. Mă gândesc la peisajul Carpaţilor Orientali, amintind de

53 Sherban Cantacuzino, „The Brâncoveanu Style: Art and Architecture in Romania in the Seventeenth Century", în Romania, volum editat de John Villiers, Pallas Athene, London, 2009, p. 118.

54 Patrick Leigh Fermor, The Broken Road, ed. cit., pp. 181 şi 184; Lucian Boia, Romania, ed. cit., p. 174 [ed. rom. cit., p. 187 (n. tr.)).

textura picturilor în ulei, unde predomină stilul apusean în arhitectură şi nu numai, căci suntem acum în fosta Europă Centrală habsburgică. Ştiu că la sud şi la est de Carpaţi influenţa răsăriteană este mai puternicii cu covoarele şi icoanele bogat decorate – şi costumele fana note ale familiilor boiereşti căci suntem mai aproape de lumea fostelor imperii bizantin şi otoman. Pentru mine Ro mânia este din punct de vedere estetic o ultimă rămăşiţă u Bizanţului mai mult decât Grecia, care e mai degrabă un copil al despotismului otoman.

Acestea sunt, toate, generalizări oarecum fataliste şi romantice, mai puţin concrete decât caracterele individuale ale celor aproximativ 21 de milioane de români care locuiesc de-o parte şi de alta a Carpaţilor şi care adesea nu se confor mează unei astfel de condensări a realităţii. Prin urmare, dilema este cum să generalizezi fără a merge prea departe, dar să descrii totodată cu sinceritate ceea ce ai trăit – şi să tragi concluzii – fără să te laşi intimidat de o posibilă sancţiune morală. N-am reuşit acest lucru până acum şi m-am străduit ani de zile să găsesc echilibrul corect. Şi sunt tot mai nesigur pe măsură ce îmbătrânesc, chiar dacă ştiu că e o mare diferenţă între a descrie particularităţi culturale vădite şi a stârni spectrul rasismului şi al esenţialismului.

Într-adevăr, trasarea contururilor culturii şi experienţei româneşti este mai necesară ca oricând, deoarece ţara încă trăieşte, deşi într-o măsură tot mai mică, în umbra tristă a comunismului. Comunismul a nivelat diferenţele regionale în România şi a rupt ţara de Occident, creând stereotipuri despre populaţie ce nu existau anterior şi dând amploare celor mai puţin atractive caracteristici culturale. Comuniştii au fost esenţialiştii supremi, se pare.

Regretatul scriitor de origine bulgară Elias Canetti, laureat al Premiului Nobel pentru literatură, recunoştea în cartea sa *Masele şi puterea* existenţa unor caracteristici naţionale şi identifica astfel de „simboluri naţionale populare”: *marea* pentru englezi, *digurile* pentru olandezi,

pădurea pentru germani, *revoluţia* pentru francezi şi tot aşa.[55] în 1990, Adrian l muciuc, filolog, profesor la Universitatea „Al-l. Cuza" din luai, mi-a spus că în anii cei mai grei ai ceauşismului cea „mai mare mândrie" pe care putea s-o aibă un român era să pună în lineare pe masă familiei, astfel că *familia aşezată în jurul ursei, sărace* a fost simbolul naţional românesc în perioada tic sfârşit a comunismului.[56] „Pentru că Ceauşescu ne înfometa, a trebuit să fie executat", mi-a spus în 2013 un alt prieten român, amintindu-şi de acele zile negre. Umilinţa pe care românii au îndurat-o sub Ceauşescu a fost atât de mure, încât însăşi identitatea lor, îmi spunea amicul, fusese i edusă la ideea urâtă că *măcar nu suntem ţigani*. Comunismul a fost atât păstrătorul, cât şi instigatorul animozităţilor de grup.

Să vezi România după o jumătate de secol de regim comunist stalinist, cum a fost cazul meu în primăvara anului 1990, însemna să vezi o întreagă populaţie luptându-se pentru a-şi recâştiga respectul de sine, căci doar prin intermediul unor identităţi individuale complexe şi sănătoase se poate ajunge la un caracter naţional demn de acest nume. Aceasta nu este o contradicţie: stabilitatea şi civilizaţia trebuie să derive din relaţiile tot mai numeroase şi mai complexe dintre dementele autonome ale unei societăţi, cum credea filosoful francez din secolul al XIX-lea Alexis de Toqueville.[57] Personalităţile individuale şi caracteristicile de grup nu trebuie să fie adversare: cele din urmă pot coexista în sens pozitiv, fără să le diminueze pe cele dintâi. Aşadar, pe măsură ce România devine o societate cu un individualism puternic, un nou sâni bol

---

55 Elias Canetti, Crowds and Power, trad. de Carol Stewart, Pen- guin, New York, 1981, pp. 197-209. [Pentru ed. rom., v. Masele şi puterea, trad. de Amelia Pavel, Nemira, Bucureşti, 2009 (n. tr.).]

56 Robert D. Kaplan, Balkan Ghosts, ed. cit., pp. 132-33.

57 Alexis de Tocqueville, Democracy in America, ediţie prescurtată, Penguin Books, New York, 1956, p. 27. [Pentru ed. rom., v. Despre democraţie în America, 2 voi., trad. de Claudia Dumitriu, Humanitas, Bucureşti, 2005 (n. tr.).]

naţional va apărea de la sine.

Totuşi, simbolurile naţionale precum cele formulate de Canetti sunt mituri înrădăcinate în generalizări puternice şi distorsionate, faţă de care e bine să fim precauţi. „A uita [...] şi a-ţi înţelege greşit istoria sunt factori esenţiali în crearea unei naţiuni", scria Ernest Renan în secolul al XIX-lea, şi „astfel dezvoltarea studiilor istorice este adesea un pericol pentru naţiune".[58] Cu alte cuvinte, cu cât oamenii ştiu mai multă istorie, cu atât creşte pericolul apariţiei miturilor naţionale. Reinhold Niebuhr, autor de secol XX, a susţinut opinii similare. El spunea că, deoarece sufletul unui individ reclamă altceva decât mintea sa, iar incompatibilitatea poate fi „rezolvată doar prin necinste", e nevoie de „autoamăgire" pentru ca naţionalismul să aibă succes.[59]

Mitul, uitarea şi autoamăgirea impregnează memoria naţională a românilor, şi pe cea a altor popoare, dar poate în mai mare măsură pe cea a românilor, din cauza faptului că moştenirea comunismului – şi în special cea a lui Ceauşescu – a avut un puternic substrat: un fascism naţional ce a trebuit să se confrunte cu trecutul – de la istoria medievală târzie, la cea premodernă şi modernă – în care românii n-au fost altceva decât un grup de principate slabe, închegate în cele din urmă într-o naţiune; altfel au stat lucrurile în cazul puterilor mai mari din jurul lor, precum Polonia şi Ungaria la nord şi nord-vest şi regatele balcanice ale Serbiei şi Bulgariei la vest şi sud.[60]

Fascismul naţional al lui Ceauşescu a reprezentat o intensificare a comunismului naţional al predecesorului său. licorghiu-Dej: o orientare ideologică aflată în opoziţie faţă în comunismul de inspiraţie rusească al celor mai multe dintre partidele comuniste aflate la putere în Europa de Est în primele decenii ale Războiului Rece. În vreme ce

---

58 Ernest Renan, „What Is a Nation?", în Modern Political Doctrines, A. Zimmem ed., Oxford University Press, Oxford, 1939, pp. 187-205.

59 Reinhold Niebuhr, Moral Man and Immoral Society, Charles Scribner's Sons, New York, 1932, pp. 83-97 şi 110-12.

60 Lucian Boia, Romania, ed. cit., p. 63.

celelalte partide din Europa de Est erau conduse de indivizi care trăi icră anii celui de-al Doilea Război Mondial în exil la Mosnva sub supravegherea lui Stalin, în România lupta pentru putere a fost câştigată de cei precum Gheorghiu-Dej şi Ceauii heu, care şi-au petrecut anii de război în închisoare în România şi care, prin urmare, nu aveau încredere în comuniştii reveniţi din Uniunea Sovietică după 1945. Pentru (! heorghiu-Dej şi Ceauşescu, comuniştii moscoviţi erau *cosmopoliţi* şi *evrei*, adică nu întru totul români.

Comunismul românesc a avut un puternic caracter naţionalist şi fascist nu doar din cauza unor accidente personale şi a consecinţelor imprevizibile ale unor lupte strânse pentru putere. Ideea naţiunii etnice, susţinută cu argumentele geografiei, tradiţiilor rurale şi latinităţii, a fost întotdeauna puternică în viaţa intelectuală şi politică românească – de la poeţi la comunişti – şi nu poate fi respinsă atât de uşor.

I într-adevăr, latinitatea a fost un element important pentru naţionalismul din secolul al XIX-lea, pe măsură ce imperiile habsburgic şi otoman au slăbit, iar românii, legaţi de slavi (care-i înconjurau din mai multe părţi) prin intermediul Bisericii Ortodoxe, aveau nevoie să se delimiteze nu numai de aceştia, ci şi de vecinii maghiari.

E grăitor faptul că, în timp ce intelectualii din Occident – în special din Franţa, Anglia şi America – au avut tendinţa de a se plasa la stânga spectrului politic (cu variaţii, desigur) şi au fost animaţi de dorinţa de a promova drepturile omului şi cosmopolitismul, în ultimele două secole intelectualii români şi-au arătat în mai multe rânduri predispoziţia de a ocupa spaţiul ideologic de dreapta, punând accent pe mit, naţiune etnică şi tradiţie rurală. Mihai Eminescu, „poet naţional” şi conservator ferm de la sfârşitul secolului al XIX-lea, care nu agrea străinii, şi Mircea Eliade, eclecticul filosof al religiilor din secolul XX, ilustrează perfect această tendinţă; compozitorul George Enescu, cu grija sa umanistă pentru evrei şi ţigani, şi dramaturgul Eugene Ionesco (Eu gen

Ionescu), cu groaza sa faţă de ascensiunea Gărzii de Fier fasciste, sunt la polul opus. Eminescu îi critica pe „bul găroii cu ceafa groasă” şi pe „grecoteii cu nas subţire”, fiind un antisemit notoriu.[61] Eliade – prolificul romancier, eseist şi deschizător de drumuri în filosofia religiilor, care vorbea şi citea în numeroase limbi străine – a fost puternic influenţat de fascistul şi violentul lider antisemit al Gărzii de Fier, Corneliu Zelea Codreanu. În 1937 Eliade numea Garda de Fier, sau mai precis organizaţia fascistă Legiunea Arhan ghelului Mihail, „în primul rând o mişcare spirituală, având ca scop crearea unui *om nou* şi ca nădejde *mântuirea neamului*. […] Tineretul legionar”, continua acesta, „odată cu alte miracole realizate prin jertfa, elan şi voinţă creatoare, a pus temeliile unei elite româneşti”.[62]

E important de menţionat aici că Eminescu, Eliade şi alţi gânditori conservatori n-au fost nişte pseudointelectuali sau nişte gânditori vulgari. Astfel de oameni erau chintesenţa erudiţiei şi a măiestriei. Eliade a fost pentru filosofia românească ceea ce Isaiah Berlin a fost pentru filosofia engleză. Doar că unul a fost un umanist liberal, iar celălalt, un conservator naţionalist reacţionar mare parte din viaţă. Istoricul Lucian Boia rezumă frumos fenomenul în bilanţul referitor la perioada de dinainte ca puterea să fie preluată de comunişti, în 1945:

În ansamblu, România înclina spre dreapta. Era o lume predominant rurală, în sens atât real, cât şi simbolic. Iar ţăranul, cu mentalitatea lui de mic proprietar, nu se lăsa uşor tentat de ideologiile de stânga. Paradoxal, chiar stânga românească avea reflexe de dreapta.[63]

---

61 Mihai Eminescu, Poems, trad. de Corneliu Popescu, Cartea Românească, Bucureşti, 1989, p. 165.

62 Marta Petreu, An Infamous Past: E.M. Cioran and the Rise of Fascism in Romania, trad. de Bogdan Aldea, Ivan R. Dee, Chicago, 2005, p. 63. [Ed. rom.: după Cioran sau un trecut deocheat, ed. a III-a rev. şi adăugită, Polirom, Iaşi, 2011, p. 108 (n. tr.).l

63 Lucian Boia, Romania, p. 109 [ed. rom. cit., p. 96 (n. tr.)].

I indiscutabil faptul că în perioada anilor ’30 un trio de intelectuali valoroşi, Eliade, Emil Cioran şi Constantin Noica, nu intrat sub influenţa dreptei fasciste, deşi este important ut reţinem că toţi trei au evoluat moral şi au regretat opiniile din tinereţe. Poate cel mai interesant caz a fost Noica, o per – „inalitate proteică; acesta, după cum explică discipolul său e în briei Liiceanu, se va adânci în studiul civilizaţiei greceşti, lui ine şi în al celei europene în general pentru a se sustrage ulgarităţii ideologiei comuniste şi, de asemenea, pentru a îmbogăţi cultura română.[64] Dar şi aici, chiar şi în cazul lor, ni unei când nu sunt în mod explicit de dreapta, se remarcă n reentul pus mai mult pe cultura naţională decât pe valorile cosmopolite, ceea ce a făcut viaţa intelectuală românească oarecum unică.

Un text de căpătâi pentru a înţelege sistemul cu care intelectualii români au operat până târziu în secolul XX este lucrarea lui Mircea Eliade *Românii*: *O scurtă istorie*. Este o carte relativ puţin cunoscută şi nu foarte mare, de numai 112 de pagini în ediţia mea ieftină, în traducere engleză. Este un produs al perioadei imature a lui Eliade, o lucrare scrisă I ic la 35 de ani, înainte ca el să devină marele filosof universal de mai târziu. Eliade a publicat cărticica în 1943, în Spania dictatorului de dreapta Francisco Franco, pe când se afla în Portugalia dictatorului António Salazar ca ataşat cultural al României regimului fascist al Gărzii de Fier şi al lui Antonescu. Eliade fusese trimis ca diplomat în Marea Britanie, dar la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, când alţi diplomaţi români de la Londra au trecut de partea Aliaţilor, Eliade a luat decizia de a pleca în Portugalia clic tatonală, ideologic

64 Gabriel Liiceanu, Jurnalul de la Păltiniş, Cartea Românească, Bucureşti, 1983; publicat şi în engleză ca The Păltiniş Diary, Central European University Press, Budapesta, 2000, pp. xiv şi xxv-xxvi; Kutherine Verdery, National Ideology Under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceauşescu’s Romania, University of California Press, Berkeley, 1991, pp. 258, 278-279 şi 301 [pentru ed. rom., v. Compromis şi rezistenţă: cultura română sub Ceauşescu, trad. de Mona Antohi şi Sorin Antohi, Humanitas, Bucureşti, 1994].

apropiată, unde putea reprezenta în siguranţă interesele României pronaziste. După război, Eliade a trăit la Paris şi în 1956 s-a stabilit la Chicago, unde a devenit profesor de istoria religiilor. Scurta sa istorie a poporului român, cu tonul ei romantic şi plin de empatie, ar fi putut fi folosită de Ceauşescu când acesta a recurs la fascismul naţional. (Eliade n-a mai revenit în România după al Doilea Război Mondial şi a fost atacat puternic de noul regim comunist, deşi Ceauşescu a avut câteva tentative nereuşite de a-l convinge să se întoarcă.)

Deşi unele părţi ale istoriei lui Eliade au fost criticate pentru naivitatea lor (de exemplu, afirmaţia potrivit căreia Zalmoxis, zeul păgân al antichităţii româneşti, ar fi favorizat drumul către monoteism), cartea sa, pe alocuri bizară, este esenţială pentru cine vrea să înţeleagă de ce românii s-au considerat un popor aparte, eroic şi oprimat. Ca la multe alte istorii naţionaliste – nu *mult* diferite de manualele cu care am crescut –, şi la Eliade există un model dominant. Multe dintre figurile istorice evocate par să lucreze conştient în direcţia viitorului stat naţional, când de fapt nu erau decât nişte căpetenii motivate de propriile interese, copleşite de circumstanţe şi, în mod explicabil, lipsite de o perspectivă limpede asupra viitorului. Cum sugerează şi Ernest Renan, noi cercetări istorice în aceste privinţe pot duce la o diminuare sănătoasă a naţionalismului în rândul românilor.

Dacă te laşi călăuzit prin istoria românilor de tânărul şi imaturul Eliade capeţi o imagine de ansamblu asupra tre’. aiului românesc, oricât de sumară şi distorsionată, şi înţelegi contextul în care mulţi intelectuali români de dreapta ilm secolul XX şi-au format identitatea naţională.

Eliade este deopotrivă strălucit şi periculos. L-am deşi superit, aşa cum i-am descoperit pe mulţi alţi scriitori români, iniţial prin dragostea faţă de peisajul românesc. O călătorie poate fi nu numai spaţială, ci şi istorică, literară hi intelectuală.

CADRUL TERITORIAL AL LUI ELIADE ESTE CEEA CE Eilward Gibbon identifica drept noua provincie romană

I lucia, cucerită şi încorporată în imperiu de Traian la începutul celui de-al doilea secol creştin, ale cărei graniţe n-ai orale erau Nistrul, la nord-est, Pontul Euxin sau Marea Neagră, la est, Dunărea de Jos, la sud şi sud-vest, şi râul Tisa, în nord-vest. Era un teritoriu ce corespunde în linii mari României aflate la apogeul extinderii sale teritoriale (excluzând Cadrilaterul, din Bulgaria de astăzi, aflat la sud de I lunărea de jos). După afirmaţiile lui Gibbon, noua provincie romană, cu „recoltele ei bogate", „nu era nici suficient de puternică să reziste, nici suficient de bogată să sature rapacitatea barbarilor", anume a goţilor şi a „hoardelor de sciţi". Astfel că, după ce autohtonii daci, pe care Gibbon îi etichetează drept „barbari harnici [...] şi sedentari", au dobândit independenţa, aceştia au încheiat o alianţă cu Roma împotriva „sălbaticilor din Nord".[65]

Aici Eliade adaugă o doză de mit primordial, probabil cvasi-istoric: „geto-dacii", cum îi numeşte, nu erau nişte barbari sedentari, ci ar fi migrat de altundeva; ei făceau parte din marea familie tracă, „puternic legată de istoria antică şi de religiile arhaice ale Eladei", având produse ceramice de calitate superioară, ulei, vin şi articole de lux, precum şi un nivel avansat de administraţie şi urbanizare, câteva dintre avantajele culturii urbane greceşti. Eliade îl citează pe Herodot, care-i numea pe geţi sau daci „cei mai viteji şi mai drepţi dintre traci". Aceşti locuitori ai teritoriului de graniţa al Greciei clasice s-au contopit cu romanii pentru a da naş tere românilor de astăzi.[66]

---

65 Edward Gibbon, The Decline and Fall ofthe Roman Empire, voi. 1, Knopf, New York, 1993, pp. 8-9, 273 şi 325. [Pentru ed. rom., v. Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman, 2 voi., antologie, trad. şi pref. de Dan Hurmuzescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1976 (n. tr.).]

66 Mircea Eliade, The Romanians: A Concise History, trad. de Rodica Mihaela Scafes, Stylos, Madrid, 1943, p. 7 [ed. rom.: „Românii, latinii Orientului", în Jurnal portughez şi alte scrieri, voi. 2, ed. de Sorin Alexandrescu, trad. din portugheză de Mihai Zamfir, ed. a II-a revăzută şi adăugită, Humanitas, Bucureşti, 2006, p. 221 (n. tr.)]; Herodot, The Histories, trad. de Tom Holland, Penguin, New York, 2015, IV, 93 [pentru ed. rom., v. Istorii, 2 voi., trad. şi note de Adelina Piatkowski şi Felicia Vanţ-Ştef, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961 (n. tr.)]; Ioan Bolovan et

Aici, de la început, avem un exemplu de povestire selectivă la Eliade. Căci, citându-l pe Herodot în legătură cu vitejia autohtonilor geto-daci, Eliade nu aminteşte alte descrieri ale lui Herodot despre felul cum geto-dacii, în cuvintele profesorului Vladimir Tismăneanu, „considerau muncile agri cole umilitoare şi găseau lenea o experienţă mai plăcută". De aceea Tismăneanu etichetează istoriile naţionaliste precum cea a lui Eliade drept „fetişizarea şi idealizarea trecutului".[67]

(Cucerirea romană a Daciei în anul 102 d.Hr. a fost rezuli îi oI unei lupte strânse, în care Decebal, „eroicul" rege dac, i nin e descris de Eliade, provoacă „pierderi uriaşe" trupelor Im IVaian atât la nord, cât şi la sud de Dunăre, în Moesia nordul Bulgariei). Decebal a devenit un „prinţ clientelar" n I Itomei, cu o garnizoană romană cantonată în Dacia. Un îi doilea război daco-roman în 105 – 106 a dus la transformaii îi completă a Daciei într-o provincie romană. „Până atunci I lucia înclinase către Orientul elen; acum a început să se orien-Inze spre Occident", scrie Eliade, mai degrabă triumfător. Populaţia dacică s-a amestecat cu coloniştii romani", şi „la I Ina vulgară" a devenit limba locuitorilor. Astfel că românii mi fac parte din rândul popoarelor germanice, slave şi proto-l tircice barbare; în fapt, ei erau meniţi să devină descendenţi ni civilizaţiilor clasice din zona Mării Mediterane, grecii şi romanii, mai apropiaţi ca spirit şi

---

alii, A History of Romania, Center for Romanian Studies, Iaşi, 1996 (între autori: Ioan Bolovan, Florin Constantiniu, Paul E. Michaelson, Ioan-Aurel Pop, Christian Popa, Marcel Popa, Ioan Scurtu şi Marcela Vultur), pp. 12 şi 18; Ioan-Aurel Pop şi Ioan Bolovan, eds., History of Romania: Compendium, Romanian Cultural Institute, Cluj-Napoca, 2006, „Dacia Before the Romans", de Aurel Rustoiu, „The North-Danube Region from the Roman Province of Dacia to the Emergence of the Romanian Language", de Coriolan Horaţiu Opreanu.

67 I iberali veritabili din România postceauşistă" de la sfârşitul anilor '90. Vladimir Tismăneanu, Fantasies ofSalvation: Democracy, Naţionalism, and Myth in Post-Communist Europe, Princeton University Press, Princeton, 1998, p. 11 şi nota de la p. 170 [pentru ed. rom., v. Fantasmele salvării, trad. de Magda Teodorescu, Polirom, Iaşi, 1999 (n. tr.)].

cultură de Italia şi Spania, de exemplu, decât de ţările vecine Serbia şi Bulgaria.[68]

Naraţiunea nu este însă atât de simplă, mi-am dat eu seama continuând cercetările. Cum spunea regretatul istoric Vlad Georgescu, „poporul român este rezultatul unui îndelung proces de etnogeneză, început cu romanizarea dacilor, încheiat cu românizarea slavilor; el s-a desfăşurat pe o întinsă arie geografică, atât la nordul, cât şi la sudul Dunării”[69]. Românii Hunt un amestec, ca atât de multe alte popoare, şi nu au originea pură pe care pare să le-o atribuie istoria lui Eliade.

Eliade prezintă o regiune în criză care însă îşi păstren/îi moştenirea latină pe fondul fluxului constant de migratori „Lumea barbară a goţilor era în plină mişcare”, scrie el, cern ce duce la atacuri continue, în principal din nord, asupra I >a clei romane. împăratul Aurelian a hotărât retragerea stm tegică din provincie în 271 – 272 d.Hr. spre mai bine apăratul ţărm de sud al Dunării, în Moesia. Funcţionarii şi locuitorii bogaţi au urmat legiunile la sud, peste Dunăre. Dar „ţăranul şi păstorul daco-romani au rămas pe pământurile lor”, la ici cum o făcuseră în timpul invaziilor altor cimerieni indo-euru peni şi barbari, scrie Eliade. „Codrul e frate cu românul”, spune un proverb popular, ce-şi are rădăcinile în istoria daco-romanilor care s-au ascuns de barbari în pădurile dese.[70]

Lumea clasică a rezistat în codrul asediat, sprijinită vreme de aproape două secole de misiunea civilizatoare a armatei. şi de reţeaua de drumuri romane. Se simte bucuria lui Eliade când aminteşte cuvintele-cheie de origine latină care definesc limba română, arătând în

---

68 Mircea Eliade, The Romanians, ed. cit., pp. 12-13 [ed. rom. cit., p. 228 (n. tr.)]; Ioan Bolovan et alii, A History of Romania, ed. cit., p. 23.

69 Vlad Georgescu, The Romanians: A History, trad. de Alexandra Bley-Vroman, Ohio State University Press, Columbus, 1991, pp. 12-13. |Ed. rom.: Istoria românilor de la origini până în zilele noastre, ed. a III-a, Humanitas, Bucureşti, 1992, p. 24 (n. tr.).]

70 Mircea Eliade, The Romanians, ed. cit., pp. 14-15 [ed. rom. cit., p. 228 (n. tr.)].

acelaşi timp rădăcinile timpurii ale creştinismului de aici, în ciuda secolelor întunecate în care a fost despărţit de Occidentul roman: *biserică* de la cuvântul latinesc *basilica*; *Dumnezeu* de la *Dominus Deus*, *înger* de la *angelus*, *răposa* (a muri) de la *repausare* şi aşa mai departe. Colonistii romani au adus creştinismul în Dacia încă din secolul al II-lea, conform scriitorului roman Tertulian. Eliade sugerează că Roma a fost atrasă de Dacia în primul rând datorită influenţelor culturale greceşti din provincie. După retragerea Romei, chiar dacă Dacia se impregnase de cultura romană, provincia s-a îndreptat spre acea „Romă a Orientului" – Bizanţul –, pentru a primi ajutor împotriva hoardelor sălbatice. Pentru Eliade, „ritmul secret" al istoriei româneşti a fost fuziunea dintre cele două Rome în patria lui etnică.[71]

Aici chiar este un adevăr palpitant şi evident: România note un amestec unic între o limbă neolatină şi o biserică „I lodoxă – sunetul Italiei alături de icoanele şi frescele din llizantul grec. Te gândeşti îndată la Ravenna – oraşul italian i i lubru prin arta şi zestrea sa bizantină.

I amba română, susţine Eliade, este singura limbă romanicii „care a păstrat articolul enclitic: în loc de *el* Lobo, *del* Lobo,.1/ Lobo în română se spune lupa/, al lup *ului*, lup *ului*, la fel 1 a în latină – lupus, lupum". Un astfel de fenomen, ne spune l liade, este esenţial pentru „miracolul" latinităţii, mai ales 1 rt România n-a prea mai întreţinut legături cu Occidentul un a lungul Evului Mediu şi în epoca modernă timpurie şi a Inul supusă migraţiei slave şi altor migraţii care i-au influenţai limba.[72] (Dar nici aici Eliade n-are întru totul dreptate, căci a bulgara, albaneza sau turca au articole hotărâte enclitice.)

Între Antichitatea târzie şi timpurile moderne, românii au avut permanent soarta unui „popor de frontieră", apă1 Îndu-şi teritoriul „împotriva barbarilor şi

71 Ioan Bolovan et alii, A History ofRomania, ed. cit., pp. 43 şi 45; Mircea Eliade, op. cit., pp. 43 şi 45 [ed. rom. cit., pp. 231-234 (n. tr.)].

72 Mircea Eliade, The Romanians, pp. 20-21 [ed. rom. cit., p. 236 (n. tr.)].

tuturor nomazilor din Est”. Au apărut conducători locali şi regionali, voievozii, cu atribuţii militare şi juridice. În urma invaziei tătare din 1241, aflăm despre formarea a doua principate, mai mari decât voievodatele: Moldova, situată între Carpaţi şi Nistru, cure cuprindea provincia din România de astăzi şi Republica Moldova – fostă republică sovietică, azi independentă –, şi Ţara Românească, situată între marea curbură a Dunării, Iii vest, şi Marea Neagră, la est, incluzând şi regiunile Oltenia, Muntenia şi nordul Dobrogei, cu toponime variabile. A fost un proces treptat, sinuos şi obscur care nu este nici astăzi suficient înţeles de către istorici. Prin secolele XIII-XTV, în ciuda acţiunilor armatelor maghiare şi poloneze împotriva tătarilor, voievozii români, precum Dragoş şi Bogdan în Moldova şi Basarabii (de origine cumană) în Ţara Românească, au reuşit să întemeieze aceste principate, superioare poliţii micro-regatelor medievale. Eliade susţine că aceste două state româneşti au intrat în istoria modernă drept salvatoare a li Occidentului, apărând civilizaţia latină şi creştinismul „con tra ameninţărilor turanico-slave” de la Răsărit. Românii „au sângerat groaznic şi anonim”, dând Europei Occidentali răgazul necesar ca să-şi pregătească hegemonia viitoare.[73]

Teza lui Eliade are, desigur, numeroase hibe. S-ar putea argumenta de exemplu, că şi ruşii presaţi de Hoarda de Am mongolă au avut în nordul continentului un rol nu mai puţin important decât au avut românii în sud-est. S-ar putea spune, de asemenea, că Occidentul s-a dezvoltat datorită multor factori interni: Renaşterea, apoi Iluminismul şi Revoluţia în dustrială. Occidentul n-a fost salvat de România, deoarece Occidentul a fost un fenomen cultural m şi pentru sine. Ro mânia a fost o notă de subsol în dezvoltarea Occidentului, nu un element central al său.

Dar, pentru Eliade, rolul determinant al României în salvarea Occidentului anunţă o misiune şi mai importantă:

Există naţiuni al căror rol în istorie este atât de

73 Mircea Eliade, ibid., pp. 23-24 [ed. rom. cit., p. 241 (n. tr.)]; Ioan Bolovan et alii, A History ofRomania, ed. cit., pp. 67-73.

evident, încât nimeni nu s-a gândit vreodată să se îndoiască de el. Dar există şi alte naţiuni, mai puţin fericite, care au îndeplinit misiuni destul de ingrate, fără ca lumea să-şi dea seama de acest fapt. Putem vorbi chiar de un rol istoric *manifest*, precum cel al vechilor romani, ca şi de un rol istoric *nemanifest*, precum cel al descendenţilor romanilor din Dacia, al românilor. [...] Ignorată sau rău înţeleasă de ceilalţi, viaţa acestor naţiuni este însă foarte intensă. Istoria lor, pe lângă faptul că este tragică, ne apare ca transfigurată de o permanentă prezenţă divină. [...] Atacate în mod constant, nu se pot gândi decât la apărare. Istoria lor [...] este un război continuu, care durează secole, pentru propria existenţă. În fiecare bătălie, ei riscă totul: dreptul la viaţă, religie, limbă, cultură.[74]

I u alte cuvinte, nu numai că românii au suferit mai mult i încât alte popoare europene, dar suferinţa are, în cazul lor, în nară mistică. Afirmaţia nu e departe de ceea ce Eliade vari le mai târziu, în *Mitul eternei reîntoarceri*: cu cât sporeşte Ieroarea istoriei, cu atât câştigă teren anistorismul şi mitui ilo arhetipale.[75] Conform acestei logici, nu e deplasat să spui i-a românii sunt, ca popor, asemenea lui Hristos pe cruce.

La fel cum Mântuitorul a murit pentru a salva sufletele intraenilor, în expunerea lui Eliade românii au pătimit pentru a salva Occidentul de hoardele asiatice. Se pare că cele mai mari încercări ale acestui popor martir sunt cele din micolul XX, nu din trecut. Astfel ne introduce Eliade, campionul de odinioară al Gărzii de Fier fasciste (fondată la sfârşitul anilor ’20 sub numele de Legiunea Arhanghelului Mihail), în lupta de aproape cinci secole a românilor creş – ÎI n-ortodocşi împotriva otomanilor

---

74 Mircea Eliade, ibid., p. 25 [ed. rom. cit., pp. 241-242 (n. tr.)].

75 Mircea Eliade, The Myth ofthe Eternal Return: or, Cosmos and History, trad. de Willard R. Trask, Princeton University Press, Prince- ton, NJ, 1954, pp. 153-154. rPentru ed. rom., v. Mitul eternei reîntoarceri, trad. de Maria Ivănescu şi Cezar Ivănescu, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2011 (n. tr.).]

musulmani – acel „colos islamic” ce încearcă să pătrundă în inima Europei.[76]

Saga confruntărilor violente ale românilor cu turcii este. pusă de Eliade în primul rând prin intermediul luptelor marilor voievozi şi domni – Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunei Ioan, Vlad III „Ţepeş”, Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul –, unora dintre personaje Eliade consacrându-le un spaţiu considerabil, altora, mai puţin. Am început să aud aceste nume în timpul primei mele vizite mai lungi în România, în 1981 şi mi-au devenit tot mai familiare în deceniile următoare, asemenea unor personaje vii.

Mircea, din dinastia Basarabilor, este numit „cel Bătrân” atât din cauza lungii sale domnii (1386 – 1418), cât şi, postum, pentru a nu fi confundat cu un nepot, Mircea II, şi cu alţi conducători cu acelaşi nume. Eliade îl considera pe Mircea cel

Bătrân „unul dintre cei mai mari suverani pe care poporu’ I român i-a avut vreodată”, care a avut şansa să conduci! destinele Munteniei (centrul Ţării Româneşti) în momentul când turcii avansau în Balcani, spre Dunăre, în ultimele două decenii ale secolului al XIV-lea. Politica lui Mircea de a încerca să încheie o alianţă creştină împotriva musulmaniloi l-a determinat să trimită un contingent românesc pentru a lupta alături de cneazul („prinţul”) sârb Lazăr în bătălia de la Kosovopolje în 1389, care a marcat înfrângerea sârbilor şi începutul supunerii lor de către otomani timp de aproape patru secole şi jumătate. Sultanul Baiazid I Yildinm („Fulgerul”) şi-a continuat victoria asupra sârbilor cu una asupra bulgarilor în 1393. Dar românii, aflaţi în prima linie şi depăşiţi numeric, au reuşit, sub Mircea cel Bătrân, să-i învingă pe turcii lui Baiazid la Rovine, în Ţara Românească, pe 17 mai 1395, una dintre cele mai importante date din istoria românilor. Prea epuizat pentru a profita de victorie (în caz că aceasta chiar a existat) şi contraatacat rapid, Mircea a încheiat (în oraşul transilvănean Braşov) o alianţă cu regele Ungariei

76 Mircea Eliade, ibid., p. 26 [ed. rom. cit., p. 248 (n. tr.)].

Sigismund de Luxemburg, şi astfel forţele celor doi suverani creştini au reuşit să-i ţină pe turci pe malul drept al Dunării. Dar liga creştină s-a destrămat la scurt timp după aceea, şi în 1397 o armată otomană a trecut Dunărea şi l-a atacat pe Mircea. În acel an şi din nou în 1400 oastea de ţărani a lui Mircea i-a alungat pe turci. În 1417, turcii au revenit peste Dunăre, iar Mircea, acum bătrân – va şi muri anul următor –, a fost nevoit să le plătească tribut pentru a păstra autonomia Ţării Româneşti. Cum conchidea Vlad Georgescu în istoria sa publicată în 1984, mai echilibrată decât cea a lui Eliade, datorită luptelor şi acţiunilor lui Mircea „Ţara Românească a supravieţuit ca entitate politică într-un moment când otomanii au lichidat ţaratele Bulgariei şi Serbiei”[77].

Aceasta a fost linia în veacurile care au urmat. Ca state îi sale ale sultanatului otoman, spre deosebire de Serbia şi Bulgaria, care erau administrate direct de la Bosfor, ţările române nu puteau spera să rămână mult timp cu adevărat independente sau chiar autonome. Marii lor voievozi au fost uneori mari, mai puţin datorită unor victorii directe, cât mai ales graţie constanţei lor, ingeniozităţii politice în încheierea de alianţe temporare şi rezistenţei dobândite prin acţiuni militare neobosite împotriva inamicului musulman.

Iancu de Hunedoara, voievodul Transilvaniei, a învins două armate otomane în 1442 şi apoi a înaintat spre sudv est, în inima Balcanilor, unde a apărat cetatea Belgradului împotriva lui Mahomed II în 1456.[78] (Victoria sa a oprit înaintarea otomană spre Europa Centrală pentru mai bine de trei sferturi de secol.) În acelaşi an 1456, când Iancu muroa, Vlad III, un nepot al lui Mircea cel Bătrân, a urcat pe! ionul Munteniei, fapt care i-a dat putere şi asupra regiunii învecinate. Vlad a fost poreclit „Ţepeş”, pentru felul în care u tortura deopotrivă pe duşmanii personali şi

77M işti, 1987, pp. 254-277; Ioan Bolovan et alii, A History of Romania, ud. cit., pp. 99-100; Vlad Georgescu, The Romanians, ed. cit., p. 53.

78 Iancu de Hunedoara este mai cunoscut sub numele maghiar de .liinos Hunyadi; mai multe despre el în capitolele următoare.

pe turcii luaţi în robie. (Sub numele de Vlad Ţepeş „Dracula” – „fiul Dragonului” –, a devenit subiectul unor legende gotice care au pornit de la cruzimea lui extremă şi de la puternicul său mimţ ai dreptăţii. Cu toate acestea, *Dracul*, „Dragon”, nu luce referire la caracterul său nemilos, ci la un ordin feudal în care tatăl lui Vlad fusese recrutat de către Sigismund de Luxemburg.[79]) Vlad III a fost însă extrem de crud, un „susţinător temerar” al ortodoxiei împotriva islamului şi romano-catolicismului. În 1462 a anihilat o întreagă armată de turci care aşteptau la Dunăre să atace Ţara Românească. Când îl prezintă pe Vlad drept un duşman implacabil al turcilor şi un erou în lupta creştinismului ortodox împotriva isinmului, Eliade uită să menţioneze că Vlad însuşi îşi datorii tronul turcilor, care l-au sprijinit pe el în detrimentul fratelui său. Mai mult, Eliade nu menţionează alianţele cu turcii încheiate de tatăl lui Vlad, Vlad II Dracul, din care mai bătrânul Vlad ieşise numai datorită forţei şi unităţii celorlalte naţiuni creştine din regiune, precum Ungaria şi Polonia. Vlad II a fost, ca şi fiul său Dracula, nemilos faţă de musulmani, dar şi un politician inteligent şi uneori subtil. Cum turcii păreau să fie eterni, ca să lupţi împotriva lor trebuia nu numai să susţii campanii militare, ci şi să ai lungi peri cade de diplomaţie ingenioasă.[80]

Deşi partizană, prezentarea lui Eliade nu este nicidecum simplă propagandă. Căci armatele aflate într-o stare aproape permanentă de conflict chinuiau şi ucideau la întâmplare populaţia civilă, fiind oprite doar de foamete

---

79 Neagu Djuvara, A Concise History of Romanians, trad. de (Constantin Bănică, Cross Meridian, Whithley, Ontario, 2012, pp. 102-103. [Ed. rom.: O scurtă istorie a românilor, ed. a IV-a revăzută, Humunitas, Bucureşti, 2002, p. 87 (n. tr.).]

80 Mircea Eliade, The Romanians, pp. 32-33 [ed. rom. cit., pp. 249-250 (n. tr.)]; Ioan Bolovan et alii, A History ofRomania, ed. cit., pp. 105-9 şi 112-14; Ioan-Aurel Pop şi Ioan Bolovan, eds., History ofRomania: Compendium, „Romanians in the 14th-16th Centuries: From the ’Christian Republic’ to the ’Restoration of Dacia’", p. 211; Victoria Clark, Why Angels Fall, ed. cit., p. 213.

şi de boală.[81] Istoria românilor este cu adevărat o poveste nesfârşită despre curaj şi martiriu. Situaţia medievală târzie era extremă din cauza lipsei de variaţie tematică: era nevoie de manevre şi subterfugii disperate, violente sau nu, împotriva turcilor musulmani.

În vreme ce în Ţara Românească domneau Mircea cel Bătrân, cei doi Vlazi şi alţi câţiva voievozi, Moldova îl avea pe Ştefan III sau Ştefan cel Mare, care a domnit aproape jumătate de secol, între 1457 şi 1504. Şi Ştefan cel Mare a practicat diplomaţia abilă cerută de realismul tragic al epocii mie. Alianţele sale cu Polonia romano-catolică şi cu Imperiul Otoman musulman l-au adus în conflict nu numai cu monarhul maghiar catolic Matei Corvin, ci şi cu fraţii săi de limbă română din Ţara Românească, aliată a Ungariei. Ideea promovată de Eliade şi de alţi istorici naţionalişti cum în România era un proiect geografic inevitabil pentru care diferiţi voievozi din perioadele medievală şi premodernă au lucrat continuu este destul de lipsită de fundament: supravieţuirea în mijlocul unor asemenea condiţii haotice, printre alianţe schimbătoare, lasă prea puţin loc proiectelor grandioase.

Ştefan a fost probabil cel mai mare dintre voievozii medievali datorită abilităţilor sale administrative. El a centralizat puterea administrativă şi a pus în Moldova bazele unei maşinării militare care i-a permis să poarte un număr legendar de 40 de bătălii în timpul lungii sale domnii, pregătindu-se pentru marea confruntare cu Turcia otomană.[82]

Eliade observă de la bun început că Imperiul Bizantin a căzut în faţa turcilor în 1453, cu numai patru ani înainte ca Ştefan să-şi înceapă domnia. Lumea creştinismului ortodox răsăritean rămăsese fără nicio apărare, căci grecii, sârbii şi bulgarii se aflau deja sub dominaţie otomană, iar Rusia era extrem de slabă (cu vastul său teritoriu supus

81 Lauro Martines, Furies, ed. cit., pp. 153 şi 209.

82 Ioan Bolovan et alii, A History of Romania, ed. cit., p. 115; Ioan-Aurel Pop şi Ioan Bolovan, eds., History of Romania, ed. cit., p. 266; Mircea Eliade, The Romanians, p. 33 [ed. rom. cit., pp. 251-252 (n. tr)].

luptelor pentru putere între Moscova, Novgorod, Lituania şi Polonia), în acest vârtej numai românii, şi în special moldovenii, îşi păstraseră autonomia. „Ştefan a vrut să reînvie în ţara lui gloria Bizanţului”, scrie Eliade, „şi să reînceapă cruciada împotriva necredincioşilor musulmani”. Ştefan le-a trimis principilor creştini din Balcani şi Europa Centrală o scrisoare care anunţa o victorie recentă şi declara: „Am mers împotriva duşmanilor creştinătăţii. […] Noi i-am călcat în picioare şi pe toţi i-am trecut sub ascuţişul sabiei noastre, pentru care lucru lăudat să fie Domnul Dumnezeul nostru”. Temându-se de un atac mai serios al turcilor, Ştefan pleda apoi: „De aceea ne rugăm de domniile voastre să ne trimiteţi pe căpitanii voştri împotriva duşmanilor creştinătăţii”. Eliade consideră că aceasta este o dovadă a faptului că Ştefan avea conştiinţa „misiunii lui istorice”. Adevărul este, desigur, mai complicat, Ştefan îşi asuma în mod clar misiunea de apărător al creştinismul împotriva islamului şi considera Moldova un „bastion al Ungariei şi Poloniei”, chiar dacă mai târziu a luptat împotriva Poloniei şi şi-a petrecut ultimii ani din viaţă încercând să-şi apere frontierele de vecinii creştini. Asta nu înseamnă însă că a luptat pentru unirea Moldovei, a Ţării Româneşti şi a Transilvaniei într-o singură entitate naţională şi juridică. Povestea lui Eliade nu este neapărat greşită. Dar scopul lui este mai degrabă să inspire decât să lămurească. Cum spun autorii lucrării *A History of România*, publicată de Centrul pentru Studii Româneşti din Iaşi, ideea de unitate românească îi „era total străină” omului din Evul Mediu şi din Renaştere.[83]

Mărturie stă Mihai Viteazul, care a urcat pe tronul Munteniei în anul 1593. Până când a fost asasinat, în 1601, a fost primul domn vorbitor de limba română care a condus toate cele trei principate – Ţara Românească, Moldova şi Transilvania –, chiar dacă numai timp de câteva luni, în anul 1600. Hărţile din epocă arată trei principate mărginite de Polonia, la nord-est, de Imperiul Austriac, la

83 Mircea Eliade, ibid., pp. 33, 35 şi 37 [ed. rom. cit., pp. 251, 253 şi 256 (n. tr.)]; Ioan Bolovan et alii, A History of Romania, ed. cit., p. 151.

nord-vest, şi de Imperiul Otoman, de la sud-vest la sud-est. Dar aceste hărţi nu spun nimic despre pericolele cu care s-a confruntat. Căci portretele lui Mihai Viteazul ne arată un prinţ splendid, cu un turban înalt şi o privire atotcunoscătoare şi foarte „vicleană”, singurul cuvânt cu care mintea occidentalului de azi poate descrie iscusinţa minţii. Personaj de la sfârşitul Renaşterii, Mihai ar fi neîndoielnic cea mai bună expresie-n ceea ce Machiavelli, unul dintre părinţii Renaşterii, înţelegea printr-un prinţ adevărat.

Eliade citează aprobator declaraţia lui Mihai despre dorinţa de a transforma „această sărmană ţară a mea” într-un „scut pentru întreaga lume creştină” împotriva islamului.[84] Eliade continuă cu această observaţie: fără o unitate politică românească, nimic permanent nu putea fi construit în Europa Centrală şi de Est. Însă în spatele marii realizări a lui Mihai este aproape un deceniu de vărsare de sânge şi de intrigi diplomatice extraordinar de complexe, care reduc ideea de istorie la un amestec aproape fără sens de suferinţă şi nasianarhie – o serie de evenimente în care o direcţie clară poate fi de multe ori greu de detectat. Deşi Eliade încearcă să găsească un mesaj însufleţitor în toate acestea, problema este că domnia lui Mihai este pur machiavelică, cu prea puţine dovezi de altruism.

Să avem în vedere următorul fapt: născut în 1558, Mihai a ajuns boier de frunte sau conducător feudal cumpărând sate şi a dobândit tronul Ţării Româneşti în 1593, după ce i-a oferit sultanului otoman darurile necesare. În anul următor a iniţiat o campanie împotriva aceluiaşi imperiu invitându-i pe creditorii otomani la un arbitraj, apoi a zăvorât uşile şi a incendiat clădirea în care se aflau aceştia. A continuat apoi masacrându-i pe turcii din Ţara Românească. Ca răspuns la atacurile lui Mihai spre sud, până la Adrianopol, în Turcia tracică, trupele sultanului au invadat Ţara Românească în 1595. Ambiţia lui Mihai l-a adus în situaţia de a încheia o alianţă cu

84 Mircea Eliade, The Romanians, p. 40 [ed. rom. cit., p. 259 (n. tr.)].

domnul maghiar al Transilvaniei, ceea ce le-a permis maghiarilor să supună Moldova vecină. Cu toate acestea, alianţa l-a ajutat pe Mihai să învingă o armată otomană la Călugăreni, între Bucureşti şi Dunăre, în Muntenia.

Victoria tactică n-a fost suficientă pentru a opri retragerea lui Mihai la nord de Carpaţi, în faţa atacului otomanilor, care au reuşit să ocupe Bucureştiul. Cu întăriri din Moldova şi Transilvania, aflate sub stăpânire maghiară, Mihai a reuşit să-i împingă pe turci spre sud. Otomanii, acum preocupaţi de un război împotriva Habsburgilor austrieci, au încheiat un armistiţiu temporar cu Mihai în 1598. Între timp polonezii au invadat Moldova, răsturnându-i pe maghiarii de acolo şi scoţând principatul din alianţa antiotomană. Alianţa s-a prăbuşit complet când ungurii au făcut o înţelegere cu austriecii în privinţa Transilvaniei. Astfel, în loc să continue lupta împotriva turcilor, Mihai a început să negocieze atât cu ei, cât şi cu austriecii pentru recunoaşterea dreptului de a păstra tronul Ţării Româneşti. Cum turcii cereau un tribut prea mare, Mihai a încheiat o alianţă cu austriecii. Apoi polonezii, care aveau putere în Moldova, i-au forţat pe conducătorii maghiari din Transilvania să rupă alianţa cu austriecii. Acest lucru a condus, prin mai multe răsturnări de situaţie, la un acord între Transilvania creştină, Moldova creştină şi Turcia musulmană. Mihai a intrat apoi în negocieri cu turcii, chiar în timp ce complota cu austriecii pentru a-i răsturna pe maghiarii din Transilvania. Succesul lui Mihai în Transilvania a fost consolidat de victoria de la Şelimbăr, lângă Sibiu, în 1599. În 1600, aflat acum în fruntea Ţării Româneşti şi a Transilvaniei, Mihai a invadat Moldova filopolonă. Victoria de aici i-a permis să afirme unitatea tuturor celor trei principate majoritar româneşti. Dar, mai târziu în acelaşi an, austriecii l-au învins pe Mihai în Transilvania, iar polonezii în Moldova. Drept răspuns, Mihai a început negocierile cu austriecii. Maghiarii din Transilvania, temându-se de un acord între Mihai şi Habsburgi, l-au

asasinat undeva în apropiere de Cluj în anul 1601.[85]

În această interpretare, imaginea României ieşind din greutăţile istoriei este şi mai sumbră decât a Europei premoderne: nimic nu este sigur şi noi vărsări de sânge se întrezăi esc mereu la orizont. Dacă istoria europeană este un coşmar, atunci cea a României este de două ori pe atât. Energia neabătută a lui Mihai Viteazul – care a acţionat ani în şir sub o presiune care l-ar imobiliza pe un om de stat din Occident în secolul XXI – era o cerinţă obişnuită pentru orice principe din epocă. Şi dacă Mihai, un personaj al Renaşterii târzii, n-a putut forma un stat român unitar, înfăptuirea sa – oricât de scurtă – a dat vorbitorilor de limbă română din epocile ulterioare măsura a ce se putea realiza din punct de vedere politic. În această privinţă, Eliade şi alţi istorici au dreptate.

Eliade trece în revistă epocile premodernă şi modernă şi, într-un context uluitor de complicat, adversităţile şi dezmembrările teritoriale ale ţării continuă. (Este o istorie care, pe măsură ce mi-am extins lecturile, a continuat să mă fascineze şi pe care o voi explora în profunzime în capitolele următoare.) în 1775, Habsburgii austrieci au anexat de la o Turcie otomană slăbită nordul Moldovei, redenumit Bucovina (cu sensul de „pădure mare" de fagi în limba ucraineană). Apoi, în 1812, ruşii au anexat jumătatea răsăriteană a Moldovei de la turci, pe care au numit-o „abuziv" „Basarabia", după voievozii Basarabi. împărţirea Moldovei a însemnat o umilinţă pentru români. Revoluţionarul român Tudor Vladimirescu a apărut brusc în anul 1821 pentru a conduce o revoltă încununată cu succes împotriva nesuferiţilor fanarioţi, principii greci numiţi de către turcii otomani administratori în Principate, acuzaţi de exploatarea ţărănimii române. (Aceşti greci erau numiţi astfel după Cartierul Fanar, sau al „Farului", din Constantinopol, din care proveneau.) Dominaţia fanariotă a întârziat

85 Ioan Bolovan et alii, A History ofRomania, ed. cit., pp. 143-151; Ioan-Aurel Pop şi Ioan Bolovan, eds., History of Romania, ed. cit., pp. 305-314; Vlad Georgescu, The Romanians, ed. cit., pp. 54-55.

dezvoltarea unei identităţi naţionale româneşti. Şi totuşi, o generaţie mai târziu, principele moldovean Alexandru Ioan Cuza a unit Ţara Românească şi Moldova, după ce Rusia a fost învinsă în Războiul Crimeii şi a pierdut o parte din Basarabia. Dar, din cauza proastei administraţii şi a intrigilor dintre familiile princiare din România, românii şi-au pus cu înţelepciune destinul în mâinile unui conducător străin de nădejde, germanul Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, a cărui dinastie va domni în România până în perioadele nazistă şi comunistă.[86]

În ceea ce priveşte perioada dominaţiei naziste, Eliade, care, să ne amintim, scrie de la nivelul anului 1943, în calitate de reprezentant diplomatic al regimului de esenţă fascistă al lui Antonescu, descrie alianţa militară a României cu Hitler ca fiind menită să „apere valorile creştine şi europene împotriva misticismului euro-asiatic". Acum inamicul era „imperialismul slav" – succesorul imperialismului turc –, şi recuperarea Basarabiei de la Uniunea Sovietică, cu ajutorul lui Hitler, nu era altceva decât corectarea unei erori istorice. Cu alte cuvinte, România este încă o dată vârful de lance al Occidentului împotriva Orientului.[87]

Eliade îşi încheie studiul spectaculos, povestind miracolul creştinismului ortodox, despre miturile fondatoare ale spiritualităţii româneşti, geniul artistic al poporului român, monumentele bizantine şi gotice ale arhitecturii religioase româneşti şi triumful culturii populare româneşti – rodul creaţiei unei ţărănimi arhaice, care a supravieţuit până la mijlocul secolului XX. Pe ultima pagină îl laudă pe Liviu Rebreanu, „cel mai mare romancier contemporan" al României, pentru că a scris o epopee despre un ţăran transilvănean, „ţăranul etern",

---

86 Mircea Eliade, The Romanians, ed. cit., pp. 41-42 [ed. rom. cit., pp. 261-262 (n. tr.)]. Mai multe despre Cuza, Moldova, Carol I şi alte aspecte ale istoriei româneşti în capitolele următoare ale acestei lucrări; Victoria Clark, Why Angels Fall, ed. cit., p. 215.

87 Mircea Eliade, ibid., p. 44 [ed. rom. cit., p. 264 (n. tr.)].

cum îl numeşte Eliade.[88] Desigur, regimul comunist – consecinţa directă a ocupaţiei militare nazisto-fasciste în Basarabia şi dincolo de ea, cea pe care Eliade o aclamase – va distruge în cele din urmă ţărănimea română şi cultura populară pe care Eliade le aprecia atât de mult.

ASTĂZI ELIADE ESTE, PE BUNĂ DREPTATE, CRITICAT. La începutul secolului XXI, intelectualii români precum I loria-Roman Patapievici şi Vladimir Tismăneanu înţeleg vârtejul violent, dificil, eroic şi tragic al trecutului din care s-au ridicat românii şi sunt, de asemenea, conştienţi de geniala cultură materială care a rezultat din acest trecut – o împletire autentică de cultură latină şi bizantină, exact cum spune Eliade. Însă aceşti intelectuali contemporani s-au distanţat mult de patriotismul febril şi mistic al lui Eliade. Tismăneanu, născut la Braşov din părinţi evrei români şi, de zeci de ani, profesor în Statele Unite, face probabil cea mai bună sinteză a naţionalismului sănătos şi respectabil în cartea sa din 1999, *Fantasmele salvării*: *democraţie, naţionalism şi mit în Europa postcomunistă*.

Pornind oarecum de la ideile evreului german Walter Benjamin, de la începutul secolului XX, Tismăneanu explică faptul că „toate societăţile au nevoie de mituri fondatoare, iar acest lucru este un fapt de civilizaţie pe care nimeni nu poate sau n-ar trebui să-l conteste”. Fără astfel de mituri, care implică o experienţă culturală comună înrădăcinată spre exemplu, în geografie, „umanitatea riscă să alunece în uniformitate atomizată şi regimentalism barbar”. Deşi societatea civilă pare să ofere remediul, tocmai ea nu este „complet benignă”, din cauza tendinţei de a omogeniza cultura şi opiniile. Tismăneanu preia apoi comentariul lui Isaiah Berlin potrivit căruia naţionalismul este „o reacţie la degradare şi o căutare a demnităţii”.[89]

---

88 Mircea Eliade, ibid., ed. cit., pp. 44, 47, 50-52 şi 55 [ed. rom. cit., pp. 265-274 şi 278 (n. tr.)].

89 Vladimir Tismăneanu, Fantasies ofSalvation, ed. cit., pp. 21 şi 72 led. rom. cit., p. 94 (n. tr.)].

Cu toate acestea, continuă Tismăneanu, naţionalismul românesc a avut momentele lui sumbre. Eliade face parte dintr-o tradiţie îndelungată şi bogată care avea tendinţa de a mitologiza trecutul concentrându-se pe luptele pline de eroism ale unei populaţii creştine de *ţărani* împotriva musulmanilor, slavilor şi a altor asiatici. De aici până la antisemi tism e doar un pas. Într-adevăr, după încheierea Războiului Rece, pericolul naţionalismului radical-populist şi antisemitismului a apărut din nou pe firmamentul intelectual românesc, după cum ne-o arată interesul reînnoit faţă de scrierile de extremă dreaptă şi rasiste ale filosofilor interbelici Nae Ionescu şi A.C. Cuza.[90] Tismăneanu vorbeşte despre un fenomen mai larg, balcanic:

Dar în timp ce în Polonia, de exemplu, explorarea demitologizantă a trecutului a reprezentat un efort major al intelectualilor, în Balcani tendinţa a fost să acoperi paginile ruşinoase ale istoriei naţionale şi să fabrici noi fantezii auto-mesianice.

Intensitatea populismului etnocentric din sud-estul Europei, comparativ mai ales cu partea nordică a hărţii postcomuniste, nu e pur şi simplu consecinţa manipulărilor politice exercitate de câţiva demagogi iscusiţi. Pentru a înţelege aceasta, trebuie să aruncăm o privire asupra tradiţiilor locale, să observăm rolul religiilor naţionale (în special al Bisericii Ortodoxe). […] în culturile balcanice raportarea la conceptul universal ai drepturilor individuale, toleranţei, alterităţii, acceptării diversităţii etnice […] a fost problematică. Asta nu înseamnă să negăm existenţa, în spaţiul respectiv, a tradiţiilor liberale şi pluraliste, ci, pur şi simplu, să le recunoaştem precaritatea. […] însă în timp ce în Polonia, de pildă, exploatarea demitologizantă a trecutului a constituit preocuparea majoră a intelectualilor, în Balcani tendinţa a fost de a acoperi paginile ruşinoase ale istoriei naţionale şi de a fabrica noi fantasme arbitrare[91].

90 Vladimir Tismăneanu, Fantasies of Salvation, p. 105.

91 Vladimir Tismăneanu, ibid., ed. cit., pp. 82-83 [ed. rom. cit., pp. 106-

Tismăneanu îl citează pe filosoful şi criticul literar George Steiner, care numea naţionalismul „veninul epocii noastre”.

I roclamându-se ghanez, nicaraguan, maltez, omul scapă de

O problemă chinuitoare”, continuă Steiner. „Acesta nu trebuie să dezvăluie ce este şi unde îi este umanitatea. El devine membru al unei haite înarmate”. Tismăneanu subliniază faptul că „mândria naţională nu conţine în sine nimic rău. IVagedia se declanşează atunci când acest sentiment natural

1 neetează să însemne doar «dragostea pentru micul grup de cure aparţinem în societate» (Edmund Burke) şi se exacerbează, devenind o ideologie a ostilităţii, urii şi invidiei”[92].

Aceste cuvinte mă contrariau: *mândria comunitară este hună, da, pentru a privi icoanele poleite, arhitectura bizantino-gotico-barocăbrâncovenească, toate feţele întunecate şi cizelate de pe străzile din Bucureşti, atât de individuale şi totuşi atât de reprezentative pentru o istorie şi geografie unice. Ştiam că identitatea naţională şi etnică a românilor nu putea fi negată; cu toate acestea, ştiam că să amplific peste măsură astfel de emoţii şi observaţii însemna să neg o realitate şi mai profundă, mai materială şi mai puţin coruptibilă – dată fiind istoria secolului XX cea a tuturor persoanelor pe care le-am întâlnit vreodată în România, fiecare cu propriul univers moral şi complex.*

Mă gândesc la istoricul de la Yale Timothy Snyder, care vorbeşte despre naţionalismul flexibil, premodern reprezentat de cariera poetului de secol XIX Adam Mickiewicz în lucrarea sa academică clasică, *The Reconstruction of Nations*: *Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569 – 1999* (*Reconstrucţia naţiunilor*: *Polonia,*

---

107 (n. tr.)].

92 George Steiner, Language and Silence: Essays on Language, Literature and the Inhuman, Atheneum, New York, 1982, p. 152; Vladimir Tismăneanu, ibid., pp. 64 şi 157 led. rom. cit., pp. 85 şi 196 (n. tr.)].

Ucraina, *Lituania*, *Belarus*, *1569 – 1999*). Mickiewicz, scrie Snyder, a considerat Lituania „un teritoriu cu mai multe popoare, dar cu un destin în cele din urmă polonez”. Fără să fi călcat vreodată în Varşovia sau Cracovia.

Mickiewicz a devenit un „promotor” al naţionalismului polonez; şi, deşi el nu şi-a imaginat o Lituanie separată de Polonia, scrierile sale au fost folosite de naţionalişti lituanieni. Însă, tehnic vorbind, scrie Snyder, Mickiewicz ar fi, în termenii de astăzi, un bielorus. A urmat apoi Jozef Piłsudski, omul de stat polonez proteic şi comandantul militar din perioada interbelică care, spune Snyder, „n-a ales niciodată între Polonia şi Lituania”, nici chiar în timp ce vorbea de „ţărănimea bielorusă”. Piłsudski a fost înmormântat în castelul Wawel din Cracovia în 1935, alături de regii Poloniei, iar inima lui a fost scoasă din trup şi îngropată lângă mama sa, la Vilnius, capitala Lituaniei. În loc „să consemneze fapte ce ţin de o geografie stabilă”, Snyder documentează o multitudine de schimburi culturale şi lingvistice, pe fondul identităţilor complexe din Europa de nord-est. Aici identităţile sunt mult prea subtile pentru a încăpea în tiparele etnice ale naţionaliştilor moderni, care au respins definiţiile flexibile ale modernismului timpuriu – pe care Mickiewicz le ilustra perfect – şi s-au întors la iluzii de puritate de grup şi „trăsături naţionale înnăscute” care au condus, în cele din urmă, la genocid şi epurare etnică. Faptul că artizanii epurării etnice au fost de obicei foşti aparatcici comunişti nu este un paradox, ne spune Snyder; este un rezultat al dorinţei lor de a păstra puterea, de data aceasta stârnind un grup împotriva altuia. Comunismul, cum am mai spus-o, prin pulverizarea identităţii individuale în favoarea masei, a fost esenţialist în acţiune şi s-a pretat lesne la politicile etnice. Atracţia pe care o exercită postmoderna Uniune Europeană, în ciuda dificultăţilor pe care le întâmpină, ţine de dorinţa popoarelor din fostele state comuniste – de la statele baltice până în Balcani – de a scăpa de rigorile naţionalismului modern şi de a intra într-o lume a

drepturilor individuale, dincolo de etnie.[93]

Leza lui Snyder este sprijinită de faptul că regiunea Europei de nord-est (Polonia, Ucraina, Lituania şi Belarus) este n întindere plată, cu relativ puţine frontiere naturale, şi este I îi edominant slavă, ceea ce încurajează mişcările de populaţie mi, implicit, identităţile fluide. Balcanii muntoşi, cu o geografie unii puţin propice mişcărilor constante (chiar dacă acestea mi fac pe rute comerciale eurasiatice), şi populaţi de un amestec de vorbitori de limbi romanice, de maghiari, turci, greci, albanezi şi slavi, s-ar putea să fie ceva meu ostih mesajului lui Snyder. Cu toate acestea, în Peninsula Balcanică, după căderea comunismului, războiul a izbucnit în Iugoslavia, aproape exclusiv între vorbitorii de limba slavă, şi nu între vorbitori de slavă şi alţii. Mai mult decât atât, identitatea românilor, maghiarilor, evreilor şi aşa mai departe nu este întotdeauna atât de clar delimitată cum s-ar părea. În orice caz, ideea generală a lui Snyder este că identitatea de grup – şi războiul şi pacea – depinde în primul rând de opţiuni şi contexte umane care „scapă raţionamentului naţional”.[94]

În timpul care s-a scurs între publicarea cărţii lui Mircea Eliade şi cea a lui Timothy Snyder omenirea s-a confruntat cu orori precum Holocaustul, totalitarismul comunist şi epurarea etnică. Dacă prima carte este impregnată de un naţionalism imprecis şi mistic, cea din urmă are o subtilitate şi o claritate prin prisma cărora categoriile naţionaliste rigide devin irelevante. Dar în timp ce cartea lui Snyder este vizionară în cel mai bun sens al cuvântului, forţa lucrării lui Eliade nu poate fi trecută cu vederea, căci jumătăţile de adevăr sunt totuşi adevăruri. Nu mi-am propus, în timpul călătoriei prin România, să compar cele două cărţi, pentru că una era net superioară celeilalte. Căutam însă să înţeleg o sensibilitate aflată în

93 Timothy Snyder, The Reconstruction ofNations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999, Yale University Press, New Haven, London, 2003, pp. 16, 22, 29, 41, 70, 205, 207, 230 şi 293.

94 Timothy Snyder, The Reconstruction ofNations, ed. cit., p. 42.

declin şi să fiu martorul uneia noi, pline de speranţă.

Stepa Bărăganului

CEAŢA SE AŞTERNEA PESTE UN LAN NESFÂRŞIT DE cereale, în culorile întunecate şi neclare ale unei gravuri. Plopii şi salcâmii aveau un aer melancolic. Ici-colo priveliştea unor bărăci şi construcţii din fier vechi îţi amintea de Africa. Un râu ce traversa câmpia era mai degrabă un şuvoi nesfârşit de pământ fertil decât o apă în sens propriu. Imensitatea câmpiei era o revelaţie. Eram pe un drum aflat la răscrucea imperiilor, iar cuvintele latineşti care au supravieţuit aici sunt un miracol. Era duminică dimineaţă. Ascultam imnuri ortodoxe la radio, monotonia ritmului amplificând minunata solitudine a peisajului. Am văzut căruţe trase de cai şi câteva bătrâne gârbovite cu basmale negre, ca într-o amintire fugară a Turciei. Curând, ceaţa a început să se ridice, scoţând la iveală un orizont îndepărtat şi solemn, pe care numai un Pasternak l-ar putea descrie aşa cum se cuvine.

Traversam stepa Bărăganului, esenţa minimalistă a Valahiei, unde nu există relief, ci doar o uimitoare pustietate, cu vânturi aprige ce vin tocmai din Siberia şi cu cernoziom, punctată ici-colo de câte o fântână rudimentară – o prăjină de lemn în diagonală pivotând pe o alta verticală, asemenea celor pe care le-am văzut în Delta Nilului. Comuniştii au deportat în Câmpia Bărăganului, la începutul anilor ’50, mai bine de 40.000 de aşa-zişi duşmani ai regimului, adesea la început de iarnă, fără vreun acoperiş deasupra capului; altfel spus, deportaţii erau lăsaţi să moară. Iar cei care supravieţuiau puteau scrie familiei scrisori ce nu erau aproape niciodată expediate de către autorităţi.

Un prieten mi-a povestit despre un frate al bunicului său:

A luptat alături de nemţi împotriva ruşilor în Est, în Transnistria, unde a fost trimis în linia întâi pentru că avea o soţie evreică. Apoi, pentru că România a întors armele în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost trimis să lupte împotriva nemţilor şi a ungurilor în Vest, în

Transilvania. A îndurat, ca soldat, privaţiunile de pe cele mai dure fronturi ale războiului. Şi pentru ce? După război a fost deportat în Bărăgan pentru că era intelectual.

Pe un drum părăsit şi prost pavat din stepa Bărăganului am dat peste o cruce atât de roasă de timp şi de vânturi încât literele chirilice erau practic ilizibile. (Până la jumătatea secolului al XIX-lea, românii au folosit grafia chirilică, dovadă a influenţelor greceşti şi ruseşti şi nouă mărturie a miracolului latinităţii.) Bănuiam că acea cruce indică zona vag delimitată unde în 1395 voievodul Mircea cel Bătrân i-a înfrânt pe otomani în marea bătălie de la Rovine, o încleştare ce s-a dovedit nedecisivă, căci turcii au revenit să prade întreaga Ţară Românească şi să ceară tribut. Conform altor surse, bătălia ar fi avut loc lângă râul Argeş, ceea ce ar plasa-o foarte departe de locul unde mă aflam, spre vest.[95] Eram complet derutat. Mi-am amintit ce-mi povestise Alexandru Florin Platon, un istoric de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi: „Românii îşi glorifică doar eroii, personalităţile lor carismatice (Mircea cel Bătrân, Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul etc.), căci locurile exacte ale bătăliilor purtate de aceştia sunt adesea necunoscute". De fapt, în timpul altei călătorii între Bucureşti şi Dunăre, în partea de sud a Ţării Româneşti, aveam să dau lângă o şosea aglomerată peste o altă cruce noduroasă inscripţionată cu litere chirilice, în amintirea victoriei antiotomane a lui Mihai Viteazul de la Călugăreni (1595) – un alt succes neconcludent. Nici aici nu este bine stabilit locul acestei bătălii ce a angrenat mii de oameni de ambele părţi. Am văzut doar praf, găini, gunoaie şi câţiva ţigănuşi. Mă aflam pe o câmpie întinsă, iar armata otomană mărşăluise spre nord de la Dunăre, probabil aproape de şoseaua de azi. „Dacă observi cu atenţie geografia locului, zgomotul camioanelor va dispărea", mi-am spus.

---

95 Localizarea bătăliei de la Rovine pe râul Argeş lângă Craiova ar explica ceaţa menţionată de sursele istorice otomane şi sârbe. Craiova era o aşezare mai importantă, dar ruta turcilor a fost probabil prin Bărăgan.

VALAHIA-ŢARA VLAHILOR, CUM I-AU NUMIT POPOARELE germanice pe români.[96] Pentru că se află în câmpie, Ţara Românească a fost întotdeauna *uşor de invadat*. Având în vedere mijloacele de transport de odinioară, era şi întinsă – în jur de mai bine de 500 de kilometri pe 160 –, cu zone mlăştinoase, cvasiacvatice în partea sa estică, unde invadatorii s-au afundat adesea. Patrick Leigh Fermor descria Valahia drept o zonă „monotonă, pustie şi destul de frumoasă", dar având un aer de „profundă melancolie şi deznădejde".[97] în anul 251 d.Hr., în timpul campaniei împotriva goţilor, împăratul roman Decius s-a pierdut cu întreaga sa armată în mlaştinile din sudul Dobrogei, în partea de răsărit a Ţării Româneşti, dincolo de graniţa României, în Bulgaria zilelor noastre.[98] (în aceeaşi zonă, în anii 680 şi 708 d.Hr. armatele bizantine au avut o soartă similară în faţa bulgarilor.[99]) La rândul lor, goţii au fost asediaţi aici de huni, vizigoţi, avari, cumani şi pecenegi, precum şi de alte triburi şi hoarde, majoritatea provenind din stepa răsăriteană, ce se întinde până în Asia Centrală turco-mongolă. În primele veacuri creştine Balcanii au fost jefuiţi din estul Ungariei până la sud de Bulgaria. Aceste invazii aveau loc tocmai când capitala celui mai mare imperiu al Antichităţii he mutase oficial, în anul 330 d.Hr., de la Roma la Constantinopol. Se încheia un proces de transfer al autorităţii imperiale, cu întreaga ei infrastructură şi celelalte elemente de stabilitate, din zona central-mediteraneeană înspre periferia Balcanilor, fapt ce a întărit coeziunea sud-estului Europei. Regiunea fertilă şi neuniformă care se întindea de la nord-vest de Constantinopol până în zona Dunării de Jos – Tracia, Moesia şi sudul Dobrogei –, teritoriu ce corespunde în linii

96 Neagu Djuvara, A Concise History ofRomanians, ed. cit., p. 24.

97 Patrick Leigh Fermor, The Broken Road, ed. cit., p. 143.

98 Peter Brown, The World ofLateAntiquity.AD 150-750, Thames & Hudson, London, 1971, p. 22.

99 John Julius Norwich, Byzantium: The Early Centuries, Knopf, New York, 1989, pp. 325 şi 339.

mari Bulgariei de azi, intra sub directa autoritate a Bizanţului, în vreme ce teritoriul României moderne, deşi mai aproape de Constantinopol decât de Roma, era totuşi prea departe pentru a fi ocârmuit direct din capitala imperiului.

Ţinutul prin care călătoream acum, Ţara Românească, era aşadar o regiune de graniţă, în care nordul Dobrogei (aflată la est) era cel mai direct vizat de puterea militară a Bizanţului. Harta Imperiului Bizantin din timpul lui Iustinian I (secolul al VI-lea) indică Dunărea drept graniţă de nord. Dintre toate provinciile istorice ale României Mari, doar Dobrogea – situată între Dunărea care acum urcă spre nord şi Marea Neagră – s-a aflat sub stăpânirea Constantinopolului. Acelaşi lucru e valabil şi pentru harta imperiului din secolul al XI-lea, la momentul morţii împăratului Vasile II Bulgaroctonul. Pe această hartă vedem că la nord de Dunăre se aflau Regatul Ungariei şi triburile turcice ale pecenegilor. Nu doar că nu era încă vorba de România, dar nu apăruseră nici măcar Ţara Românească şi Moldova, principatele din care mai târziu avea să ia naştere statul modern România.[100]

Dacia romană şi latină supravieţuia, cu siguranţă, printr-o bogată moştenire cultural-lingvistică, dar ca entitate politică dispăruse la începutul Evului Mediu. Dacia şi vlahii apar doar sporadic în cronicile bizantine, spre exemplu în legătură cu originea împăraţilor Constantin cel Mare şi Leon I, deşi locurile lor de baştină se află pe teritoriile Ser biei şi Bulgariei de astăzi. Însă, cum voi explica mai târziu, toate aceste repere geografice sunt înşelătoare.

AM CONTINUAT SĂ ASCULT IMNURILE ORTODOXE LA radio, muzica religioasă cea mai înălţătoare şi mai tulburătoare pe care o cunosc. Aceste imnuri îmi evocă o întreagă civilizaţie. Chiar dacă teritoriul actual al României se întinde dincolo de graniţele Bizanţului, Bizanţul însuşi rămâne central pentru experienţa istorică şi culturală a

100 Edward N. Luttwak, The Grand Strategy ofthe Byzantine Em- pire, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2009, pp. 82 şi 94.

României – mai mult chiar decât acele imperii care au invadat sau au ocupat România în mod direct. E adevărat că Uniunea Sovietică şi-a întipărit ideologia şi sistemul de credinţe în lumea materială şi politică a României vreme de decenii, dar e o moştenire de care românii doresc să scape. Bizanţul, pe de altă parte, a dat României o identitate culturală şi religioasă care, deşi de prea puţin folos în unele privinţe, i-a conferit din plin poporului român frumuseţe spirituală, bogăţie estetică şi inspiraţie geopolitică.

România este un amestec de latinitate romană şi creştinism grec ortodox, astfel că Roma şi Grecia antică trăiesc încă, deşi vag şi indirect, în sufletul românesc. Această fuziune românească este ea însăşi un derivat al celei bizantine. Marele bizantinist de origine rusă George Ostrogorsky, profesor în fosta Iugoslavie, scria: „Integrarea culturii elenistice şi a religiei creştine în Imperiul Roman a dat naştere fenomenului istoric pe care-l cunoaştem sub numele de Imperiul Bizantin.”[101] Robert Byron, călătorul şi istoricul britanic de

Iu începutul secolului XX, notează mai succint: „cele trei utere – occidentală, orientală şi elenistică – au fost identificate cu elementele stabil, transcendental şi respectiv cul-I ural ale noii civilizaţii [bizantine]”, conferindu-i acesteia o remarcabilă „vitalitate”.[102]

Robert Byron este determinant în înţelegerea Bizanţului şi a influenţei sale profunde asupra României. Acesta a murit tragic în 1941, la vârsta de 34 de ani, când germanii au torpilat vasul cu care naviga spre Egipt. Byron publicase deja câteva dintre cele mai frumoase scrieri de călătorie ale secolului: *The Station* (*Lăcaşul*) (1928),

---

101 George Ostrogorsky, History ofthe Byzantine State, trad. de Joan Hussey, Basil Blackwell, Oxford, 1956, p. 27; N.H. Baynes, The Hellenistic Civilization and East Rome, Oxford University Press, Oxford, 1946, p. 1.

102 Robert Byron, The Byzantine Achievement: An Historical Perspective CE 330-1453 (1929; reeditată, Routledge, London, 2013, Mt. Axios Press, Jackson, VA, 2010), p. 48 din ediţia Axios Press.

despre Muntele Athos din Grecia, şi *The Road to Oxiana* CDrumul *spre Oxiana*) (1937), despre Persia şi Afghanistan.[103] Dar poate că influenţa cea mai mare a avut-o ca istoric, mai ales ca istoric revizionist al artelor. *The Station* descrie viaţa călugărilor ortodocşi din mănăstirile bogat împodobite de la Sfântul Munte, fiind prima parte a unei trilogii dedicate obsesiei sale pentru Bizanţ. *The Byzantine Achievement* (*înfăptuirea bizantină*), publicată în anul următor (1929), este o polemică istorică ce susţine că Imperiul Bizantin medieval, şi nu polisurile antice, reprezintă cea mai nobilă moştenire a Greciei şi că astfel opinia lui Gibbon din *Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman* (cum că Bizanţul întruchipează o tendinţă degenerativă a istoriei) este complet greşită. În 1930, Byron a publicat *The Birth of Western Painting* (*Naşterea picturii occidentale*), împreună cu David Talbot Rice, unde susţine că arta şi iconografia bizantină au jucat, prin intermediul lui

Giotto şi El Greco, un rol determinant în dezvoltarea artelor occidentale.[104] Byron, împreună cu Talbot Rice, cu istoricul englez Steven Runciman şi câţiva alţii, a deschis drumul către reconsiderarea Bizanţului drept un triumf spiritual şi temporal, care, de altfel, a infuzat şi cultura şi experienţa istorică a României cu o finalitate şi o legitimitate aparte.

În vreme ce Bizanţul „a dezvoltat, în pictură şi în mozaic, o tehnică a culorii şi portretului care reda experienţele spirituale într-o manieră neegalată până atunci", observa Byron, imperiul a rămas, pentru mai bine de unsprezece veacuri, un „bastion solitar" al Occidentului împotriva „popoarelor asiatice" (în special împotriva armatelor din Persia şi ale Bagdadului abbasid). Bizanţul

---

103 Robert D. Kaplan, Mediterranean Winter: The Pleasures ofHis- tory and Landscape in Tunisia, Sicily, Dalmaţia, and the Peloponnese, Random House, New York, 2004, pp. 187-88 şi 190-93; Paul Fussell, Abroad: British Literary Traveling Between the Wars, Oxford University Press, New York, 1980, pp. 79-112.

104 Paul Fussell, Abroad, ed. cit., p. 85.

era esenţialmente răsăritean, şi asta nu doar datorită poziţiei sale geografice. Cum spunea istoricul englez John Julius Norwich, referitor la mentalitatea dominantă, dacă „veneţienii erau cinici, […] bizantinii erau mistici”. Byron face apoi un portret cuprinzător unei civilizaţii care evocă perfect Catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol. „Structura era romană, iar cupola asiatică”. Dincolo de amestecul de Occident şi Orient, avem evident de-a face cu o cultură a combinaţiilor extraordinare. Arta bizantină, deşi austeră, era menită să desfete simţurile; splendoarea sa irezistibilă „uluia”, revelând o civilizaţie ce avea liturghii emoţionante, dar şi aprinse dezbateri doctrinare despre natura lui Hristos şi Adevărata Cruce. „Ca moştenire spirituală”, scrie Byron, „filosofii bizantini au lăsat lumii hotărârile celor şapte sinoade ecumenice, care stau astăzi la baza majorităţii riturilor creştine”[105].

În pofida războaielor devastatoare dintre diferitele popoare creştin-ortodoxe din sud-estul Europei, continuă Byron, „doar prin imitarea instituţiilor bizantine, prin adoptarea titlurilor bizantine şi doar împrumutând cultura bizantină nu reuşit bulgarii, sârbii şi românii să se dezvolte şi să nu piară sub jugul otoman”. Altfel spus, fără moştenirea bizantină România n-ar fi supravieţuit. Forţa culturală şi atracţia bizanţului se bazau, potrivit lui Ostrogorsky, pe o „acută înţelegere a înfăptuirilor clasice [romane]”, pe care Imperiul bizantin avea datoria să le păstreze. Moştenirea bizantină a României, alături de cea latină, a fost sursă de inspiraţie pentru voievozii de la sfârşitul Evului Mediu şi din perioada premodernă, dar totodată le-a întărit obligaţiile de natură religioasă, culturală sau naţională.

Căci ce poate stârni mai mult pasiunea militară şi religioasă decât memoria colectivă a icoanei Sfintei Fecioare purtată pe un car pe străzile Constantinopolului, cu monarhul însuşi (Ioan II Comnenul), întors triumfător de pe câmpul de luptă, mergând pe jos în urma ei şi

105 Robert Byron, The Byzantine Achievement, ed. cit., pp. xxxiii, 39-40, 50 şi 122; John Julius Norwich, Byzantium, ed. cit., p. 27.

„ducând o cruce în spate”?[106] împăratul era suficient de puternic pentru a fi divinizat, dar era la rândul său slujitorul Fecioarei Maria, ea însăşi înfrumuseţată şi idealizată printr-o pictură. De la o asemenea ceremonie şi de la urma pe care a lăsat-o ea în memoria generaţiilor de adepţi care au urmat a venit, secole la rând, puterea de a-i respinge pe invadatori.

Celălalt dar oferit României de Bizanţa fost tradiţia ingenioasă a supravieţuirii ca naţiune în mijlocul imenselor forţe geopolitice din stepa eurasiatică, platoul iranian, Câmpia Mesopotamiei şi de la graniţa dunăreană.

Savantul şi expertul în securitate Edward N. Luttwak notează că „Imperiul Bizantin s-a bazat nu atât pe forţa militară, cât pe diverse forme de persuasiune – pentru a recruta aliaţi, a-şi descuraja duşmanii şi a-i determina pe potenţialii inamici să se atace între ei”. Când trebuiau să lupte, continuă Luttwak, „bizantinii aveau mai degrabă ten dinţa să-şi asimileze inamicii decât să-i distrugă, atât pentru a-şi conserva forţele, cât şi pentru că ştiau că inamicul de astăzi putea fi aliatul de mâine”. Spre deosebire de Napoleon, Clausewitz şi alţi strategi militari de până la noi, bi zantinii înţelegeau că „o victorie decisivă era cu neputinţă” Conform lui Luttwak, avantajul lor strategic era „psihologic” – „certitudinea morală a unei triple identităţi (din nou, melanjul elenistic, roman şi ortodox) ce era mai creştină decât îşi pot imagina cei mai mulţi oameni moderni”[107]. Faptul că România a fost o bună parte a istoriei sale o naţiune profund creştină, care a învăţat să stăpânească perfect arta supravieţuirii în faţa unor forţe geopolitice superioare, adesea venite din Răsărit, nu poate fi disociat de această moştenire bizantină. România a început abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea să se îndepărteze „de tradiţiile patriarhale ale Sud-Estului bizantin ortodox către

106 Robert Byron, ibid., pp. 177 şi 326; George Ostrogorsky, History ofthe Byzantine State, ed. cit., p. 33.

107 E. Luttwak, The Grand Strategy of the Byzantine Empire, ed. cit., pp. 3-5, 236 şi 410.

dinamicele inovaţii ale Occidentului", afirmă istoricul Keith Hitchins în lucrarea sa *România, 1866 – 1947*. Un veac mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, politicienii români erau încă divizaţi între conservatorii care susţineau tradiţiile bizantine şi liberalii care aspirau la Occident (care reprezenta, la acea dată, naţionalismul bazat pe identitate etnică).[108]

Adesea, nici maniera de guvernare românească nu poate fi, nici chiar în secolul XX, disociată de Bizanţ. Iată ce afirmă bizantinistul George Ostrogorsky: „Izolat de sfera lumescului şi a umanului, [împăratul] era în relaţie directă cu Dumnezeu şi se transforma în obiectul unui cult special, totodată politic şi religios". Acest cult era urmat zilnic cu mare pompă îi ceremonie, după cum o dovedesc numeroasele portrete iile „împăratului-adorator al lui Hristos", onorurile ce i senduceau şi aşa mai departe, toate reflectând „absolutismul imperial" ce definea sistemul bizantin.[109] Dacă ne gândim la marxism-leninism ca înlocuitor al creştinismului, atunci relaţia lui Ceauşescu cu supuşii săi, stilul său de conducere şi natura sistemului politic pe care l-a avut în subordine amintesc vag de cele ale unui împărat bizantin. Însuşi comunismul este un produs indirect al Bizanţului. Să nu uităm că trecerea ruşilor la ortodoxie, în urmă cu mai bine de un mileniu, a fost o victorie politică şi religioasă a statului bizantin. Conform lui Nikolai Berdiaev, intelectual rus de la începutul secolului XX, bolşevismul a fost o formă ortodoxă de marxism, căci a subliniat „întregul" şi imposibilitatea de a accepta compromisul, asemenea ortodoxiei în creştinism.[110]

---

108 Keith Hitchins, Rumania 1866-1947, ed. cit., pp. 1 şi 10 [ed. rom. cit., p. 16 (n. tr.)].

109 G. Ostrogorsky, History of the Byzantine State, ed. cit., p. 31.

110 Nicolas Berdyaev, The Origin ofRussian Communism, trad. de R. M. French, Ann Arbor, University ofMichigan Press, 1960; [pentru ed. rom., v. Originile şi sensul comunismului rus, trad. de Ioan Muslea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999]; Robert D. Kaplan, Eastward to Tartory, ed. cit., pp. 79-80.

Un aspect dominant al Bizanţului este, fără îndoială, misterul religios copleşitor ce a păstrat cu sfinţenie amintirea imperiului şi le-a oferit credincioşilor un sprijin spiritual împotriva permanentelor lovituri ale sorţii. Românii au fost invadaţi în repetate rânduri, jefuiţi şi îngenuncheaţi ca popor – cum am văzut cu ochii mei în timpul Războiului Rece –, iar supravieţuirea lor în tot acest timp s-a datorat, într-o oarecare măsură, moştenirii bizantine transmise prin Biserica Ortodoxă. Suferinţele la care am asistat în Bucureştii anilor ’80 vor dispărea în timp, dar Bizanţul este veşnic.

Ce greu le va fi fost să reziste în acele ultime veacuri ale imperiului! Mihail Psellos, sfetnic al mai multor împăraţi bizantini, este deja conştient de declin în lucrarea sa din secolul al XI-lea, *Chronographia*: „Nici Atena, nici Nicomedia nici […] cele două Rome”, scrie el, „nu se mai mândresc cu realizări literare. Zăgăzuite sunt râurile de aur de odinioară şi râurile de argint, şi chiar şi cele de metal mai prost…

Mai avem şi însemnările lui K.P. Kavafis, grecul din Ale xandria de la începutul secolului XX, marele poet al culturillor şi imperiilor în decădere şi al memoriei înseşi. Într-unul dintre poemele sale, Kavafis scrie despre Teofil Paleologul o rudă de-a lui Constantin XI Paleologul, ultimul împărat al Bizanţului, în momentul cuceririi acestuia de către turcii otomani, în anul 1453. „Prefer să mor decât să trăiesc”, spune Teofil în timpul asediului Constantinopolului, iar Kavafis scrie:

> Cât patos, câtă durere a naţiei noastre şi câtă silă…
> erau cuprinse în aste şase tragice cuvinte.[111][112]

DIN BUCUREŞTI MI-AM CONTINUAT CĂLĂTORIA

111 Michael Psellus, Fourteen Byzantine Rulers: The Chronographia, trad. de E.R.A. Sewter, Penguin Books, New York, 1966. [Pentru ed. rom., v. Cronografia: un veac de istorie bizantină. (976-1077), trad. de Radu Alexandrescu, cuv. înainte şi note de Nicolae-Şerban Tanaşoca, Polirom, Iaşi, 1998 (n. tr.).]

112 C. P. Cavafy, Collected Poems, trad. de Edmund Keeley şi Philip Sherrard, George Savidis (ed.), Princeton University Press, Princeton, NJ, 1975, pp. 189 şi 245.

SPRE nord-est, prin centrul Ţării Româneşti, sau al Munteniei, cum apare pe unele hărţi. După câteva ceasuri, monumentala monotonie a câmpiei a fost întreruptă de o mică ridicătură de pământ, câte un deal domol semnalând intrarea în ceea ce vorbitorii de engleză numesc *Moldavia*, iar localnicii, Moldova. Îmi permit să rămân la prima denumire când mă refer la regiunea din estul României, pentru a nu o confunda cu statul independent Moldova, fostă republică sovietică situată de-a lungul graniţei răsăritene a României.[113]

Drumul era bun, cu benzinării nou-nouţe, mici magazine îi multe alte clădiri. Atenţia îmi era împărţită între centralele e oliene şi noile roţi hidraulice pentru irigaţii, pe de o parte, şi căruţele vechi trase de cai, sau *leiterwagens*, pe de alta. Chiar i această zonă, cea mai săracă din România, era în curs de schimbare şi modernizare. În locul monotonelor lanuri de cereale, acum vedeam şi crame, prisăci şi ferme de animale. Cupolele turlelor, amintind de cele ruseşti, străluceau în ceaţa unei dimineţi târzii. Plopii aveau coroane aurii împuţinate, de toamna târzie. Vâscul, un parazit de fapt, atârna de crengi le mature ale copacilor. În altă parte fuseseră plantate şiruri întregi de salcâmi. Apoi, mereu surprinzător, fiecare curbă deschidea o nouă panoramă largă de terenuri cultivate, ridicându-se din văi de dimensiuni oceanice.

Nu foarte departe am zărit nişte cai frumoşi. Caii moldoveneşti erau foarte apreciaţi de turcii otomani, care au reprezentat principala putere imperială în Moldova şi în Ţara Românească vreme de mai multe veacuri, la sfârşitul Evului Mediu şi la începutul epocii premoderne. Otomanii au distrus cetăţi, au demolat biserici şi au prădat zonele rurale. După ce am discutat pe scurt despre Bizanţ, e timpul să ne ocupăm acum de turcii otomani, a căror istorie, chiar şi în România, este mai nuanţată şi mai complexă decât se crede adesea.

DACĂ IMPERIUL BIZANTIN S-A ÎNTINS ÎN

113 Distincţia dintre „Moldova" şi „Moldavia" nu are corespondent în limba română (n. tr.).

GENERAL PÂNĂ la Dunărea de Jos (graniţa actuală, pe aproape toată lungimea sa, dintre România şi Bulgaria), Imperiul Otoman, care i-a urmat, deşi avea la rândul său Dunărea drept frontieră naturală la nord, stăpânea adesea indirect teritoriile Ţării Româneşti, Moldovei, Basarabiei şi Transilvaniei, state vasale administrate de voievozi docili sau de fanarioţi de origine greacă (după ce otomanii şi-au pierdut încrederen în pământenii români). Timişoara (Temesvâr, pentru mu ghiari), în regiunea Banatului, din vestul României – la sud-vest de Transilvania şi la vest de Ţara Românească, s-a aflat sub stăpânirea efectivă a otomanilor de la începutul secolului al XVI-lea, din timpul domniei sultanului Soliman Magnificul, şi până la începutul secolului al XVIII-lea, când a fost cucerită de prinţul Eugeniu de Savoia, aflat în slujba Habsburgilor. În unele perioade, otomanii au deţinut şi că te va cetăţi pe malul stâng al Dunării, precum Giurgiu şi Tumn în vreme ce bizantinii erau fraţi întru ortodoxie şi o sursă de inspiraţie pentru români din punct de vedere cultural, nefiind cel mai adesea o ameninţare directă, otomanii invadau periodic teritoriul românesc şi pretindeau supunere deplină, deşi reprezentau o religie ostilă. Nu de puţine ori, voievozii şi boierii români au condus după bunul plac al otomanilor (chiar dacă până în 1877 suzeranitatea otomană s-a limitat la plata unui tribut neînsemnat).[114] Cu toate acestea, turcii otomani n-au fost o bestie înfiorătoare, lipsită de nuanţe şi de calităţi culturale şi politice, cum poate lăsa să se înţeleagă un istoric român mitologizant precum Eliade.

Otomanii nu erau de fapt decât moştenitorii tradiţiei clasice greceşti şi romane, prin intermediul bizantinilor, domnind din Constantinopol, a Doua Romă. (în timp, oraşul a căpătat numele Istanbul, o corupere a expresiei greceşti *Is tin poli*, adică „spre oraş”.)

Turcii au migrat spre vest de-a lungul mai multor secole, din inima Asiei Centrale, iar la sfârşitul secolului al X-lea s-au convertit la islam, pe măsură ce contactele lor

114 Barbara Jelavich, Russia and the Formation ofthe Romanian National State, 1821-1878, ed. cit., p. 229.

directe şi indirecte cu arabii s-au intensificat. Până la jumătatea

H colului al XII-lea, turcii selgiucizi au întemeiat o formaţiune statală în Asia Mică (Anatolia), la Konya. Statul selgiuui era cunoscut printre alte puteri musulmane răsăritene drept „Sultanatul de Râm" sau al Romei, datorită relativei ni le apropieri de Constantinopolul bizantin – considerat perla coroanei imperiale". Autoritatea selgiucizilor a început mă slăbească în timpul atacurilor mongole de la jumătatea (colului al XIII-lea, când Asia Mică a fost răvăşită de disputele dintre triburile turcice rivale. Dintre micile principate de „luptători de graniţă" care s-au născut din acest vârtej, cel condus de un anume Osman a reuşit treptat să capete îmi uenţă. Legitimitatea lui Osman a sporit după înfrângerea unei oştiri bizantine în anul 1302 lângă Iznik (Niceea), la Marea Marmara. Tribul său extins a început mai apoi să fie cunoscut în Occident sub numele de *otomani*, o corupere latinească a termenului *osmanii*. În fine, un imperiu otoman avea să se întindă pe aproximativ acelaşi teritoriu ca Imperiul Bizantin – din Balcani până în Orientul Mijlociu şi nordul Africii, adică *de la Dunăre la Eufrat*, în etapa sa de maximă expansiune. Cum spune istoricul Bernard Lewis, în acest nou imperiu răsunau „ecouri de jurisprudenţă islamică, filosofie greacă şi administraţie persană" 1.

Comparaţia cu amestecul de elenism, latinitate şi creştin-ortodoxie realizat de statul bizantin este îndreptăţită. Armata musulmană a lui Mahomed II (Cuceritorul), care a cucerit Constantinopolul bizantin la 29 mai 1453, după un asediu de 57 de zile, n-a distrus tradiţia creştină bizantinii ci mai degrabă a transformat-o şi a însufleţit-o, cu ajutorul grecilor, al albanezilor şi al sârbilor aflaţi în slujba ei. Ca şi imperiul bizantin, cel otoman întruchipa o „stăpânire de origine divină", doar că musulmană, nu creştin-ortodoxă Noul palat otoman din Constantinopol – Seraiul Topkapî avea să fie ridicat în chip simbolic pe vechea acropolâi bizantină, stabilind o relaţie

de continuitate, iar nu o rup tură cu tradiţia istorică. Imperiul Otoman nu era o simplă oaste furibundă, ci reprezenta o civilizaţie extraordinar de cosmopolită. Istoricul Halii inalcik de la Universitatea din Chicago îl numea „un adevărat imperiu de graniţă [...], care trata la fel toate credinţele şi neamurile". Mahomed II, care a cucerit Constantinopolul când avea puţin peste 20 de ani, a crescut vorbind şase limbi: turca, greaca, arabă, persana, ebraica şi latina. Mahomed s-a format cu bună ştiinţă ca urmaş al împăraţilor romani şi bizantini, chemându-l la Istanbul pe pictorul renascentist Gentile Bellini pentru a-i face portretul. Soldaţii şi funcţionarii otomani proveneau din vestul Balcanilor, din Polonia şi Ucraina; în haremul de la Topkapî se aflau femei din Grecia, Rusia şi Circazia: sistemul otoman oferea şansa unei ascensiuni sociale rapide celor smulşi iniţial cu forţa din sânul familiilor lor, oricât de obscure le-ar fi fost originile. Cum afirmă istoricul Arnold J. Toynbee, otomanii au avut „un rol politic pozitiv, oferind lumii creştin-ortodoxe un stat universal pe care nu era capabilă să-l creeze singură" 1.[115]

În lucrarea sa clasică dedicată călătoarei britanice Freya Inrk, lordul Kinross (scoţianul John Patrick Douglas Băile mi r) face un rezumat memorabil al acestei istorii imperiale. *In The Ottoman Centuries*: *The rise and Fall of the Turkish I tnpire* (*Secolele otomane: ascensiunea şi decăderea imperiului turcesc*), publicată în 1977, la un an după moartea nii, Kinross a remarcat că rezultatul crucial al cuceririi lui Mahomed a fost înlocuirea unui stat bizantin descentralizat, ilrtbit şi aproape de disoluţie cu unul puternic şi centralizat.

<Romanii nu aveau decât de câştigat din „ura" creştinilomtrodocşi din Balcani pentru Biserica Romano-Catolică din (decident şi din „ura" dintre sârbii, bulgarii, grecii şi românii ortodocşi. „Fiecare etnie [...] ar fi preferat stăpânirea otomană celei a vecinilor şi mai ales celei a

115 p. 2 [pentru ed. rom., v. Studiu asupra istoriei, voi. I şi II, trad. de Dan A. Lăzărescu, Humanitas, Bucureşti, 1997 (n. tr.)].

maghiarilor [catolicii.”[116] Aşadar, să afirmi că românii au reprezentat bastionul occidental şi creştin în calea ameninţării musulmane, aşa cum afirmă adesea istoriografia românească tradiţională (în special Eliade), este mult prea simplist. Într-o oarecare măsură, otomanii erau o forţă de echilibru împotriva vecinilor României. Turcii, mai ales în secolul al XVIII-lea, au integrat România nu doar într-o lume anatoliană orientală, ci şi în marea familie a ortodoxiei balcanice. Greaca, nu turca a devenit limba de cultură în Ţara Românească şi în Moldova, când principatele se aflau sub stăpânirea directă a otomanilor prin intermediul grecilor fanarioţi.[117]

Turcii au creat un sistem de *milete*, sau comunităţi con fesionale cu administraţie proprie, sub autoritatea unui pal n arh sau a unui alt conducător care, la rândul său, răspundea direct în faţa autorităţilor otomane centrale. Între zidurile Istanbulului nu-şi avea sediul doar autoritatea islamică, ci şi patriarhul grec, cel armean şi rabinul-şef al evreilor. Lordul Kinross defineşte această stare de fapt prin termenul *Pax Ottomanica*} întrucât sistemul a funcţionat atât de bine vreme de secole, declinul prelungit şi disoluţia Imperiului Otoman de după Primul Război Mondial au fost cele care au alimentat multiplele conflicte etnice, religioase şi naţionali din Balcani şi Orientul Mijlociu. Acesta din urmă, în special este incapabil să găsească, în primii ani ai secolului XXI, o soluţie după prăbuşirea Imperiului Otoman.

Desigur, cruzimea otomanilor e dincolo de orice imaginaţie Stabilitatea dinastiei era asigurată prin edictul fratricidu lui – fraţii mai tineri ai noului sultan erau

116 Lord Kinross, The Ottoman Centuries, ed. cit., pp. 41 şi 47; Halii inalcik, The Ottoman Empire, ed. cit., pp. 11-12 şi 15.

117 Potrivit istoricului român Neagu Djuvara, dominaţia fanariotă „a fost cel mai mic rău dintre relele posibile, fiindcă în momentul când turcii s-au temut că noi am fi putut trece de partea Austriei sau a Rusiei, n-aveam şanse să redevenim independenţi. Puteam ori să fim paşalâc, ori să avem guvernatori greci veniţi de la Constantinopol. A doua variantă era de preferat..." Neagu Djuvara, A Concise History of Romanians, ed. cit., p. 24 [ed. rom. cit., p. 211 (n. tr.)].

sugrumaţi cu un laţ de mătase –, un obicei care a continuat timp de aproximativ un secol şi jumătate după cucerirea Constantinii polului. Oribila practică a castrării, prin care se urmărea menţinerea la palat a unui corp de eunuci, a fost moştenitâl de la bizantini. Victoriile repurtate împotriva maghiarilor catolici s-au soldat uneori cu decapitări în masă ale sol daţilor înfrânţi (într-un caz ar fi fost vorba de zece mii de oameni). Lordul Kinross descrie astfel retragerea otomană din Europa Centrală: „trupele turceşti şi-au incendiat tabăra, masacrându-i sau arzându-i de vii pe toţi prizonierii din zona rurală a Austriei, cu excepţia celor, de ambele sexe, suficient de tineri ca să poată fi livraţi pe piaţa de sclavi.”[118] Dispozitivul militar otoman era susţinut de o unitate de elită, ienicerii (*yeni ceri* sau „noii soldaţi”), alcătuită din creştini ilm ţările înfrânte, luaţi de lângă părinţii lor la vârste frairde, înrobiţi şi convertiţi cu forţa la islam. Ienicerii luptau, pune Gibbon, „cu zelul prozeliţilor împotriva confraţilor lor *idolatri*.[119]

Ostaşii otomani, atât cruzi şi aspri, aveau neajunsul de n şi obişnuiţi cu vremea caldă şi călăreau cai care nu puteau uipravieţui iernilor geroase din Europa Centrală.[120] Atacurile mitanului erau asemenea unor incursiuni sezoniere – o reminiscenţă a trecutului turcie. În pofida urbanizării Constantinopolului, imperiul era într-un fel doar „o tabără uriaşă”, odată aproape mereu în război, cum spunea savantul Paul Coles.[121] Acesta poate fi unul din motivele pentru care, deşi au luat în stăpânire Buda şi Pesta în anul 1526, otomanii ou eşuat în faţa Vienei în 1529 şi au fost siliţi să se retragă peste Balcani până la Istanbul.

---

118 Lord Kinross, The Ottoman Centuries, ed. cit., pp. 60, 113 şi 613-614.

119 Eduard Gibbon, The Decline and Fall of the Roman Empire, ed. cit., voi. 6, cap. 64.

120 Bernard Lewis, Istanbul, ed. cit., p. 48; Lord Kinross, The Ottoman Centuries, ed. cit., pp. 49-52, 61, 68-69, 187-88 şi 192.

121 Paul Colea, The Ottoman Impact on Europe, ed. cit., p. 34.

Poate mai rea decât cruzimea premeditată era anarhia ce s-a dezlănţuit la periferia Imperiului Otoman. Poarta avea să cedeze autoritatea unor conducători militari locali, *ayanii*, pe care îi stârnea frecvent să se atace între ei. Rezultatul a fost că, mai ales spre sfârşitul veacului al XVIII-lea, locuitorii zonelor rurale din Ţara Românească au fost multă vreme terorizaţi de bandiţi şi de ieniceri răzvrătiţi.[122] Cu cât era mai slăbit în ultimele sale secole, cu atât Imperiul Otoman devenea mai periculos.

Hotărâtor pentru relaţia dintre Imperiul Otoman şi teritoriul românesc a fost faptul că centrul economic al stăpânirii Porţii se găsea aici, în Balcani, nu în Anatolia Centrală, în

Levant sau în Africa de Nord. Dunărea era folosită ca drum comercial, iar Ţara Românească şi Moldova erau grânarele imperiului. Astfel, chiar şi atunci când provinciile româneşti erau cârmuite doar indirect de vreun paşă rebel, Poarta nu-şi prea lua ochii de la această regiune.

Thtuşi, este important să înţelegem un lucru esenţial, după cum susţine istoricul Keith Hitchins: „Recunoscând suzeranitatea sultanului şi plătind un tribut anual, românii au evitat ocuparea de către armatele otomane şi islamizarea la care fuseseră supuse teritoriile slave din sud.”[123] Acesta este principalul motiv pentru care atunci când privesc peste Dunăre spre Bulgaria, la sud, şi spre Serbia, la sud-vest, românii văd *Orientul*.

M-AM OPRIT DE MULTE ORI PE DRUM. ÎNTRUCÂT SE AFLĂ la graniţa dintre Ţara Românească şi Moldova, oraşul Focşani a fost considerat, pentru scurtă vreme, capitala noului stat românesc după ce Alexandru Ioan Cuza a unit cele două principate între anii 1859 şi 1861 (teritoriu cunoscut mai apoi sub denumirea de Regat). Acum, Focşanii sunt un orăşel tipic pentru noile realităţi

122 Barbara Jelavich, Russia and the Formation of the Romanian National State 1821-1878, ed. cit., pp. 10-11.

123 Keith Hitchins, Rumania 1866-1947, p. 2 [ed. rom. cit., p. 17 (n. tr.)].

moldoveneşti, cu clădiri istorice renovate, cu straturi îngrijite de flori în piaţa centrală şi cu o explozie de construcţii şi de indicatoare noi. Noile poduri şi centre comerciale făceau acest peisaj viguros să pară mai puţin singuratic şi chinuit, în pofida focurilor care ardeau cu văpaie pe câmp, aprinse intenţionat de ţărani pentru a-şi curăţa terenurile agricole.

Comunismul ceauşist s-a prăbuşit oficial în ultimele săptămâni ale anului 1989, şi numai patru luni mai târziu, în aprilie 1990, când am început să călătoresc frecvent prin zona rurală a României ca să mă documentez pentru volumul

Fantomele Balcanilor, am fost martorul unui marasm material şi uman ce se acumulase vreme de 42 de ani. Chiar şi la sfârşitul anilor ’90, mare parte din această zonă era încă sub semnul dezastrului economic, cu doar câteva oraşe mai importante pulsând de viaţă. În România, comunismul a fost urmat de o formă de neocomunism, iar adevăratele reforme au început abia înspre anul 2000. Acum, în 2013, la aproape un sfert de veac de la căderea lui Ceauşescu, tristeţea pe care am simţit-o în timpul vizitelor mele anterioare se risipea ca o ceaţă matinală.

Am intrat într-un cafe-bar de lângă piaţa centrală din Focşani. Era duminică, şi toate mesele erau pline de tineri. Duhnea a fum de ţigară şi o muzică indistinctă urla din difuzoare. Majoritatea clienţilor aveau telefoane inteligente. Femeile erau îmbrăcate modern, aveau coafuri elegante şi sorbeau cocktailuri de fructe exotice. Bărbaţii, majoritatea neîngrijiţi, fumau mult, beau cafea sau băuturi alcoolice simple. De fapt, semănau cu tinerii de peste tot. Hainele, coafurile şi telefoanele inteligente, ca să nu mai spun de ţigări, indicau o oarecare libertate financiară, chiar dacă femeile, de pildă, fac mari sacrificii ca să se îngrijească, un fenomen întâlnit mai ales în fostul bloc sovietic şi în zona Mediteranei. Întreaga scenă era impregnată de un cosmopolitism incipient totuşi cosmopolitism. Ceauşescu încurajase un soi de ruralitate dezrădăcinată şi sărăcită, cu fabrici vechi şi poluante care

distrugeau peisajul şi cu programele televiziunii oficiale dominate de dansuri populare. O lume care, după aspectul acestui bar de provincie, fusese complet nimicită. Lângă intrare erau înşirate câteva ziare occidentale. Chiar dacă nimeni dintre cei de acolo nu le citea, prezenţa lor sugera aspiraţia către o viaţă dincolo de graniţele României.

Mi-am continuat drumul spre nord-est, spre oraşul Bârlad, unde aveam să-mi petrec noaptea într-unul dintre numeroasele mici hoteluri construite recent. Eram profund interesat de acest oraş. De la bun început am avut o surpriză – Muzeul „Vasile Pârvan", un vast tezaur de obiecte de artă, expuse cu meticulozitate şi dragoste; printre ele, nelipsitele artefact» din epoca romană, covoare olteneşti şi icoane bizantine, alături de obiecte elegante, ca porţelanurile de Delft, birouril» şi dulapurile Biedermeier de secol al XIX-lea şi serigrafiile orientale. Muzeul, lipsit complet de finanţare în deceniile comuniste, a supravieţuit datorită unei echipe mici şi devtate – care a făcut un veritabil act de rezistenţă estetică, iar acum este înfloritor. Dincolo de clădirea neoclasică u muzeului, am văzut un centru al oraşului încă nedefinit, cu minunate răzoare de flori, semne de circulaţie noi, vreo două bijuterii baroce şi structuri ciudate de sticlă, cu două-trei etaje, dar şi cu numeroase spaţii părăsite. Ca peste tot în Muntenia şi Moldova, bătrânii păstrează în vestimentaţie amintirea Turciei otomane; tinerii, ca şi la Focşani, arată asemenea hipsterilor de pretutindeni. Dar eu eram cu adevărat interesat de o zonă aflată ceva mai departe de centru.

Căci, în ciuda micului centru, Bârladul era doar un sat mai mare, în care te puteai întoarce cu câteva decenii între cut. După multe investigaţii, am reuşit să găsesc străzile Griviţei şi Hotin. Peisajul de aici era undeva între Rusia mo horâtă şi provincială din paginile lui Dostoievski sau Gogol şi pseudomodernitatea unui *gecekondu* turcesc, tradus literal ca mahala „ridicată peste noapte", loc de popas în drumul spre păturile inferioare ale burgheziei. Străzile cufundate în noroi erau pline de maidanezi şi de găini. Era acolo un amestec de tablă ruginită, cărămizi,

scânduri putrezite, acareturi construite în grabă, alături de încercări curajoase de pergole. Dealurile joase din apropiere ofereau privirii alte asemenea exemple de haos arhitectonic. Am văzut o singură urmă a civilizaţiei Lumii Vechi: o mică structură de piatră cu o faţadă neoclasică ciupită şi sfărâmată, acoperită acum cu o plasă de sârmă ruginită.

În primele decenii ale secolului XX, pe una dintre aceste l răzi dintr-un oraş care de fapt era doar un sat mai mare îi crescut Gheorghe Gheorghiu-Dej – primul dictator comunist al României, personaj care a distrus o întreagă societate, îi în special elementele sale burgheze. Casa sau casele trecu-l ului său sunt un soi de mister, căci după ce a ajuns la putere Ceauşescu a înlăturat toate urmele predecesorului şi binefăcătorului său. Istoria a fost ştearsă, nu păstrată în memorie, cum s-ar fi cuvenit, şi nimeni din partea locului nu părea să ştie ceva despre Gheorghiu-Dej.

Peisajul semiurban de dincolo de centrul Bârladului a cunoscut numeroase metamorfoze de-a lungul unui secol şi ceva. Însuşi Cuza, primul conducător modern al Principatelor Unite (de care mă voi ocupa ceva mai încolo), era originar din Bârlad. Dar Cuza provenea dintr-o familie boierească bogată şi cultivată şi şi-a făcut studiile la Iaşi şi la Paris. Istoriceşte vorbind, Bârladul era o aşezare puţin importantă. Mergând pe aceste străzi, am avut sentimentul că Gheorghiu-Dej era un personaj venit de nicăieri – dintr-o zonă fără vreo tradiţie culturală reală –, iar singura sa moştenire a fost să reducă întreaga ţară la nimicnicia care-l definea.

Să mă explic.

ORICÂT DE TRAGICĂ AR FI ISTORIA ROMÂNIEI, PERIOADA comunistă a dus suferinţa la un nivel fără precedent.

Sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial a adus României prea puţină linişte. La începutul anului 1944, aliaţii occidentali au recunoscut că războiul împotriva României şi pacea care a urmat erau o „afacere rusească”.

În octombrie 1944, prin Acordul de procentaj, prim-ministrul britanic Winston Churchill i-a cedat şefului partidului comunist al Uniunii Sovietice, Iosif V. Stalin, o influenţă de 90% în România. Până la începutul anului 1946, Armata Roşie „avea în ţară între 600.000 şi 900.000 de soldaţi", Această situaţie sumbră a fost în principal o consecinţă a poziţiei sale geografice", scrie istoricul britanic Hugh Thomas în lucrarea *Armed Truce*: *The Begining* of the *Cold War 1945 – 1946* (*Armistiţiul armat. Începutul Războiului Rece 1945 – 1946*). „Situarea între două imperii totalitare, Germania nazistă şi Rusia sovietică, nu este de invidiat."[124] Consecinţele în plan uman ale unei astfel de poziţii geografice în primele faze ale Războiului Rece au fost de-a dreptul cumplite.

Tony Jucit, regretatul istoric de la New York University, scrie în *Epoca postbelică*: *O istorie a Europei de după 1945* că România „a trecut prin cele mai grele şi, cu siguranţă, cele mai îndelungate persecuţii" din întregul bloc estic. El menţionează proiectul Canalului Dunăre-Marea Neagră din Dobrogea, unde au lucrat zeci de mii de deţinuţi, „câteva mii dintre aceştia murind, cifre care nu-i includ şi pe cei deportaţi în Uniunea Sovietică". În plus, „tortura fizică şi psihologică" era folosită din plin în diferite închisori „experimentale".[125]

Istoria comunismului românesc şi a celor două faruri călăuzitoare ale acestuia, Gheorghe Gheorghiu-Dej şi Nicolae Ceauşescu – probabil doi dintre cei mai violenţi lideri din cea de-a doua jumătate a secolului XX – este atent documentată în lucrarea lui Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, o carte pe care am citit-o chiar înainte să pornesc în călătoria prin Muntenia şi

124 Hugh Thomas, Armed Truce: The Beginnings of the Cold War 1945-1946, Atheneum, New York, 1987, pp. 282-83 şi 285 şi notele de la paginile 613-614.

125 Tony Judt, Postwar: A History of Europe Since 1945, Penguin, New York, 2005, p. 192 [pentru ed. rom., v. Epoca postbelică. O istorie a Europei de după 1945, trad. de Georgiana Perlea, postfaţă de Mircea Mihăieş, Polirom, Iaşi, 2008 (n. tr.)]; Anne Applebaum, Iron Curtain, p. 249.

Moldova, în toamna anului 2013. Stilul academic sobru al autorului, profesor la School of Slavonie and East-European Studies de la University e ollege din Londra şi, mai recent, la Georgetown University, face problematica şi mai elocventă – şi astfel mai înspăimântătoare.

Într-adevăr, comuniştii au trebuit să fie deosebit de necruţători tocmai pentru că în România, cum ştim din istoria vieţii sale intelectuale din anii ’30, dreapta exercita o influenţă mai puternică decât stânga. Idealismul, o emoţie pe care comuniştii se pricepeau de minune s-o manipuleze, fusese o particularitate a dreptei româneşti în perioada interbelică, în plus, România, o ţară preponderent agrară, nu avea o clasă muncitoare autohtonă pe care comuniştii să se poată baza. Cruzimea a fost modalitatea de a depăşi acest neajuns. Acţiunea lor era şi mai fragilă din cauza faptului că, în prima jumătate a secolului XX, România încorporase teritorii care le aparţinuseră maghiarilor, bulgarilor şi ruşilor. Asta dubla suspiciunile partidelor comuniste din ţările vecine în privinţa colegilor lor din România, care astfel erau şi mai presaţi să-şi dovedească valoarea.[126]

Acesta este prologul vieţii lui Gheorghe Gheorghiu, născut în Moldova, la Bârlad, în anul 1901. La vârsta de 11 ani, a fost trimis să lucreze ca hamal în portul dunărean al Galaţilor, înainte să se angajeze în fabrici de cherestea sau textile, iar apoi ca electrician într-un depou feroviar. A urmat serviciul militar ca sergent. Pe măsură ce Deletant enumeră aceste detalii, asistăm la o lecţie dificilă de supravieţuire prin slujbe dure şi mizerabile – o existenţă străină de cea a burgheziei, faţă de care tânărul Gheorghiu a dezvoltat, firește, o completă lipsă de înţelegere şi de compasiune. Curând, şi-a inoculat esenţa urii şi a revoltei de clasă. Acuzat că era „agitator comunist”, Gheorghiu a fost mutat în 1931 de la depoul din Galaţi la cel din Dej (în Transilvania), care a devenit sufixul ataşat numelui său în lexicologia comunistă. În 1932 îl regăsim la un mare

126 Dennis Deletant, Romania under Communist Rule, ed. cit., pp. 10 şi 16-17.

miting al ceferiştilor organizat la Bucureşti, unde este ales membru în Comitetul Central de Acţiune. În anul următor au avut loc conflicte violente între ceferişti şi autorităţile regimului lui Carol II, moment în care Gheorghiu-Dej a intrat în închisoare, fiind condamnat la 12 ani de muncă silnică.[127]

În 1936, Gheorghiu-Dej şi alţi comunişti au fost închişi în penitenciarul Doftana, la Câmpina, la poalele Carpaţilor, în nordul Ţării Româneşti. În perioada 1936 – 1938, Gheorghiu-Dej s-a împrietenit aici cu tânărul agitator Nicolae Ceauşescu, care abia împlinise 20 de ani la acea dată. La Doftana, deţinuţii puteau primi „vizite, pachete cu alimente, bani şi ziare, reviste şi cărţi”. În plus, înăuntru puteau fi introduse ilegal scrisori. Acest fapt i-a permis lui Gheorghiu-Dej să rămână în legătură cu alţi membri ai Comitetului Central al Partidului Comunist Român, în care fusese promovat *in absentia*. Gheorghiu-Dej era, în mod cert, un lider care, ne spune Deletant, „îşi cultiva o imagine paternă, ceilalţi adresându-i-se cu apelativul «Bătrânul», cu toate că era abia trecut de treizeci de ani”. Era prototipul comunistului pe care-l puteai asocia cu mitul partidului: un muncitor aspru, cu siguranţă nu unul dintre intelectualii români care studiaseră la Moscova, la şcoala Cominternului. Închisoarea Doftana se va dovedi o pepinieră pentru comuniştii autohtoni, *naţionali*, care aveau să-i decimeze mai târziu pe aşa-numiţii comunişti *moscoviţi* – cei care trăiseră în străinătate în perioada interbelică şi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. (Gheorghiu-Dej, spre exemplu, a fost deţinut în diferite închisori în timpul războiului, inclusiv la Târgu Jiu, în Oltenia, unde i-a reîntâlnit pe Ceauşescu, Chivu Stoica şi Gheorghe Maurer – ultimii doi urmând să deţină poziţii importante atât în perioada dejistă, cât şi în cea ceauşistă.)[128]

---

127 Dennis Deletant, ibid., pp. 17-18.

128 Dennis Deletant, ibid., pp. 18-19 şi 104 [ed. rom. cit., pp. 27-28 (n. tr.)].

Gheorghiu-Dej a preluat puterea la sfârşitul anului 1947, odată cu abdicarea forţată a regelui Mihai I (fiul lui Carol II) şi proclamarea Republicii Populare Române. Cei trei ani de după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial fuseseră martorii unei şarade cinice de transformări politice complicate, Occidentul prefăcându-se interesat de viitorul României şi Uniunea Sovietică pretinzând că urmează voinţa populară, deşi Kremlinul se îndrepta pas cu pas spre totalitarism. Churchill fusese optimist crezând că Stalin se va mulţumi cu 90% din ponderea influenţei în România: Stalin a pus mâna pe tot. Gheorghiu-Dej, tătucul muncitorilor de la căile ferate, avea să devină un călău.

Un partid unic, de masă, avea să înlocuiască curând partidele politice istorice din perioada interbelică şi postbelică, contaminate de valorile democratice şi tradiţionale. Noul partid al maselor refuza membri din „fostele clase exploatatoare", devenind un instrument pentru introducerea stalinismului în industrie, în agricultură, în finanţe, minerit şi transporturi. Curând, Partidul a abolit proprietatea funciară privată, „ceea ce a permis lichidarea rămăşiţelor vechii clase de moşieri şi «chiaburi»", scrie Deletant, referindu-se la toţi fermierii care aveau salariaţi sau îşi închiriau echipamentele agricole, indiferent de dimensiunea loturilor acestora. Ţăranii au fost organizaţi în imense ferme agricole colective. S-a instaurat cenzura totală a presei, a literaturii şi a artelor. Biserica Greco-Catolică, sau Uniată, care avea legături cu Occidentul şi papalitatea, a fost asimilată forţat în biserica Ortodoxă Română, care la rândul ei a intrat sub controlul regimului şi al nou-înfiinţatei Securităţi. La începutul anilor '50, sute de mii de români erau deţinuţi politici în lagăre de muncă silnică. Pe la începutul anilor '60, în Delta Dunării exista o reţea de lagăre unde zeci de mii de deţinuţi erau siliţi să taie stuf scufundaţi în apă până la brâu, cu câini special antrenaţi să-i muşte pe cei ce începeau să se clatine.[129] Asemenea detalii mărunte

129 Dennis Deletant, ibid., pp. 58-63, 74-76 şi 98.

ilustrează, mai bine decât orice statistică, magnitudinea dezastrului uman.

Secole de istorie, de viaţă naţională şi de tradiţii culturale au fost astfel îngropate în ceva mai mult de un deceniu, act pe care Gheorghiu-Dej l-a considerat necesar pentru a elimina tendinţele de dreapta din societatea românească. Sin gurul mod prin care un român putea supravieţui regimului dejist era, cum se spunea pe atunci, *să-şi ţină gura*.

Încă de la începutul „domniei" lui Gheorghiu-Dej, ingredientul-cheie a fost brutalitatea în stare pură. În 1946, secretarul general al Partidului Comunist, Ştefan Foriş, un etnic maghiar care se împotrivea de mult lui Gheorghiu-Dej, a fost „omorât în bătaie, cu o rangă de fier, în sediul partidului". După ce i-au omorât şi mama, l-au legat de nişte pietre şi l-au aruncat în râul Criş, în Transilvania.[130] Ca şi asasinarea de către Stalin a familiei ţarului în 1918 şi uciderea şi mutilarea prim-ministrului irakian Nuri Said în 1958 (care a deschis drumul pentru aproape jumătate de secol de dictatură militară la Bagdad), asasinarea lui Foriş marca debutul unei ere a lipsei de scrupule.

Moartea lui Foriş a făcut parte dintr-o epurare ideologică şi facţională în rândurile Partidului Comunist care a culminat în 1953 cu arestarea Anei Pauker, ministrul de externe din perioada 1947 – 1952. Pauker provenea dintr-o familie de evrei ortodocşi din Moldova şi conducea facţiunea moscovită II Partidului Comunist Român, după ce trăise la Moscova în i impui celui de-al Doilea Război Mondial. Arestarea lui I uuker desăvârşea victoria lui Gheorghiu-Dej împotriva facţiunii moscovite, cu aura ei cosmopolită, deşi trebuie spus m şi facţiunea *naţională* a lui Gheorghiu-Dej cuprindea evrei «i etnici maghiari. Complexitatea acestor lupte între grupări era adesea obscură şi avea de multe ori un substrat personal.

---

130 Dennis Deletant, ibid., p. 65; V. Tismăneanu, „The Tragicomedy of Romanian Communism", East European Politics and Societies, primăvara 1989.

I) în cauza morţii lui Stalin şi a presiunii de la Moscova, care îi dus la o uşoară reducere a violenţei din interiorul partidului, Pauker n-a fost executată, trăindu-şi restul vieţii izolată, la Bucureşti.

Prin întărirea securităţii interne – cu alte cuvinte prin transformarea României în stat poliţienesc – şi acţionând ca aliatul cel mai de încredere al Moscovei în perioada în care Hovieticii au reprimat cu brutalitate revolta maghiară din 1956, Gheorghiu-Dej a reuşit să supravieţuiască destalinizării întreprinse de Hruşciov, rămânând în sinea sa un stalinist. Sovieticii au răsplătit România pentru sprijinul împotriva Ungariei retrăgându-şi trupele din România în anul 1958. Dar cum era înconjurată aproape din toate părţile de aliaţi loiali ai sovieticilor şi de însăşi Uniunea Sovietică, România reprezenta un risc mult mai mic la adresa Kremlinului decât se credea. Gheorghiu-Dej a iniţiat un model pe care succesorul său, Nicolae Ceauşescu, avea să-l folosească din plin: România era stalinistă ca ideologie, totalitară în privinţa represiunii şi naţionalistă prin apelul la sentimentele populaţiei. (Nu e un paradox faptul că Nicolae Ceauşescu era, potrivit istoricului Vlad Georgescu, „obsedat în secret de mişcarea ultranaţionalistă Garda de Fier, […] dar credea cu tărie în stalinismul ortodox.”[131])

Gheorghiu-Dej a murit la 19 martie 1965, pe când era încă liderul partidului. Trei zile mai târziu, Ceauşescu a devenit prim-secretar al Partidului Comunist Român. Născut în 1918, Ceauşescu era al treilea dintre cei zece copii ai unei familii de ţărani din Oltenia, una dintre cele mai înapoiate regiuni ale României. Ca şi Gheorghiu-Dej, la vârsta de 11 ani plecase de acasă pentru a munci, ajungând cizmar. Poate chiar mai mult decât Gheorghiu-Dej, Ceauşescu reprezenta ţărănimea dezrădăcinată şi urbanizată, după cum îmi spunea recent istoricul Alexandru Florin Platon. Ceauşescu li s-a alăturat comuniştilor când era doar un adolescent, fiind închis de patru ori în anii ’30. A avansat în ierarhia Partidului

131 Vlad Georgescu, The Romanians, ed. cit., p. 288.

Comunist Român, fiind arestat de autorităţi în anul 1940, după ce fusese condamnat în contumacie – o biografic foarte similară celei a lui Gheorghiu-Dej. Şi Ceauşescu şi fost un lider extrem de abil, în pofida figurii oarecum jalnici pe care a făcut-o înaintea execuţiei.

Dacă Gheorghiu-Dej a sprijinit invazia sovietică în Ungaria, Ceauşescu s-a opus invadării Cehoslovaciei în anul 1968, la numai trei ani după preluarea puterii. Sprijinul aparent curajos arătat cehoslovacilor ţinea nu doar de teama sa că România ar fi putut avea o soartă similară, ci şi de nevoia de a controla masele apelând la sentimentul naţional. Susţinerea de care s-a bucurat în ţară, unde denunţarea mişcării Kremlinului a fost bine primită, „l-a marcat definitiv", susţine Deletant, şi „i-a trezit pofta pentru excesele cultului personalităţii".[132]

În 1971, vizitele lui Ceauşescu în China lui Mao Zedong şi în Coreea de Nord condusă de Kim Ir-sen au reprezentat un moment de cotitură. Departe de a fi dezgustaţi de cele două sisteme totalitare, Ceauşescu şi tot mai puternica sa soţie, Elena, au fost profund impresionaţi de mobilizarea populară şi de ceremoniile perfect organizate pentru sărbătorirea tiranului, caracteristice stilului de conducere al lui

Mao şi al lui Kim. De atunci Ceauşeştii au iniţiat un plan metodic de transformare a României într-o versiune ist-europeană a Coreii de Nord. Un element-cheie al acestui plan era *sistematizarea*, proiectul nebunesc ce-şi propunea mă înjumătăţească numărul satelor din România până în anul 2000, prin distrugerea a mii de localităţi. Numele de «ale urmau să fie şterse de pe harta României şi înlocuite cu tot mai multe tabere de muncă şi combinate industriale şi agricole. Deşi sistematizarea era într-o fază incipientă la momentul execuţiei Ceauşeştilor, în 1989, conceptul în sine întruchipa mare parte din aspectele maniacale şi dezumanizante ale ideologiei staliniste.

Toate acestea s-au potrivit perfect cu fascismul

132 Dennis Deletant, Romania under Communist Rule, ed. cit., p. 114 [ed. rom. cit., p. 176 (n. tr.)].

naţional, ilustrat de îndemnul adresat de Ceauşescu femeilor din România în anul 1984: „Naşteţi, tovarăşe, este o datorie patriotică!” Femeile aflate la vârsta fertilităţii erau supuse unor controale periodice ca nu cumva să folosească contraceptive, iar cuplurile fără copii plăteau impozite suplimentare. Se estimează că peste 10.000 de femei au murit după ce au recurs, din cauza acestor directive, la avorturi nesigure şi ilegale.[133]

În tot acest timp, Ceauşescu construia un veritabil Oraş al Morţilor – Reichul de 1.000 de ani stalinist – în centrul Bucureştiului. „Mai mare, mai mare”, le cereau Ceauşeştii arhitecţilor la mijlociii şi spre sfârşitul anilor ’80, referindu-se la clădirea de mărimea Pentagonului în care n-au mai apucat să locuiască niciodată.

ORAŞUL SCORNICEŞTI MI S-A PĂRUT MAI URÂT DECÂT Bârladul. Nu exista aici niciun muzeu care să fi salvat vreo tradiţie frumoasă dintr-un trecut devastat, nu erau felinare noi, nici clădiri noi sau restaurate. Erau doar ziduri de ciment mâncate de vreme, structuri de fier vechi şi blocuri asemenea unor cazărmi, patrulate de capre şi de câini vagabonzi, în câmpia mohorâtă şi plină de hârtoape a Olteniei – o lume neîngrijită, murdară şi părăsită, plină de buruieni, rugină şi gropi. Stadionul arăta ca o ruină din Antichitate. Mă aflam în oraşul natal al lui Nicolae Ceauşescu.

Într-o curte am zărit o statuie mare şi albă a dictatorului, care părea o sculptură ieftină, de duzină, dintre cele folosite pentru a decora gazonul în suburbii. Era casa lui Emil Băr bulescu, nepotul lui Ceauşescu. Proprietatea sa era un fel de omagiu privat adus răposatului său unchi, dictatorul executat în urmă cu aproape un sfert de veac. Bărbulescu, un bărbat între două vârste, îmbrăcat cu blugi vechi şi o geacă sport albastră,

---

133 Dennis Deletant, ibid., pp. 145-46; D. Aspinall, „Romania: Queues and Personality Cults“, Soviet Analyst, mai 1984; P. Stephenson, M. Wagner, M. Badea şi F. Şerbănescu, „The Public Health Consequen- ces of Restricted Induced Abortion - Lesson from Romania", American Journal of Public Health, octombrie 1992.

ieftină, a venit spre mine şchiopătând şi mi s-a adresat pe un ton grav. În pofida şchiopătatului, avea o anumită asprime ce indica o agresivitate agilă şi poate violentă. Ochii lui mici, care se mişcau în toate părţile, ca şi trăsăturile lipsite de vigoare, aminteau vag de Ceauşescu în ultimii ani ai vieţii.

Bărbulescu m-a invitat înăuntru – stătea într-o casă ţărănească tradiţională, cu un acoperiş frumos de lemn şi o faţadă văruită, renovată prin anii ’70. Era frumoasă şi nepotrivită în acele împrejurimi. Înăuntru avea ţesături şi covoare tradiţionale, lângă o sobă oltenească veche ce încălzea peretele de ambele părţi. Tavanul era susţinut de frumoase bârne de lemn. Locul era plin de praf. Bărbulescu mi-a arătat o poză veche, alb-negru, ce semăna cu un daghereotip, având numele „Maria şi Andrei” scrise deasupra. Fotografia înfăţişa o femeie cu basma şi un bărbat cu căciulă de blană, îmbrăcăminte ce amintea în chip tulburător de Anatolia turcească. Cei doi erau gârboviţi de ani şi aveau expresii uluite, căci aparţineau unor vremuri de mult apuse, când fotografia însăşi era un prilej de uimire. „Bunicii răposatului preşedinte”, mi-a spus. Bărbulescu mo referea frecvent la Ceauşescu cu formula „răposatul preşedinte”, căci, cum mi-a explicat, titlul de preşedinte a început cu Ceauşescu, de vreme ce Gheorghiu-Dej a fost doar secretar general al Partidului Comunist, iar înaintea lui fuseseră regii. A arătat spre o altă fotografie – „Alexandrina şi Andruţă”, părinţii lui Ceauşescu. Mi s-au părut nişte ţărani foarte sărmani.

Mi-a arătat un tablou mare şi naiv ce înfăţişa prima arestare a lui Ceauşescu, la vârsta de 13 ani. Viitorul dictator avea să-şi petreacă anii de închisoare cu inşi precum Gheorghiu-Dej, mi-a spus. Fusese un adevărat erou, potrivit hagiografiei lui Bărbulescu. O fotografie anume m-a fascinat – chipul lui Ceauşescu din 1950 sau 1951, când dictatorul avea puţin peste 30 de ani. În anii de dinaintea sfârşitului său şi mai ales după, tiranul era văzut ca un bătrân demn de milă, care pierduse contactul cu lumea înconjurătoare. Dar pe atunci Ceauşescu era deja

grav bolnav. Această fotografie mi-a lămurit misterul ascensiunii sale din rândurile ţărănimii dezrădăcinate până în fruntea unui stat comunist. Era imaginea unui lider tânăr, dur, dominator şi aproape carismatic, cu trăsături puternice, un bărbat chipeş şi formidabil în felul său.

Am fost condus apoi la o casă mai mare aflată alături, pe aceeaşi proprietate, şi aceasta decorată în stil ţărănesc. Bărbulescu pusese pe masă covrigei, apă minerală şi băuturi răcoritoare. Era o zi cenuşie, dar n-a aprins lumina. Am stat de vorbă în semiîntuneric.

Bărbulescu fusese comandantul Securităţii din Oltenia când unchiul său conducea ţara, aşa că-l vedea des pe Ceauşescu, ori de câte ori tiranul venea aici la vânătoare: „Fostul preşedinte era mereu politicos, niciodată furios, adesea trist. Părea întotdeauna îngrijorat şi preocupat. Nu putea să trăiască clipa". Un tiran e conştient că toţi oamenii îi sunt duşmani şi că trebuie, pe cât posibil, să-i mulţumească pl cei din jur, pentru a nu risca o soartă teribilă.[134] într-adevăr Ceauşescu era un om singur – dar nu era prost. Era suficiei it de inteligent pentru a fi mereu îngrijorat.

Bărbulescu mi-a spus o poveste.

Ceauşescu l-a întrebat pe unul dintre miniştri câte tom de cereale se aflau în rezerva de stat. Ministrul i-a răspum că 30 de milioane de tone. Ceauşescu i-a spus: „Nu-s prosi sunt de la ţară. Dacă-mi spui că aveţi 30 de milioane de tom înseamnă că nu sunt decât vreo 16 milioane". Bărbulescu mi-a explicat: „De fapt, tata lucra la minister şi mi-a spus că erau doar 8 milioane de tone. Când tata a încercat să-i spună adevărul Elenei [Ceauşescu], aceasta s-a înfuriat atât de tare că aproape i-a aruncat în cap cu o sticlă de apă minerală".

Deşi Ceauşescu era suficient de înţelept ca să ştie ce precară este poziţia unui tiran, în ultimii ani de viaţă nu el

---

134 Leo Strauss, On Tyranny: Including the Strauss-Kojeve Correspondence, Victor Gourevitch şi Michael S. Roth (eds.), University of Chicago Press, Chicago, 1961, p. 45. Strauss se referă la dialogul lui Xenofon dintre Hieron, tiranul Siracuzei, şi Simonides, un poet înţelept.

s-a aflat la putere, mi-a spus Bărbulescu, ci soţia sa, Elena Bărbulescu a confirmat ce mi-au spus şi alţii: că Elenu Ceauşescu era „violentă, mereu furioasă şi cam proastă”. „Nu era o problemă să-i spui uneori adevărul lui Ceauşescu Dar era o idee proastă să i-l spui Elenei. Iar în ultimii am era mereu cu el”, a adăugat Bărbulescu.

Mi-a povestit apoi despre revoluţia din 1989. Considera că nu fusese o revoluţie, ci o lovitură de stat sovietică. „Erau 30.000 de agenţi ruşi în ţară. [Mihail] Gorbaciov era agent al CIA”. Era o aberaţie sau în cel mai bun caz o mare exagerare. E posibil ca în timpul Războiului Rece serviciile de informaţii sovietice să fi fost complet lipsite de încredere în aşa-zişii lor colegi români nu doar din cauza politicii externe relativ independente a lui Ceauşescu, ci şi a populaţiei de «i nici români cu potenţial destabilizator din Moldova soviet icfi.[135] Ruşii au avut un rol determinant în sprijinirea comuniştilor mai liberali care au preluat puterea după căderea lui Ceauşescu. Cu toate astea, revoluţia a fost o realizare a I n (porului român.

Bărbulescu a continuat:

Ţara o duce „foarte prost” din 1989. „Ne-am pierdut demnitatea, iar eu, ca militar, sunt preocupat de demnitate şi onoare. Am fost îngenuncheaţi. România a fost o ţară adevărată în cea mai mare parte a epocii ceauşiste, cu relaţii bune atât cu China, cât şi cu Statele Unite”, deşi făcea parte din I actul de la Varşovia. „O Rusie puternică nu e nicicând bună pentru România. Rusia va încerca din nou să se impună. Ceauşescu a făcut totul ca să se descurce dintr-o poziţie geografică dezavantajoasă. Cine ştie ce-ar fi realizat dacă rămânea la putere! Uitaţi-vă câte blocuri a ridicat! Însă recunosc că libertatea de expresie şi de călătorie este un plus acum”.

Oricât de partizană şi de închipuită ar fi fost predica sa, teama de Rusia este un fir roşu în istoria României.

---

135 Larry L. Watts, With Friends Like These: The Soviet Bloc’s Clandestine War Against Romania, voi. 1, Editura Militară, Bucureşti, 2010, pp. 1, 2, 4-5 şi 9.

Hotărârea lui Ceauşescu de a câştiga puţină libertate faţă de Kremlin manipulând marile puteri se înscrie de fapt în tradiţia de veacuri a voievozilor, a regilor şi a dictatorilor români.

„Casa în care suntem acum – unde venea când era în vizită şi la vânătoare – a fost mereu adevărata casă a fostului preşedinte, nu marea Casă a Poporului de la Bucureşti, în care n-a mai apucat să trăiască". Dintr-un anume punct de vedere, e adevărat ce spunea Bărbulescu: Ceauşescu a rămas un ţăran până la sfârşit. Iar atunci era foarte bolnav şi soarta lui ajunsese pe mâinile unei ţărănci răzbunătoare, care nu era deloc la fel de deşteaptă – soţia lui.

CÂTEVA ZILE MAI TÂRZIU MĂ AFLAM ÎN CAMERELE DE protocol ale reşedinţei de vară a lui Ceauşescu de pe litoralul Mării Negre, la Neptun (comuniştii au dat nişte nume idi poate aşa-ziselor lor staţiuni). Un fost membru al corpului diplomatic al lui Ceauşescu mi-a înlesnit intrarea acolo Casa este un patrulater imens în jurul unei curţi interioare unde pe vremuri fusese un mic heleşteu. Din clădire, prin geamurile securizate, se vedea de jur-împrejur o pădure de mesteceni, stejari şi pini. Holurile largi dădeau în săli de conferinţă şi de bal. În ciuda covoarelor (datând din epoca Ceauşescu) şi a unor renovări mai recente ale pereţilor actualii preşedinţi ai României folosesc uneori complexul, la o privire mai atentă, se vede cât de scumpă şi de lipsită de bun-gust este construcţia, cu unghiuri greoaie şi piatră de calitate inferioară. Cabinetul lui Ceauşescu este păstrat aproape intact, cu un birou prea mare pentru a fi credibil. Alături este o masă cu operele complete ale lui Lenin, Marx şi Engels. Într-o încăpere alăturată, tiranul avusese întâlniri cu Arafat, Nixon şi cu alţi lideri ai lumii. Ştiu că nimic nu e mai apăsător decât izolarea grandioasă – un loc în care, înconjurat de lux şi de peisaje fără cusur, trebuie să dezbaţi, să primeşti ordine şi să iei decizii importante. Îmi puteam imagina senzaţia de sufocare, proverbialul

elefant ce te apasă pe piept. Am fost o dată la Camp David[136], care, cu căbănuţele sale din lemn, simple şi elegante, te face să te simţi relaxat, oricât de stresante ar fi reuniunile ce au loc acolo. Însă acest loc emana o putere înfricoşătoare. Ceauşescu şi-a construit refugiul în 1967, la doi ani după ce a devenit secretarul general al partidului – nu-i plăcea complexul alăturat al lui Gheorghiu-Dej, cu piscină, pistă de bowling şi alte distracţii. Ceauşescu, obsedat de muncă, ambiţios şi needucat, avea nevoie de un loc pentru lucrurile serioase. Şi totuşi, cât de mult se deosebea acest loc de reşedinţele de vară ale altor nutocraţi? Nu foarte mult. Nu era exagerat de mare – precum Casa Poporului de la Bucureşti. Acest refugiu era *al lui*; Casa Poporului, ridicată în ultimii lor ani, era *a ei*.

ALEKSANDR SOLJENIŢÎN SPUNEA CĂ NAŢIUNILE CARE-I venerează pe tineri au soarta pecetluită, pe când cele care nu cultul străbunilor rezistă epoci la rând.[137] În România i-am preţuit în special pe cei în vârstă, care au poveşti adevărate de spus. Trăiseră trecutul şi nu erau chinuiţi de o falsă nostalgie după acesta, asemenea multora dintre tinerii români (cei ca Bărbulescu, rudă a lui Ceauşescu şi apropiat al regimului, sunt excepţii).

Am ajuns astfel într-o gospodărie tradiţională din câmpia Munteniei, aproape de Bucureşti (adesea, călătoriile mele n-aveau o ţintă clară, ci mă plimbam după cum mă purta trenul sau maşina). A fost o seară cu ţuică, gustări reci, carne de porc, vin de ţară şi baclavale turceşti. S-au scos la iveală albume cu fotografii de familie alb-negru, iar în fundal cânta muzică românească – un amestec de melodii clasice şi populare. Femeia avea un zâmbet triumfător peste deceniile de griji şi deznădejde; bărbatul avea o privire dârză, întunecată de amintiri dureroase.

Şi-a amintit de când era copil şi stătea alături de bunicul lui, un ţăran din estul Munteniei, între doi cai de tracţiune. N-a uitat niciodată cum râdea şi cât de fericit

136 Reşedinţa de la ţară a preşedintelui Statelor Unite (n. tr.).

137 Aleksander Solzhenitsyn, November 1916: The Red Wheel: Knot

era atunci. Dar într-o zi au venit comuniştii – era perioada de început a lui Gheorghiu-Dej. Le-au spus pe un ton firesc că ţăranii trebuiau să-şi predea toate uneltele agricole la colectiv. „Bunicul a plâns când i-au luat uneltele. Erau uneltele lui, avuţia lui cea mai de preţ, lucrurile care-i dădeau un rost şi pe care le adunase de-a lungul deceniilor, pe care se îngrijise să le păstreze într-o anumită ordine. Uneltele sunt totul pentru un ţăran”.

Apoi a adăugat: „Gheorghiu-Dej era pur şi simplu o brut/1 şi a zdrobit populaţia. Apoi a venit Ceauşescu, cu elementul nord-coreean”. Analiza nu mai era necesară. Imaginea reln tiv banală a unui copil fericit care-şi vede bunicul umilit mi u relevat adevărata dimensiune a celor petrecute, făcând bruni marile orori, în toată imensitatea lor, mai uşor de imaginat

„TREBUIE SĂ ÎNŢELEGEŢI”, MI-A SPUS ION ILIESCU, fostul preşedinte al României, că „Ceauşescu era o persoană foarte limitată, nu terminase decât şcoala primară”. După ce a ajuns la putere, acesta „i-a promovat doar pe cei mai obe clienţi” comunişti, niciodată pe cei care-i puteau contrazice pe el sau pe soţia lui. Aşa s-a ajuns la situaţia din anii ’80, când regimul a adus întreaga populaţie într-o stare de „degrn dare”. În decembrie 1989, după ce Ceauşeştii au ordonat armatei şi miliţiei să tragă asupra manifestanţilor de la Timi şoara şi Bucureşti, „voinţa populară a fost să fie executaţi”. „Nu au existat dubii în privinţa verdictului”, mi-a spus Iliescu despre rolul său în această decizie.[138]

Comunist reformator (dacă a existat aşa ceva în perioada ceauşistă), Iliescu a fost preşedintele României între anii 1990 şi 1996 şi apoi din nou din 2000 până în 2004. Mandatul îndelungat l-a transformat în cea mai importantă figură a istoriei României post decembriste, cel puţin până în momentul în care scriu. Pentru că a bătut pasul pe loc şi a amânat repetat reformele instituţionale în

138 în 1998 l-am intervievat pe Silviu Brucan, un alt membru al grupului care a decis soarta soţilor Ceauşescu, despre hotărârea de a-i executa; Robert D. Kaplan, Eastarward to Tartary, ed. cit., cap. 5.

timpul primelor sale mandate prezidenţiale a fost acuzat că n-a modernizat ţara în anii ameţitori de după căderea Zidului Berlinului, o perioadă când celelalte state din Europa Centrală membre ule Pactului de la Varşovia s-au dezvoltat economic. În prima împătate a anilor ’90, sub conducerea lui Iliescu, România n-a devenit un stat capitalist, ci mai degrabă unul comunist liberal după modelul lui Gorbaciov, după ce fusese un stat Mtalinist vreme de mai multe decenii – mai ales după vizita lui Ceauşescu în Coreea de Nord. Toate acestea rezultă din presupusul ajutor pe care Uniunea Sovietică condusă de Mihail Gorbaciov l-ar fi acordat, în toamna anului 1989, lui Iliescu, răposatului Silviu Brucan şi altor comunişti reformatori care i se opuneau lui Ceauşescu. Din cauza stalinismului ceauşist, revoluţia din România a fost singura din estul Europei sprijinită fără rezerve de Uniunea Sovietică în anul 1989. Bărbulescu avea oarecum dreptate în această privinţă, deşi exagera grosolan.

O altă interpretare spune că politica foarte prudentă a lui Iliescu, împreună cu accentul pus la începutul anilor ’90 pe securitatea regimului, a salvat România de la soarta Iugoslaviei, care a trecut printr-un război civil interetnic în primii şase ani ai lui Iliescu ca preşedinte. Unii conducători se remarcă nu atât prin realizări efective, cât prin prevenirea unor evenimente mult mai grave. Violenţa împotriva etnicilor maghiari din Transilvania şi chiar „anarhia generală”, după cum mi-a spus Iliescu, erau foarte posibile într-o Românie cu puţine instituţii funcţionale, cu zeci de noi partide politice şi o sărăcie cruntă atât în mediul rural, cât şi în cel urban. Cu cât o tiranie este mai dură, cu atât este mai periculos vidul de putere care-i urmează. Iliescu consideră că principalul lui rol a fost să păstreze unitatea ţării: România avea mai multă nevoie de o figură de tranziţie decât de un democrat. Să nu uităm că esenţa conservatorismului luminat este, conform lui Edmund Burke, *tempoul* – schimbările treptate păstrează coerenţa socială mai bine decât o ruptură bruscă, chiar dacă această ruptură bruscă are o

fundamentare morală.

În loc de un Václav Havel, românii s-au ales în 1990 cu Iliescu – un soi de Lyndon Johnson comunist, un politician iscusit care nu-i nici filosof, nici ideolog; un tip cu care nu o prea interesant să discuţi, cum aveam să constat, căci este foarte evaziv, deşi înţelege puterea şi ştie pe ce butoane să apese. Iliescu nu e nicidecum un rege-filozof. A studiat hidrologia la Moscova în 1949. Şi tatăl său a fost comunist, în temniţat alături de Gheorghiu-Dej şi Ceauşescu de către autorităţile pronaziste din România din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Când i-am spus că ocupaţia sovietică a României în anii postbelici a fost probabil cea mai mare tragedie ce s-a abătut asupra istoriei României, Iliescu mi-a răspuns că „se putea şi mai rău”. Moscova, spunea, ar fi fost şi mai brutală dacă România n-ar fi „întors armele” pentru a lupta alături de Aliaţi după înlăturarea de la putere are gimului militar fascist. Mă îndoiam. Se poate argumenta că, din cauză că românii luptaseră cu atâta îndârjire alături de naziști la Stalingrad şi că ocupaseră Basarabia, ce fusese sub stăpânire sovietică (pe lângă teritoriile ce aparţineau Uniunii Sovietice în Transnistria şi în regiunea Odessa), Stalin nu fusese impresionat de faptul că România schimbase taberele spre finalul războiului. În ochii lui Stalin, România era un inamic combatant şi nimic mai mult. În plus, ce ar fi putut fi mai rău pentru această ţară decât distrugerile provocate societăţii româneşti la sfârşitul anilor ’40 şi în anii ’50?

Cu toate astea, Iliescu merită uneori ascultat. La 83 de ani este plin de viaţă şi elegant în maniere şi aspect: o adevărată forţă vitală ce nu-şi arată vârsta, evident mulţumit de noua lui legitimitate ca politician senior provenit din rândul clasei muncitoare, un personaj care s-a opus anarhiei din anii ’90 şi a sprijinit reforma în anii 2000, când a revenit în funcţia de preşedinte.

Iliescu era copil în perioada interbelică, în timpul domniei lui Carol II. Deşi Carol II este aproape unanim considerat un personaj corupt şi, în termeni convenţionali,

imoral, cu vădite tendinţe dictatoriale, Iliescu susţine că monarhul avea un intelect de primă clasă. Carol II a fost un rege oarecum populist, pe care slăbiciunile şi relaţiile amoroase l-au făcut mai simpatic decât pe Carol I – un german rece, considerat însă marele conducător ce construise statul român. Cât despre Ion Antonescu, militarul obsedat de disciplină care s-a aliat cu Hitler şi a început probabil să aibă îndoieli după Stalingrad, Iliescu crede că mareşalul – care avusese zece întrevederi cu Hitler în Germania, în Austria şi în Prusia Orientală – era prea compromis politic pentru a se întoarce împotriva naziştilor, chiar de-ar fi vrut s-o facă. Reorientarea spre Aliaţi trebuia făcută de un nou regim. „Să nu luaţi în serios lucrările revizioniste despre Antonescu", m-a avertizat Iliescu.

Spre sfârşitul anilor '40, Antonescu fusese deja executat, iar tânărul Iliescu se afla la studii la Moscova, unde, în pofida climatului politic totalitarist al perioadei de sfârşit a lui Stalin, nu lipseau discuţiile animate, până târziu în noapte, pe teme ştiinţifice şi culturale. E evident că, chiar şi acum, Iliescu ezită să condamne cu totul defuncta Uniune Sovietică.

Pe Ceauşescu îl numeşte „un stalinist pe care nu l-ar fi suportat nici Stalin însuşi", din cauza politicii sale externe disidente, după standardele blocului estic. Leonid Brejnev, care a devenit conducătorul Partidului Comunist din URSS în 1964, „l-a tolerat pe Ceauşescu, deşi nu-l plăcea", căci stalinismul lui Ceauşescu era o garanţie că România nu va denunţa Pactul de la Varşovia.

Îl îngrijorează pe Iliescu declinul Uniunii Europene şi al NATO şi ascensiunea unei Rusii bogate în hidrocarburi, sub conducerea lui Vladimir Putin? (Să nu uităm că discuţia a avut loc cu câteva luni înainte de izbucnirea crizei din Ucraina, astfel că răspunsul nu era atât de evident.) „Nu. Puţin nu e Stalin. Nu e nici măcar Brejnev. Şi Europa nu mai este Europa anilor '30, nici chiar cea a anilor '50. Acum s-ar putea chiar ca geografia să reprezinte un avantaj pentru România", a continuat

Iliescu, „căci suntem aproape de Orientul Mijlociu şi, prin urmare, le suntem utili americanilor”.

TRENURILE DIN ROMÂNIA CONTINUĂ SĂ TE POARTE înapoi în timp, spre o lume de fier şi praf, o lume a duhorilor unsuroase, a bătrânilor cu sacoşe şi feţe posomorâte, a cerşetorilor şi a vânzătorilor ambulanţi zdrenţăroşi dintr-o epocă de mult apusă, amintind de sărăcia îngheţată a comunismului. S-au înmulţit şi în România cursele *low cost* pe rutele interne: vechea infrastructură nu este îmbunătăţită, dar este depăşită de cea modernă.

De data aceasta mă îndrept spre est, de la Bucureşti la Constanţa. Pe geam se vede o întindere perfect netedă, tară vreun dâmb sau vreun alt accident, o câmpie frumos împărţită în lanuri de cereale – este atât de întinsă, încât, privind-o, eşti răsplătit cu intuiţia imensităţii cerului. Poate doar Mesopotamia să mai fie la fel de fecundă şi de expusă la răscrucea imperiilor. La fiecare călătorie mă simt copleşit de acest peisaj valah.

În estul Munteniei, Dunărea ce curge de la vest la est coteşte brusc spre nord şi se împarte în două braţe principale. Am dat peste primul canal la Feteşti: era anunţat de un teren albastru-cenuşiu, cu păduri mlăştinoase de stejar şi de fag pe malul opus. Curând, a apărut şi cel de-al doilea braţ, o altă masă de apă, mişcându-se îngrozitor de lent.

Trenul s-a oprit la Cernavodă şi mi-am amintit de o altă călătorie, în noiembrie 1981. Venisem o zi de la Bucureşti să văd construcţia noii centrale nucleare de aici. Era un peisaj derutant, copleşit de noroi, neasfaltat: mi-l amintesc în alb-negru. Muncitori îmbrăcaţi subţire, în ciuda temperaturii de afară, cu expresii deznădăjduite şi plini de funingine mi ieşit din tură pentru a se aşeza, în gerul iernii, la coadă la pâine şi la alte alimente. Mirosul trupurilor se amesteca cu aroma ţuicii de prune. Mi-am făcut o idee despre gulagul lui Gheorghiu-Dej şi al lui Ceauşescu, proiectul giganticului (Ian al Dunăre-Marea Neagră, construit cu munca silnică a sute de mii de

deţinuţi. Era încă o zi, la mai puţin de o săptămână de când plecasem din Israel, când simţisem că jurnaliştii ratau locul unde istoria se întâmpla cu adevărat.

Dincolo de Cernavodă, mergând spre est, se văd dealuri joase şi sculpturale, ca nişte braţe întinse, care întrerup netezimea terenului – Dobrogea, Scythia Minor, teritoriul cutreierat de tot felul de hoarde tătare şi bulgare şi prădat de armatele bizantine, otomane şi ruseşti. Odinioară, Dobrogea era patria geţilor, un neam tracic înrudit cu dacii, dar şi a sciţilor, înrudiţi cu iranienii. Moscheile turceşti cu minarete simple în formă de rachetă punctau peisajul, împreună cu cupolele argintii ale bisericilor ortodoxe. Turcii otomani nu stăpânit această regiune între anii 1417 şi 1878, după ocupaţia intermitentă a bulgarilor şi a bizantinilor.

La Constanţa am simţit atmosfera îmbibată de tristeţe şi freamătul cu care eram obişnuit din alte porturi ale Mării Negre pe care le-am vizitat de-a lungul deceniilor – Varna, în Bulgaria, Trapezunt, în Turcia, şi Batumi, în Georgia –, locuri de o eleganţă tristă şi vetustă, suspendate deasupra unui fel de placă tectonică situată între o Rusie tiranică şi un Orient Apropiat volatil. Constanţa mi-a amintit că România era relativ aproape de lumea turco-arabo persano-afgană şi era utilă geopolitic Statelor Unite, cum spusese Iliescu. Într-adevăr, România a fost un important punct de escală pentru diferite misiuni militare americane în deceniul de după 11 septembrie (dar şi un loc potrivit pentru *black sites* – centrele de detenţie ale CIA). În sinea lor, liderii români n-au încredere deplină în NATO, ceea ce face necesară o relaţie specială de securitate cu Statele Unite, pentru a se proteja împotriva Rusiei.

Constanţa este esenţială pentru dezvoltarea României în toamna anului 2013 era în plin proces de decădere, aban don şi totodată de reconstrucţie urbană masivă. Rezultatul semăna cu decorul unui film de război, cu burghie şi fie ni straie pe post de mitraliere. Pe străzile centrale nu se puteau circula, şi o peliculă groasă de praf acoperea totul, mai alun zona vestitei statui a poetului

roman Ovidiu, exilat aici (în portul antic Tomis) în anul 8 d.Hr. de către împăratul Au gustus.[139] Eraif puţine locuri în care să poţi lua masa, iar mare parte din centrul vechi era împrejmuit de panouri. Se vedeu totuşi un progres. Căci, având importante depozite de energie în larg, un uriaş şi modern complex portuar, un centru de afaceri în construcţie şi bani europeni pentru dezvoltare, un asemenea haos era bine-venit pentru oraşul renăscut şi pulsând de viaţă, pe care ştiam că nu aveam să-l mai recunosc în câţiva ani.

Minaretele şi turlele cu acoperişuri argintii strălucitoare ale moscheilor turco-tătare şi ale bisericilor ortodoxe greceşti şi româneşti străpungeau masa imensului şantier. Linia orizontului era dominată de marea moschee de beton armat, construită în stil egipteano-bizantin şi închinată comunităţii musulmane de către regele Carol I în 1912. Istoriceşte vorbind, Constanţa era un port cosmopolit al minorităţilor, o mică Alexandrie sau Smirnă.

În 1878, când România a primit nordul Dobrogei prin tratatul încheiat după Războiul Ruso-Turc[140], 55% din populaţie era formată din turci sau tătari, potrivit lui Gelil Eserghep, preşedintele Uniunii Democrate a Tătarilor Turco-Musulmani din România. Tătarii – dintre care au mai rămas doar 15.000 de suflete în România – sunt originari din nord-estul Mongoliei şi descind direct din Genghis-Han, prin Hoarda de Aur. Eserghep, pe care l-am întâlnit la Constanţa într-o seară, avea o faţă rotundă tipică şi trăsături vag mongole. M-a fermecat cu poveşti despre un oraş de sfârşit de secol XIX şi chiar şi de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial –, locuit de greci, armeni,

139 Pentru o descriere scurtă şi elegantă a exilului lui Ovidiu la Tomis, vezi Neal Ascherson, Black Sea, Hill & Wang, New York, 1995, pp. 66-67. [Pentru ed. rom., v. Marea Neagră. O călătorie printre culturi, trad. de Fraga Cusin, Editura Univers, Bucureşti, 1999 (n. tr.).]

140 Dobrogea de sud (Cadrilaterul) aparţine acum Bulgariei, deşi s-a aflat sub stăpânire românească între al Doilea Război Balcanic (1913) şi al Doilea Război Mondial, perioadă în care regina Maria a construit la Balcic un palat de vis.

evrei, germani, bulgari şi tătari, acum aproape toţi plecaţi: bulgarii, după schimbul de populaţie din 1940, când Cadrilaterul a intrat din nou sub administraţie bulgară, germanii, după cel de-al Doilea Război Mondial, restul comunităţii evreieşti, de-a lungul perioadei comuniste şi tot aşa. Eserghep prezicea că renaşterea urbană ce făcea acum oraşul aproape de nelocuit avea să ducă, în cele din urmă, la o viaţă bogată şi multiculturală. Constanţa nu mai putea fi cum fusese în urmă cu un secol, dar avea cu siguranţă să revină pe acel drum.

Serin Türkoglu, o fruntaşă a comunităţii turceşti, mi-a spus o poveste asemănătoare, despre cum comunismul a distrus comunitatea celor 32.000 de etnici turci din Dobrogea, declarând infracţiune predarea limbii turce şi predicarea învăţăturilor musulmane în public. Acum religia islamică şi limba turcă se pot preda în şcoli câteva ore pe săptămână. Pericolul este, spunea ea, că, deşi identitatea culturală turcă poate fi atât de liber exprimată la Constanţa, tânăra generaţie nu preţuieşte tradiţia şi istoria aşa cum a făcut-o generaţia ei de-a lungul Războiului Rece. „Sunt mai puţin interesaţi de tradiţii decât de cultura globală, care oferă totul şi sărăceşte totul în acelaşi timp”.

Am pornit cu un taxi spre sud, spre Mangalia, o altă oroare arhitectonică născută în circa jumătate de secol de comunism în apropierea graniţei cu Bulgaria, pe malul Mării Negre. În tot oraşul era o singură construcţie frumoasă: moscheea Esmahan Sultan, construită în 1575 de o strănepoată a sultanului Soliman Magnificul. Geamia se remarcă printr-un minaret şi prin stâlpii interiori din piatră cioplită fin, prin acoperişul de piatră şi lemn, lucrat meşteşugit, şi prin pereţii decoraţi cu splendide covoare roşii. Înjur se află un cimitir turcesc năpădit de buruieni. Întreaga construcţie fi fost complet renovată acum câţiva ani. Nu e nici mare, nici spectaculoasă, dar e perfectă în felul ei. Un grup de vreo douăzeci de bărbaţi care vorbeau turceşte s-au adunat în faţă, înainte de rugăciunea de la amiază.

Dacă România are un viitor, acesta trebuie să emane

dintr-o astfel de estetică autentică, mi-am spus: frumuseţe o e în acord cu libertatea, urâţenia, cu represiunea. Abia aşteptam să mă întorc la Constanţa peste câţiva ani.

DE LA MALUL MĂRII NEGRE AM AJUNS LA GIURGIU, unde Dunărea cea mare curge agitată de la vest la est. Pe malul celălalt este Bulgaria – în inima spaţiului otoman şi turcico-slav –, a cărei istorie este relativ ignorată de români, prea preocupaţi de propriul trecut. Zonele industriale de pe ambele maluri ale fluviului nu sunt un semn de modernitate, ci de sărăcie, în comparaţie cu opulenţa de secol XIX din Budapesta de azi, cu numeroasele ei poduri impunătoare, puţin peste o mie de kilometri în amonte. Am tras cu ochiul la podul urât peste care trecusem, cu 40 de ani în urmă, din România în Bulgaria, în timpul primei mele incursiuni în Europa Centrală şi de Est. Pentru că arăta exact aşa cum mi-l aminteam, anii au zburat şi pentru o clipă am simţit că am douăzeci şi unu de ani şi un rucsac în spate.

Giurgiul este un oraş al unghiurilor aspre şi triste – blocurile de beton ale epocii comuniste în care locuieşte majoritatea populaţiei şi ici-colo câte o casă neinteresantă, cu un singur etaj, ce aminteşte mai degrabă de Anatolia decât de Europa. Am fost uluit să văd, în acest peisaj urban decăzut, acoperişul povârnit şi în ape al unei biserici gotice tradiţionale din Maramureş, o regiune aflată la celălalt capăt al

României, în extremitatea nordică, la graniţa cu Ungaria mi Ucraina. Construcţia de lemn îmi mângâia privirea. Era oare o închipuire, o iluzie optică?

M-am apropiat, păşind prin mocirla plină de buruieni dintre construcţiile de beton. Urcând treptele acestei bijuterii de lemn, am întâlnit un preot îmbrăcat în sutana şi vesta neagră de lână specifice ortodoxiei. Era tuns şi avea o barbă neagră tăiată scurt, cu câteva fire albe. Avea o mină echilibrată şi iertătoare, o limpezime asociată îndeobşte cu iluminismul. Era ceea ce eu aş numi *modern* – şi tânăr! îl chema Liviu Mihai Dinu şi se implicase, după cum mi-a spus, în construirea acestei biserici, care

aparţinea de spitalul municipal. Mi-a explicat că, pustiit de invaziile turceşti şi apoi o victimă uşoară a planurilor de sistematizare ale comuniştilor din Bucureştiul aflat în apropiere, Giurgiul nu avea o identitate arhitectonică, „nimic care să-ţi înalţe spiritul. Era nevoie", a continuat, „de ceva pur românesc. Şi ce era mai reprezentativ pentru această ţară decât stilul arhitectonic maramureşean, cu acoperişurile sale de inspiraţie gotică, amintind de Vest", direcţia spre care românii au tins întotdeauna! (Şi în Moldova elementele gotice ale arhitecturii de altfel bizantine amintesc de Occident.[141]) Biserica era o mustrare adusă arhitecturii aservite a oraşului Giurgiu. Fusese construită între anii ’2006 şi 2008, sub atenta îndrumare a unor meşteri maramureşeni. Am privit spre acoperiş şi mi-am amintit cum unul dintre personajele din *Idiotul* lui Dostoievski comparase Europa cu o catedrală gotică. În plus, în mănăstirile gotice din inima Europei s-au păstrat operele clasicilor Antichităţii – canonul occidental –, de-a lungul secolelor sumbre dinaintea Renaşterii.

În faţa catapetesmei din lemn de stejar, în partea stângă, era o icoană bizantină cu câteva elemente de modernism abstract, înfăţişându-l pe Hristos-copil, în braţele Maicii

Domnului; icoana fusese pictată în anii ’30 de Costin] V trescu, celebrul pictor care a executat şi picturile murali circulare de la Ateneul Român din Bucureşti. La sfârşitul anilor ’40, când comuniştii au venit la putere, icoana a foni luată din spitalul unde se afla şi mutată în catedrala localii pentru a fi păstrată în siguranţă – comuniştilor le era mai greu să confişte obiectele din catedrale. Dar acum icoana este din nou în proprietatea spitalului şi poate fi expusă în această biserică, mi-a explicat părintele Liviu.

Lăsând la o parte această minunată biserică, la Giurgiu arhitectura este încă o victimă a violenţei comunismului din anii ’50 – 60, alături de construcţiile fără identitate dintre cutul mai apropiat. Biserica este însă un început. Adevărata modernizare – în cazul României,

141 Victoria Clark, Why Angels Fall, ed. cit., p. 234.

echivalentă cu eliberarea – se va face numai prin întoarcerea la tradiţie. Geniul tânărului cleric consta în înţelegerea faptului că drumul înainte poate fi deschis numai creând o punte către un trecut mai puţin pervertit moral. Estetica influenţează caracterul etic al unui popor. Aceste acoperişuri gotice în mai multe ape (ca şi acoperişul moscheii otomane renovate de la Mangalia) sunt semne ale unei astfel de modernităţi – aceeaşi care se citea în privirea clericului. Primitivă era doar marea de beton de afară, clădită tocmai pentru a distruge trecutul.

Marele cimitir evreiesc l'RAFUL ACOPEREA MAIESTUOSUL PODIŞ AL MOLDOVEI, lâtcându-l să pară îndepărtat şi vechi. Pe măsură ce mă îndrept spre nord, peisajul acesta măreţ se sfărâmă în cute ameţitoare, acoperite de brazi, molizi şi fagi, cum sugerează şi numele Bucovina. Casele şi curţile sunt îngrijite; modelele decorative din metal şi lemn ale acoperişurilor ce împodobesc Hâreşinile ca o dantelărie amintesc de influenţa civilizatoare a Transilvaniei şi a Austro-Ungariei. Mestecenii şi chiparoşii sunt la fel de rari ca indicatoarele în ucraineană şi polonă. Există însă vestigii ale unor imperii apuse şi ale graniţelor din apropiere.

Am ajuns la Mănăstirea Putna, aproape de graniţa cu Ucraina. Regiunea Bucovinei este împărţită în partea de nord, aflată în Ucraina, şi în cea de sud, aflată pe teritoriul românesc. Bucovina a aparţinut României în întregime în perioada interbelică, dar, puţin înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, Stalin a anexat nordul provinciei, acţiune favorizată de pactul de neagresiune semnat cu Hitler.

Putna este numită „Ierusalimul poporului român". A fost ctitorită în 1469 de Ştefan cel Mare, fiind cea mai importantă dintre cele 30 de biserici şi mănăstiri pe care se spune că le-a ridicat în timpul extraordinarei sale domnii de 47 de ani (1457 – 1504). Putna îi adăposteşte mormântul, alături de o impozantă necropolă aparţinând dinastiei Muşatinilor. Când am vizitat pentru prima dată Putna, în primăvara anului 1990, era o bijuterie uitată în

mijlocul pădurii, cu o obşte i număra vreo douăzeci de călugări. Între timp, zona a fost amenajată cu grijă; s-a construit chiar şi o uriaşă parcau pentru autocarele cu turişti. În mănăstire locuiesc acum vreo sută de călugări.

În 1990, fusesem martor la ultimele efecte ale Decretului 410 din 1959, care a golit mănăstirile de trei sferturi dintre călugări, pentru a-i „integra" în „societatea socialistă". După căderea comunismului, monahismul românesc a trecut printr-o perioadă de reînnoire. Alături de icoanele de secol XV şi de broderiile de purpură şi de aur de la sfârşitul Evului Mediu, în muzeul recent modernizat este expusă la loc de cinste şi o hartă din secolul al XVI-lea, care înfăţişează voie vodatul lui Ştefan în perioada sa de maximă expansiune, când includea nordul Bucovinei şi Basarabia. La sud se în tinde Imperiul Otoman, la nord se află Regatul Poloniei şi Marele Ducat al Lituaniei, iar la vest, Regatul Ungariei. Cu multă discreţie, Biserica Ortodoxă Română este în fapt susţinătoarea României Mari, care să includă toate teritoriile pierdute. Din punct de vedere istoric, biserica românească este naţională, nu universală. Nu trebuie să uităm că sute de preoţi ortodocşi au susţinut făţiş mişcarea fascistă Garda de Fier în perioada interbelică şi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.[142] într-o critică acidă la adresa credinţelor răsăritene, intelectualul rus de la jumătatea secolului al XIX-lea Vissarion Beliński afirmă că biserica ortodoxă „a fost întotdeauna bastionul tiraniei şi a slujit despotismul"[143], însă, cum am aflat de-a lungul deceniilor, nu doar în Balcanii bizantini şi otomani, ci şi în alte părţi ale lumii, deşi trecutul

Mircea cel Bătrân (1355 – 1418). Istoricul Vlad Georgescu spunea că datorită lui Mircea „Ţara Românească a supravieţuit ca entitate politică într-o vreme în care otomanii au lichidat ţaratele Bulgariei şi Serbiei".

---

142 Dennis Deletant, Hitler's Forgotten Ally, ed. cit., pp. 71 şi 302 (în notă).

143 Citat în Hugh Seton-Watson, The Russian Empire 1801-1917, Oxford University Press, New York, 1967, p. 262.

Vlad Ţepeş „Dracula” (1431 – 1476) a fost poreclit „Ţepeş” pentru felul în care îi tortura deopotrivă pe duşmanii personali şi pe turcii luaţi în robie. Sub numele de Vlad Ţepeş „Dracula” – „fiul Dragonului” – a devenit subiectul unor legende gotice care au pornit de la cruzimea lui extremă şi de la puternicul său simţ ai dreptăţii. Cu toate acestea, „Dracul” („Dragonul”) nu face referire la nimic crud, ci la un ordin feudal din care făcea parte tatăl său, Vlad II.

Ştefan cel Mare (1433 – 1504) a centralizat puterea administrativă şi a construit în Moldova o maşinărie militară care i-a permis să poarte, cum spune legenda, patruzeci de bătălii în timpul îndelungatei sale domnii, pregătindu-se astfel pentru marea confruntare cu Turcia otomană.

Mihai Viteazul (1558 – 1601) a urcat pe tronul Munteniei în 1593. Până la momentul asasinării lui, în 1601, a fost primul domn vorbitor de limbă română care a condus toate cele trei principate – Ţara Românească, Moldova şi Transilvania –, chiar dacă numai pentru câteva luni, în anul 1600. Personaj al Renaşterii târzii, Mihai este întruchiparea desăvârşită a ceea ce Machiavelli înţelegea printr-un principe adevărat.

Alexandru Ioan Cuza (1820 – 1873). În anul 1859, Ţara Românească şi Moldova l-au ales, separat, drept principe domnitor a ceea ce avea să se numească Principatele Unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti – primul stat românesc modern. Cuza s-a confruntat în timpul domniei sale cu sărăcia lucie, cu epidemiile, cu lipsa drumurilor şi a şcolilor şi cu suzeranitatea otomană *de iure* (nu *de facto*), în vreme ce Rusia şi Austria vegheau de aproape.

Cmol I de Hohenzollern-Sigmaringen (1839 – 1914). În îndelungata sa domnie, de patruzeci şi opt de ani – cu un an mai lungă decât cea a lui Ştefan col Mare acest rege de origine pormană a clădit un stat cu o administraţie modernă, pornind de la Principatele Unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti.

Cnrol I este adevăratul întemeietor al României moderne, iar statuia lui împodobeşte una dintre marile pieţe ale Bucureştilor.

Regele Ferdinand (1865 – 1927) şi Regina Maria (1875 – 1938). Maria, englezoaică de origine, a avut un rol important în a-l convinge pe soţul ei, Ferdinand nepotul lui Carol I, să se alăture Marii Britanii, Franţei şi Rusiei în confruntarea cu Germania din timpul Primului Război Mondial. Deşi Germania a ocupat parte din teritoriul României, înfrângerea sa ulterioară a dus la crearea unui stat românesc extins, care includea şi Transilvania. Maria este recunoscută pentru curajul cu care a susţinut trupele române şi pentru personalitatea sa impunătoare.

Regele Carol II (1893 – 1953). Domnia dictatorială, coruptă şi haotică a lui Carol II, fiul lui Ferdinand şi al Mariei, a contribuit la dezmembrarea teritorială a României, pusă la cale de Hitler şi Stalin. Dat fiind însă că Occidentul a abandonat Europa Centrală şi de Est la München, e posibil ca niciun alt conducător să nu fi putut preveni pierderile teritoriale suferite de statul român.

Ion Antonescu (1882 – 1946). Dictator al României în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Antonescu a fost un militar cu tendinţe naţionaliste şi autoritariste, fără a fi fascist în sensul strict al cuvântului. A fost unul dintre cei mai importanţi aliaţi ai lui Hitler – pe care l-a întâlnit de zece ori – şi a contribuit cu 585.000 de soldaţi la campania împotriva Uniunii Sovietice. Deşi a salvat de la Soluţia Finală cel mai mare număr de evrei din toată Europa dominată de Axă, este totuşi vinovat de moartea a 300.000 dintre ei. Potrivit unui istoric de seamă, Antonescu nu a fost un antisemit milenarist, precum Adolf Eichmann sau Alfred Rosenberg, ci un antisemit conservator.

Mircea Eliade (1907 – 19H o) este poate cel mai cunoscut intelectual şi filosof român din secolul XX. în tinereţe a fost atras de mişcarea fascistă, asemenea altor

intelectuali români. România este cumva un caz aparte, prin faptul că intelectualii săi au înclinai mai degrabă către ideologia de dreapta decât către cea de stânga.

Iuliu Maniu (1873 – 1953) s-a opus atât naziştilor, cât şi comuniştilor, în vremuri în care un astfel de gest era o dovadă de curaj. Maniu a fost un democrat liberal, în măsura în care acest lucru era posibil în România mijlocului de secol XX. A murit în penitenciarul Sighet, din nordul României, victimă a opresiunii comuniste. Statuia sa se găseşte, alături de cea a lui Carol I, într-una dintre pieţele principale ale Bucureştilor.

Emil Cioran (1911 – 1995). În îndelungatul său exil în Franţa, în timpul Războiului Rece, Cioran a încercat sentimente de vinovăţie şi de depresie, prilejuite, printre altele, de faptul că a susţinut mişcarea fascistă în tinereţe, în mod tragic, Cioran era strălucit chiar şi în momentele sale de imaturitate, pe care le-a depăşit numai atunci când şi-a recunoscut erorile din tinereţe. Cioran a avut totuşi remuşcări, spre deosebire de Eliade, care, la bătrâneţe, s-a dezis în mod superficial de vechea lui simpatie pentru forţele prohitleriste.

Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901 – 1965) a condus România comunistă din 1947 până la moartea sa, în 1965. Dej era deopotrivă afabil şi extrem de brutal. La sfârşitul anilor ’40 şi în anii ’50, a distrus ce mai rămăsese din burghezia românească, transformând ţara într-o adevărată închisoare. Făcea parte din facţiunea naţională a partidului comunist, care i-a epurat pe comuniştii moscoviţi, şcoliţi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial în Uniunea Sovietică.

Nicolae Ceauşescu (1918 – 1989) şi Elena Ceauşescu (1916 – 1989). Comunist din facţiunea naţională, Nicolae Ceauşescu a preluat puterea la moartea lui Gheorghiu-Dej. A îmbinat economia centralizată şi represiunea după model stalinist cu un cult al personalităţii de inspiraţie nord-coreeană. Regimul lui Ceauşescu a făcut din România cea mai săracă ţară din Pactul de la Varşovia. Ceauşescu a fost timp de mai multe decenii un conducător abil, însă,

spre sfârşitul vieţii, pe măsură ce sănătatea i s-a deteriorat, i-a cedat tot mai mult puterea soţiei sale, ale cărei decizii neinspirate i-au condus către deznodământul execuţiei.

Ion Iliescu (n. 1930). Comunist de frunte, Iliescu a preluat puterea după ce au fost executaţi soţii Ceauşescu şi a adus stabilitate ţări i la începutul anilor ’90. Întrucât a amânat reformele care se impuneau, România a rămas codaşă din punct de vedere economic printre celelalte ţări ex-comuniste. Un posibil merit al lui Iliescu ar fi că a evitat un război interetnic, precum cel din Iugoslavia, şi episoade de anarhie, precum cele din Albania şi Bulgaria. Figura lui Iliescu ilustrează faptul că revoluţia din 1989 a fost mai degrabă un transfer violent de putere de la comuniştii conservatori la cei liberali, care au deschis apoi drumul către democraţia autentică de la sfârşitul anilor ’90.

Îi re o puternică influenţă asupra prezentului, nu acelaşi lum este valabil şi pentru viitor. Instituţiile şi culturile evoluează în moduri surprinzătoare. Prin aceasta vreau să spun i a Biserica Ortodoxă Română era cu siguranţă deschisă la nou.

Biserica Mănăstirii Putna, pe care mi-o aminteam de ucum aproape un sfert de veac ca fiind extrem de misterioasă în de întunecată (am avut nevoie de o lanternă pentru a vedea frescele), era acum uimitor de luminoasă şi strălucea de la foiţele de aur. Era ca şi cum Bizanţul însuşi ar fi renăscut, iar împăraţii şi sfinţii păreau aproape vii. Oare e aceeaşi biserică? m-am întrebat. Oare îmi joacă feste memoria? „Tot interiorul a fost restaurat între anii ’2001 şi 2010”, mi-a spus unul dintre călugări, părintele Dosoftei, remarcându-mi interesul.

Părintele Dosoftei, originar din Oltenia, avea aproape 40 de ani. Avea pielea palidă şi fină ca de copil şi o barbă lungă şi neagră; pe cap avea obişnuitul potcap negru. Am intrat în vorbă şi m-a invitat la o bucată de cozonac şi la un pahar de apă minerală într-una dintre casele de oaspeţi din apropiere care, de asemenea, fusese restaurată – şi

retrocedată mănăstirii – în anii de după 1989.

„Am multe să vă povestesc”, a început. „Cum să spun…” Respira sacadat, încercând să se exprime cât mai bine. „Comuniştii au distrus peisajul, dar n-au atins nimic din lucrurile profunde. E doar o chestiune de recuperare a tradiţiei. Tradiţia şi modernitatea nu pot exista separat. Poţi să clădeşti numai pe temelia trecutului”.

Acesta era prologul pledoariei sale însufleţite în favoarea monahismului răsăritean, care are un spirit mai degrabă contemplativ decât activ, recunoştea Dosoftei. Tradiţia venea de la Sfântul Antonie cel Mare, care a trăit în secolul al III-lea d.Hr. ca sihastru în Tebaida egipteană (deşertul din sudul Egiptului). „Potrivit voinţei lui Dumnezeu nu eşti singur niciodată, nici măcar ca sihastru în deşert”, mi-a spus părintele Dosoftei.

Mi-a explicat că în vreme ce călugării occidentali, franci» cânii de exemplu, fac adeseori muncă în folosul comunităţii, călugării răsăriteni au un rol la fel de important din pune de vedere moral şi universal.

„Nu suntem călugări pentru noi înşine, ci pentru toni» lumea. Meditând asupra iubirii spirituale putem salva sen suri care s-au pierdut şi putem oferi speranţă generaţiilm de mâine. Străbunii mei care au murit în cele două războaie mondiale şi în Evul Mediu pot fi ajutaţi de viaţa mea moralii de acum”.

Mintea şi vorbele lui au luat-o la goană:

„Dostoievski a înţeles, Rousseau nu. Prin natura lui, omnt nu este cu desăvârşire bun. El trebuie să-şi cultive activ şi deliberat părţile bune. Aşa că eu trebuie să mă rog. Totul ţine de cele două naturi ale lui Hristos, care e totodată Duru nezeu şi Om. Omul trebuie să cultive în sine binele dumnezeiesc. Iar dacă eşti un om m şi la putere, trebuie întotdeauna să-i protejezi pe cei slabi – asta este esenţa iubirii… Problema e că binele şi răul pot coexista în strânsă legătură. Aşa că trebuie să considerăm credinţa şi sacrificiul drept simple unelte pentru a atinge iubirea. Dacă suferinţa şi sacrificiul duc doar la ură (cum s-a întâmplat la începutul carierelor lui Gheorghiu-Dej şi

Ceauşescu), atunci îşi pierd orice semnificaţie. Suferinţa trebuie să ducă la iertare aceasta este logica absolută a lui Hristos”.

M-am gândit pentru o clipă la *Omul revoltat* al lui Camus, în care filosoful susţine că revoltele au loc când s-a renunţat la tradiţiile sacre ale trecutului, iar cauza omului revoltat devine legitimă doar când acesta îşi asumă responsabilitatea de a crea din propria suferinţă o nouă ordine morală, mai justă pentru individ decât cea precedentă.1[144]

„Mă preocupă esenţa spirituală a oamenilor”, a continuat părintele Dosoftei. „În 1989, oamenii şi-au dorit libertatea pentru a face lucruri bune, dar şi lucruri rele. Într-adevăr, mii de băieţi doreau să devină călugări. În acelaşi timp însă, mii de fete au ajuns prostituate şi alte mii de oameni au devenit hoţi. Ce pot eu să fac este să mă rog. Libertatea trebuie să aibă o finalitate etică. Trebuie să fii capabil de sacrificiu ca să ajungi la iubirea lui Dumnezeu”.

Mi-a vorbit de *Mioriţa*, o baladă populară românească în care un baci ştie că, acceptând moartea, nu te vei mai teme de ea. Dar părintele Dosoftei n-avea nimic „popular”. Trecuse dincolo de naţional şi-l interesau doar aspectele universale, lată cum se poate schimba Biserica Ortodoxă de aici.

CATEDRALA MITROPOLITANĂ DIN IAŞI, CONSTRUITĂ În secolul al XIX-lea, este imensă şi totuşi era neîncăpătoare pentru mulţimea de credincioşi care, după îmbrăcăminte şi înfăţişare, păreau apăsaţi de greutăţile vieţii. Nu toţi erau bătrâni – mulţi dintre cei prezenţi erau tineri. Revigorarea religiei nu era doar o reacţie la deceniile de stalinism ateu, ci şi la perioada economică dificilă pe care românii o parcurg, în parte din cauza crizei din Uniunea Europeană. Grecia, spre exemplu, care nu a cunoscut comunismul, dar a cărei economie s-a

144 şi 70. [Pentru ed. rom., v. Faţa şi reversul. Nunta. Mitul lui Sisif. Omul revoltat. Vara, trad. de Irina Mavrodin, Mihaela Simion şi Modest Morariu, Rao, Bucureşti, 2011 (n. tr.)].

prăbuşit, este şi ea martora unei renaşteri a ortodoxiei. Frescele împăraţilor transfiguraţi, fumul gros de tămâie şi imnurile hipnotice îmi induceau o stare copleşitoare de reverie. Această magie îi va asigura ortodoxiei supravieţuirea.

Pe majoritatea hărţilor contemporane *Jassy* este redat sub forma Iaşi, dar s-ar putea ca varianta germanică a toponimului să le fie mai familiară cititorilor de lucrări istorice şi de jurnale de călătorie. Iaşul este capitala istorică a Moldovei şi vatră a naţionalismului românesc, fiind asociat cu unirea Moldovei cu Ţara Românească în 1859. La aproape un sfert de veac după căderea comunismului, şi Iaşul om în plină reînnoire. Clădirile istorice erau puternic luminai deşi mare parte din peisaj era în chip tragic mutilat de urli ţenia construcţiilor din epoca comunistă. „Clădirile acelea datează din anii ’50, iar acestea din anii ’60”, mi-a spus u toricul Alexandru Florin Platon despre arhitectura care încă urâţeşte piaţa centrală a oraşului. „Ororile trecutului continuă să existe. Arhivele sunt încă dezorganizate, multe arhive din perioada comunistă nu sunt disponibile. Trebui să strângem legăturile cu trecutul pentru a-l putea depăşi mi-a spus el.

„Dar studenţii mei de aici, de la universitate, sunt mai puţin naţionalişti, mai deschişi către Europa, mai cosmo poliţi”, a continuat Platon, în timp ce-i priveam pe tineri i aşezaţi la mesele din cafenea, cu tablete şi telefoane inteligente, unii discutând în franceză sau italiană. „S-ar putea să fim în mijlocul unei prefaceri istorice în atitudinea oamenilor, chiar dacă n-o putem defini exact, dar demonii extremismului de dreapta din România nu trebuie ignoraţi”. Spera ca naţionalismul etnic, aşa cum îl trăiseră românii în secolele XIX şi XX, să nu mai apară decât în forme atenuate.

„Să sperăm că puterea Rusiei va mai scădea”, a conchis istoricul. Altfel spus, Iaşul şi Moldova sunt aproape de Rusia din punct de vedere geografic, iar dacă Rusia va pune mai multă presiune pe România atunci demonii naţionalismului s-ar putea întoarce. Să nu uităm că această

discuţie a avut loc în toamna anului 2013, cu câteva luni înainte de criza din Ucraina, care a trezit la viaţă exact această ameninţare rusească de care se temea interlocutorul meu.

APROPIEREA IAŞIULUI DE RÂUL PRUT, AFLAT LA GRANIŢA cu fosta Republică Sovietică Moldovenească, astăzi un stat independent, deschide o fereastră spre Rusia şi spre relaţia pe care a avut-o cu România de-a lungul epocii premoderne în moderne. Dacă, din perspectiva celor două principate române, Bizanţul a fost o putere sacră, iar Imperiul Otoman o putere rapace, atunci Rusia a fost puterea contradictorie şi complicată care a făcut din teritoriul românesc victima şi câmpul de luptă al imperiilor europene. Însă Rusia pare cu totul despotică numai în contextul secolului XX şi al începutului de secol XXI, ceea ce ne schimbă oarecum percepţia asupra rolului jucat de aceasta în secolele precedente.

Acum, că Bizanţul este mort din punct de vedere politic, şi Turcia islamistă postmodernă este inofensivă şi încă în ascensiune – cel puţin din perspectivă balcanică –, Rusia rămâne ameninţarea de aproape, fiind considerată nefastă de mulţi români. Dar n-a fost întotdeauna aşa. A trebuit să mă debarasez de propriile amintiri din perioada Războiului Rece pentru a-mi face o imagine mai echilibrată asupra rolului Rusiei în Balcani.

Părţi din teritoriul României Mari au fost ocupate de armatele ruseşti de zece ori începând cu anul 1711.[145] La urma urmelor, România şi Polonia domină graniţa occidentală a Rusiei, o graniţă mult mai prosperă decât frontierele sale asiatice. Dacă Polonia a deschis un drum al invaziilor prin Câmpia de Nord Europeană care i-a adus necazuri Rusiei o bună parte a istoriei sale, România dispunea de o lungă frontieră cu Ucraina, care la începutul

145 Sintagma „România Mare“ e folosită aici în sens geografic larg. Termenul formal „România Mare“ descrie teritoriul românesc dintre cele două războaie mondiale, când România a ajuns la apogeul întinderii sale teritoriale.

secolului XX era centrul agricol al imperiului ţarist.[146] Pentru Rusia, teritoriul României de astăzi se afla pe drumul spre sud, via Dunărea de Jos şi Marea Neagră, înspre Constantinopol şi Mediterana. Din perspectiva Kremlinului, România era o zonă-tampon împotriva Imperiului Otoman. Apetitul Rusiei pentru Ronwi mă – în special pentru Moldova şi Basarabia, vecine ca Ucraina – era astfel considerabil.

Şi totuşi, Rusia era, în imensitatea ei, astrul călăuzitor al ortodoxiei, sufletul şi protectorul ortodocşilor din principii tele române. Pentru ţăranii români sau ruşi, săraci şi neferi câţi, slujba ortodoxă, cu muzica şi icoanele sale, era printre „cele mai înălţătoare şi frumoase experienţe". Această lega tură spirituală a avut şi consecinţe politice. Dominic Lieven, profesor la London School of Economics, ne oferă contextul istoric:

Cucerirea Bizanţului în 1453 (de către turcii otomani) fi fost considerată de Rusia drept o pedeapsă divină pentru apostazia bizantină. „Rusia devenise acum, dincolo de orice îndoială, apărătoarea singurei credinţe adevărate nu numai pentru că era singurul stat ortodox independent, ci şi datorită faptului că îmbrăţişase o credinţă mai pură şi mai puţin supusă greşelii decât grecii". Într-adevăr, ruşii respinsesem hotărârea patriarhului Constantinopolului de la Conciliu I de la Florenţa din 1439, de a uni Biserica Ortodoxă cu Biserica Catolică, o consecinţă a nevoii disperate a Bizanţului de a primi sprijin european împotriva invadatorilor otomani. Anul 1589, întemeierea Patriarhiei Moscovei, ce consfinţea independenţa Bisericii Ruse faţă de Constantinopol, a însemnat apogeul unui lung proces de separare şi de critici aduse Bizanţului. După cum afirma regretatul istoric britanic Hugh Seton-Watson, „Rusia era acum singurul stat suveran a cărui religie oficială era ortodoxia, iar ţarul era singurul autocrat ortodox". Moscova devenise „a treia Romă", după Roma însăşi şi după Bizanţ. Apărarea ortodocşilor din România şi

146 Dominic Lieven, Empire: The Russian Empire and Its Rivals, John Murray, London, 2000, p. 222.

din întreaga regiune balcanică era acum considerată „atât o datorie religioasă, cât şi o metodă eficientă de a asigura influenţa rusească în peninsulă”, scria regretata Barbara Jelavich, profesor de istorie la Indiana I ’university.[147] Se părea că pentru România Kremlinul avea forţa de atracţie a Bizanţului.

Dar lucrurile erau mai complicate. Căci, explică Jelavich, turcii otomani stăpâneau acum oraşul Constantinopol, sau Kostantiniyye, cum îi spuneau (preferând această denumire rolei de Istanbul), dar patriarhia ortodoxă de aici încă exercita o mare autoritate asupra creştinilor din Balcani, iar această patriarhie era dominată de grecii fanarioţi – aceiaşi fanarioţi care au domnit vreme de aproape un secol în principatele dunărene.[148] Rezultatul a fost o interacţiune permanentă a forţelor greceşti şi ruseşti care se aflau în competiţie pentru influenţă în Ţara Românească şi Moldova, succesul liind de partea grecilor, care erau prezenţi în număr mai mare în aceste teritorii. Să nu uităm că grecii erau reprezentanţii turcilor otomani. Ca şi alte locuri din Europa, principatele dunărene se aflau sub mai multe niveluri de dominaţie imperială. Deşi nu a fost la fel de importantă pentru istoria Europei ca, de pildă, Franţa sau Polonia, România a fost totuşi un indicator concludent al schimbărilor de putere din Ruropa Centrală şi de Est. Bucureştiul era în avanscena istoriei cu mult înainte ca jurnaliştii străini să se fi adunat în 1940 la Athénée Palace pentru a urmări ofensiva nazistă.

Faptul că România era dominată spiritual, militar şi politic de către marile puteri m-a condus pe un drum aparte în lumea cărţilor, timp de mai multe decenii, către clasici minori care uneori aveau doar legături tangenţiale

147 Dominic Lieven, Empire, ed. cit., pp. 236-37; Hugh Seton-Watson, The Russian Empire 1801-1917, ed. cit., p. 31; Barbara Jelavich, Russia and the Formation ofthe Romanian National State 1821-1878, ed. cit., p. x.

148 Barbara Jelavich, ibid., pp. 17 şi 19. Istanbul a devenit nume oficial în anii ’30, în perioada lui Mustafa Kemal Ataturk.

cu România. Aşa au fost, de exemplu, *The Byzantine Achievement* de Robert Byron sau *The Ottoman Centuries* a lordului Kinross.

De curând am descoperit cartea Barbarei Jelavich, *Rumâni and the Formation of the Romanian National State 1821 – 18* /s-o sinteză academică densă şi dificilă, care explica însă în subtext, într-un mod savuros, cum Ţara Românească şi Mul dova s-au născut treptat, ca prin minune, din jocul subtilului tensiuni dintre Rusia Romanovilor, Imperiul Otomani Austria habsburgică, în contextul nevoii lor comune de a i asigura o zonă-tampon. Ţările norocoase sunt urmaşe ale im pârâilor, cele mai puţin norocoase se află la periferia lor. Roma mă modernă a apărut iniţial ca reacţie la agresiunile marilor imperii. Mă uit la harta Balcanilor din secolul al XIX-lea şi văd Ţara Românească şi Moldova în tonuri pale, înconjurate de nuanţele închise ale uriaşelor imperii rus, austro-ungar[149] şi otoman.

Pentru Rusia, teritoriile fraţilor ortodocşi români reprezentau o zonă de tranzit şi de preparative împotriva Porţi i otomane, dar şi o sursă de aprovizionare cu produse agricole necesare armatelor sale; de altfel, câmpurile de cereale ale Ţării Româneşti şi ale Moldovei erau bine-cunoscute vene ţicnilor şi turcilor de veacuri bune. Jelavich descrie acţiunde armatelor ruseşti şi austriece împotriva otomanilor în Ţara Românească şi Moldova în deceniile patru, şapte, nouă şi zece ale secolului al XVIII-lea. Cotropitorii ruşi şi austrieci nu erau numaidecât văzuţi cu ochi răi de către boierii români, care-i considerau o barieră în faţa fanarioţilor impuşi de turci. Revenind la anul 1711, când domnitorul Ţării Româneşti, Constantin Brâncoveanu, şi conducătorul Moldovei, Dimitrie Cantemir, au încheiat un tratat cu Petru cel Mare, trebuie spus că Rusia reprezentase adesea pentru români un bastion necesar împotriva Imperiului Otoman.

---

149 După compromisul din 1867, în care Habsburgii austrieci au acceptat să împartă suveranitatea cu Ungaria, imperiul devine cunoscut sub numele Austro-Ungaria.

În 1829, potrivit prevederilor Tratatului de la Adrianopol, inşii au obţinut controlul *de facto* asupra Principatelor şi mi pus bazele unei administraţii oarecum luminate având în vedere standardele şi contextul epocii.

După cum susţin Jelavich, Seton-Watson şi alţi istorici, Ţara Românească şi Moldova erau de secole obiectul disputei dintre Rusia şi Imperiul Otoman, Austria (mai târziu Austro-Ungaria) având la rândul ei un rol important. (În 1848, de pildă, armatele otomane şi ruseşti au colaborat pentru ocuparea Ţării Româneşti şi a Moldovei, ca urmare a revoluţiei românilor. În următorul deceniu, în timpul Războiului Crimeii (1853 – 1856), Rusia şi Imperiul Otoman s-au confruntat într-o bătălie navală la Cetate, pe malul românesc al Dunării, în Ţara Românească, în ziua de Crăciun a anului 1853.[150]) Ocupaţia de către ruşi a Moldovei şi Ţării Româneşti, teritorii care teoretic le deschideau drumul spre Balcani şi Constantinopol, a favorizat izbucnirea Războiului Crimeii. Principatele Moldova şi Ţara Românească formau o zonă de graniţă ce apăra frontul habsburgic răsăritean, o zonă pe care puterile occidentale simţeau că trebuie s-o apere. Înfrângerea Rusiei în Războiul Crimeii şi retragerea din Principate i-a sporit acesteia ostilitatea faţă de Austria habsburgică, factor ce a contribuit la izbucnirea Primului Război Mondial.

La jumătatea secolului al XIX-lea se observă primele semne concrete ale naţionalismului românesc modern, o temă surprinsă cu eleganţă de Jelavich în cartea ei despre influenţa rusească în spaţiul românesc. Naţionalismul românesc era echivalent cu fascinaţia pentru Occident. Căci, în pofida prezenţei trupelor ruseşti de ocupaţie, puţini tineri români erau atraşi de ideea de a studia la Sankt-Petersbu i p Dacă locuitorii mai în vârstă purtau

---

150 Barbara Jelavich, Russia and the Formation of the Romanian National State 1821-1878, ed. cit., pp. 1, 4, 7, 20 şi 30-32; Paul Coles, The Ottoman Impact on Europe, ed. cit., pp. 132 şi 174; Hugh Seton-Watson, The Russian Empire 1801-1917, ed. cit., pp. 45, 48, 94, 299, 301-302, 313, 320-321.

costumul tradiţional asociat cu Imperiul Otoman şi cu Orientul, tânăra genera) a imita moda pariziană, ce mergea mână în mână cu atracţia ei pentru „doctrinele revoluţionare naţional-liberale ale epo cu”. Franceza, şi nu greaca, era a doua limbă de circulaţie, iar alfabetul chirilic era pe cale de dispariţie. (Aceasta se da tora, în mod paradoxal, şi influenţei ruseşti: ofiţerii ţarişti voi beau franceza şi-i încurajau şi pe români s-o facă.) Iar dacă generaţia veche considera protectoratul rusesc o stăpâniri inofensivă care-i stăvilea pe turcii musulmani, tânăra generaţie privea în trecut, spre moştenirea latină a poporului român, asociată cu Dacia antică şi cu Occidentul latin. În întreaga Europă naţionalismul de secol XIX a fost asociat cu romantismul, care în cazul românilor a însemnat redescoperirea istoriei clasice.[151]

În fruntea acestei tendinţe era grupul de intelectuali români reuniţi la Paris şi marcaţi de experienţa anului 1848, anul revoluţiilor liberal-romantice şi politice din întreaga Europă, când fusese ridicat stindardul naţionalismului împotriva dominaţiei imperiale. La început am cunoscut această generaţie datorită numelor câtorva străzi din Bucureşti: Ion C. Brătianu, Nicolae Bălcescu şi generalul Gheorghe Magheru. Cel mai important dintre ei a fost însă Alexandru Ioan Cuza.

Născut la Bârlad în 1820 într-o familie de boieri moldoveni, Cuza şi-a făcut studiile la Iaşi şi la Paris şi a deţinut apoi funcţii administrative la Galaţi, unde Delta Dunării întâlneşte Moldova, în apropiere de Basarabia şi Ucraina. Cum spunea Barbara Jelavich, este important faptul că

Alexandru Ioan Cuza era un „paşoptist”, un tânăr definit de experienţa şi semnificaţia anului 1848.[152] Revoluţiile anului 1848, din Franţa până în Balcani, care au ridicat burghezia intelectuală şi muncitorimea radicală

151 Barbara Jelavich, Russia and the Formation of the Romanian National State 1821-1878, ed. cit., pp. 39—41; Lucian Boia, Romania, ed. cit., p. 82.

152 Barbara Jelavich, ibid., pp. 101-102.

împotriva regimurilor conservatoare, au eşuat în primul rând pentru că regimurile conservatoare aveau un avantaj administrativ şi, parţial, io moral, întrucât interesele etnice şi naţionale au prevalat inuipra dorinţei de universalitate odată ce sistemul lui Metlernich a început să slăbească.[153] Astfel, se uită adesea faptul ră independenţa României n-a fost doar rezultatul unor manevre imperiale teribil de complicate (între Rusia, Austria, Imperiul Otoman, Marea Britanie şi Franţa[154]), ci şi al spiritului naţional-liberal paşoptist, deşi Alexandru Ioan Cuza a ajuns domnitor abia în anul 1859. Atunci Ţara Românească şi Moldova l-au ales, separat, pe Cuza drept domnitorul n ceea ce avea să se numească între anii 1862 şi 1864 Principatele Unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti – primul adevărat stat românesc.

În istoria Barbarei Jelavich, Cuza s-a confruntat în timpul domniei lui cu sărăcia lucie, cu epidemiile, cu lipsa drumurilor şi a şcolilor şi cu suzeranitatea otomană *de iure* (nu *de facto*), în vreme ce Rusia şi Austria vegheau de aproape. Dunărea de Jos era o regiune sensibilă, la răscruce între Polonia, Ungaria, Serbia şi Bulgaria. Cuza a consolidat armata din cele două principate, pe care se străduia să le unească şi prin dezvoltarea poştei, a telegrafului şi a vămii. Puternic influenţat de Napoleon şi de tradiţia administrativă franceză, Cuza a impus reforme care au uşurat substanţial viaţa ţăranilor români. A mutat capitala la Bucureşti înainte ca regimul lui autoritar, dar benefic, să fie răsturnat prinţi 11 lovitură de stat condusă de liberalii radicali în anul IHiie (Bucureştiul a fost ales capitală datorită faptului că se alin pe importanta rută comercială dintre Austria habsburgn n şi Imperiul Otoman, pe când Iaşul era într-o poziţie expună la doar câţiva kilometri de graniţa cu Rusia, după ce aceeaşi 11 ocupase

153 Mike Rapport, 1848: Year ofRevolution, Little, Brown, London, 2008, pp. 3-5, 79,111, 113, 132, 134, 139,142-143, 149, 377 şi 407.

154 Hugh Seton-Watson, The Russian Empire 1801-1917, ed. cit., pp. 280-281 şi 430-431.

Basarabia.[155])

După detronarea lui Cuza, România era din nou în pl n gul anarhiei şi la discreţia celor trei imperii vecine – oto man, austriac şi rus –, deşi niciunul dintre ele nu avea atunci mijloacele necesare sau interesul să o ocupe efectiv. Dispu tele şi intrigile nesfârşite dintre familiile boiereşti – Ghâka şi Bibescu, Cantacuzino şi Mavrocordat – ameninţau şi ele să afecteze stabilitatea ţării.[156] în acest context, puterea a fost preluată de Carol I, prinţul german care în deceniile urmiitoare avea să pună baza instituţiilor statului modern şi să creeze un stat guvernabil. Sub conducerea germană a lui Carol, sentimentul unei noi legături cu Occidentul s-a intensificat în rândul românilor cultivaţi. Privind spre malul su clic al Dunării, aceştia nu vedeau doar teritoriul pe care se afla Bulgaria, ci şi locul de unde începea barbarul Orient

Lunga domnie de 48 de ani a lui Carol – cu un an mai lungă decât cea a lui Ştefan cel Mare – pare, retrospectiv, un triumf, dar primii zece ani au fost o perioadă extrem de nesigură pentru principe. Stabilitatea ţării era subminată de alternativele deosebit de proaste pe care România le avea la dispoziţie, ţinând seama de poziţia sa geografică. O bună parte a anilor 1870, Carol şi în special prim-ministrul liberal Ion C. Brătianu au fost filoruşi. Demonizarea Ru siei din cauza Războiului Rece nu lasă să se întrevadă astăzi cât de nuanţate erau atitudinile româneşti faţă de marele

frate ortodox în perioadele mai vechi, când ameninţarea islamică încă exista. Acum Carol se confrunta cu posibilitatea unei intervenţii militare ruseşti în Balcani. Rusia urmărea să-şi recupereze pierderile teritoriale de după Războiul Crimeii şi să profite de dezvoltarea sentimentelor naţionale din Bulgaria şi Serbia pentru a slăbi şi mai tare I ruperiul Otoman. Deşi adversarul Rusiei era Imperiul Otoman, şi nu România, Carol ştia că înaintarea armatei ruse spre Bulgaria şi Turcia se făcea obligatoriu prin Moldova şi Ţara Românească. Dacă

155 Keith Hitchins, Rumania. 1866-1947, ed. cit., p. 11.

156 Neagu Djuvara, A Concise History ofRomanians, ed. cit., p. 216.

România refuza să coopereze cu Rusia, aceasta putea invada şi ocupa teritoriul pe unde treceau armatele sale; dacă România coopera, urma să trezească ostilitatea Imperiului Otoman şi să piardă oricum o parte din teritoriu în favoarea Rusiei. Pentru România, geografia era din nou un coşmar.[157]

Carol a ales răul cel mai mic şi a permis trupelor ţarului Alexandru II să treacă Prutul din Basarabia în Moldova. Turcii au răspuns atacând o aşezare românească de la Dunăre, iar Carol a declarat, fără prea mult entuziasm, război Imperiului Otoman. Curând, românii au ajuns să lupte şi să moară alături de aliaţii ruşi în nordul Bulgariei. Războiul Ruso-Turc din 1877 – 1878 s-a încheiat cu victoria Rusiei şi cu crearea temporară a unei Bulgarii Mari, un satelit rusesc. Cât despre România, aceasta a trebuit să-i cedeze Rusiei – aşa cum se temuse Carol – sudul Basarabiei („Bugeacul" turcesc), primind în schimb Delta Dunării şi nordul Dobrogei. Ţinând cont de împrejurări, principele, pe atunci în vârstă de 40 de ani, făcuse tot ce se putea pentru patria lui adoptivă. Prin Tratatul de Pace de la Berlin din 1878, independenţa României a fost recunoscută formal de către marile puteri. Trei ani mai târziu, Parlamentul l-a proclamat pe prinţul

Carol rege al României. Acesta a domnit până la moarto u să la două luni după izbucnirea Primului Război Mondial

PESTE DRUM DE CAFENEAUA DIN PIAŢA CENTRALĂ DIN Iaşi unde am discutat cu profesorul Platon se află Hotelul Traian. În *Fantomele Balcanilor* l-am descris astfel:

Atmosfera din hotel şi din restaurantul alăturat era de opu lentă lăsată în paragină: pete mari, negre, pe covoarele roşii în maro; frapiere pentru şampanie pline de flegmă şi de munţi di scrum de ţigară; bărbaţi şi femei înfăşuraţi în paltoane, chipiu i unsuroase şi degete pătate de tutun; un ţigănuş cerşind pe în mese... La toaletă din

157 Barbara Jelavich, Russia and the Formation of the Romanian National State 1821-1878, ed. cit., pp. 239-242.

cameră nu exista săpun, hârtie igienicii şi (am aflat ulterior) uneori nici apă la robinet. Am sunat în recepţie. Mi-au spus că-mi trimit imediat nişte hârtie igienica dar că, din păcate, nu mai e săpun. Am sunat la room-service Mi s-a spus că restaurantul nu mai are vin roşu, bere şi apl minerală. Aveau doar vin alb – cald însă, pentru că nu mai era gheaţă.[158][159]

Toate acestea se întâmplau la numai patru luni după cade rea lui Ceauşescu. Hotelul Traian se mândrea acum cu ultimele dotări şi îmbunătăţiri, cu băi renovate şi un hol nou-nouţ în stilul pseudoeuropean pe care-l găseşti preţutin deni. Servirea era la standarde internaţionale, chiar dacă hotelul nu face parte dintr-un lanţ global. Dacă în 1990 locul avea o aură deprimantă şi decadentă, acum era pur şisim piu neutru. Hotelul învecinat, Unirea, pe care l-am descris pe vremuri ca fiind „ieftin", era acum amenajat într-un stil (ipător, şi avea un restaurant la ultimul etaj.[160] Iaşul era departe de a fi devenit o destinaţie la modă, situat fiind în nordestul României, aproape de graniţa cu Republica Moldova.

O ţară subminată de putinism şi de tensiunile dintre etnicii ruşi şi români. Nu găseai pe-aici vreun hotel din lanţurile

1 lyatt, Hilton sau Sheraton. Oraşul lui Cuza e încă în curs de modernizare, o victimă a geografiei dificile a României.

I Vntru ca Iaşul să-şi revină şi să triumfe cu adevărat asupra trecutului, Republica Moldova, aflată pe lunga graniţă răsăriteană a României, de-a lungul Prutului – la

158 Lord Kinross, The Ottoman Centuries, ed. cit., pp. 520-521; Barbara Jelavich, Russia and the Formation ofthe Romanian National State 1821-1878, ed. cit., pp. 268 şi 290. Pentru descrieri vii alo războiului din 1877-1878, vezi nuvelele lui Mihail Sadoveanu, Tales ofWar, Twayne Publishers, New York, 1962; [pentru ed. rom., v. Po vestiri din război, ant. şi postf. de Pompiliu Mareea, Editura Minerva, Bucureşti, 1977 (n. tr.)].

159 Robert D. Kaplan, Balkan Ghosts, ed. cit., p. 121 [ed. rom. cit., pp. 126-127 (n. tr.)].

160 Idem.

numai cincisprezece kilometri de aici –, ar trebui să intre şi ea în normal. Ceea ce e puţin probabil cât timp Rusia rămâne un stat neliberal.

LA SINAGOGA MARE DIN IAŞI SE LUCRA INTENS. AM numărat vreo douăzeci de muncitori cu căşti de protecţie, care-şi făceau de lucru cu ciocane şi picamere. Nimeni nu stătea degeaba, la poveşti sau la cafele, activitate la care muncitorii din construcţii se pricep atât de bine. Clădirea originală datează din 1580, iar cea de acum a fost afectată de cutremurul din 1977. Deşi aproape întreg edificiul era sub schele, se puteau zări cupola în straturi şi Steaua lui David, precum şi o parte din zidăria frumos lucrată. Proiectul era finanţat de Ministerul Culturii, cu fonduri europene. Lângă sinagogă era un obelisc scund, mai recent, din marmură, pe care era gravată o *menorah* aprinsă. Inscripţia, în română, ebraică şi engleză, spune: „În amintirea celor 13.000 de evrei, victime nevinovate ale pogromului de la Iaşi din 28 – 30 iunie 1941, din timpul regimului lui Ion Antonescu. Nu vă vom uita!” Maşinile treceau prin apropiere, indiferente la aceste cuvinte. M-am simţit dintr-odată singur.

Cimitirul evreiesc din Iaşi ocupă una dintre înălţimile oraşului şi se se întinde pe sute de metri în toate direcţiile.

O bătrână cu şapcă murdară, ce părea să aibă mintea răi îi cită, stătea la poarta cimitirului înconjurată de o haită di câini. Buruienile năpădiseră aproape totul în jur, dândn ml un sentiment de revoltă şi groază. Şiruri de pietre funerm e ca rândurile unei oştiri marcau locul de veci al eroilor evrei care pieriseră luptând pentru România în Primul Război Mondial. Alături, erau patru şiruri lungi de lespezi inscripţ h, nate cu Steaua lui David, marcând simbolic mormintele va timelor pogromului de la Iaşi. După cum scria pe o plani victimele au fost lăsate să moară de foame şi s-au sufocat „în trenurile morţii” sau au fost „măcelărite” de legionarii dementi şi de alţii: „Luna va fi acoperită de ruşine, şi soarele de groază” (Isaia 24: 23). Tot în apropiere, într-un ansamblu de morminte pătate şi decolorate de vreme aparţinând unei civilizaţii evreieşti

vechi de secole, era un monument mm recent, ridicat pentru 36 de evrei, 15 bărbaţi, 9 femei şi 12 copii – ucişi în pădurea Vulturi, în timpul pogromului din 1941

Dacă un cimitir evreiesc precum cel din Praga este per manent celebrat şi păstrat în memorie, dat fiind că face pari i din circuitul turistic internaţional, iar sinagogile şi cimitirele evreieşti din cartierul Kazimierz al Cracoviei trec acum printr-o perioadă de restaurări masive, acest impunător oraş în ruine al *celor ce au viaţă veşnică* îşi aştepta încă, cel puţin la data vizitei mele, recunoaşterea.[161] Cu doar câţiva supravieţuitori, viaţa în Iaşul cândva atât de atrăgător pentru evrei fusese redusă la tăcere. Eram singur aici, cum fusesem şi la sinagogă.

Am mers apoi la Centrul Comunităţii Evreieşti – câteva încăperi mici, curate şi moderne, cu un mic muzeu alături.

nire prezenta câteva date generale: în 1921 în oraş locuiau 13.500 de evrei; în 2013 mai erau 350. Înaintea celui de-al I (oilea Război Mondial, Iaşul avea 137 de sinagogi – acum mai erau două. Sfârşitul vieţii evreieşti la Iaşi a survenit în Mpecial în perioada comunistă, când Occidentul a plătit regimului valută forte pentru a-i *cumpăra* pe evreii care voiau Mii plece în Israel sau oriunde în altă parte. Desigur că s-au găsit doritori – cine n-ar fi vrut să plece din România lui Gheorghiu-Dej şi a lui Ceauşescu?

„Antonescu n-a fost la fel de rău ca Gheorghiu-Dej”, a spus spontan şi sec o femeie în vârstă, care mi-a deschis muzeul. Era o afirmaţie extraordinară, având în vedere că Antonescu a ucis sute de mii de evrei în timpul dictaturii pronaziste din perioada celui de-al Doilea Război Mondial. Însă, dintr-o anumită perspectivă, remarca era oarecum de înţeles: vom vedea că Antonescu a fost una dintre

161 La momentul redactării acestei lucrări, Cristian Mihai Adom niţei, preşedintele Consiliului Judeţean Iaşi, plănuia să acceseze fon duri pentru renovarea cimitirului evreiesc şi a siturilor pogromului din 1941, pe care să le doteteze cu plăcuţe informative. Era datoria lui în calitate de creştin ortodox, mi-a spus.

personalităţile cele mai ambivalenţe ale Holocaustului. Dar răul făcut de el societăţii româneşti nu se întindea pe o perioadă la fel de lungă – şi nu era la fel de recent – precum cel făcut de Gheorghiu-Dej şi de Ceauşescu. Şi nici nu era la fel de mare.

Am scris în *Fantomele Balcanilor* despre rolul lui Antonescu în Holocaust.[162] Dar asta se întâmpla imediat după sfârşitul Războiului Rece, înainte ca cercetătorii să studieze materialul de arhivă devenit accesibil după prăbuşirea comunismului în România şi în Uniunea Sovietică. Datorită acestor arhive şi a lucrărilor care au apărut ca urmare a cercetărilor, relatarea mea anterioară a căpătat mai multă precizie, perspectivă, acurateţe şi relevanţă: în plus, mi-am corectat multe inexactităţi. Merită amintite în special: lucrarea profesorului britanic Dennis Deletant, *Aliatul uitat al lui Hitler*: *Ion Antonescu şi regimul său*, *România*, *1940 – 1944*; cartea lui Radu Ioanid, *The Holocaust în România*: *The Destruction of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime*, *1940 – 194* /, şi cartea lui Vladimir Solonari, *Purificarea naţiunii*: *dislociv i forţate de populaţie şi epurări etnice în România lui Iun Antonescu*. Acestea sunt, pe nedrept, lucrări relativ obscuri unele publicate la edituri destul de mici. Sper ca rezumulul făcut lucrării lui Deletant – ca şi celei a lui Ioanid şi altorn similare – să ofere acestor texte academice bazate pe sun i originale un public mai larg decât cel pe care îl au în prezent Antonescu continuă să rămână, pe nedrept, unul dintre perşi i najele obscure ale Holocaustului, poate şi pentru că rolul h/! îi deşi decisiv, a fost oarecum contradictoriu şi controversat din punct de vedere moral. Cred însă că personajul merită în murit – şi este clar că Deletant, Ioanid şi Solonari cred la fel

ROMÂNIA MAREŞALULUI ION ANTONESCU A FOST Al doilea aliat al lui Adolf Hitler în Axă în ordinea importanţei după Italia lui Benito Mussolini, deşi se poate spune chim că Antonescu i-a fost mai util lui Hitler decât Mussolini Antonescu a contribuit cu 585.000 de soldaţi

162 Kaplan, Balkan Ghosts, ed. cit., pp. 96-98 şi 126-129.

români Iii ofensiva nazistă împotriva Uniunii Sovietice în perioada în nie-octombrie 1941. La Stalingrad, la sfârşitul anului 1942 şi începutul lui 1943, trupele române au luptat cu deosebit/1 îndârjire alături de aliaţii germani. Întrucât era bogată în resurse naturale şi se afla în partea de sud a rutei de invazie a Operaţiunii Barbarossa, România furniza maşinăriei de război a lui Hitler cantităţi însemnate de petrol de la rafinăriile de la Ploieşti, precum şi alte materii prime. Antonescu a avut nu mai puţin de zece întrevederi cu Hitler, majoritatea în Austria şi în Prusia Orientală, din toamna anului 1940 până în vara lui 1944, adică imediat după ce dictatorul român a preluat puterea şi până cu câteva săptămâni înainte de căderea regimului său (printr-o lovitură de stat înfăptuită de tânărul rege Mihai). „Departe de a fi intimidat de Führer", Antonescu îl contrazicea adesea – fiind probabil ungurul căruia i se permitea acest lucru – vorbind ore în Mir despre interesele teritoriale ale României, astfel încât Hitler a ajuns să-l respecte încă de la începutul relaţiei lor.[163]

Antonescu a orchestrat personal, prin înfometare deliberată şi „acte oribile de ucidere în masă", moartea a aproximativ 300.000 de evrei în nordul Bucovinei, în Basarabia şi în Transnistria, adică în zonele din estul şi nordul României cu populaţie majoritar românească (în cazul Bucovinei şi basarabiei) pe care trupele române le-au dobândit de la forţele staliniste în primele săptămâni ale ofensivei naziste din 1941. Dar în România propriu-zisă – Moldova, Ţara Românească şi sudul Transilvaniei – Antonescu a salvat până la 375.000 de evrei de la măcel intern şi de la iminenţa trimiterii în lagărele din Polonia. Acest lucru nu s-ar fi întâmplat dacă regimul fascist al Gărzii de Fier rămânea la putere la Bucureşti. Căci în ianuarie 1941, după ce le tolerase prezenţa în guvernul său vreme de cinci luni după preluarea puterii, Antonescu

163 Dennis Deletant, Hitler's Forgotten AUy, pp. 2, 62 şi 280 (nota de subsol); Joseph Rothschild, East-Central Europe Between the Two World Wars, University of Washington Press, Seattle, 1974, p. 317.

a decimat Garda şi i-a vânat pe legionarii fascişti.[164] Rata de supravieţuire a populaţiei evreieşti în teritoriile aflate sub directa lui administraţie civilă şi militară – în graniţele legale ale României –, a fost mai ridicată decât în oricare stat aliat, protectorat sau teritoriu ocupat de Axă cu excepţia Finlandei", scrie specialistul în istoria României Larry L. Watts într-o monografie recentă, încă nepublicată.[165] Dacă erai evreu în România lui Antonescu aveai şanse mai mari să supravieţuieşti celui de-al Doilea Război Mondial decât dacă ai fi trăit oriunde altundeva în Europa ocupată de Axă. Pe de altă parte, pentru un evreu din regiunile recucerite de la Uniunea Sovietică puţine locuri erau mai periculoase pe lume în acea perioadă.

Crimele împotriva umanităţii de care se face vinovat Antonescu sunt imposibil de descris. Deletant oferă o serii de cifre pe baza celor mai recente cercetări: între 12.000 şi 20.000 de evrei împuşcaţi de soldaţii români şi germani în nordul Bucovinei, în iulie şi august 1941; între 15.000 şi 20.000 de evrei ucişi în mod asemănător la Odessa de trupele româneşti în octombrie 1941; cel puţin 90.000 de evrei morţi din cauza tifosului şi a foametei în timpul deportărilor organizate de armata română la est de Bucovina şi Basara bia, în Transnistria, între 1941 şi 1943; moartea a nu mai puţin de 170.000 de evrei ucraineni în Transnistria în timpul ocupaţiei româneşti. (Mai trebuie amintiţi şi miile de evrei ucişi în interiorul graniţelor României, cum a fost de pildă pogromul de la Iaşi de la sfârşitul lunii iunie 1941.), Aceste cifre", scrie Deletant, „dau regimului Antonescu sinistra distincţie de a fi vinovat de cel mai mare număr de morţi evrei după Germania hitleristă..." (Să nu uităm că deportarea a jumătate de milion de evrei din Ungaria şi din nordul Transilvaniei

164 Dennis Deletant, ibid., pp. 2 şi 182.

165 Larry L. Watts, „Ion Antonescu and Romania in Western Historiography," 2013, p. 2: o versiune actualizată a lucrării lui din 1993, Romaniati Cassandra: Ion Antonescu and the Struggle for Reform, 1916-1941.

către lagărele morţii din Polonia a avut loc după ocuparea acestor teritorii de către germani, în martie 1944. România n-a fost niciodată ocupată de Germania nazistă, căci cele două erau aliate.) [166]

Tifosul, înfometarea şi execuţiile prin împuşcare din stepa sinistră şi rece din estul României Mari şi din Basarabia şi Transnistria – toate acestea nu pot zugrăvi nici pe departe suferinţele pe care le-au îndurat evreii din cauza armatei române conduse de Antonescu. Bunurile de valoare ale victimelor erau confiscate şi adesea transferate Băncii Naţionale a României. Victimele erau supuse marşurilor forţate, aruncate cu brutalitate în tranşee sau în ghetouri pline de şoareci şi de şobolani, bătute fără milă, lăsate să moară din cauza rănilor, stropite cu gaz şi arse. Cele mai mari atrocităţi le-au îndurat bătrânii, femeile şi copiii. Fetele tinere erau adesea siluite. Soldaţii români au ucis un număr mare de evrei, „de la bebeluşi în scutece până la bătrâni cu barba albă”. În iulie 1941 la Chişinău, capitala Basarabiei, au fost adunaţi 551 de evrei; „femeile şi copiii au fost împuşcaţi primii, apoi bărbaţii, care erau siliţi să arunce cadavrele în şanţ”[167]. În memoriile pe care le-a publicat în 1998, scriitorul israelian Aharon Appelfeld numeşte teritoriul României Mari şi zona de dincolo de ea, din Bucovina până în Transnistria, „marele cimitir evreiesc”, unde în 1941 genocidul „nu era încă industrializat şi orice modalitate de a ucide era acceptabilă”[168].

Lucrarea cercetătorului american de origine română Radu Ioanid despre acest sector geografic al Holocaustului

166 Dennis Deletant, Hitler’s Forgotten Ally, ed. cit., p. 127 [ed. rom. cit., pp. 140 (n. tr.)].

167 Vladimir Solonari, Purifying the Nation: Population Exchange and Ethnic Cleansing in Nazi-Allied Romania, Woodrow Wilson Center Press şi Johns Hopkins University Press, Washington şi Baltimore, 2010, pp. 171 şi 187. [Pentru ed. rom., v. Purificarea naţiunii. Dislocări forţate de populaţie şi epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944, trad. de Cătălin Drocsineanu, Iaşi, Polirom, 2015 (n. tr.).]

168 Aharon Appelfeld, „Buried Homeland“, trad. de Jeffrey M. Green, New Yorker, 23 noiembrie 1998.

nu este o simplă carte, e un document infernal, o relatare seacă şi tulburătoare despre cele mai cumplite atrocităţi comise în fiecare sat şi oraş împotriva bătrânilor şi copiilor de către soldaţii şi civilii români, cu amprenta birocratică a regimului antonescian mereu prezentă. Cum spunea Mareşalul Antonescu în faţa Consiliului său de Miniştri la 15 aprilie 1941, în ajunul invaziei în Basarabia şi Transnistria, după câteva atrocităţi sporadice comise în interiorul graniţelor României: „Dau gloatei mână liberă să-i măcelărească [pe evrei]. Mă retrag în fortăreaţa mea şi după masacru restnu rez ordinea.”[169]

Originile antisemitismului românesc datează de la migraţia dinspre vest a evreilor aşkenazi în secolul al XIX-lea şi sunt strâns legate de viziunea românească asupra luni 11 întemeiată pe agricultură, sânge şi pământ – corolarul exi Htenţei unei numeroase pături ţărăneşti care a caracterizai cercurile intelectuale şi politice încă de la începutul epocii moderne. Evreii nu se integrau, deşi erau mereu prezenţi. Ei au fost singura minoritate importantă în România secolului al XIX-lea şi, mai ales în calitate de negustori şi misiţi, au contrazis naţionalismului etnic al românilor, puternic anco rat în tradiţiile rurale. Cum se plângea istoricul antisemit RP. Panaitescu în 1940, „Românii [...] n-au avut în istoria lor o clasă burgheză naţională. Burghezia la noi a fost întotdeauna străină”[170]. Valul de imigranţi evrei din Rusia şi Austro-Ungaria în spaţiul românesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a mărit în mod semnificativ numărul acestora, evreii

169 Radu Ioanid, The Holocaust in Romania, ed. cit., p. 272. Aceasta se întâmpla la doar câteva luni după infamul pogrom de la Bucureşti, când a avut loc şi celebra măcelărire a evreilor la abatorul local. Am numărat vreo 200 de victime în Fantomele Balcanilor, bazându-mă pe mărturia regretatului Robert St. John, un jurnalist american care se afla la Bucureşti şi în Balcani în acea vreme. Vezi Robert St. John, Foreign Correspondent, Hutchinson, London, 1960, p. 180. însă Ioanid scrie că doar 13 evrei au fost ucişi la abator, iar alţi vreo sută au murit în acelaşi interval de timp în circumstanţe la fel de crude şi hidoase. Radu Ioanid, The Holocaust in Romania, ed. cit., pp. 57-59.

170 Marta Petreu, An Infamous Past, p. 73 [ed. rom. cit., p. 120 (n. tr.)].

ajungând să reprezinte 14, 6% din populaţia urbană a ţării. În Moldova reprezentau aproape o treime din populaţia urbană, iar în Iaşi peste 40%.[171] Acest fapt a alimentat antisemitismul maselor analfabete, „o formă primitivă de ură de clasă" îndreptată împotriva unei minorităţi „care se ocupa cu afacerile", ca să-l citäm pe Hugh Seton-Watson. Tatăl lui, R.W. Seton-Watson, şi el istoric, îl cita pe un politician român care spusese: „Munciţi, civilizaţi-vă şi veţi scăpa de evrei". Românii din Basarabia erau mai predispuşi la o astfel de atitudine, susţinută de faptul că aproape jumătate din populaţia urbană dintre Prut şi Nistru era formată din evrei.[172] Acesta este contextul demografic, economic şi istoric al pogromului de la Iaşi din 1941.

Minoritatea evreilor misiţi era privită de mulţi reprezentanţi ai elitei locale drept o masă ostilă de simpatizanţi bolşevici. Pentru ei, evreii reprezentau în acelaşi timp răul capitalist şi pe cel comunist. Asta se întâmpla într-o perioadă în care România era pe cale să piardă teritoriile istorice ale Bucovinei de Nord şi Basarabiei în favoarea Uniunii Sovietice. Sistemul politic, în parte din cauza neputinţei de a apăra graniţele naţionale împotriva unor adversari tradiţionali atât de puternici, era, la sfârşitul anilor '30, pe punctul de a aluneca în anarhie. În mijlocul unui asemenea haos, evreii erau ţapul ispăşitor cel mai la îndemână. În fond, aşa cum scria memorialistul Gregor von Rezzori despre perioada interbelică, antisemitismul era un fel de tic românesc şi fusese deja asimilat de majoritatea populaţiei, ceea ce-l făcea cât se poate de banal. Carol II (deşi amanta lui era pe jumătate evreică), politicieni şi intelectuali de prim rang precum Octavian Goga, Nicolae Iorga, Nae Ionescu, A.C. Cuza şi, desigur, Antonescu erau antisemiţi

171 Keith Hitchins, Rumania 1866-1947, ed. cit., pp. 164-165.

172 Hugh Seton-Watson, The Russian Empire: 1801-1917, ed. cit., pp. 493-494; Radu Ioanid, The Holocaust in Romania, p. xx; R.W. Seton-Watson, A History ofthe Roumanians, ed. cit., pp. 347 şi 349.

declaraţi.[173] (Trebuie spus că au existat şi intelectuali români care i-au apărat pe evrei într-o perioadă în care ţara şi o mare parte a Europei sc. 111 dreptau vertiginos către antisemitism: de exemplu Milmi Ralea şi Lucian Blaga, cel din urmă propunând un „cadru ecumenic" care să încurajeze minorităţile.[174])

Pogromul de la Iaşi a fost un eveniment unic care a comiţinat pierderile teritoriale, războiul şi iminenta redobândi n-a teritoriilor, furia naţionalistă şi antisemitismul. Deletaul susţine că „*minimum* [sublinierea îi aparţine] 4.000" de evrei au fost ucişi în cele câteva zile ale pogromului, dar că a fost atâta confuzie şi atâta furie sângeroasă încât „au fost avan sate" cifre de până la 12.000 de morţi. Când nu au fost aii niaţi şi împuşcaţi *en masse*, mii de evrei ieşeni şi-au găsit sfârşitul în trenurile morţii, în care au fost închişi în arşiţa verii, fără apă, mâncare sau aer şi plimbaţi prin Moldova zile întregi, până când au pierit aproape cu toţii. Mare parte dintre victime erau femei şi copii. În paralel, aveau loc în Moldova şi alte pogromuri de mai mică amploare, documentate de Radu Ioanid cu minuţiozitate (sunt înregistrate în clusiv numele victimelor). Contextul prielnic unei asemenea agresiuni a fost iniţiat de Antonescu însuşi, al cărui guvern nu s-a sfiit să facă declaraţii antisemite făţişe; cu toate astea mareşalul a criticat public excesele care au caracterizat aceste evenimente.[175] Trupele germane, staţionate atunci la Iaşi, au jucat un rol semnificativ în pogrom.[176]

Dar cine era de fapt Ion Antonescu?

O relatare franceză din 1922, când Antonescu avea 40 de ani şi era ataşat militar la Paris, îl descrie astfel:

---

173 A.C. Cuza, om politic şi ideolog român din prima jumătate a secolului XX, nu trebuie confundat cu Alexandru Ioan Cuza, fondatorul statului român la mijlocul secolului al XIX-lea.

174 Marta Petreu, An Infamous Past, ed. cit., p. 124.

175 Antonescu nu se afla în România la momentul pogromului, ci alături de armata română care înainta în Uniunea Sovietică.

176 Dennis Deletant, Hitler's Forgotten Ally, ed. cit., pp. 136-37 şi 139; Radu Ioanid, The Holocaust in Romania, ed. cit., pp. 41-43.

„inteligenţă vădită, brutal, duplicitar, foarte orgolios, cu o voinţă feroce de a reuşi, acestea sunt, alături de o [...] xenofobie extremă, caracteristicile remarcabile ale acestei figuri ciu (Iute.111 Citându-i pe Deletant, Hitchins şi pe ceilalţi, putem opune că Antonescu era un om realist, milităros, naţionalist şi autoritar care nu avea nevoie de o democraţie parlamentară. Dar nici nu era fascist în adevăratul sens al cuvântului: i-a epurat pe fascişti din guvern destul de devreme şi dispreţuia ceremoniile fastuoase şi paradele. Credea în ordine, dar nu ca o condiţie a libertăţii, ci doar ca scop în sine. Sprijinul arătat lui Hitler a fost determinat de situaţia catastrofală pe care a moştenit-o de la Carol II şi de poziţia geografică tragică a României, aflată între imperiul nazist şi cel stalinist. Antonescu s-a gândit la rece că alianţa cu Germania îi oferea cele mai mari şanse de a recuceri teritoriile anexate de Uniunea Sovietică. Se zice că Antonescu le-a spus jurnaliştilor la câteva zile după atacul de la Pearl Harbor: „Sunt aliatul Reichului împotriva Rusiei; sunt neutru între Marea Britanie şi Germania; sunt de partea americanilor împotriva japonezilor.”[177] Antonescu a mai spus şi că „Europa trebuie eliberată o dată pentru totdeauna de sub dominaţia francmasonilor şi a evreilor.”[178]

Chiar dacă n-a susţinut Soluţia Finală, Antonescu a fost printre cei mai mari purificatori etnici ai secolului XX.[179] A susţinut necesitatea „purificării” şi „omogenizării” populaţiei româneşti, care trebuia scăpată de Jidani”, „slavi” şi „ţigani”. (Deportarea ţiganilor în Transnistria – unde aproximativ 20.000 de persoane au murit din cauza bolilor, foametei şi frigului – n-a fost rezultatul presiunii germane, ci iniţiativa lui Antonescu însuşi.) Unul dintre miniştrii lui

177 Dennis Deletant, Hitler’s Forgotten Ally, ed. cit., p. 38 [ed. rom. cit., p. 50 (n. tr.)].

178 Vladimir Solonari, Purifying the Nation, ed. cit., p. 123.

179 Aceasta este de fapt una dintre temele cărţii cu titlu bine ales a lui Vladimir Solonari, Purifying the Nation: Population Exchange and Ethnic Cleansing in Nazi-Allied Romania, ed. cit., pp. xv şil-3.

Antonescu afirma că succesele militare ale Germaniei îmi oferit României şansa unică a unei „descătuşări etnice corn plete”. Antonescu însuşi îi considera pe evrei o „boală”, nişte „paraziţi”, care, în cuvintele lui Deletant, „trebuiau epuraţi din trupul României”[180]. Deportarea evreilor din teritoriile istorice Bucovina şi Basarabia în Transnistria, o regiune asupra căreia România avea puţine pretenţii teritoriale, trebuie văzută în această lumină.

Cu toate acestea nu trebuie să uităm că Antonescu a ţi nut departe de Soluţia Finală, după cum arată unele statis tici, cel mai mare număr de evrei din toată Europa dominată de Axă. În mare parte, a făcut-o din „oportunism” şi din teamă extremă faţă de propria-i soartă, în condiţiile în care sovieticii şi aliaţii occidentali începeau să strângă laţul în jurul maşinăriei de război hitleriste.[181] Sfârşitul deportărilor şi al crimelor în masă din Transnistria şi decizia de a nu-i trimite pe evreii din România spre lagărele morţii din Polonia sunt acte întreprinse *după* înfrângerea naziştilor la Stalingrad, când Antonescu a înţeles că Hitler s-ar putea să piardă războiul. Radu Ioanid descrie această situaţie prin sintagma „milă din oportunism”. Antonescu era mai degrabă un om realist decât un fascist fanatic şi era întotdeauna atent la schimbările de direcţie ale curentelor geopolitice. În plus, era o fire mândră, cu tendinţe absolutiste. Ideea de a primi ordin de la Führer să renunţe la evreii *lui* nu i-a convenit. Cum remarca o persoană aflată atunci în preajma lui Antonescu, mareşalului „nu-i plăcea să primească ordine, îi plăcea să le dea”[182]. S-a adăugat la aceasta şi presiunea venită din partea intelectualilor, a reginei-mamă Elena şi a conducă-l arului Partidului Naţional Ţărănesc, Iuliu Maniu, care-i cereau să-i salveze pe evreii români. Din nou, toate

---

180 Dennis Deletant, Hitler’s Forgotten Ally, ed. cit., pp. 79,118,127, 142 şi 196 [ed. rom. cit., p. 131 (n. tr.)]; William Blacker, Along the Enchanted Way: A Story ofLove and Life in Romania, John Murray, London, 2009, pp. 86 şi 162.

181 Dennis Deletant, Hitler’s Forgotten Ally, ed. cit., pp. 212-13.

182 Radu Ioanid, The Holocaust in Romania, ed. cit., p. 248.

acestea Trebuie privite în contextul victoriilor sovietice şi americane.

Antonescu a fost răsturnat de la putere printr-o lovitură de palat la 23 august 1944, tocmai când Armata Roşie intrat riumfătoare în România. A fost judecat de autorităţile române prosovietice, condamnat rapid şi executat în 1946 la penitenciarul Jilava de lângă Bucureşti. Antonescu a fost un criminal în masă fără a fi fascist. Deşi a salvat incredibil de mulţi evrei, a ucis totuşi un număr impresionant, în chinuri de nedescris. Nu există ambiguitate morală în acest caz.

Profesorul Charles King de la Georgetown University, specialist în aceste chestiuni, spunea că cel mai bun lucru care se poate spune despre Antonescu este că a fost un antisemit conservator, nu unul milenarist, ca Adolf Eichmann sau Alfred Rosenberg.

Odată cu înlăturarea lui Antonescu de la putere, românii au întors armele. Până la sfârşitul conflictului România a contribuit cu mai multe trupe – în jur de 538.000 de soldaţi – la efortul militar al Aliaţilor decât orice altă ţară în afară de Uniunea Sovietică, Marea Britanie şi Statele Unite. Pierderile României împotriva naziştilor între 1944 şi 1945 au fost de aproximativ douăzeci şi cinci de ori mai mari decât cele ale Italiei, o altă ţară care a luptat mai întâi alături de Axă şi apoi împotriva acesteia.[183] Desigur că răzgândirea României era consecinţa nevoii de a recâştiga Transilvania de Nord de la Ungaria ocupată de nazişti. Interesul naţional dictează de cele mai multe ori deciziile de politică externă. Şi totuşi, interesul naţional a fost rareori urmărit cu o astfel de perseverenţă, care friza purul oportunism. Mai trebuie spus şi că atitudinea României în timpul războiului a fost legată de poziţia sa geografică dificilă, mai ales după München, că ml Chamberlain a abandonat Europa Centrală în mâini li Germaniei.

AVEA O MIMICĂ FOARTE EXPRESIVĂ ŞI VORBEA

183 Larry Watts, „Ion Antonescu and Romania in Western Historiography", art. cit., pp. 1 şi 26.

TARE DIN cauza problemelor de auz. Purta o cămaşă cu dungi pe sul. vesta de la costum, o batistă roşie în buzunarul de la piept i ţinea un baston la îndemână. Avea biroul plin de cărţi, cart se găseau nu doar în rafturile bibliotecii, ci pe orice suprafaţa plană – pe masa de lucru, pe scaune şi canapele. Era urmn şui unei familii boiereşti şi pretindea chiar că avea o legăturii de sânge cu Vlad Ţepeş Dracula, la distanţă de doi fraţi şi 12 generaţii. Lumina soarelui cădea pe două lumânări pe jumătate arse, aşezate peste un alt teanc de cărţi. Istoricul român Neagu Djuvara avea 97 de ani când l-am vizitat.

„Părinţii mei şi cu mine am fugit din Sankt-Petersburg cu o zi înainte de Revoluţia din Octombrie. Aveam un an”. Mi-a arătat cicatricea unei răni de pe braţul stâng. „Asta m-a salvat. Am fost rănit pe frontul de la Odessa în 1941 şi trimis la spital. La scurtă vreme după aceea, regimentul meu a fost aproape decimat în luptă [împotriva ruşilor]. Nu aveam ha bar atunci despre ce li se întâmpla evreilor din Odessa”, a adăugat repede, ca şi cum ar fi anticipat o întrebare sau o acuzaţie. Apoi a continuat: „Am fost trimis ca mesager diplomatic la Stockholm în august 1944, în ziua în care a căzut guvernul Antonescu, aşa că am scăpat din nou de ruşi şi de regimurile comuniste care au urmat”.

Neagu Djuvara a petrecut aproape o jumătate de secol de exil în Franţa şi în Republica Niger, unde a predat şi a fost consilier al guvernului local. S-a întors în România abia după căderea lui Ceauşescu, pe care îl consideră „profund cretin, viclean şi analfabet, şi totuşi i-a prostit pe de Gaulle şi Nixon”.

Istoricul trecea de la una la alta. Vorbea despre luptele interne dintre familiile domnitoare din secolul al XIX-lea şi despre disputele dintre politicienii de astăzi. Era greu să-l uci să rămână la acelaşi subiect. Printre alte digresiuni, mi-a pus următoarele:

„Antonescu era prea mândru de el, prea sigur de propriile păreri. Aceasta a fost una dintre cauzele căderii lui. Avea o lumică albaneză, Sultana, care trebuie să se fi

născut pe la pimătatea secolului al XIX-lea, când erau ceva albanezi la noi în ţară. Nicio româncă nu are asemenea nume. Antonescu era roşcat. Era băţos, încăpăţânat, războinic, exact ca albanezii. Aşa se întâmplă! Câteodată oamenii seamănă mult cu câte o rudă îndepărtată. Cu siguranţă că Antonescu nu avea natura slabă, adaptabilă, capabilă de compromisuri şi intrigantă specifică românilor. Aşa că a fost o catastrofă. Încăpăţânarea şi încrederea în sine l-au făcut să rămână alături de germani mai mult decât era cazul. Codreanu şi legionarii nu erau chiar fascişti. Aveau o coloratură religioasă profundă care le lipsea naziştilor. De asta i-am simpatizat, că păreau atât de puri şi de cinstiţi. Ce vremuri…", a spus cu un oftat, de parcă îşi cerea iertare pentru simpatiile sale de extremă dreapta din tinereţe, care îl apropiaseră de Garda de Fier.

Legiunea Arhanghelului Mihail – devenită ulterior Garda de Fier – a fost înfiinţată în 1927, prin separarea de Liga Apărării Naţional-Creştine. Rugăciunile, misticismul şi autoritarismul, combinate cu aspiraţia spre un fel de puritate etnică, apropie această organizaţie ortodoxă mai curând de al-Qaeda decât de un partid nazist. Scopul ei era să înlocuiască statul român cu versiunea răsăritean-ortodoxă a unui emirat islamic radical şi intolerant.[184] Aşadar, analiza lui Djuvara era justă.

„Carol II era inteligent, dar imoral", a continuat. „Carol spera, dar nu se aştepta ca Marea Britanie şi Franţa să fie îndeajuns de puternice ca să-i reziste lui Hitler. Ascultă, toată lumea făcea înţelegeri cu nemţii pe vremea aceea", afirmaţie din nou rostită pe un ton de regret, ca şi cum şi-ar fi cerut iertare. „Nimeni nu putea să-şi imagineze în 1940 nici eu, nici Carol, nici Antonescu – că America avea să mi n vreodată în război şi că o să ajungă să-l câştige. Nimeni nu-şi putea imagina că America era capabilă să lupte şi să i învingă pe germani *şi* pe japonezi în acelaşi timp. Unul cu Tocqueville şi-ar fi putut imagina puterea latentă a Statelor Unite – dar în niciun caz un locuitor din Europa Centralii şi de Est în anii 1930 – 1940".

184 Marta Petreu, An Infamous Past, ed. cit., pp. xi, 31-32 şi 48-49.

Era o doză de adevăr în ce spunea. Mi-am amintit din nou ce-mi spusese Silviu Brucan înainte să moară: că America nu era nicăieri când Occidentul a abandonat Europa Centra m şi de Est la München, în 1938; că militarii americani n-au apărut în inima Europei până la Ziua Z.

„Pe Mircea Eliade l-am cunoscut. Era un naţionalist în gust, dar cunoştea bine civilizaţia internaţională, universalii Nu-mi plăcea. Chiar şi când era tânăr, era prea sigur de ge nialitatea lui. După mine, Emil Cioran era mai genial decât Mircea Eliade. L-am cunoscut pe Cioran şi mi-a plăcut foarte mult de el".

M-am gândit că s-ar putea ca Cioran să fi suferit de despre sie şi să fi rămas cu un sentiment de vinovăţie şi profundă consternare toată viaţa pentru că a susţinut Garda de Fier în tinereţe, tocmai pentru că nu era la fel de sigur pe el ca Eliade

EMIL CIORAN ESTE UN PERSONAJ EMBLEMATIC PENTRU istoria tulburătoare a României în secolul XX, cu ramificaţii spre secolul XXI. Cioran este subiectul unei monografii scrise de Marta Petreu, scriitoare, poetă şi profesor de filosofie la Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca. Ca şi celelalte cărţi pe care le-am adus în discuţie, *Cioran sau un trecut deocheat* este puţin cunoscută, dar extrem de importantă. Născut în 1911, Cioran era pe cât de inteligent şi de strălucit, pe atât de imatur şi lipsit de simţul realităţii. După publicarea cărţii sale *Schimbarea la faţă a României* (1936) la vârsta de 25 de ani, Cioran a devenit, spune Petreu, „primul reprezentant de frunte al generaţiei 1927 [generaţia asociată cu înfiinţarea Legiunii Arhanghelului Mihail] sedus de ideologia de extremă dreapta". Cioran chiar a scris după o vizită în Germania nazistă: „Dacă îmi place ceva la hitlerism este *cultul iraţionalului*, exultarea vitalităţii ca atare, expansiunea virilă de forţe, fără spirit critic, fără rezerve şi fără control."[185]

Cioran suferea profund din cauza faptului că, în timp

185 Marta Petreu, ibid., pp. 8-9 şi 12 [ed. rom. cit., p. 21 (n. tr.)].

ce Germania nazistă era o ţară de primă importanţă, România lui natală era o „ţară de mâna a doua”, care avea nevoie acum de un fel de regim dictatorial dinamic care s-o transforme într-o ţară de prima mână. Considera că mitul naţional al Mioriţei, prin acceptarea morţii, îngloba pasivitatea şi fatalismul ce subminau caracterul naţional românesc. Mioriţa însăşi era reprezentativă pentru cultura populară românească, ţărănească şi pastorală, în care românii, potrivit lui, „duceau [...] o existenţă vegetală”. Tânărul Cioran din zilele ameţitoare ale fascismului de la sfârşitul anilor ’30 îşi dorea ca România să înlocuiască modelul agricol pasiv cu unul deplin industrializat, pentru a deveni o ţară măreaţă. Visa la sfârşitul capitalismului şi la un regim care să îmbine colectivizarea şi naţionalismul de dreapta. Marta Petreu are perfectă dreptate când afirmă că viziunea lui Cioran a fost realizată în linii mari de Ceauşescu, care a combinat industrializarea accelerată cu colectivizarea de tip stalinist şi cu o formă de naţionalism-fascist care a dat României, cu politica sa externă aşa-zis independentă din anii ’70 – 80, măsura prestigiului internaţional pe care Cioran îl dorise cu atâta ardoare pentru patria lui.[186]

De asemenea, cerând răscumpărare pentru evrei şi etnicii germani de la Israel şi de la Occident, Ceauşescu a obţinut şi un grad mare de puritate etnică în România, la care visase mişcarea fascistă din anii ’30, care-l includea şi pe Cioran Totuşi, trebuie spus că Emil Cioran nu împărtăşea, conform Martei Petreu, antisemitismul „obsedant” al liderului Gărzii de Fier, Corneliu Zelea Codreanu, şi al altora. Cioran îi considera pe evrei doar o „problemă periferică” a României, nu cauza nefericirii acesteia. În scrierile sale oscilează între admiraţia pentru evrei şi blamarea lor. Deşi nu reprezentau o „boală”, cum credeau Codreanu şi Antonescu, în ochii lui evreii rămâneau nişte trădători. Cioran considera că „evreii n-au niciun interes să trăiască într-o Românie consolidată şi conştientă”. Să nu uităm nici celebra lui declaraţie din

186 Marta Petreu, ibid., pp. 22, 97, 98-99, 152-153 şi 169-170.

Schimbarea la faţă a României: „Dacă aş fi evreu, m-aş sinucide pe loc.”[187]

Şi totuşi, cum arăta documentarea minuţioasă a Martei Petreu, Cioran era mult mai subtil şi mai interesant decât Mircea Eliade, Nae Ionescu şi alţi intelectuali, care fuseseră de-a dreptul fascinaţi de Garda de Fier. Cioran a recunoscut în cele din urmă că România anilor ’30 datorează enorm influenţei modernizatoare a Occidentului liberal din secolul al XIX-lea şi începutul secolului XX. Pledoaria lui pentru continuarea modernizării şi a industrializării, dimpreună cu relativa lui lipsă de interes faţă de ortodoxie (şi faţă de tradiţiile rurale în general), îl detaşează de autohtonismul de tip „sânge şi pământ” al lui Mircea Eliade şi al Gărzii de Fier. În anii ’50, pe când trăia în exil la Paris, fiind profund şocat de efectele războiului şi de dezvăluirile despre Holocaust, Cioran declara: „Sunt, *din punct de vedere metafizic*, evreu”. Curajul şi rezistenţa evreilor de-a lungul istoriei îl motivaseră să trăiască, în ciuda faptului că suferea profund.[188] Tocmai sentimentul de vinovăţie, suferinţa şi tumultul interior în timpul exilului îl ridică pe Cioran din punct de vedere moral peste Eliade, care a părut că a trecut uşor peste greşelile din tinereţe, pentru a-şi continua cariera de filosof important şi prolific.

În scrierile din urmă Cioran îşi recunoaşte, mai făţiş sau mai voalat, păcatele lui din trecut. Fostul admirator al lui Hitler şi al Gărzii de Fier spune lumii, din exilul său parizian: „Orice intoleranţă, orice intransigenţă ideologică sau prozelitism dezvăluie fondul bestial al entuziasmului. [...] Niciodată nu te poţi feri îndeajuns de ghearele unui profet”. Iar, într-una dintre cele mai intuitive observaţii ale sale, acest fost copil teribil care crezuse odinioară în „naţionalismul mesianic” şi care-l numise pe cumpătatul liberal Iuliu Maniu „un molâu distins şi bine-crescut”, afirma: „Poţi fi *liberal* numai prin epuizare, şi democrat prin gândire raţională.”[189]

187 Marta Petreu, ibid., pp. 33, 123, 128 şi 133.

188 Marta Petreu, ibid., pp. 115-117, 138 şi 234.

189 Marta Petreu, ibid., pp. 151, 179, 237-238 şi 243.

Altfel spus, cu toate limitele lor, liberalismul şi democraţia sunt ceea ce rămâne după ce orice utopie şi schemă extremistă bazată pe „sânge şi pământ” a fost dată-n vileag şi zdruncinată de realitate. Hitler s-a dus, Codreanu s-a dus, Antonescu s-a dus, însă nobila statuie a lui Iuliu Maniu domină Piaţa Revoluţiei, din centrul Bucureştiului, cum este şi normal. În loc să susţină ceva măreţ şi îndepărtat, precum revolta maselor sau naţiunea etnică, Maniu, asemenea eroului din *Castelul* lui Kafka, întruchipează sacralitatea şi dreptul la viaţă şi libertate ale individului.[190] Din acest motiv, în ciuda importanţei sale, Maniu a fost ignorat în timpul deceniilor teribile prin care a trecut România şi, tot de aceea, în ciuda neajunsurilor şi a micilor sale prejudecăţi, rămâne totuşi etern. Echilibrat şi chibzuit, om al timpurilor sale, Iuliu Maniu a fost contraponderea decentă, curajoasă şi mai puţin carismatică a monştrilor cu care a avut de-a face.[191] Cum mi-a spus părintele de la Mănăstirea Putna, „dacă eşti un om m şi la putere, trebuie întotdeauna să-i protejezi pe cei slabi – aceasta este esenţa iubirii”.

CULOARUL PONTIC

ÎN RĂSTIMPUL DINTRE VIZITELE MELE ÎN ROMÂNIA din toamna anului 2013 şi primăvara anului 2014, Europa Centrală şi de Est a trecut printr-un cutremur geopolitic în 2013 România era neinteresantă din punct de vedere jurnalistic – la fel ca în timpul vizitelor mele aici în anii ’80 iar Republica Moldova şi Transnistria erau aproape inexistente în buletinele de ştiri. Când spuneam că mă documentez pentru o carte despre România, oamenii păreau consternaţi, deoarece atenţia presei se îndrepta în mod evident în alte direcţii, spre Asia sau Orientul Mijlociu. „De ce?” mă întrebau miraţi. Părerea generală era că Europa era un subiect economic şi atât, dată fiind criza financiară de pe continent. Ani buni

190 Franz Kafka, The Castle, Oxford University Press, New York, 2009, p. 54. [Pentru ed. rom., v. Castelul, trad. de Mariana Şora şi Gabriel Pârvu, Rao International, Bucureşti, 2007 (n. tr.).]

191 Vladimir Solonari, Purifying the Nation, ed. cit., pp. 17-20.

susţinusem cu pasiune faptul că, profitând de problemele financiare ale Europei, ruşii încercau să cumpere bănci şi companii energetice, rafinării, gazoducte şi alte elemente de infrastructură, extinzându-şi în tot acest timp reţelele de transport şi distribuţie a energiei în fostele state-satelit ale Uniunii Sovietice. În tot acest timp, Europa slăbită economic avea prea puţin capital politic pentru a atrage state precum România, Republica Moldova, Serbia, Bulgaria şi Ucraina şi a le determina să realizeze reforme economice şi sociale. În anii ’2012 şi 2013 am publicat mai multe articole cu această temă.[192] Dar nu mă aşteptam ca brusc, la începutul anului 2014, Ucraina să ofere Europei o nouă paradigmă, care o răsturna pe cea existentă din 1989, de la căderea Zidului Berlinului.

Totul s-a întâmplat extrem de rapid.

În urma manifestaţiilor populare de la Kiev, care au dus la căderea guvernului prorus al lui Viktor Ianukovici la începutul anului 2014, preşedintele Rusiei, Vladimir Putin, a trimis forţe speciale în Peninsula Crimeea, în sudul Ucrainei, iar în martie 2014 a anexat acest teritoriu, unde se afla deja flota rusească din Marea Neagră. Apoi Puţin a sprijinit neoficial preluarea clădirilor administrative de către militari proruşi în estul Ucrainei şi a masat zeci de mii de soldaţi la graniţa dintre Ucraina şi Rusia. După răsturnarea regimului prorus de la Kiev, Puţin a încercat să destabilizeze noul regim prooccidental şi să smulgă bucăţi din estul Ucrainei. Astfel s-a declanşat în Ucraina un conflict mocnit, iar acţiunile lui Putin au infirmat definitiv opinia încetăţenită în Europa după Războiul Rece – şi anume că Rusia era reţinută.

De vreme ce statele comuniste din estul Europei erau membre ale NATO şi UE, asemenea celor trei republici baltice, şi Belarusul îşi declarase oficial independenţa, iar Ucraina şi Republica Moldova (fosta Basarabie) aveau rolul de state-tampon între Rusia şi Occident, percepţia

192 Robert D. Kaplan, „Europe’s Russia Factor", Stratfor, Austin, TX, 23 mai 2012; Robert D. Kaplan, „Europe’s New Map", The American Interest, 12 aprilie 2013.

Occidentului era că Rusia istorică fusese împinsă mult spre est şi neutralizată. Dar reacţia agresivă a lui Putin indica în mod clar altceva. România şi Republica Moldova (Basarabia) au ajuns în linia întâi a ceea ce a fost numit „un nou Război Rece”.

Acest nou Război Rece are la fel de mult de-a face cu ideologia precum cel vechi. Deşi noul conflict a izbucnit abia în 2014, el a fost perfect explicat în timpul unei discuţii din 1991 dintre istoricul şi intelectualul polonez Adam Midi nik şi regretatul preşedinte ceh, dramaturgul Václav Have! Într-o perioadă când Uniunea Sovietică îşi dădea ultima su fiare şi războiul din Iugoslavia abia începea, Michnik în spus lui Havel:

Comunismul a fost o ideologie care a reuşit într-un mod foarte simplu [...] să explice oricărui idiot complexitatea lumii. Ajun gea să ştii câteva formule ca să fii mai înţelept decât Platou Heidegger sau Descartes. Când comunismul a căzut, împreună cu felul său simplist de a explica lumea, s-a creat un vid. Şi nu aveţi impresia că în spaţiul acesta gol îşi face acum simţită prezenţa un naţionalism primitiv şi grosolan? Că indivizii aceia care şi explicau lumea folosind conceptele comuniste o fac acum folosindu-le pe cele naţionaliste?[193]

Într-adevăr, naţionalismul folosit de Putin pentru a intensifica reacţia publică în Rusia şi a-şi justifica acţiunile din Ucraina nu este naţionalismul „emancipării”, al „demnităţii umane” şi al „mândriei”, cel care i-a motivat pe revoluţionarii paşoptişti din Europa. Şi nu este nici naţionalismul ucrainean din 2014, care aspira la un destin alături de Occidentul universalist şi iubitor de libertate.[194]

---

193 Elzbieta Matynia, An Uncanny Era: Conversations Between Vâclav Havel and Adam Michnik, Yale University Press, New Haven, CT / London, 2014, p. 52.

194 Vladimir Tismăneanu, The Devii in History: Communism, Fascism, and Some Lessons of the Twentieth Century, University of California Press, Berkeley, 2012, p. 186 [pentru ed. rom., v. Diavolul în istorie. Comunism, fascism şi câteva lecţii ale secolului XX, trad. de Marius Stan, Humanitas, Bucureşti, 2013 (n. tr.)]; Anne Applebaum, „Naţionalism Is Exactly What Ukraine Needs: Democracy Fails When

Este un naţionalism vulgar şi exclusivist care în esenţă derivă din maximele comuniste.

Acesta era contextul premergător ultimei mele călătorii în România.

„ARTICOLUL 5 AL TRATATULUI NATO NE APĂRĂ PREA puţin în faţa Rusiei lui Putin”, mi-a spus Iulian Fota, consilierul pe probleme de securitate naţională al preşedintelui României, în prima dimineaţă după revenirea mea la Bucureşti. Cu barba tunsă scurt, părul cărunt şi o expresie posomorâtă, Fota avea un aer monahal. „Articolul 5 apără România, Polonia şi alte ţări de o invazie militară. Dar nu le apără de acţiunile subversive”, adică de activităţi ale serviciilor de informaţii, de dependenţa de gazele naturale ruseşti, de reţelele infracţionale, de cumpărarea băncilor, a obiectivelor strategice şi a organelor de presă care să influenţeze opinia publică. Nu le apără de finanţarea partidelor de dreapta, anti-NATO şi anti-UE, existente în fiecare dintre aceste ţări, sau de coruperea parlamentărilor. „Puţin nu e un aparatele; e fost ofiţer de informaţii”, a continuat Fota. „Rusia lui Putin nu va lupta în mod convenţional pentru cucerirea de teritorii în fostele state-satelit, ci neconvenţional, pentru a câştiga sufletul şi mintea oamenilor. Puţin ştie că eroarea Uniunii Sovietice a fost că nu s-a bazat pe *soft power*. Puţin ştie că în acest conflict Gazpromul e mai important decât armata rusă. Le-am spus aceste lucruri încă de acum câţiva ani prietenilor noştri de la Washington. Pentagonul a înţeles, dar Departamentul de Stat a fost mai puţin interesat. Au crezut că noi, românii, eram cam paranoici”.

Am mers apoi cu Iulian Fota în afara Bucureştiului; am trecut printr-o pădure care se termina într-o poieniţă, unde se afla o vilă modernistă în stil neoclasic. În anii ’30, vila fusese o vreme reşedinţa amantei lui Carol II, Elena Lupescu.[195]

Citizens Don’t Believe Their Country Is Worth Fighting For“, New Republic, 13 mai 2014.

195 întâmplător, sediul Serviciului de Informaţii Externe din Bucureşti se află intr-un imobil ce a aparţinut în anii ’30-’40 unuia dintre cei mai

Acum era sediul Serviciului Român de Informaţii, urmaşul temutei şi hulitei Securităţi din perioada comunistă. Instituţia era condusă de George Cristian Maior, care ne-a primit în biroul său. Maior, care a studiat dreptul la George Washing ton University după căderea lui Ceauşescu, vorbea domol, cu profesionalismul subtil al unui cunoscător. România, mi-n spus, redevenea ceea ce fusese o bună parte a istoriei sale în perioada otomană: „un stat de graniţă al Occidentului împotriva Orientului”. Ruşii, a explicat el, luau „măsuri active în sens clasic”, aluzie la activităţile subversive ieftine pe care tocmai le pomenise; o formă de război cu trăsături antice şi postmoderne totodată, care făcea irelevant războiul tradiţional din secolele al XIX-lea şi XX, cu artilerie şi unităţi de tancuri. Obiectivul aici era cucerirea statelor din interior. Şi, pentru că a semăna confuzie poate fi o metodă deliberată de agresiune într-un astfel de război, simpaticul ministru de externe al Rusiei, Serghei Lavrov – o figură carismatică în comparaţie cu secretarul de stat american, John Kerry, şi cu înaltul reprezentant al Uniunii Europene pentru afaceri externe şi politică de securitate, Catherine Ashton –, pare să se contrazică de la o săptămână la alta, plângându-se de probleme pe care de fapt tocmai el şi ai lui le creaseră.

După haosul guvernării lui Boris Elţîn, ruşii au redescoperit tradiţia ţaristă (perfecţionată de Stalin însuşi) şi acum „îşi doresc Finlande peste tot”, spune Maior. În perioada Războiului Rece, deşi Finlanda era un stat capitalist şi democratic, politica sa externă şi cea de apărare erau aservite Uniunii Sovietice – o formă de capitulare determinată de geografie: nu obliga Kremlinul la cheltuielile enorme necesare pentru a ţine în frâu statele-satelit membre ale Tratatului de la Varşovia. Finlandizarea era o formă reuşită de imperialism, ceea ce

---

importanţi miniştri ai lui Ion Antonescu, Mihai Antonescu, executat împreună cu mareşalul în 1946 pentru crime de război. Fantomele unora dintre cele mai negre epoci din istoria României trăiesc încă în aceste imobile.

Tratatul de la Varşovia nu fusese niciodată.

Maior a continuat: „Vedem că ruşii cumpără influenţă în media locală şi de la politicienii din zonă şi încearcă să profite de privatizările postcomuniste" pentru a-şi crea avanposturi comerciale. De exemplu, Serbia a încercat să intre în Uniunea Europeană, deşi, cum mi s-a spus, băncile, infrastructura, judecătorii şi politicienii erau cumpăraţi de ruşi, iar oligarhii de la Moscova şi Sankt-Petersburg investiseră masiv şi în statul vecin, Muntenegru.[196] Situaţia din Bulgaria era similară, deşi nu la fel de gravă. M-am gândit la cele scrise de Bernard Fall, istoricul franco-american de la jumătatea secolului XX, corespondent de război în Vietnam: „Când o ţară este subminată, ea nu este învinsă prin luptă, ci prin proastă administrare. Subminarea înseamnă administrare cu semnul minus în faţă."[197] Ruşii se pricep bine să administreze din umbră aceste zone periferice ale Europei. Cu toate acestea, a accentuat Maior, „nu retrăim perioada interbelică. Statele Unite sunt acum alături de noi, nu ca în anii '30. Iar Puţin nu e Stalin".

M-am întors cu Iulian Fota la biroul lui de la Palatul Cotroceni, construit de Carol I în stil neobrâncovenesc, ce aminteşte atât de mult de Grecia. Există şi o latură mai veche a acestui palat, ctitorită la sfârşitul secolului al XVII-lea, ale cărei holuri arcuite, înguste şi întunecoase mi-au amintit de minunatele complexe monahale de la Muntele Athos, pe care le vizitasem cu mai multe decenii în urmă. Curtea era înfrumuseţată de o biserică nouă, care fusese ridicată în locul celei construite în secolul al XVII-lea de familia Cantacuzino (o ramură a grecilor fanarioţi) şi demolate din ordinul lui Ceauşescu.

Un perete întreg al biroului lui Iulian Fota era acoperii de o hartă a Mării Negre şi a Orientului Mijlociu

---

196 Din perspectiva românească, cel mai mare adversar european era Gerhard Schroder, fostul cancelar al Germaniei şi membru în conducerea Gazprom, cumpărat şi plătit de ruşi.

197 Bernard Fall, „The Theory and Practice of Insurgency and Counterinsurgency", Naval War College Review, aprilie 1965.

extind Harta, mi-a explicat, ţinea de preocupările sale din deceniul trecut, când România avea trupe în Afghanistan şi Irak, im ţărmul românesc al Mării Negre servise drept bază de sprijin a forţelor americane din Orientul Mijlociu. „Acum am nevoii de altă hartă – tot a Mării Negre, dar care să reprezinte Ucraina şi restul Europei Centrale şi de Est. Şi, după ce v-am ajutat ani la rând pe voi, americanii, în Afghanistan şi Irak acum România are nevoie de ajutorul vostru, de trupe şi sprijin pentru apărarea spaţiului aerian şi maritim". Într-o mică sală de ceremonii împodobită cu vitralii ce-i înfăţişau pe membrii familiei Cantacuzino care domniseră în Ţara Românească, am petrecut o oră cu Traian Băsescu, preşedintele României, studiind cu atenţie cele trei hărţi pe care acesta le adusese: Europa Centrală şi de Est, Ucraina şi Moldova/Transnistria. În cel de-al zecelea şi ultimul său an de mandat, Băsescu, clătinând din cap în timp ce vorbea, avea o atitudine de tipul *v-am spus eu*. Trupul mic şi fragil îi era încordat. „Suntem o insulă oarecum bogată în resurse de energie, în mijlocul imperiului Gazprom", mi-a spus, arătându-mi cu degetul pe hartă cum vecinii României, Bulgaria şi Ungaria, depind aproape complet de gazul rusesc. Datorită rezervelor interne de hidrocarburi, România a avut un grad mare de independenţă. „În secolul XXI, Gazprom este mai periculos decât armata rusă", fiind o armă importantă în războiul neconvenţional şi subversiv al Rusiei. Frustrarea lui Băsescu a ajuns la apogeu când a vorbit despre felul cum Nabucco, un gazoduct proiectat să transporte gaze naturale din Afghanistan în Balcani şi Europa Centrală prin Anatolia, a eşuat din pricina unei combinaţii de „interese economice" – mai exact, şantajul financiar şi sabotajul Rusiei – şi din cauză că Occidentul n-a înţeles ce reprezenta de fapt acest proiect: o necesitate geopolitică, nu un fapt economic. În schimb South Stream, un gazoduct care trebuie să transporte gaze naturale din Rusia în Balcani, era, cel puţin pentru moment, încă în cărţi.

Apoi Băsescu a trasat o linie de la oraşul ucrainean Odessa spre vest, de-a lungul Mării Negre, până în partea

românească a Deltei Dunării, indicându-mi planurile expansioniste ale Rusiei pentru anii şi deceniile care urmează. Am spus că Odessa este un oraş imens, cu mari rezerve de cosmopolitism şi de naţionalism ucrainean. El şi alţii cu care am discutat în ziua aceea mi-au răspuns că ruşii aveau nevoie doar de timp ca să cumpere mass-media şi alte active din Odessa, pentru a controla apoi politicienii locali şi opinia publică. Zona care merge de la Odessa spre vest, spre ţărmul românesc al Mării Negre – sudul Moldovei, fostul Bugeac turcesc este populată de etnici ruşi. Mi s-a spus că Odessa este cheia întregii crize. În ceea ce priveşte Ucraina, considerau românii, politicienii certăreţi de la Kiev n-aveau o filosofie clară de guvernare. Spre deosebire de România, Ucraina n-a avut un Iliescu care să-i ofere stabilitate. Ucraina le aparţine oligarhilor şi e falimentară, mi-a spus un alt oficial român, făcând un gest a lehamite.

Oamenii aceştia aflaţi în cele mai importante poziţii din stat ştiau că românii de rând nu vor mai accepta niciodată să aibă graniţă cu Rusia, dar şi că, dacă Ucraina avea să fie subjugată, România urma să aibă aceeaşi soartă. Criza era accentuată şi de conştientizarea faptului că punctul cel mai sensibil al României, chiar dacă într-o măsură mai mică decât în Ucraina, sunt instituţiile ei slabe: din acest motiv, Biserica Ortodoxă, Armata şi serviciile de informaţii se bucură, conform unor sondaje recente, de cea mai mare încredere în rândul opiniei publice.

Dacă preşedinţia României îşi are reşedinţa într-un palat istoric, biroul prim-ministrului României, Victor Ponta, se află într-o clădire comunistă[198], cu o arhitectură dezolanta şi sufocată de beton. Pe un perete al anticamerei erau por tretele predecesorilor lui Ponta, de la sfârşitul secolului al XIX-lea până în prezent. Mă uitam la figurile lui Iuliu Maniu, Octavian Goga, Nicolae Iorga şi Ion Antonescu – un erou, doi antisemiţi şi un criminal de

198 în aprilie 2014 Victor Ponta şi-a mutat provizoriu biroul la Ministerul Apărării (n. tr.).

război. Ponta, mai tânăr cu o generaţie decât Băsescu, era îmbrăcat în blugi la modă şi nu purta cravată. Biroul lui era plin de suveniruri din domeniul sportului. Dacă Băsescu, fost căpitan în flota corner cială din perioada comunistă, emana o încordare dârză, Ponta, fost lider al tinerilor social-democraţi, avea un farmec degajat, de suprafaţă. Cei doi se dispreţuiau, după cum bine se ştia. Însă mesajul lui Ponta era similar cu cel al lui Băsescu. Totul avea de-a face cu acţiunile subversive ale ruşilor.

Ponta spunea că cei mai importanţi aliaţi regionali ai României trebuiau să fie, în conflictul care urma, Polonia şi, culmea, Turcia (fostul inamic otoman). Liderii politici români văd Polonia ca pe o versiune mult mai bine guvernată şi mai puternică a României, chiar dacă Polonia este totuşi destul de departe: trebuie să treci Carpaţii sinuoşi nu o dată, ci de două ori ca să ajungi de la Bucureşti la Varşovia. Ministrul de externe polonez, Radosław Sikorski, şi omologul său suedez, Carl Bildt, îndemnau la acea vreme Uniunea Europeană să adopte o poziţie mai fermă în apărarea Ucrainei. Însă Turcia era chiar *acolo*: un mare actor geografic care domină ţărmul sudic al Mării Negre şi reprezintă un aliat potenţial şi necesar împotriva Rusiei, deşi depinde la rândul său de gazul rusesc, transportat prin gazoductul Blue Stream de pe celălalt ţărm al Mării Negre.

Tocmai pentru că România a fost de-a lungul istoriei sale o victimă a geografiei, nimeni de aici nu ignoră geopolitica. Şi geopolitica, într-o versiune a conceptului *Intermarium* („între mări”) formulat în anii ’20 de omul de stat polonez Jozef Piłsudski, impunea recrearea unui cordon de state independente între Marea Baltică şi Marea Neagră, care să împiedice expansiunea spre vest a Rusiei. Iată de ce, în cursul acestei vizite la Bucureşti, mi s-au pus în faţă în mod constant hărţi şi trasee ale gazoductelor.

DUPĂ CÂTEVA ZILE LA BUCUREŞTI, AM REPETAT CĂLĂ –toria din toamna precedentă la Iaşi. De acolo aveam să trec Prutul, în Republica Moldova – Basarabia istorică. La Iaşi l-am întâlnit pe preşedintele Consiliului Judeţean,

Cristian Mihai Adomniţei, care a început de îndată să reflecteze la felul cum un număr relativ mic de conspiratori bolşevici au pus stăpânire pe marile oraşe Moscova şi Sankt-Petersburg în noiembrie 1917. „Puţin este moştenitorul acestei tradiţii, mi-a spus Adomniţei. În sufletul lui e bolşevic. Ştie că poţi cuceri teritorii întinse fără o armată numeroasă. Dacă Odessa va cădea vreodată, fraţii moldoveni se tem că sunt pierduţi”. Adomniţei m-a dus la Teatrul Naţional din Iaşi. Dacă Ateneul din Bucureşti este mărturia exuberantă a unei epoci (La Belle Époque de dinaintea Primului Război Mondial), Teatrul Naţional din Iaşi, înfiinţat în 1840 şi reconstruit la mijlocul anilor 1890, este o bijuterie mică şi intimă, poleită cu aur, o celebrare a stilurilor rococo şi baroc. Peste câteva zile aici avea să se joace *Traviata* de Verdi. Pe când eram numai noi în teatrul gol, Adomniţei mi-a mărturisit: „Aici este Europa, aici sunt istoria şi cultura ei, valorile ei artistice şi poate, în curând, şi cele politice. Aici este graniţa Imperiului Habsburgic. Avem nevoie de ajutorul vostru ca să ne apărăm”.

SOMNOLENTUL PRUT, PUŢIN MAI LAT DECÂT UN PÂRÂIAŞ, era ascuns de vegetaţie. Am văzut salcâmi şi nuci când am traversat Prutul dinspre România spre Republica Moldova. Drumul era mai prost, iar clădirile păreau mai sărăcăcioase: vedeai fier ruginit şi beton scorojit, ca în România cu o generaţie în urmă, dar cu un adaos de panouri publicitare şi de benzinării. Ştiam că toate casele de pe marginea drumului erau conectate la o reţea de gazoducte ce vine din vestul Siberiei – aici calitatea vieţii depinde de Rusia. Bărbaţi cu pălării de fetru ponosite şi femei cu basmale treceau pe lângă mine în căruţe trase de cai. La Ungheni, primul ora. Şi prin care am trecut, parcurile şi trotuarele erau inundate de buruieni. Piaţa era dominată de arhitectura neoclasică rusească, alb-vernil, cu coloane şi capiteluri supradimensionate. Un steag imens al Republicii Moldova flutura în vârful unei clădiri; se deosebea de drapelul României doar prin faptul că avea o stemă cu un vultur –

simbol al latinităţii.

Din pricina lipsei de dezvoltare, peisajul dintre orăşele era neatins, cu câmpii imense, presărate cu dealuri maiestuoase, acoperite de lanuri de grâu şi porumb; drumurile erau mărginite de şiruri de castani, plopi, stejari, mesteceni tineri, dar şi de acei fagi pe care ruşilor le place atât de mult să-i planteze, ca pe un simbol al imperiului. Am zărit o şină de cale ferată. Dominaţia rusească asupra Moldovei se vedea clar în ecartamentul feroviar, care avea lăţimea celui rusesc, de 1 524 mm, spre deosebire de cel european, folosit în România, care măsoară 1 435 mm.[199] Diferenţa de ecartament avea rolul de a proteja Rusia de o invazie dinspre vest.

M-am oprit să beau o cafea lângă un lac umbrit de sălcii, înţesat de ace de brad şi de puf de plopi şi înconjurat de petunii în glastre – un peisaj care invita la solitudine.

Era timpul să mă gândesc.

MĂ AFLAM ÎN BASARABIA ISTORICĂ, NUMITĂ ASTFEL după dinastia de voievozi români din secolul al XIV-lea, Basarabii, care-şi extinseseră stăpânirea la nord-est de Delta Dunării pentru a profita de comerţul din zona Mării Negre.

E posibil ca aceştia să fi fost, cel puţin în parte, de origine cumană (turcică), fapt care, potrivit lui Neagu Djuvara, i-ar fi putut favoriza în relaţiile cu ceilalţi tătari din regiune.[200] Suferind modificări teritoriale minore, Basarabia a purtat în deceniile recente denumirea de Republica Moldova şi cuprinde partea Moldovei anexată de fosta Uniune Sovietică, distinctă de regiunea din estul României.

În a doua jumătate a secolului XX, Moldova era o mică republică sovietică aflată în extremitatea sud-vestică

---

199 Ernest H. Latham Jr., Timeless and Transitory: 20th Century Relations Between Romania and the English-Speaking World, Editura Vremea, Bucureşti, 2012, p. 67.

200 Neagu Djuvara, A Concise History of Romanians, ed. cit., pp. 52-56 şi 60-61.

a imperiului, înghesuită mai mult sau mai puţin între râurile Prut, pe al cărui mal opus se întindea România, şi Nistru, la est de care se găsea Ucraina. Dacă Ucraina a fost întotdeauna o republică sovietică, Basarabia a făcut parte din România între anii 1918 şi 1940. În 1989, la căderea Zidului Berlinului, peste 70% din populaţie erau etnici români, restul fiind ruşi şi ucraineni. Dar aceşti etnici români îşi au propria identitate, căci ei n-au fost parte a României în secolul al XIX-lea, când s-a format conştiinţa naţională românească modernă şi când alfabetul latin l-a înlocuit pe cel chirilic. Liberalizarea politică din Uniunea Sovietică în timpul lui Mihail Gorbaciov, în a doua jumătate a anilor ’80, a încurajat naţionalismul românesc în Moldova, iar la finalul acelui deceniu Moldova a proclamat limba română drept limbă oficială şi a adoptat grafia latină, drapelul românesc (cu mici diferenţe) şi, până în 1994, imnul de stat al României. Toate acestea au stârnit protestele violente ale minorităţilor rusă şi ucraineană, predominante într-o zonă a Republicii Moldova aflată la est de Nistru (şi la vest de Bugul sudic), în regiunea puternic industrializată a Transnistriei (aflată „dincolo de Nistru”, zona Holocaustului antievreiesc al lui Antonescu).

În vreme ce Republica Moldova este o ţară agrară, Transnistria are industrie metalurgică, chimică şi energetică. Şi, dacă Basarabia a aparţinut pe rând României şi Rusiei de mai multe ori în ultimele două secole, TYansnistria a rămas întotdeauna pe orbita Rusiei. În nordul Transnistriei, la Colbasa, sovieticii au plasat unul dintre cele mai mari arsenale militare din Europa, prevăzând aici un punct intermediar pe ruta pentru invadarea Peninsulei Balcanice şi a Greciei.[201]

Republica Moldova este locuită preponderent de etnici români, dar numai o treime din populaţia de

201 Andrzej Stasiuk, On the Road to Babadag: Travels in the Other Europe, Harvill Secker, London, 2011, p. 123. [Pentru ed. rom., v. Călătorind spre Babadag, trad. din lb. polonă de Cristina Godun, Rao International, Bucureşti, 2007 (n. tr.).]

aproximativ 400.000 de persoane a Transnistriei este de origine română (date demografice de încredere nu erau disponibile la momentul scrierii acestei cărţi). La începutul anilor ’90, Republica Moldova şi-a declarat independenţa faţă de Uniunea Sovietică, iar Transnistria, încurajată de Kremlin, s-a separat de Republica Moldova într-o dramă politică ce a inclus un război care a lăsat în urmă peste 1.000 de morţi şi 130.000 de refugiaţi. După cum afirmă profesorul Charles King de la Georgetown University, chiar dacă acest conflict n-a avut legătură cu vechile rivalităţi, „istoria a jucat totuşi un rol semnificativ”[202].

Pe scurt, Transnistria n-a fost parte din România Mare: doar decizia arbitrară a lui Stalin a făcut ca aceasta să fie alipită Republicii Moldova. Stalin obişnuia să creeze republici formate din grupuri etnice rivale pentru a face ca ruptura de Moscova să fie imposibilă fără vărsare de sânge. (Stalin şi succesorii săi de la Kremlin au adoptat mereu retorica prieteniei între popoare, dar au avut încredere doar în etnicii ruşi pentru posturile cheie de la Moscova.) „Transnistria nu e o ţară, nu-i nici măcar o regiune, este o bază logistică şi de spionaj inventată de Stalin pentru ofensiva Rusiei spre sud”, îmi explica Sergiu Celac, fost ministru de externe al României şi translator al lui Gheorghiu-Dej şi Ceauşescu. Ruşii nu controlau doar Transnistria, ci şi părţi din teritoriul propriu-zis al Republicii Moldova. Spre exemplu, Tighina (Bender, în turceşte), aflată pe malul drept al Nistrului, în Republica Moldova, este în prezent în mâinile separatiştilor proruşi.

Republica Moldova a rămas – chiar şi după secesiunea Transnistriei şi a Tighinei – un amestec etnic eclectic, dincolo de minorităţile rusă şi ucraineană. În sudul Republicii Moldova trăiesc 160.000 de găgăuzi, o populaţie de origine turcică venită din Bulgaria şi Dobrogea şi convertită la ortodoxie. Existenţa acestor turci creştini este o mărturie a influenţei fostului Imperiu Otoman în această zonă nordică, dar şi a complexităţii

202 Charles King, The Moldovans, ed. cit., pp. 178-179.

identităţii culturale care poate submina stereotipurile.[203] De fapt, identitatea culturală este atât de complexă, încât profesorul King, unul dintre cei mai buni specialişti în domeniu, vorbeşte despre conceptul de naţionalitate de aici ca despre „o chestiune absolut negociabilă".[204]

Republica Moldova (sau Basarabia geografică) este crucială pentru geopolitica actuală, în ciuda dimensiunii ei reduse şi a populaţiei de doar 3, 56 milioane de locuitori. Nu e pentru prima oară în istoria modernă când se întâmplă asta. Alipirea sudului Basarabiei la România a fost considerată de ţarul Alexandru II cea mai durabilă „umilinţă" a Războiului Crimeii. Determinarea Rusiei de a recâştiga sudul

Basarabiei la mijlocul şi în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pentru a o ţine în afara sferei de influenţă a Tur clei, a reprezentat un aspect central al aşa-numitei „chestiuni orientale" din perioada respectivă (*Cum ar trebui să reacţia neze marile puteri la decăderea lentă a Imperiului Otoman*?")

Situată între Marea Neagră şi Carpaţi, Republica Moldova este la fel de importantă pentru securitatea Ucrainei cum este Ucraina pentru securitatea Rusiei. Dacă Moldova ar ajunge pe mâini rele, Ucraina ar fi ameninţată, căci Re publica Moldova şi Transnistria alcătuiesc ceea ce eu numesc Culoarul Pontic, hinterlandul Mării Negre, care oferă o rută de acces spre Balcani şi Marea Mediterană.[205] Exact cum în Câmpia de Nord Europeană – Polonia, Belarus şi ţările baltice – se află ruta nordică de legătură dintre Europa şi Rusia, în Culoarul Pontic se află cea sudică.

Cât despre Ucraina, ea este statul-pivot care poate

---

203 Dominic Lieven, Empire, ed. cit., pp. 388-389; Andrzej Stasiuk, On the Road to Babadag, ed. cit., pp. 114 şi 124-125; Eugene Chausovsky, „Transdniestria: The Geopolitics of the Ultimate Borderland", Stratfor, Austin, TX, iulie 2013.

204 Charles King, The Moldovans, ed. cit., p. 5.

205 Robert Blake, Disraeli, St. Martin's Press, New York, 1967, pp. 575-576.

schimba Rusia de unul singur. Ucraina a reprezentat centrul Rusiei kievene din secolul al IX-lea, fiind determinantă pentru identitatea Rusiei atât din punct de vedere istoric, cât şi sentimental. Independenţa geografică şi demografică a Ucrainei ţine Rusia la distanţă de Europa, astfel că Rusia trebuie să încerce să-şi menţină controlul strategic asupra Ucrainei, în ciuda dorinţei de suveranitate a celei din urmă. Acesta este motivul pentru care Rusia menţine mii de soldaţi şi obiective militare în Transnistria[206], iar Putin poate manipula opinia publică rusească în această chestiune.

După ce am discutat în capitolul precedent despre costurile umane ale invaziei lui Antonescu şi ale ocupării Basarabiei şi Transnistriei în 1941, trebuie să discutăm acum şi despre cele strategice. Trupele lui Antonescu nu ameninţau, cel puţin teoretic, doar marea metropolă sovietică ucraineană Kiev: ocupând oraşul-port Odessa, românii, aliaţi cu naziştii pe parcursul Operaţiunii Barbarossa, au cucerit cel mai important debuşeu al lui Stalin la Marea Neagră şi Marea Mediterană. Nu-i de mirare că Stalin şi-a mobilizat trupele în România cu atâta hotărâre în 1944, atunci când s-a ivit ocazia! Nu-i de mirare nici că a insistat pentru un simulacru de proces şi pentru executarea lui Antonescu, iar apoi a supus populaţia României unui regim autoritar abject la sfârşitul anilor ’40 şi începutul anilor ’50. Tratatul de la Varşovia n-a fost doar rezultatul intenţiilor malefice ale lui Stalin, ci şi al nevoilor strategice ale sovieticilor, la scurt timp după ce Kremlinul trecuse printr-un coşmar strategic. Acum, aproape trei sferturi de veac mai târziu, Rusia se teme de acelaşi coşmar, cu trupele NATO în locul armatelor pronaziste ale lui Antonescu: ambele, forţe antiruse, deşi complet diferite ca orientare morală şi ideologică. După cum afirmă George Friedman, fondatorul agenţiei private

206 George Friedman, „Borderlands: A Geopolitical Journey in Eurasia", Stratfor, Austin, TX, 2011, pp. 39-40; Robert D. Kaplan, The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Corning Conflicts and the Battle Against Fate, Random House, New York,

de servicii de informaţii Stratfor, „Republica Moldova este o proprietate imobiliară valoroasă. Este o regiune care, sub protecţia NATO, […] poate contrabalansa puterea Rusiei şi, probabil, poate întări dorinţa Ucrainei de a rezista în faţa Rusiei. Plasarea trupelor NATO în apropierea Odessei, un port ucrainean pe care Rusia se bazează, i-ar face pe ruşi să fie 2012, pp. 180 – 181 [pentru ed. rom., v. *Răzbu*narea *geografiei*. *Ce ne spun hărţile despre viitoarele conflicte şi lupta împotriva destinului*, trad. de Alexandru Marius Busuioc, introd. de Paul Dobrescu, Editura Comunicare.ro, Bucureşti, 2013 (n.tr.)]; Eugene Chausovsky, „Transdniestria: the Geopolitics of the Ultimate Borderland”, art. cât.

prudenţi111. Formularea e, desigur, eufemistică. Prezenţa trupelor NATO aproape de Odessa ar însemna înfrângerea strategică a ruşilor, mai ales în contextul crizei dintre Est şi Vest care a început în 2014. De aceea, orice încercare a Re publicii Moldova (Basarabia istorică) de a se uni cu România, membru NATO, ar întâmpina o rezistenţă puternică din partea Kremlinului.

Chiar fără a fi un stat prorus, Republica Moldova trebuie, cel puţin din punctul de vedere al Moscovei, să rămână fundamental separată de România şi de NATO. Astfel, eforturile constante ale Republicii Moldova de a întări legăturile cu Uniunea Europeană, coroborate cu presiunile pentru unirea cu România, care nu sunt niciodată în afara discuţiei, obligă Rusia să submineze continuu Republica Moldova prin poziţiile ocupate în Transnistria.

LA TREI ORE DUPĂ CE AM PĂRĂSIT IAŞIUL, AM INTRAT în capitala Republicii Moldova, Chişinău (*Kişinev* în limba rusă). Blocurile de locuinţe din perioada sovietică s-au iţit ca nişte dinţi îngălbeniţi. „Imense pietre de mormânt, […] muşuroaie de termite”, le-a numit călătorul polonez Andrzej Stasiuk.[207] Mi-am adus aminte de periferiile sumbre din Sofia, Tbilisi, Ţhinvali şi Taşkent din anii ’80 şi ’90. Am remarcat câteva clădiri în stil neoclasic

207 George Friedman, „Borderlands“, art. cit., pp. 40 şi 48.

rusesc, altele noi, din oţel şi sticlă, finanţate de germani, şi un mall de prost gust. Unele străzi mărginite de tei dădeau oraşului un aer maiestuos de lume veche care îmi amintea de Puşkin. La începutul anilor 1820, marele poet rus a fost surghiunit la Chişinău – pentru el, o provincie sordidă a imperiului – din cauza vederilor lui reformatoare. Femeile de aici păreau să cultive eleganţa, însă bărbaţii arătau neîngrijiţi. Dincolo de bulevardele principale.

Chişinăul, un oraş cu o populaţie de 670.000 de locuitori, este mai degrabă un sat mai mare. Pe autobuzele achiziţionate recent din Belarus am văzut abţibilduri cu steagul Uniunii Europene, deşi Moldova nu este membră a acesteia. Aspiraţia însă există. Într-un spaţiu verde se afla o biserică în stil maramureşean cu o turlă gotică, un alt simbol tulburător al Occidentului. Şi, în contrast cu aspectul sever de bloc sovietic al clădirii Parlamentului, aflat în imediata apropiere, primăria ocupa o clădire în stil gotic italienesc *fin-de-siecle*, cu un turn ce mi-a amintit de Florenţa.

Mă aflam în cea mai săracă ţară din Europa, chiar mai săracă decât Albania. Drumul de la Iaşi până aici mi-a amintit de descrierea călătorului englez Henry Baerlein. Membru al unei importante familii de evrei din Manchester, Baerlein a publicat în anul 1935 lucrarea *Bessarabia and Beyond* (*Basarabia şi dincolo de ea*). „Ori de câte ori ne aflam pe drum, afundaţi într-un noroi negru şi vâscos, eram ca nişte biete muşte care se chinuie să meargă pe o hârtie adezivă”. Dar tocmai sărăcia creează scene de o frumuseţe tulburătoare, surprinse în fotografiile alb-negru ce însoţesc ediţia princeps a cărţii. Era o vreme, cu doar câţiva ani înaintea Holocaustului din Basarabia şi Transnistria, când cartierul evreiesc pavat cu piatră din Tighina avea 18 sinagogi, iar Chişinăul se lăuda cu vreo 65 de lăcaşuri de rugăciune evreieşti. În volumul din 1935 al lui Baerlein se strecoară premoniţii despre viitoarele tulburări interetnice. Cum i-a spus cineva autorului: „Un evreu face cât doi greci, un armean, cât trei evrei.”[208]

208 Henry Baerlein, Bessarabia and Beyond, Methuen, London, 1935,

TRECUTUL DEZGUSTĂTOR DE AICI, CARE E GREU DE descris în cuvinte şi pe care Baerlein nu l-a intuit decât vag, nu condamnă prezentul şi viitorul, mi-am spus. Nu întâmpifi tor, prima persoană cu care m-am întâlnit a doua zi dimineaţă a fost Vi talie Marinuţa, ministrul moldovean al apărării în perioada 2009 – 2014, a cărui carieră ilustra implicarea consistentă a Occidentului şi a Statelor Unite în această parii a lumii. Absolvent al unei academii militare din Uniunea Sovietică în momentul când aceasta se prăbuşea, Marinuţa a studiat apoi la baza militară aeriană Lackland din San Antonio, la Fort Leavenworth şi la Naval Postgraduate School din Monterey, înainte să fie repartizat la Comandamentul Central american din Tampa. „Am locuit la o familie din Leavenworth, Kansas. A fost primul meu contact cu cultura şi valorile democraţiei", mi-a spus.

Abia trecut de 40 de ani, cu părul încărunţit şi tuns scurt, Vitalie Marinuţa mi-a spus că a încercat să realizeze în timpul mandatului său o „restructurare militară profundă11 după model occidental, demers pentru care sprijinul politic era incert. „Doream uniforme noi, un nou tip de defilare. Poate vi se par lucruri neimportante, dar simbolurile contează, pentru că pot schimba mentalităţi. Este vorba de profesionalizarea armatei".

Armata moldovenească nu are decât 5.000 de soldaţi, la care se adaugă trupele poliţiei de frontieră şi ale Ministerului de Interne. Cu excepţia a câteva elicoptere, forţele aeriene există numai pe hârtie. Forţele ruseşti din Transnistria sunt net superioare. „Sunt mai multe şanse ca ruşii să sprijine o insurecţie aici, aşa cum au făcut în estul Ucrainei", îmi explica Marinuţa. „Ar putea folosi localnici", precum găgăuzii şi etnicii ruşi. Nu trebuie decât să instruiască unităţi individuale (de circa 150 de oameni fiecare), să preia instituţiile şi să se angajeze în lupte la scară restrânsă, de la mică distanţă. „Avem 28.000 de veterani din războiul din Transnistria din 1992", aşa că nu

---

pp. 46 şi 48; Enciclopedia României, voi. 2, Ţara Românească, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1938, pp. 600 şi 686; Ernest H. Latham, Timeless and Transitory, ed. cit., pp. 107 şi 110.

doar armata ştie să lupte.

Apoi mi-a spus, cu reţinerea specifică militarilor: „Banca Naţională a fost preluată de ruşi. Aeroportul e concesionat de ruşi. Gazul este furnizat de Gazprom. Rusia asigură 97% din energia Republicii Moldova. Dacă Transnistria este anexată oficial la Rusia, atunci Moldova ar trebui să se unească cu România. Trebuia s-o fi făcut în anii ’90, când Rusia era slabă. Acum Rusia este puternică şi doar 16% din populaţia Republicii Moldova sprijină unirea cu România”.

O discuţie care începuse optimist a căpătat dintr-odată un ton negativ. Marinuţa m-a asigurat că Rusia „nu va fi niciodată liberală”. De fapt, aproape toţi cei pe care i-am întâlnit la Chişinău aveau să-mi spună acelaşi lucru. Mi-am amintit de un personaj din *Idiotul* lui Dostoievski care spunea că „liberalismul” este un „atac […] la adresa Rusiei înseşi”, a culturii şi valorilor sale.[209] Şi totuşi, ştiam prea bine că fără liberalism Rusia nu va prospera cu adevărat niciodată şi nici nu-şi va putea descentraliza eficient imensul teritoriu.

Lipsa de liberalism a Rusiei se simte în cele mai mărunte şi mai surprinzătoare moduri în Republica Moldova, teritoriu stăpânit de Rusia o mare parte a istoriei ţării şi aproape întreaga a doua jumătate a secolului XX. De la Chişinău am pornit spre nord, către mănăstirile Saharna şi Tipova, de pe malul Nistrului, la graniţa dintre Moldova şi Transnistria. Cum se întâmplase şi în ziua precedentă, când venisem de la Iaşi cu altcineva, şoferul a fost oprit pentru depăşirea vitezei. Poliţistul observase plăcuţele de înmatriculare cu numere de România şi voia să prindă ceva. Probabil că şoferul a plătit o şpagă. În România agenţii poliţiei rutiere nu mai pot fi mituiţi. Statutul de stat membru al Uniunii Europene a schimbat lucrurile, astfel că legile sunt respectate. În Republica Moldova, poliţiştii nu au prea multă demnitate şi sunt prost plătiţi, aşa că cer mită. La fel se întâmplă şi în alte

209 Dostoevsky, The Idiot, ed. cit., p. 335. [Pentru ed. rom., v. Idiotul, ed. a IV-a, trad. şi note de Emil Iordache, Polirom, Iaşi, 2011 (n. tr.).]

privinţe în fosta Uniune Sovietică.

Drumul era mai bun decât cel dinspre Iaşi, construit să reziste la traficul greu spre combinatul siderurgic de la Râbniţa, dincolo de Nistru. Dar, cu Transnistria închisă şi transformată într-un satelit al Rusiei, mai ales după începutul crizei ucrainene, drumul era pustiu – chiar dacă unele produse metalurgice sunt încă introduse prin contrabandă în Republica Moldova de camioanele venite de dincolo de Nistru.

Vedeam fumul de la combinatul siderurgic şi, în depărtare, malul argilos al Nistrului – Transnistria. De la un moment dat drumul mergea de-a lungul râului liniştit şi puţin adânc. Era mult mai lat decât Prutul. Nistrul, dinspre care bate o briză uşoară, îţi dă senzaţia de frontieră, ceea ce nu se întâmplă la Prut. Aici latinitatea ţine până la capătul drumului său spre est, m-am gândit. Pe partea cealaltă se afla un monument ridicat în amintirea eliberării Transnistriei din ghearele armatei criminale a lui Antonescu.

Mănăstirea Saharna a fost reconstruită în stil rusesc la sfârşitul secolului al XIX-lea, cu cupole în formă de bulb, în tonuri de albastru-deschis. „Aproape timp de un secol, până la Primul Război Mondial, Biserica din Basarabia a fost supusă unei neîncetate centralizări şi rusificări [emanând de la Sankt-Petersburg]”, afirmă istoricul Keith Hitchins.[210] Controlul imperial s-a făcut simţit în primul rând prin intermediul Bisericii, mai ales prin impunerea de către aceasta a legislaţiei ţariste. Biserica Ortodoxă Rusă a încercat dintotdeauna să imite, într-o regiune imensă a teritoriului eurasiatic, rolul fundamental pe care Biserica Ortodoxă Greacă îl juca în Bizanţul medieval. În vreme ce Biserica Ortodoxă Română a contribuit la întărirea conştiinţei etnice în timpul stăpânirii otomane, Biserica Ortodoxă Rusă manifesta tendinţe imperialiste. Ambele erau biserici naţionale, dar circumstanţele politice erau diferite pentru fiecare în parte. Nu mai departe de 2013,

210 Keith Hitchins, Rumania 1866-1947, ed. cit., p. 244 [ed. rom. cit., p. 246 (n. tr.)].

patriarhul Kiril al Rusiei, în siajul tradiţiei imperialiste a Kremlinului, a declarat public că Moldova aparţine istoric Rusiei. Exceptând perioada interbelică, Biserica Ortodoxă din Moldova s-a aflat mereu sub jurisdicţia Patriarhiei Moscovei, chiar dacă pentru slujbele şi cântările religioase s-a folosit limba română. Situaţia este complexă, întrucât Biserica Ortodoxă Română susţine că are drepturi canonice egale, cu toate că, în realitate, Rusia domină această regiune din punctul de vedere al religiei. Chiar şi în ziua de azi, mi-a spus Virgil Pâslariuc, un bizantinist de la Chişinău, Biserica Ortodoxă de aici este antieuropeană.

Icoanele şi catapetesmele de la Saharna spun povestea unei forme mai brutale de imperialism rusesc decât aceea ţaristă. După 1944, când Stalin a recucerit Basarabia de la Antonescu, sovieticii au incendiat şi au distrus mare parte din operele de artă, transformând Saharna în spital de psihiatrie.[211] Ţăranii români de aici au reuşit să salveze o parte din icoane, pe care le-au adus înapoi la mănăstire între 1990 şi 1991, când Moldova independentă s-a separat de o Uniune Sovietică aflată în colaps. Dar, în general, lucrările de artă care se găsesc acum în mănăstire sunt noi, banale şi aranjate în pripă, ceea ce nu are cum să nu te mişte. În faţa catapetesmei noi, uriaşă, se afla un spaţiu mic de rugăciune – din nou în stil rusesc –, cu un aer intim, ca din altă lume. Osemintele călugărilor decedaţi de-a lungul veacurilor fuseseră deshumate recent, după lunga ocupaţie sovietică, şi erau din nou expuse. Cruzimea a generat cruzime: mai întâi Antonescu în Transnistria, apoi sovieticii în Basarabia.

Secolele în care Basarabia fusese o zonă de graniţă permanent disputată păreau să fi culminat cu barbaria din timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi al Războiului Rece. După cum mi-a spus Igor Caşu, un alt istoric de la

211 Mănăstirile de aici au fost închise şi transformate în depozite şi stabilimente psihiatrice mai ales în perioada lui Hruşciov, în anii ’50 şi ’60. într-un anume caz, în oraşul Călăraşi din centrul Moldovei, închiderea unei mănăstiri în anul 1962 a dus la o scurtă rezistenţă armată.

Chişinău, elementele proruse din Moldova şi Transnistria folosesc până în zilele noastre crimele de război comise de Antonescu împotriva evreilor, şi nu numai, drept dovadă a răului reprezentat de România şi – prin extensie – de Occident.

Alte icoane salvate de la comunişti erau expuse în catedrala alăturată printre multele cădelniţe, dimpreună cu o catapeteasmă din Bucovina de aproape cinci metri înălţime care era atât de impresionantă, că părea cât un bloc de zece etaje. Ascultam cântările în limba română pentuneric, în mirosul de tămâie – simplitatea cultului din perioada de început a creştinismului restituia imaginea raiului, atât cât se poate pe acest pământ.

După o oră de mers printre dealurile din nord-estul Republicii Moldova, aceste grânare uriaşe, am ajuns la Tipova, o mică mănăstire cocoţată pe un platou cu faţa la Nistru, unde mai mulţi oameni, bărbaţi şi femei, coseau iarba, iar caii şi caprele zburdau în libertate. Părea o scenă dintr-un alt secol. Bisericuţa era pustie. Ciripitul vrăbiilor de afară accentua liniştea dinăuntru. Am pornit la vale pe poteca întortocheată ce ducea la malul fluviului, unde se aflau câteva grote. Aici au fost reînhumate, după ocupaţia sovietică, osemintele a douăzeci şi doi de călugări. Potrivit unei legende, într-una dintre aceste grote Ştefan cel Mare – a cărui viaţă, povestită pe teritoriul fostei Românii Mari, este la fel de nelămurită şi de impresionantă precum cea a lui Hristos – s-ar fi căsătorit cu Maria de Mangop în anul 1472. Sau poate cu Maria Voichiţa în 1478? N-am aflat niciodată un răspuns clar şi nicio lucrare de istorie nu mi l-a putut oferi.

În lumina soarelui la asfinţit, Nistrul părea o dâră plumburie. Eram foarte obosit, plin de praf şi prost dispus. La un moment dat am fost nepoliticos cu călăuza mea, o localnică pe chipul căreia anii lăsaseră urme adânci, şi mi-am dat seama c-am făcut-o să sufere. M-am simţit prost câteva zile după aceea. Ştiam că, străin fiind, eram analizat îndeaproape. Cu cât o ţară e mai fragilă şi mai expusă, cu atât locuitorii ei sunt mai sensibili faţă de

străini. Am privit malul celălalt al Nistrului. Frumuseţea peisajului mi-a sporit remuşcările. Pentru o clipă, mi-am amintit de evenimentele din 1941 şi 1942 din Transnistria şi, de emoţie, mi s-a pus un nod în gât şi n-am mai putut să spun sau să gândesc nimic.

Un ultim gând despre Transnistria: nu al meu, ci al unui poet. Paul Celan s-a născut în 1920 într-o familie de evrei din nordul Bucovinei. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, părinţii lui au fost deportaţi în Transnistria, unde tatăl său a murit de tifos, iar mama sa a fost împuşcată în gât. Celan s-a sinucis în 1970, la Paris. Claudio Magris, istoricul care cunoştea atât de bine Europa Centrală, îl numea pe Celan „ultimul poet orfic", a cărui operă „se apleacă peste marginea tăcerii" şi vădeşte „o puritate primitivă şi orbitoare" ce reuşeşte să te farmece. Iată-l pe Celan în 1952, amintindu-şi de mama sa:

Plopule, eşti alb în întuneric.
Părul mamei n-a fost să albească.
Păpădie, verde e Ucraina.
Maică-mii blondă nu s-a întors acasă.
Nor de ploaie – ntârzii la fântână?
Plânge pentru toţi, tăcuta-mi mamă.
Stea, încingi o panglică de aur.
Rana mamei a născut-o plumbul.
Cine te-a scos, uşă, din ţâţână?
Maica mea nu poate să mai vină.[212]

ÎNAINTE DE STAT ŞI DE IMPERIU A FOST MĂNĂSTIREA Am revenit la nord de Chişinău, la Orheiul Vechi, printre alte peşteri ce dădeau într-o vale imensă, caroiată până în depărtare de terenuri agricole. Într-una dintre grote era săpată o firidă adâncă, pentru chiliile

212 Poems of Paul Celan, trad. şi introd. de Michael Hamburger, Persea Books, New York, 1972, pp. 21-22 şi 41 [Ed. rom.: Paul Celan, Versuri, trad. de Nina Cassian şi Petre Solomon, Univers, Bucureşti, 1973, p.13 (n. tr.)]; Claudio Magris, Danube: A Journey Through the Landscape, History, and Culture of Central Europe, trad. de Patrick Creagh, Farrar, Straus & Giroux, New York, 1989, pp. 320-321 [pentru ed. rom., v. Danubius, trad., note şi capitol post-ultim de Adrian Niculescu, Univers, Bucureşti, 1994 (n. tr.)].

călugărilor care an trăit aici în secolul al XV-lea, în timpul lui Ştefan cel Mare chiar dacă soarele pătrundea înăuntru, umbra era răcoroasă şi încântătoare. Un mic culoar ducea la o grotă mai mare, unde erau icoane, lumânări aprinse şi un altar. Aici fusese un loc de închinăciune ortodox de-a lungul a mai multe secole, până când Stalin a recucerit Basarabia, în 1944. „Dar Domnul nu e leneş, El reclădeşte", mi-a spus un călugăr.

În această peşteră ortodoxia nu era rusă sau românească, ci doar răsăriteană – sălăşluia aici, de fapt, creştinismul în forma sa bizantină, originară, răzbătând din bezna păgânismului. Pesemne că mulţimile se adunau în acest loc de închinăciune pentru a înţelege cine şi ce sunt ca naţiune; oamenii căutau să afle ce-i definea, dincolo de simpla existenţă individuală. Democraţia, aşa coruptă şi imperfectă cum este în Moldova, îi încurajează pe oameni să aibă individualitate. Dar Biserica promovează viaţa în sânul comunităţii, mi-a explicat George Grigoriţă, consilier la Patriarhia Română, pe care l-am întâlnit la Bucureşti. „Este o pavăză împotriva singurătăţii din lumea modernă".

IURIE LEANCĂ, PRIM-MINISTRUL REPUBLICII MOLDOVA la acea dată, m-a întâmpinat în biroul său, o versiune mai elegantă a biroului prim-ministrului Victor Ponta de la Bucureşti. Leancă, în vârstă de 50 de ani, reprezenta un partid proeuropean care urma să participe la alegerile din toamna aceea. Şi-a scos haina şi cravata înainte să se aşeze. Fusese o zi lungă, mi-a spus. Cu faţă colţuroasă şi părul alb, bogat, părea mai înalt decât era de fapt. Avea ceva copilăros, dar şi profund cerebral. Emana încordare şi era în mod evident preocupat. În regimurile parlamentare, regele sau preşedintele se bucură de glorie, iar prim-ministrul face toată munca.[213] Şi, cum Republica Moldova se afla în zona de conflict dintre Est şi Vest,

213 Dacă Moldova este un regim parlamentar clasic, România este un ciudat amestec constituţional, atât preşedintele, cât şi prim-minis- trul bucurându-se de puteri reale. De aici disputa dintre Băsescu şi Ponta la momentul vizitelor mele din 2013 şi 2014.

politica era aici deosebit de dificilă. Leancă făcea parte dintr-o coaliţie clădită pe corupţie şi pe împărţirea sectoarelor economice între baronii de partid. Era însă cea mai bună guvernare pe care o putea avea Moldova, cel puţin la momentul acela. Aşa supravieţuia moştenirea Uniunii Sovietice la aproape un sfert de secol de la căderea comunismului.

Am discutat aproape o oră.

Leancă repeta cuvintele „nelinişte" şi „nesiguranţă" pentru a descrie atmosfera politică din ţară de la începutul anului, după debutul crizei ucrainene, în ianuarie 2014. Cu ochii mijiţi din cauza oboselii şi a concentrării, mi-a spus: „Structura de securitate europeană care a existat începând cu 1989 s-a prăbuşit sub ochii noştri". L-a parafrazat pe Zbigniew Brzezinski, care spunea că Rusia nu poate fi un imperiu fără Ucraina şi că dorinţa lui Putin era să transforme Rusia „dintr-o putere regională într-una mondială". Cum făcuse şi preşedintele României, Băsescu, a trasat o linie spre vest, de-a lungul Mării Negre, pornind de la Odessa, trecând prin fostul Bugeac basarabean, până în Delta Dunării, pentru a indica ambiţiile imperiale ale Rusiei. „Moldova este o ţintă uşoară. Ce-am putea face? Să rezistăm câteva ore?" mi-a spus pe un ton amar. Cum îmi zisese un diplomat străin, „Moldova este o ţintă uşoară pentru ruşi în compara ţie cu Ucraina".

Nu era vorba aici doar de o chestiune de ordin militar, însăşi identitatea Moldovei era „încă fluidă", mi-a explicat Leancă, având în vedere că pe teritoriul ţării coexistau comunităţi ruseşti, ucrainene şi turcice, iar majoritatea românească folosise alfabetul chirilic până la sfârşitul Războiului Rece. Şi, întrucât corupţia parazita în tăcere viaţa politică internă, chestiunile naţionale primeau mai multă atenţie publică decât ar fi meritat.

Nu era nevoie ca prim-ministrul să-mi spună că Republica Moldova, care nu fusese niciodată cu adevărat independentă de-a lungul istoriei sale, era câmpul unui război psihologic între Est şi Vest. Republica Moldova nu luptase pentru independenţă, ci, asemenea republicilor

central-asiatice ale fostei Uniuni Sovietice, se trezise că independenţa îi era impusă. Şi pentru că, din 1991, Republica Moldova adoptase o poziţie neutră, cu şanse minime de a intra în Uniunea Europeană, influenţa Rusiei era în continuare indiscutabilă: moldovenii puteau călători în Rusia, dar nu în Occident. Între timp, a continuat Leancă, influenţa rusească exercitată prin intermediul presei şi al mediului bancar era „extrem de negativă”. M-am gândit la hotelul meu, Leogrand, plin de bărbaţi solizi care vorbeau în ruseşte. Oricând aveam o întrevedere în holul mare de la etaj, apăreau la doar câţiva metri de mine, cu genţi suficient de mari cât să poată ascunde un reportofon demodat. Erau destul de insolenţi, ca şi cum ar fi fost stăpânii ţării. Când i-am spus că discuţia noastră putea fi confidenţială, un oficial de nivel înalt din guvernul moldovean mi-a răspuns: „Nu contează, în hotelul ăsta nu există secrete”.

Întrevederea cu prim-ministrul s-a încheiat, ca multe alte întrevederi de aici, cu o discuţie despre rutele gazoductelor. Moldova, spunea Leancă, şi-ar putea reduce dependenţa de energia rusească cu ajutorul unui gazoduct din România, care urma să fie activat în scurt timp. Vocea şi întreaga sa atitudine au părut pline de speranţă abia când ne-am luat rămas-bun, când a vorbit despre potenţialele descoperiri de zăcăminte de gaze naturale în România şi în largul coastei româneşti a Mării Negre.

MĂ ÎNDREPTAM ACUM SPRE NORD-VEST. FRUMOSUL peisaj vălurit, cu fâşiile sale întunecate de teren cultivat, trebuie să fi fost un adevărat corn al abundenţei pentru invadatorii ruşi de la începutul secolului al XIX-lea încoace, sosiţi din imensitatea plată şi sălbatică a Rusiei europene şi a Ucrainei. Am zărit podgorii despre care ştiam din vizitele făcute la cramele moldoveneşti, dar şi din experienţa meselor de aici că dau unele dintre cele mai bune şi mai puţin cunoscute vinuri din lume, care rivalizează cu cele mai scumpe vinuri franţuzeşti. (Dar Moldova nu este doar o ţară viticolă: aici, ca şi în Ucraina şi Rusia, sau chiar în România, se bea şi cvas, o băutură

fermentată din secară.) Bălţi, al doilea oraş ca mărime din Moldova, mi-a apărut la început ca o întindere de blocuri din perioada sovietică şi o mână de magazine noi: atât de urât era totul, încât mi-a trecut prin cap imaginea unor dinţi stricaţi. Au apărut apoi şirurile de copaci maiestuoşi care au salvat cât de cât peisajul. Cât de groaznic trebuie să arate oraşul ăsta iarna, cu copacii desfrunziţi, m-am gândit. O statuie a lui Ştefan cel Mare domina piaţa, pe locul de unde, după prăbuşirea Uniunii Sovietice, fusese îndepărtată o statuie a lui Lenin. Frescele din catedrala din Bălţi, ca şi minunatele şi solemnele sale icoane erau o oază de frumuseţe în mijlocul mohorelii de afară.

Era Sfântul Nicolae şi străzile erau pline de oameni îmbrăcaţi în haine de sărbătoare: femei pe tocuri înalte şi butucănoase şi bărbaţi în costume ieftine, mirosind puternic a parfum; ca peste tot însă, tinerii purtau tricouri. Era plin de baloane şi de copii. Şi totuşi, în atmosferă adăsta senzaţin unui gol, a unei absenţe, ca în toate oraşele din Europa de Est unde evreii fuseseră ucişi sau de unde emigraseră. Pe un soclu era înălţat un tanc sovietic, în amintirea eliberări i din 1944 de sub armata lui Antonescu. Scena părea desprin să din Budapesta comunistă a anilor ’80 sau din Bucureştiul sau Sofia postcomuniste de la începutul anilor ’90. Când i-am mărturisit asta cuiva într-o cafenea, mi-a răspuns: „Ar trebui să vezi Tiraspolul [capitala Transnistriei], este mai înapoiat, exact ca pe vremea Uniunii Sovietice”.

Oamenii de aici m-au făcut să înţeleg că progresul apare atunci când istoria este mai puţin a unui stat sau a unei naţiuni şi mai mult a indivizilor care trăiesc acolo, astfel încât o poveste mare se fragmentează în milioane de părţi, fiecare cu povestea ei. Comunismul a îngrădit viaţa indivizilor prin represiune politică şi economică, astfel că aceste milioane de poveşti erau mai puţin definite, după cum se vedea pe chipul mulţimii aceleia. Diferenţele dintre oamenii din Bălţi şi cei din oraşele de provincie ale României, care aderase la Uniunea Europeană în urmă cu şapte ani, erau imense. Aceşti oameni formau o mulţime

indistinctă în alb-negru, pe când cei din România erau deja într-o peliculă color.

În umbra mohorâtă a unei clădiri goale de birouri din Bălţi am întâlnit-o pe Cecilia Graur, o femeie solidă, cu păr roşcat şi tenul palid. Privirea impasibilă o făcea să pară întruchiparea perfectă a unui oficial comunist rus: de fapt, era vicepreşedintele unui partid politic proeuropean şi avea doar amintiri neplăcute din copilăria petrecută în Uniunea Sovietică, unde părinţii ei, profesori într-un colhoz din apropiere, fuseseră trataţi cu dispreţ.

„Toată lumea se teme, mi-a spus. Situaţia din estul Ucrainei ar putea să apară şi aici. Ştim asta cu toţii, din cauza propriilor noastre dezbinări şi conflicte” – politice, etnice şi lingvistice. „Oamenii vorbesc despre asta tot timpul”. (Fără îndoială că Bălţi, cu sentimentele sale proruse, ar putea deveni un Doneţk moldovenesc, m-a avertizat un diplomat occidental.) Am remarcat, uitându-mă la lumea îmbrăcată în haine de sărbătoare, că ceea ce-i interesa pe tinerii părinţi era să le ofere o viaţă mai bună copiilor lor. „Da, exact despre asta e vorba!” a exclamat ea. „Ce altceva am putea face?”

„Criza a adâncit nostalgia după stabilitatea din fosta Uniune Sovietică, când aici era o fabrică de armament unde lucrau câteva mii de oameni”, mi-a spus. 20% din populaţia din Bălţi sunt etnici ruşi, dar chiar şi etnicii români s-au resemnat cu ideea că Rusia trebuia luată în considerare. „Puterea de atracţie a lui Putin este mare tocmai pentru că propaganda lui naţionalistă seamănă cu cea comunistă”. Mi-am amintit atunci de ce spusese Adam Michnik.

Aleksandr Nesterovski era vicepreşedintele unui partid politic prorus. Purta haine ieftine din poliester şi zâmbea tot timpul. A vorbit în ruseşte, deşi Cecilia Graur vorbise în româneşte. Dar mesajul era acelaşi. „Noi acum trebuie să evităm turbulenţele. Trebuie să evităm o polarizare şi mai mare. Nimeni nu vrea probleme ca la Doneţk sau la Sloviansk. Dar Ucraina este primul subiect de discuţie”. Mi-a spus că 60 – 70% din populaţia din Bălţi

îl sprijinea pe Putin, ceea ce înseamnă că restul de 30 – 40% era împotriva lui. „Odessa este cheia. Dacă Puţin reuşeşte să domine Odessa, influenţa rusească va atinge apogeul în întreaga Găgăuzie şi Moldovă”. Mi-a spus că era firesc ca Putin să fie susţinut de populaţia locală, care nu ar supravieţui economic dacă Rusia ar reduce fluxul de gaze naturale sau nu ar mai cumpăra produsele agricole din regiune. Cum ajutorul primit de la Uniunea Europeană fusese destul de modest de-a lungul anilor, Vestul nu putea avea prea multă influenţă aici. Dacă europenii erau prezenţi prin câte un proiect ici şi colo, ruşii erau vizibili pretutindeni. Comunismul nu mai însemna comunism efectiv, ci o relaţie economică avantajoasă cu Rusia. „Mama mea”, mi-a menţionat el în treacăt, „este moldoveancă, adică e de etnie română. Tata e ucrainean. Eu mă consider rus”. În circum stanţe economice şi politice mai bune, o asemenea identitate eclectică ar fi fost o premisă excelentă pentru un cosmopolitism vibrant. Aici ea însemna controversă şi confuzie.

AM PORNIT APOI SPRE SUD. PEISAJUL ERA DIN NOU O întindere mlădioasă în nuanţe de verde-închis. După nouăzeci de minute de la ieşirea din Chişinău, am zărit steagul albastru, alb, roşu cu trei stele al Găgăuziei fluturând alături de cel al Republicii Moldova. Din punct de vedere constituţional, Găgăuzia face parte din Republica Moldova, dar mulţi dintre locuitori se simt străini de guvernarea de la Chişinău.

Am ajuns la Comrat, capitala Găgăuziei. Toate inscripţiile erau cu litere chirilice, printre străzi pline de buruieni, clădiri nefinisate şi tablă ondulată. Peste tot aceeaşi poveste: zona rurală este superbă, iar periferiile oraşului arată mizerabil.

Restaurantul principalului hotel din Comrat era amenajat oribil cu plastic şi metal ieftin, cu un tapet alb-negru cu linii şerpuite, potrivit mai degrabă pentru o toaletă înghesuită. Pentru mine, hotelul întruchipa perfect urâţenia fostei Uniuni Sovietice. M-au năpădit amintirile despre hotelurile proaste din Caucaz şi din Asia Centrală.

Vitalie Chiurciu era, potrivit cărţii sale de vizită, „şeful departamentului de dezvoltare economică, comerţ, servicii şi relaţii economice externe al Găgăuziei”. Avea o constituţie solidă şi purta un costum nepretenţios, dădea impresia că e şeful tăcut al oraşului. Mi-a povestit cum la începutul secolului al XIX-lea ţarul Alexandru I i-a încurajat pe găgăuzi să se mute din Bulgaria şi Dobrogea în Bugeac şi în sudul Basarabiei, aproape de Marea Neagră, scutindu-i în schimb de taxe sau de serviciul militar. Acum, aceşti turci creştin ortodocşi, aproximativ 160.000 la număr, reprezintă aproape 5% din populaţia Moldovei şi ocupă ceva mai mult de 5% din teritoriul acesteia. „Suntem foarte legaţi de lumea turcică şi rusească, dar n-avem niciun fel de legătură de suflet cu România şi Moldova. Rusia este o piaţă mai firească pentru noi. Experienţa noastră cu România, cât timp ne-am aflat sub ocupaţia ei între 1918 şi 1940 şi mai ales în timpul regimului Antonescu, între anii 1941 şi 1944, a fost extrem de neplăcută. Asemenea amintiri nu se şterg”.

A continuat: „Încă sărbătorim declararea independenţei [de scurtă durată] a Republicii Găgăuzia, la 19 august 1990, când Uniunea Sovietică se dezmembra. În 1994, Moldova ne-a acordat statutul special de republică autonomă. Dar în realitate Chişinăul nu ne recunoaşte autonomia. Noi, găgăuzii, suntem harnici. Producem vinuri, cosmetice, textile. […] Dar bugetul şi serviciile sociale de care beneficiem de la Chişinău nu sunt satisfăcătoare”.

La prânz am fost servit cu miel, sarmale în foi de viţă, brânză de capră şi alte mâncăruri turceşti. „40.000 de găgăuzi se află de cealaltă parte a graniţei, în regiunea Odessa din Ucraina. Stalin a creat diviziuni şi aici, la fel ca în Transnistria”. Dacă Ucraina şi Republica Moldova s-ar dizolva la un moment dat, mi-a spus, găgăuzii ar fi pregătiţi. „Purtăm discuţii de bucătărie internă – între noi, adică – despre întemeierea unei Găgăuzii Mari”, care să-i unească pe turcii creştini de pe ambele părţi ale graniţei moldavo-ucrainene într-un singur stat. „Am alcătuit 47 de

hărţi ale populaţiei găgăuze şi ale migraţiilor ei de-a lungul istoriei”.

Am pornit spre clădirea Parlamentului, marcată de o statuie mare reprezentându-l pe Lenin păşind înainte, cu o carte sub braţ, probabil *Capitalul* lui Marx. Înăuntru, am întâlnit trei istorici locali: Stepan Bulgar, Svetlana Romanova şi Serghei Zaharia. M-au asaltat cu cărţi şi cu hărţi. „Avem o conştiinţă etnică şi naţională foarte puternică, dar puţine dovezi scrise şi foarte multe ipoteze”, a spus Bulgar Apoi au început să se contrazică prieteneşte pe tema locului de baştină al găgăuzilor – Dobrogea, zona Mării Caspier sau regiunea Altai din Asia Centrală – şi a profilului lor etnic: erau doar turci, sau aveau şi elemente bulgare şi greceşti? „în orice caz, noi, cei din Găgăuzia, credem în identitatea noastră etnică”, a conchis unul dintre ei.

Mă aflam într-un loc în care nu trebuia să pui întrebări. Oamenii îşi descărcau pur şi simplu sufletul şi aveau mereu hărţile la îndemână. Într-o oarecare măsură, mi-a amintit de ce trăisem în Iugoslavia, în anii ’80. Dar aici, în primăvara anului 2014, atacurile vulgare şi gratuite la adresa unor grupuri etnice rivale nu erau subiect de conversaţie. Ura era tacită, chiar şi faţă de români, iar cuvântul „compromis” puncta finalul multor discursuri. Se spunea însă că ruşii îi cumpărau pe unii lideri locali din Găgăuzia, în încercarea de a stârni animozităţi de natură etnică şi de a slăbi şi mai mult autoritatea statală a Republicii Moldova.

Şi totuşi, Rusia era considerată aici principalul protector, o ţară cu care găgăuzii doreau „un parteneriat strategic”. Rusia „e o realitate aici şi în toată Ucraina. Nu ne putem modifica geografia”, au spus toţi cei trei istorici, aproape la unison, adăugând că Europa este adesea văzută în Găgăuzia prin prisma influenţei româneşti, care are aici conotaţii negative.

„Rusia ne dă gaz, studenţii şi emigranţii noştri merg în Rusia. Rusia s-a purtat întotdeauna bine cu neamurile ortodoxe din Balcani. Noi vorbim ruseşte”, a declamat unul

dintre ei. Apoi Serghei Zaharia a replicat: „Ştiu, Occidentul are statul de drept. Nu există stat de drept în Rusia. Dar Europa ne e străină; e un mister pentru noi”.

Am mers apoi la vreo 15 kilometri sud-est de Comrat, înspre Ucraina. Dacă aş fi înaintat mai mult, ajungeam în satele locuite de etnici ucraineni şi de bulgari proruşi. Ne-am oprit în satul Ferapontievca, aflat tot în Găgăuzia.

Aici, Chiurciu mi-a arătat o incintă cu zid de cărămidă, unde iarba fusese tăiată frumos, cu cincizeci de plăci din granit negru pe care erau inscripţionate cu caractere chirilice liste lungi de nume găgăuze. Erau victimele conflictelor care avuseseră loc în secolul XX. Găgăuzii au luptat de obicei alături de ruşi sau de sovietici. Câte unul doi trecători se apropiau ca să-mi vadă reacţia. Toţi se holbau la mine. Deşi Moldova e o ţară mică, în Găgăuzia părea mare şi plină de contradicţii de nerezolvat. Căci Găgăuzia, la fel ca oraşul separatist Tighina, ca etnicii ruşi din Bălţi, ca satele de etnici ucraineni şi bulgari situate la mică distanţă de aici, se afla la graniţa unei graniţe.

MOLDOVA CONSTITUIE, FĂRĂ ÎNDOIALĂ, UN MEDIU politic sumbru. Fie că este vorba de relaţiile interetnice, de stabilitatea instituţiilor, de vulnerabilitatea economiei, de corupţia cumplită a clasei politice, de omniprezentele acţiuni subversive ale Rusiei sau de simplul fapt că locul acesta este o zonă de frontieră cu identitate confuză, toate acestea sunt motive evidente de pesimism. „Din 1812 încoace, Rusia a reuşit de fiecare dată să-şi consolideze poziţia în acest teritoriu”, mi-a spus un oficial moldovean de rang înalt. „În trecut, ţarii şi sovieticii ne-au distrus elita intelectuală, iar acum intelectualii noştri [cu vederi occidentale] pleacă în Europa”.

Mi-am dat seama că ruşii preferă sistemele slabe, *tulburi*, fie ele autocratice sau democratice – nu contează –, unde le este uşor să mituiască parlamentarii, în condiţiile în care câţiva oligarhi controlează economia, beneficiind de sprijinul în afaceri al facţiunii sau al

sistemului imperial aflat la putere.[214] Ruşii urăsc sistemele puternice, chiar şi pe cele autoritare uneori. Până la urmă, conducătorii de factura lui Tito din întreaga lume n-au avut mari dificultăţi în a-i ţine pe sovietici la distanţă de ţările lor. (Aşa a făcut şi Ceauşescu, cel puţin până la un punct.) Dar dă-le ruşilor o democraţie haotică şi slabă precum cea din Republica Moldova, fără principiile statului de drept, şi se vor simţi în elementul lor. Şi pentru că le plac apele tulburi, fie din punct de vedere legal, politic sau de altă natură, preferă statutul juridic confuz al Transnistriei: dacă Putin ar anexa oficial regiunea, Republica Moldova ar scăpa de sute de mii de etnici ruşi şi ar reuşi într-o zi să se unească cu România. Transnistria, paradisul contrabandiştilor, este creaţia stalinistă perfectă – clădită pe dezbinare, nu pe reconciliere etnică.

Aşadar, Puţin nu şi-a dorit atât să invadeze estul Ucrainei, cât să creeze aici nişte mini-Transnistrii – o metodă mult mai eficientă de a submina statul ucrainean. *Nimic nu trebuie* soluţionat pe cale legală. Puţin a anexat Crimeea doar pentru că a fost obligat, pentru a mulţumi opinia publică din Rusia după răsturnarea regimului prorus de la Kiev. Crimeea era *curată*, cum puţine alte locuri mai sunt în această nouă epocă de subminare imperială din partea Rusiei, care seamănă izbitor cu un fel de insurecţie haotică.

Dar dacă analiza superficială pe care o fac este în mod necesar rece şi nesentimentală, principiile ce se desprind din ea ar trebui să fie morale şi însufleţitoare. Viitorul rămâne deschis, oricât de nenorocit ar fi prezentul. În anii ’80, când scriam despre România lui Ceauşescu, Republica Moldova se pregătea să treacă printr-o perioadă de reînsufleţire sub Perestroika lui Mihail Gorbaciov şi se afla, astfel, într-o situaţie mai bună. Cine ştie cum ar putea arăta lucrurile peste un deceniu de politică occidentală curajoasă şi abil executată?

---

214 Cu câteva săptămâni mai devreme, Gazprom plătise parlamentari bulgari să apere South Stream - un gazoduct rusesc - de eforturile Uniunii Europene de a-l reglementa.

Am mai mers o dată pe drumul acesta. Am descris peisajul uman sumbru din Balcani, mai precis din Iugoslavia, când transmiteam de acolo în anii ’80, înainte de ruptura violentă a acelui stat în anii ’90. Se pare că scrierile mele au influenţat politica de inacţiune a Casei Albe din perioada 1993 – 1995. Repet, intervenţia este necesară doar în cazul celor mai cumplite crize umanitare şi politice. Nu trebuie să intensifici o descriere – sau să-ţi atenuezi în vreun fel analiza – cu scopul de a provoca acţiunea. Şi ar trebui să cunoşti cele mai sumbre realităţi despre un loc înainte de a adopta o politică curajoasă şi umană în regiune. În cartea de faţă nu fac nicio recomandare privind Republica Moldova sau alte state est sau central-europene care au de-a face cu Rusia. E treaba altora s-o facă. Spun doar că lipsa de acţiune a Occidentului implică nişte costuri umane incalculabile. Şi, cum au mai spus-o şi alţii, există o plajă largă de opţiuni între a nu face nimic şi *a interveni militar activ*. Mă tem pentru Moldova, căci ştiu că tot ce scriu poate fi curând depăşit de evenimente. Mă tem că Moldova va deveni în scurt timp un subiect fierbinte de ştiri.

Dincolo de Carpaţi

CÂND AM REVENIT ÎN ROMÂNIA DIN REPUBLICA MOL – dova în primăvara anului 2014, îmi venea să sărut pământul. Din perspectiva Republicii Moldova, o fostă republică sovietică, nemembră a Uniunii Europene, România reprezenta Occidentul, o ţară atractivă datorită statutului ei de membru NATO, cu instituţii tot mai transparente graţie influenţei Uniunii Europene. România poate părea înapoiată şi orientală dacă o priveşti dinspre Occident sau chiar din Polonia, dar să călătoreşti înseamnă să faci comparaţii minuţioase cu ultimul loc vizitat. Vreau să spun că diferenţele dintre România şi Republica Moldova au demonstrat că *Europa*, conceptual vorbind, nu se termină la o graniţă sau alta, ci există o serie de diferenţe majore sau minore, care se diluează treptat pe măsură ce te îndrepţi spre est, până ce, cel puţin din experienţa mea, dispar complet la Marea Caspică.

S-au întâmplat multe de la acea vizită în România în primăvara anului 2014 şi la începutul verii acelui an. Preşedintele Rusiei, Vladimir Putin, s-a amestecat mai mult decât era cazul în estul Ucrainei, unde separatiştii proruşi erau incapabili să înainteze decisiv în fazele iniţiale ale acţiunii lor împotriva unei armate ucrainene surprinzător de eficiente şi metodice, după ce aceiaşi separatişti mascaţi eşuaseră lamentabil în încercarea de a stârni o revoltă populară. Este important să spunem că portul ucrainean Odessa, care în primăvara anului 2014 părea că va fi destabilizat de ruşi, n-a dat niciun semn de agitaţie şi a dispărut complet din programele de ştiri. Dar uşurarea mea n-a ţinut mult. În august 2014, implicarea tot mai susţinută a armatei ruse în estul Ucrainei – cu scopul de a stabili o punte de legătură între Crimeea şi teritoriul rusesc – m-a ajutat să-mi dau seama că lupta Europei cu Rusia s-ar putea să nu se dea numai în privinţa statelor baltice, ci şi a regiunii Mării Negre, implicând şi România. Rusia se va strădui să izoleze estul Ucrainei de restul ţării, va încerca să submineze guvernul ucrainean de la Kiev prin diferite metode subversive, asupra cărora fusesem avertizat cu câteva luni în urmă de consilierul român pentru securitate naţională.

Ceea ce m-a speriat a fost sentimentul revoltător că guvernele Europei, într-o perioadă de criză economică şi dependente fiind de energia rusească, nu aveau niciun fel de plan de acţiune; acelaşi lucru era valabil şi pentru administraţia americană. „Dacă South Stream va fi construit vreodată, Ucraina e terminată”, mi-a spus un prieten român specializat în probleme de energie. Se referea la reţeaua de gazoducte pe care ruşii sperau s-o construiască peste Marea Neagră şi Balcani până în Europa Centrală, ocolind astfel Ucraina. Nemaiavând nevoie de Ucraina pentru a-şi transporta gazul natural spre Europa Centrală, Rusia va putea tăia oricând gazul Ucrainei, între timp, toate celelalte state implicate în construcţia South Stream s-au conformat politicii ruseşti: Bulgaria, deşi stat membru al NATO şi al Uniunii

Europene, are numeroase probleme politice şi instituţionale; Serbia a devenit un veritabil satelit al Rusiei, atât în privinţa crimei organizate, cât şi a politicii; Ungaria a adoptat neo-autoritarismul, iar despre Austria se credea că joacă la două capete. Întreruperea temporară a proiectului South Stream, dimpreună cu prăbuşirea preţurilor la energie câteva luni mai târziu, a oferit Europei un moment de respiro. În tot acest timp, luptele şi anexarea tacită a estului Ucrainei de către Putin au continuat.

Am sperat, cuprins de îngrijorare, că România nu avea să fie atrasă în acest vârtej. Din motive pur egoiste, voiam ca România să nu ajungă subiect de ştiri. Asemenea multor călători şi jurnalişti, îmi place să am un loc doar pentru mine. Până la urmă, România e un fel de laborator de unde poţi studia în siguranţă problema rusească (printre altele). Deşi Uniunea Sovietică s-a dezintegrat în 1991, efectul devastator al leninismului şi al stalinismului a lăsat cicatrici adânci asupra Rusiei până în zilele noastre. E grăitor în acest sens stilul autoritar, de Politburo, al guvernării lui Putin. Rusia a rămas în afara Europei nu atât prin forţa incontestabilă a geografiei, cât din cauza revoluţiei bolşevice – un eveniment plin de urmări dramatice, care se putea sfârşi şi altfel.[215] Totuşi, în ciuda tendinţelor revanşarde ale Rusiei, îmi spuneam că România trecea printr-un moment relativ benign al istoriei sale. Economia se afla în creştere, chiar dacă într-un ritm mai lent decât cel dinaintea crizei economice europene. Nu m-a atras spre România vreo catastrofă care se întrezărea la orizont, ci profilul său istoric şi cultural unic, care spune atât de multe despre Europa Centrală şi Răsăriteană.

PORNIND DE LA BUCUREŞTI SPRE NORD ÎN OCTOMBRIE 2014, părăseam zona de câmpie a Munteniei, cuvânt care, în mod paradoxal, înseamnă „ţara munţilor”, probabil datorită originii muntene a dinastiei Basarabilor,

215 Am fost foarte influenţat în această privinţă de lucrarea lui Orlando Figes, A People’s Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924, Jonathan Cape, London, 1996.

care a ajuns să stăpânească această regiune.[216] După aproximativ o oră de drum, s-au ivit la orizont Subcarpaţii, imediat după câmpurile petrolifere de la Ploieşti – aceleaşi care le-au servit drept staţie de alimentare trupelor hitleriste. Curând, eram înconjurat de dealuri, iar monotonia peisajului de câmpie, cu maghernițe şi culturi de cereale, s-a risipit datorită panourilor de un roz strident ce anunţau sosirea T-Mobile în România.

Uitându-mă la terenul în pantă, mi-a venit în minte cartea lui Donald Hall *Romanian Furrow* (*Brazda românească*), publicată în 1933. Hall venise din Anglia, cu puţin înainte de voiajul lui Patrick Leigh Fermor prin această regiune, călătorind prin estul Peninsulei Balcanice şi în Turcia. Dar, ca multe alte călătorii memorabile, nici aceasta nu s-a desfăşurat cum fusese plănuit. S-a îndrăgostit de zona rurală a României, aici, lângă versanţii de sud ai Carpaţilor, şi a petrecut săptămâni la rând lucrând la câmp alături de ţăranii din zonă. *Romanian Furrow*, o relatare despre acele zile de muncă binecuvântată, este cartea de călătorii prin excelenţă: un imn închinat pământului, nu doar o simplă relatare despre culturile şi etniile întâlnite. Donald Hall scrie despre ţărănci aprige care „purtau îi acoperite cu broderii splendide în tonuri clare de albastru, roşu şi galben. […] Iar la amiază, când lumea dormea, îşi desfăceau ia, lărgind şnurul din jurul gâtului, ca să alăpteze pruncii care stătuseră la umbră cât ele lucraseră”. Basmalele lor aveau un aer de „distincţie” şi „nobleţe”, spune Hall. „Pe Columna lui Traian sunt sculptate asemenea femei”. În timp ce intelectualii români de dreapta din anii ’30 puneau la un loc ortodoxia răsăriteană şi viaţa rurală pentru a delegitima prezenţa evreilor din oraşe, Hall remarcă: „Biserica Ortodoxă, plină de fast şi culoare, icoane şi veşminte splendide, deşi impresionantă pe moment, era dincolo de puterea de înţelegere a ţăranilor. Erau prea simpli ca să ajungă la viaţa lor atât de legată de pământ. Pentru ei”, continuă autorul, „soarele era mai plin de slavă

216 Neagu Djuvara, A Concise History of Romanians, ed. cit., p. 53.

decât lumânările aprinse, iar mirosul pământului după ploaie era mai plăcut decât cel al cădelniţelor cu tămâie”. Nu înseamnă că ţăranii români n-ar fi fost religioşi, explică Hall, ci că practicau o formă de păgânism, ancorat în ciclul recoltelor, care era mai vital şi, prin urmare, mai puternic decât orice ritual creştin formalizat.[217] Cartea lui Hall este o comoară puţin cunoscută, dar instructivă, plină de informaţii utile. Ultima dată când m-am uitat, cartea era pe poziţia două milioane şi ceva între cărţile vândute pe Amazon. Citându-l pe Herman Melville, Albert Camus spunea că, dacă vrei să perpetuezi un nume, e bine să-l gravezi pe o piatră care se scufundă în adâncul mării, căci „adâncimea durează mai mult decât înălţimea”: aceasta este forma cea mai pură de nemurire, pe care o asociez cu cartea lui Hall.[218]

Curând, în peisaj au apărut pădurile dese de molizi, brazi, mesteceni şi fagi, precum şi livezile cu fructe de sezon. Aveam sentimentul unei frontiere iminente, mai reală decât orice graniţă oficială. Casele au început să capete un aspect nobil, pe măsură ce lemnul câştiga teren în faţa cimentului brut din Muntenia. În cele din urmă, Carpaţii s-au ivit deasupra liniei copacilor, ca nişte săbii strălucitoare îndreptate în sus. În staţiunea alpină Sinaia, castelul Peleş, construit de Carol I la sfârşitul secolului al XIX-lea, părea desprins dintr-un basm, scăldat în razele soarelui, în mijlocul unei păduri dese. Castelul îl reprezintă pe Carol, m-am gândit, cu aerul său germanic, întunecat şi misterios, în ciuda arhitecturii neorenascentiste, vizibilă în balcoanele şi cadrele din lemn. Chiar mărimea şi ambiţiile arhitectonice vorbeau desluşit despre nevoia noului monarh de a se impune în ţară. Privind pădurea de sus, de la balconul castelului, în aerul rece de munte, m-am

---

217 Donald Hali, Romanian Furrow, Bene Factum, London, 2007, pp. 11, 21, 25-26 şi 35.

218 Albert Camus, Lyrical and Criticai Essays, trad. de Ellen Conroy Kennedy, Vintage, New York, 1970, p. 294. [Pentru ed. rom., v. Eseuri, antologie, trad. şi cuvinte introd. de Modest Morariu, Univers, Bucureşti, 1976 (n. tr.).]

înviorat. Călătoria e o peregrinare printre peisaje variate, care oglindeşte trecerea unui om prin viaţă. Cu cât vezi şi trăieşti profund mai multe peisaje, cu atât viaţa îţi pare mai lungă şi mai bogată.

Drumul a şerpuit până când am trecut dincolo de versanţii de nord ai Carpaţilor, în Transilvania. O linie abruptă şi înaltă de piscuri de granit, pe alocuri cu zăpadă, dar în rest de culoarea fumului albastru, părea să plutească pe deasupra câmpiei. Tehnic vorbind, intrasem în Europa Centrală, dar primul lucru pe care l-am văzut a fost un sat de ţigani români, maşinile şi antenele de satelit amintind oarecum de stilul de viaţă al clasei de mijloc. În următoarele săptămâni aveam să văd ţigani în alte decoruri, săraci sau mai puţin săraci, în special unguri, cu pălării negre cu boruri late şi haine pestriţe. Romii, sau ţiganii, sunt minoritatea cea mai numeroasă din Europa, cu peste 11 milioane de membri; au plecat din India la sfârşitul Antichităţii sau la începutul Evului Mediu, adoptând diferite religii şi limbi, chiar dacă există o limbă romani cu diferite dialecte. Uniunea Europeană se străduieşte să depăşească secole întregi de discriminare, care au culminat cu cel de-al Doilea Război Mondial, când Hitler a încercat să-i extermine. Conform Agenţiei pentru Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene (FRA), citată de *The Wall Street Journal*, „o treime dintre romi sunt şomeri, 20% nu au asigurare medicală şi 80% trăiesc sub limita sărăciei”. Partidele de extremă dreapta care se ridică din nou în Europa apelează la prejudecăţi locale, atacându-i pe romi cam la fel cum erau atacaţi evreii în anii ’30. Romii reprezintă 8% din populaţia României.[219] Sunt parte intrinsecă din peisajul românesc.

Castelul Bran a fost ridicat pe marginea unei prăpăstii abrupte, având un turn şi ziduri crenelate întrepătrunse. O ilustraţie cu acest castel, construit de regele maghiar Ludovic cel Mare, l-a inspirat pe scriitorul irlandez Bram Stoker să scrie romanul *Dracula*. Cu treizeci

219 Naftali Bendavid, „Europe Confronts Its Roma Problem", Wall Street Journal, 23 aprilie 2014.

de ani în urmă, în 1981, castelul Bran mi se păruse un loc întunecos şi straniu, în inima sălbăticiei, cu scări şubrede care scârţâiau la fiecare pas. Acum împrejurimile erau amenajate, cu o mulţime de restaurante şi un bazar de prost-gust pentru turişti. Înăuntru găseai plante în ghivece, valsuri de ambianţă, expoziţii luminate corespunzător şi hoarde întregi de turişti care-şi făceau poze. Şi totuşi, preţuiam mai mult amintirea aceea de demult: sărăcia comunistă, care adusese populaţia în pragul mizeriei, potenţa experienţa unui tânăr călător occidental. În noiembrie 1981, m-am oprit la un han solitar de lângă castel şi, în noaptea geroasă de toamnă, m-am cinstit cu o masă copioasă şi o sticlă de vin roşu înainte să iau autobuzul înapoi spre Bucureşti. Cum preţurile erau relativ mici în comparaţie cu Israelul, unde trăisem până atunci, mi-am dat seama că puteam mânca foarte bine. În România anilor ’80 am trăit prima dată bucuria de a lua masa singur, în timp ce scriam în jurnal şi savuram experienţa, o senzaţie pe care, de atunci, o asociez cu ideea de călătorie.

Acum regina Maria era mai prezentă la castelul Bran decât contele Dracula. Maria a fost soţia regelui Ferdinand – nepotul lui Carol I şi succesorul lui la tron –, şi era cunoscută drept o englezoaică nonconformistă care a ridicat moralul României în vremurile cumplite ale Primului Război Mondial. Maria şi-a păstrat un apartament la Bran în anii ’30, într-un fel de exil care-o ţinea departe de fiul ei, regele recent înscăunat Carol II. Cu coroana ei enormă şi şiragurile lungi de mărgele, în fotografiile alb-negru de la Bran regina Maria avea un aer teatral şi boem.[220] în 1981, Branul fusese pentru mine doar o bucăţică din peisajul sumbru al comunismului ceauşist; în 1990, când am călătorit prin Transilvania încercând să recuperez trecutul la scurt timp după căderea lui Ceauşescu, m-am concentrat în mod special pe familia regală care domnise înaintea comuniştilor. Acum, în această ultimă călătorie, în 2014, eram obsedat de

220 Am scris mai multe despre regina Maria în Fantomele Balcanilor.

probleme majore, mai abstracte, cum ar fi semnificaţia destinului şi a determinismului în istoria românească şi europeană. Trei vizite, trei Românii – în circumstanţe politice diferite – şi trei etape de viaţă personală şi intelectuală. Într-un fel, am văzut ţări diferite, din perspectiva unor persoane diferite.

A DOUA ZI DIMINEAŢĂ MĂ AFLAM ÎN CENTRUL BRAŞO – vului, iar ambianţa Europei Centrale se cobora asupra mea ca o binecuvântare printre frunzele de toamnă. Întemeiat la începutul secolului al XIII-lea de cavalerii teutoni, sosiţi aici la invitaţia regelui Ungariei, Braşovul a fost de la bun început expresia unui fel de a fi aşezat, în comparaţie cu Bucureştiul mai sălbatic, care s-a dezvoltat abia în secolul al XVII-lea, la marginea Imperiului Otoman. Clădirile gotice, baroce şi neoclasice erau zugrăvite în nuanţe vesele şi pastelate; deşi zidurile erau stricate şi aproape distruse pe alocuri, ferestrele opulente erau elegant decorate cu ghivece de muşcate înflorite. Străzile erau împânzite de librării şi mirosea a cafea şi a produse de patiserie, miresme accentuate de ceaţă şi de iminenţa vagă a ploii. Produsele de patiserie mi-au amintit că aici, în Transilvania, locuitorii au moştenit de la austrieci şi de la germani cultul deserturilor. Şi librăriile! în 2014, în România exista încă o vie cultură a librăriilor, achiziţiile de carte electronică fiind mai degrabă rare, ceea ce conferea vieţii intelectuale tihnă şi intimitate şi sporea plăcerea de a cumpăra cărţi pur şi simplu pentru că sunt frumoase.

Biserica Neagră din Braşov (Biserica Sfânta Maria), construită în secolul al XIV-lea, domină peisajul urban cu turla sa ascuţită şi cu acoperişul imens, cu o uimitoare nuanţă de roşu-închis: cea a frunzelor veştede din luna noiembrie. Biserica se numeşte astfel pentru că faţada sa gotică (cu zidărie romanică) a luat foc odinioară şi încă păstrează urmele întunecate ale incendiului. Şi înăuntru, şi afară, secolele de urne zeală au colorat zidurile de piatră în toate nuanţele posibile de maro şi gri. Aceasta este semnificaţia fundamentală a arhitecturii gotice: o redare

sculpturală a hotărârii şi luptei omului cu *forţele uriaşe şi impersonale* – incendii, cutremure şi invazii, în acest caz. Am tresărit când am văzut privirile sfinţilor desfiguraţi de focul de demult. Iniţial, biserica a aparţinut cultului catolic, dar la începutul secolului al XVI-lea Braşovul a devenit un centru al Reformei protestante, datorită influenţei versatilului intelectual umanist Johannes Honterus. De atunci, Biserica Neagră este de rit luteran, iar slujbele se ţin în limba germană, chiar şi în zilele noastre. Claudio Magris vorbeşte despre „virtuţile extraordinare şi tenace" care fac din germani „romanii Mitteleuropei", pentru că au creat „o civilizaţie unică dintr-un creuzet de naţiuni diferite"[221].

Privind orga imensă, nu mi-am putut imagina un loc mai potrivit în care să-l asculţi pe Bach, cu care totul începe, în privinţa sunetului, ca o expresie a frumuseţii. Bach a fost luteranul prin excelenţă, în sensul că muzica sa, în cuvintele dirijorului John Eliot Gardiner, „transmite mesajul universal al speranţei", pandantul perfect al verticalităţii liniilor gotice.[222] Chiar dacă Bach n-a călătorit niciodată mai departe de Dresda, spre est, şi de Karisbach, spre sud-est, mi l-am imaginat cântând aici, în acest bastion luteran al Transilvaniei. Severa construcţie germană era îmblânzită de covoarele turceşti de pe pereţi, cu tonurile lor bogate de purpuriu, daruri primite de la neguţători şi pelerini.

Arhitectura pitorească a Braşovului îi relevă originea – Kronstadtul saşilor germani. La fel se întâmplă şi în cazul Sibiului (Hermannstadt) şi al Sighişoarei (Schassburg), în timp ce Cluj-Napoca (Kolozsvâr) şi Târgu Mureş (Marosvâsârhely) au fost, în principal, oraşe maghiare, deşi păstrează şi ele denumirile germane din trecut: Klausenburg şi, respectiv, Neumarkt am Mieresch. Toate aceste denumiri vorbesc despre o lume în care aristocraţia era maghiară, burghezia era alcătuită în principal din

221 Claudio Magris, Danube, ed. cit., p. 312.

222 John Eliot Gardiner, Bach: Music in the Castle ofHeaven, Knopf, New York, 2014, p. 15.

luterani germani din nord-vestul Germaniei, iar ţărănimea, din români. Aproape 85% dintre românii din regiunile aflate sub stăpânire maghiară în perioada de declin a Imperiului Habsburgic locuiau în zone rurale, într-o vreme în care numai un sfert sau chiar mai puţin din populaţia urbană a oraşelor transilvane erau români. Cum nu exista o clasă de mijloc urbană românească, n-au apărut sentimente de ură împotriva fraţilor români; resentimentele românilor erau îndreptate împotriva maghiarilor mai bogaţi, a evreilor şi a etnicilor germani mai înstăriţi şi mai urbanizaţi.[223]

Etnici germani nu au fost doar în Transilvania. Câteva sute de mii dintre ei, de exemplu, locuiau în regiunea Banatului, în sud-vestul României. În secolul al XVIII-lea, aceştia au fost încurajaţi de împăraţii habsburgi să populeze zona de graniţă a Imperiului Austriac. Probabil pentru că au pornit în călătoria spre Banat din sudul Germaniei, din oraşul dunărean Ulm, aflat în regiunea Suabia, etnicii germani care s-au stabilit în Banat au fost numiţi şvabi. Regimul Ceauşescu, care îmbina ultranaţionalismul cu comunismul, i-a persecutat brutal pe aceşti şvabi germani, ca şi pe reprezentanţii altor minorităţi naţionale, şi astfel şvabii au părăsit masiv România în ultima fază a Războiului Rece. Pentru fiecare emigrant căruia i se permitea să plece, Ceauşescu pretindea o răscumpărare din partea guvernului Germaniei Federale. La fel au stat lucrurile în cazul altor etnici germani care părăseau România şi în cazul evreilor (a căror răscumpărare era plătită de guvernul Israelului şi de cel al Statelor Unite).

Am adus vorba de şvabi datorită efectului puternic pe care l-a avut asupra mea proza Hertei Müller, care a câştigat Premiul Nobel pentru Literatură în 2009 pentru volumele sale de memorii şi romanele despre viaţa ca tânără şvăboaică în Banatul din epoca ceauşistă. Opresiunea străbate întreaga sa operă, deşi nu explicit.

223 Lucian Boia, Romania, ed. cit., p. 24; Keith Hitchins, Rumania 1866-1947, ed. cit., pp. 218-220.

Sentimentul de apăsare se conturează prin imaginile dezolante ale tăcerii, cruzimii şi nimicniciei – este aici o lume materială care, deşi rurală şi tradiţională, este lipsită de frumuseţe sau de orice estetică înălţătoare. Dacă noroiul şi uneltele şi obiectele din lut sunt un prilej de bucurie a simţurilor în poezia irlandezului laureat al Premiului Nobel Seamus Heaney, aceleaşi imagini nu oferă niciun fel de alinare în opera Hertei Müller. „Zăpada cădea peste câinii vagabonzi. […] Frigul rodea frontoanele caselor cu sarea sa. În multe locuri inscripţiile se şterg. […] Oamenii înfofoliţi care ies de la cârciumă cu căciulile lor roase de blană trec vorbind singuri. […] Apa aici este galbenă şi grea; în rufe se simte nisipoasă, nu spumoasă, iar hainele devin gri şi tari de la ea. […] Tata vine zilnic beat acasă. […] Mama se sprijinea cu tot corpul de soba de teracotă şi plângea în hohote. […] Nu există nici amurg, nici zori. Crepusculul este pe feţele oamenilor.”[224]

Asuprirea nu ţine doar de închisori şi de plutoanele de execuţie. Poate veni şi dintr-o plictiseală banală şi chinuitoare, o senzaţie pe care Müller o reconstruieşte fidel.

Germanii au contribuit în mod esenţial la estetica transilvăneană. Arhitectura poate fi, de exemplu, cea gotică timpurie în stil burgund, cum este la biserica fortificată de la Prejmer. Biserica, cu zidurile sale impunătoare din piatră tencuită alb-murdar, cu un acoperiş ameţitor din ţiglă, cu coridoare labirintice din lemn, cu mobilier greoi şi deteriorat, cu decoraţiuni florale şi cu o colecţie de vase înnegrite de alamă şi de ţesături, avea aura unei lumi dispărute, de pe la mijlocul Evului Mediu – echivalentul luteran auster al mănăstirilor ortodoxe de la Muntele Athos, din Grecia (deşi biserica de la Prejmer a fost iniţial romano-catolică). Mai este şi biserica fortificată din Viscri, o şubredă construcţie religioasă saxonă ce datează de la sfârşitul secolului al XII-lea. Turla acesteia are acoperişul ascuţit la vârf şi lat spre bază, un element

224 Herta Muller, Nadirs, trad. şi postf. de Sieglinde Lug, University of Nebraska Press, Lincoln, 1999, pp. 22-23, 34, 106 şi 122.

comun în Transilvania, iar ţiglele sunt atât de decolorate, încât seamănă cu nişte monede antice. Prin perdeaua de plopi şi pomi fructiferi se întrevede un peisaj vălurit şi sculptural, punctat ici-colo de nuanţe de roşu, care pe alocuri capătă profunzimea unei picturi în ulei.

Wolfgang Wittstock, preşedintele Forumului Democrat al Germanilor din Judeţul Braşov, mi-a spus că, deşi declinul populaţiei germane din Transilvania încetase, era vorbă acum de o cultură preponderent urbană. Civilizaţia rurală saxonă, a cărei arhitectură mă fermecase, dispăruse aproape complet. Monumentele erau finanţate de o fundaţie istorică, printre binefăcători numărându-se prinţul Charles de Wales, care deţine terenuri în Transilvania şi este îndrăgostit de această regiune.

Când Ceauşescu a venit la putere, în România se aflau aproximativ 400.000 de etnici germani. Cam o treime sau chiar mai mulţi dintre cei rămaşi în ţară după execuţia lui Ceauşescu au plecat în 1990 şi 1991, când s-au deschis, în sfârşit, graniţele. De atunci, numărul s-a redus la 45.000, majoritatea celor rămaşi fiind bătrâni. Ultima noutate, mi-a explicat Wittstock, era că, din cauza declinului economiei Germaniei, mulţi tineri saşi se întorceau în România pentru a începe afaceri. Faptul că etnicii germani sunt bine-veniţi în România postcomunistă este dovedit şi de Klaus Iohannis, respectatul primar german al Sibiului, care a candidat la alegerile prezidenţiale din România în 2014 şi a câştigat în mod surprinzător, promiţând reforme instituţionale, lupta împotriva corupţiei şi o mai mare apropiere de Occident.

ÎNSĂŞI IDEEA CĂ MĂ AFLAM ÎN FOSTA EUROPĂ CEN – trată a Habsburgilor, fiind încă în mijlocul României, în vreme ce alte părţi ale ţării pot fi definite ca aparţinând Orientului Apropiat, mi-a aprins imaginaţia în mai multe direcţii. Întocmai cum Ţara Românească şi Moldova, zone de graniţă ale bizantinilor, turcilor şi ruşilor, m-au făcut să mă gândesc la tradiţiile lor geografice şi imperiale, faptul că mă aflam în Transilvania m-a determinat să iau în considerare alte aspecte geografice, imperiale, strategice

şi chiar filosofice.[225]

S-AR PUTEA CA HENRY KISSINGER, NU CONTROVERSA – tul om politic de la sfârşitul anilor ’60 şi din anii ’70, ci tânărul absolvent de Harvard din anii ’50, să fi definit cel mai succint Imperiul Habsburgic, care după *Ausgleich*-ul, sau „Compromisul”, din 1867 s-a transformat în dubla monarhie austro-ungară. Austria habsburgică, în special în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, cu „structura sa poliglotă” de germani, maghiari, ruteni, cehi, slovaci, sloveni, italieni şi români, era „seismograful Europei”, scria Kissinger în prima sa lucrare, A *World Restored*: *Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812 – 1822* (*O lume restaurată*: *Metternich*.

Castlereagh şi problema păcii, 1812 – 1822). Tânărul Kissinger îşi dezvoltă teza după cum urmează:

Aceasta [Austria habsburgică] avea cu siguranţă să fie prima victimă a unei insurecţii de mare amploare, căci războiul putea doar să sporească elementele centrifuge ale unui stat a cărui unică garanţie de unitate era coroana comună. Şi pentru că nevoia de stabilitate a Austriei era atât de mare, şi pentru că legea este expresia statu-quo-ului, Austria s-a pronunţat pentru simţul limitei şi pentru importanţa echilibrului, pentru necesitatea legitimităţii şi pentru inviolabilitatea tratatelor.[226]

Mai exact, Austria habsburgică era ultimul bastion al feudalismului care supravieţuia în epocile premodernă şi modernă. Potrivit unuia dintre cei mai importanţi istorici specializaţi în dinastia de Habsburg, regretatul Robert A. Kann, Imperiul Austriac era „mai divers [...] în privinţa tradiţiilor etnice, lingvistice şi istorice” decât orice imperiu al vremurilor moderne.[227] „Era mai aproape de

---

225 A existat şi o excepţie: Austria habsburgică a ocupat Oltenia între anii 1718 şi 1739 şi a avut o armată de ocupaţie în Principate între anii 1854 şi 1856.

226 Henry A. Kissinger, A World Restored: Metternich, Castlereagh and theProblems ofPeace 1812-1822, Houghton Mifflin, Boston, 1957, p. 7.

227 Robert A. Kann, A History of the Habsburg Empire 1526-1918, University of California Press, Berkeley, 1974, p. 27.

Comunitatea Europeană din secolul XXI" decât de alte imperii din secolul al XIX-lea, scrie istoricul şi autorul de scrieri de călătorie galez Jan Morris.[228] Imperiul se întindea „în toată Europa Centrală", remarca regretatul savant de la Oxford C.A. Macartney, de la Alpii din landul Vorariberg şi lacul Constanţa, la vest, până la hotarul Moldovei, la est; şi de la Carpaţii polonezi, în nord, până la Marea Adriatică, în sud, reunind germani, slavi şi latini. Şi totuşi, „nici măcar într-un singur caz", continuă Macartney, „niciuna dintre frontierele sale politice nu reprezenta şi o frontieră etnică". Germanii se aflau şi în interiorul, şi în exteriorul imperiului, la fel şi polonezii, ucrainenii, croaţii, românii şi aşa mai departe.[229] Aşadar, după cum susţine Kissinger, Imperiul Habsburgic „nu putea fi vreodată parte a unei structuri legitime de naţionalism", pentru că, ţinând cont de faptul că naţionalismul european avea baze etnice şi religioase, acest imperiu poliglot ar fi fost sfâşiat de o asemenea forţă. Ceea ce făcea Imperiul Habsburgic de două ori mai fragil şi atât de dependent de statu-quo era geografia sa uşor de *invadat* şi de *ocupat*, în comparaţie cu cea a Marii Britanii, a Rusiei sau chiar a Franţei.[230]

Austria habsburgică, a cărei istorie se întinde de la sfârşitul secolului al XIII-lea până la începutul secolului XX, a ridicat ordinea conservatoare la nivelul celui mai înalt principiu moral din simplă necesitate. Liberalismul era privit cu suspiciune, pentru că libertatea însemna nu doar eliberarea individului, ci şi a grupurilor etnice care puteau intra în conflict unele cu altele. Astfel că era încurajată mai degrabă toleranţa decât libertatea. Şi pentru că statu-quo-ul era inviolabil la Viena (în special după războaiele napoleoniene), la fel era şi echilibrul de

---

228 Jan Morris, Trieste and the Meaning ofNowhere, Da Capo Press, New York, 2002, pp. 45—46.

229 C.A. Macartney, The Habsburg Empire 1790-1918, Macmillan, New York, 1969, pp. 12, 16-17, 100 şi 826-827.

230 Simon Winder, Danubia: A Personal History of Habsburg Europe, Farrar, Straus & Giroux, New York, 2013, pp. 292-293.

putere.

Vreme de decenii şi chiar de secole, întinsul Imperiu Austriac a definit geopolitica europeană. Austria reprezenta soluţia imperfectă împotriva înaintării militare a Imperiului Otoman înspre Europa Centrală în secolul al XVI-lea şi a tulburărilor panslaviste de veacuri ce emanau dinspre Rusia. Austria primea astfel lovituri din ambele direcţii, dar Contrareforma a ajutat la păstrarea teritoriilor profund catolice ale Habsburgilor. Rolul de balanţă politică al Austriei a fost, mai apoi, întărit de teama sa de vastul stat autocratic panslavist al Rusiei, pe de o parte, şi de tradiţiile liberale, democratice şi revoluţionare ale Franţei şi ale Occidentului, pe de alta.

Este adevărat că poziţia de mare putere a Austriei era ameninţată de imperialismul rusesc de la Răsărit, în timp ce, cum afirmă Kann, „liberalismul occidental ameninţa durabilitatea structurii interne a acesteia”.[231] însuşi Talleyrand susţinea „puterea relativă” a Austriei ca tampon, pentru a ţine Rusia la distanţă de Germania şi Europa Centrală. Şi totuşi, Austria era adesea slabă, într-un mod inerent „naturii extinse” a posesiunilor sale monarhice şi „aranjamentelor extrem de împovărătoare de natură administrativă şi decizională” adiacente, scrie profesorul de istorie de la Cambridge Brendan Simms.[232] A fost destinul istoric şi geografic al României să fie prinsă între imperii, fiind situată la extremitatea sud-estică a Austriei habsburgice, la extremitatea sud-vestică a ambiţiilor imperiale ale Rusiei şi la extremitatea nord-vestică a ambiţiilor Imperiului Otoman.

Potrivit altor interpretări, Austria ar fi reprezentat o forţă civilizatoare burgheză venită dinspre Occident, cu o influenţă profund benefică. Cultura habsburgică era reconfortantă, *burgerlich* şi somptuoasă, cel puţin în comparaţie cu ce ofereau imperiile mai sumbre de la

231 Robert A. Kann, A History of the Habsburg Empire 1526-1918, ed. cit., pp. 25 şi 266.

232 Brendan Simms, Europe: The Struggle for Supremacy, ed. cit., pp. 94 şi 163.

Răsărit – fiind parţial definită, cum era cazul Austriei şi al Bisericii Catolice, de miracolul sacru al artei gotice şi al celei baroce. Dar Austria habsburgică nu a fost pentru români atât o sursă de inspiraţie estetică, cât o sursă de conflict, astfel încât stilul gotic din nordul Transilvaniei avea să rămână mai degrabă o curiozitate printre abundentele vărsări de sânge din timpul încleştărilor dintre imperii.

ŞI TOTUŞI, DUPĂ MINE, NICIO ALTĂ PERSONALITATE A istoriei moderne europene nu s-a opus mai mult tendinţelor pătimaşe şi impetuoase ale atâtor utopii contradictorii şi înspăimântătoare şi naţionalismelor etnice – ideologii ale vărsării de sânge în masă – ca prinţul Klemens von Metternich, personificare a valorilor Austriei habsburgice şi om de stat ultraconservator. Iată exemplul perfect de individ care îşi înfrânge soarta. Metternich, ale cărui înţelepciune şi cinism au fost esenţiale pentru încheierea păcii de după războaiele napoleoniene, le-a asigurat europenilor un secol al XIX-lea relativ liniştit, fără un mare război, ceea ce i-a făcut, pe de altă parte, să fie naivi cu privire la un posibil conflict între marile puteri în secolul următor. Traversând Carpaţii spre nord, spre Europa Centrală, voiam foarte mult să mă gândesc la cel care s-a opus, practic şi filosofic, monştrilor istorici cu care a trebuit să mă confrunt la sud şi la est de Carpaţi. Şi astfel m-am gândit la Metternich, omul de stat austriac care a ştiut să apere fragilul statu-quo de conducătorii revoluţionari care voiau să-l răstoarne; aceasta era, în fond, cea mai bună metodă de a proteja minorităţile slabe.

Vizionarul reacţionar Metternich era pacifist, spre deosebire de Napoleon, militar şi progresist înnăscut. Metternich credea în statele constituţionale, nu în naţiunile formate pe criterii etnice. Statele sunt sisteme birocratice legitime, guvernate de supremaţia legii; naţiunile constituite pe criterii etnice sunt mânate de patima sângelui şi a pământului, inamicul suprem al moderaţiei şi al analizei. Metternich nu a fost un mare erou precum Churchill. Constituţia lui a fost mai puţin

spectaculoasă, dar într-un fel mai necesară, a reprezentat ceva la care ar trebui să aspire birocraţii de top care se străduiesc să menţină viabilitatea Uniunii Europene: protecţia neobosită a ordinii pancontinentale existente, bazată pe compromis. Dată fiind situaţia actuală a Europei, cu partidele naţionaliste de dreapta bătând cu putere la poarta unei Uniuni Europene fragile, eforturile lui Metternich de a *conserva* statu-quo-ul sunt cu atât mai relevante.

În poemul *The Age of Bronze* (*Epoca Bronzului*) (1823), lordul Byron l-a denigrat pe Metternich, numindu-l „parazitul de frunte al puterii". Ceea ce Byron nu putea şti era exact faptul că, exercitându-şi astfel puterea, Metternich avea să apară, dintr-o perspectivă istorică mai târzie, ca făcând mai mult decât oricare alt om de stat pentru a oferi Europei următorului secol o perioadă de pace. Profesorul Kann, care a predat la Rutgers University şi la Universitatea din Viena, consideră că Austria lui Metternich a repurtat un succes „de mare răsunet şi de două ori mai impresionant, având în vedere că şi-a început acţiunile în 1809 din postura unui stat învins". Tânărul Kissinger scrie: „Iluminismul şi-a păstrat până târziu în secolul al XIX-lea ultimul apărător, care judeca acţiunile după criteriul adevărului, şi nu după cel al succesului, un susţinător al raţiunii într-o epocă de materialism filosofic, care n-a renunţat niciodată la convingerea că moralitatea poate fi cunoscută şi că virtutea poate fi predată."[233]

Metternich întruchipa principiul, elaborat mai târziu de geograful şi strategul britanic Halford Mackinder, conform căruia o lume guvernată de o putere echilibrată are mai multe şanse de a fi paşnică. Iar pentru a păstra acest echilibru, Metternich credea că discreţia era cea mai puternică armă a diplomaţiei. El a înţeles că negocierile dificile de care depind pacea şi evitarea tragediilor le impuneau oamenilor de stat să poarte cele mai directe dialoguri fără a fi expuşi privirilor publicului – şi ridicolului

233 Robert A. Kann, A History of the Habsburg Empire 1526-1918, ed. cit., p. 235; Henry Kissinger, A World Restored, ed. cit., p. 196.

public. Metternich susţinea „primatul conversaţiilor confidenţiale” în faţa atenţiei din partea presei. În zilele noastre, presa, care îşi are propriile interese, face apel zgomotos la transparenţă, deşi tocmai această deschidere ocupă din spaţiul de lucru aflat la dispoziţia diplomaţilor.[234]

Metternich credea în ordine, nu în romantism. Pentru el, emoţia era duşmanul capacităţii de analiză. În vreme ce romantismul poate duce la haos, ordinea duce la predictibilitate (să ne amintim că Hitler a fost numit de Kissinger un „nihilist romantic”). Oamenii simpli au nevoie de predic tibilitate ca să trăiască în linişte. În zilele noastre, ordinea are o conotaţie negativă, din cauza asocierii cu fascismul şi comunismul, ale căror urmări dezastruoase sunt, la nivel istoric, încă prezente. Dar trebuie să ştim cu toţii că ordinea, în forma sa normală, comună în democraţie şi în sistemele autocratice moderate, este preferabilă riscantelor experimente populiste. Metternich a văzut îndeaproape, student fiind, ororile Revoluţiei Franceze.[235] Pentru a putea prospera şi a deveni un stat normal, România are nevoie de acea ordine continentală pe care a girat-o cândva Metternich.

Metternich a fost un mare european – un uneltitor. Era pregătit să se alăture altor state europene contra lui Napoleon, dar n-avea nicio intenţie, după cum afirmă biograful Alan Palmer, să devină un „instrument” al politicii ruseşti sau prusace. Uneltirile lui nu urmau să fie dezvăluite în comunicate de presă prietenoase. Nu urmăreau să apere „binele” de „rău”, nici să obţină o victorie incontestabilă. Mai degrabă aveau în vedere recunoaşterea limitelor de natură geografică, economică şi demografică ale unui stat şi, ca urmare, obţinerea unui rezultat favorabil pe căi ocolite. Uneltirea este subtilă pentru că aşa este şi geopolitica. Citirea corectă a unei hărţi nu duce la judecăţi în alb şi negru, întrucât geografia

234 Alan Palmer, Metternich: A Biography, Harper & Row, New York, 1972, pp. 2-3.

235 Henry Kissinger, „Otto von Bismarck, Maşter Statesman", New York Times, 31 martie 2011; Alan Palmer, Metternich, ed. cit., pp. 15 şi 19.

celor mai multe state oferă atât avantaje, cât şi dezavantaje. Uneltirea preţuieşte mai mult echilibrul decât dominaţia.[236]

Poziţia geografică a Austriei lui Metternich încuraja o gândire geopolitică subtilă, întrucât se afla în centrul mort, potenţial instabil, al Europei – un element de legătură între Balcani şi Europa Centrală şi între Europa Centrală şi Occident. Chiar dacă Imperiul Habsburgic, asociat cu Dunărea, se afla la răspântiile continentului, era totuşi vulnerabil din punct de vedere militar. Astfel, Austria era interesată de un *sistem* paneuropean care să menţină pacea continentală. Sistemul la a cărui creare a contribuit Metternich la sfârşitul războaielor napoleoniene, consolidat printr-un acord al marilor puteri la Congresul de la Viena, a oferit această stabilitate. Metternich ştia că, din cauza naturii sale neliberale – prin dependenţa sa de monarhii conservatori –, acest Congres nu putea rezista la nesfârşit şi uneori „era încântat de lipsa de şansă a misiunii sale". Metternich, remarca regretatul istoric britanic A.J.P. Taylor, era „blând" în comparaţie cu ce avea să urmeze.[237]

Dresda, Pressburg (Bratislava), Viena sunt câteva dintre locurile întâlnirilor diplomatice ale lui Metternich. Braşovul (Kronstadt), Sibiul (Hermannstadt), Clujul (Klausenburg) de aici, din Transilvania, m-au făcut să mă gândesc la acele oraşe şi la însemnătatea lor istorică, pentru că de partea aceasta a Carpaţilor mă aflam deja în Mitteleuropa.

EUROPA CENTRALĂ ŞI GEOPOLITICA SA M-AU FĂCUT SĂ mă gândesc la omul politic revoluţionar şi versatil, la liderul militar care a fost Jozef Piłsudski şi la conceptul său de *Intermarium*, termenul latin pentru „între mări", *Miqdzymorze*, în polonă. Piłsudski este cât se poate de relevant pentru situaţia problematică în care se află în prezent România.

---

236 Alan Palmer, Metternich, ed. cit., p. 103.

237 Alan Palmer, ihid., pp. 155 şi 202; A.J.P. Taylor, Bismarck: The Man and the Statesman, Knopf, New York, 1955, pp. 32-33.

Jozef Piłsudski a dominat politica poloneză de la jumătatea Primului Război Mondial până la moartea sa, în 1935. Provenea dintr-o familie „profund polonizată" de „nobili scăpătaţi" care deţinuse pământuri în Lituania zilelor noastre şi-şi datora poziţia „Commonwealth-ului" polono-lituanian, una dintre marile puteri ale Europei în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Distrugerea acestei forţe geopolitice colosale de către invadatorii dinspre est şi vest a stat la baza viziunii lui Piłsudski – un cordon de state mici între Marea Baltică şi Marea Neagră care să ţină deoparte Germania şi Rusia.[238]

Viziunea lui Piłsudski nu îşi are originea doar în istoria familiei, ci şi în propria experienţă sângeroasă. Căci el a salvat Polonia din faţa forţelor invadatoare sovietice în 1920, în decursul a numeroase conflicte militare la graniţă, şi a devenit apoi principalul fondator al celei de-a Doua Republici Poloneze în anul 1926. Credinţa lui Piłsudski într-o Polonie multiculturală, care să înglobeze trecutul său lituanian, s-a potrivit cu viziunea sa asupra extinderii cordonului antirusesc de state. Acest *Intermarium* a fost, la rândul său, un descendent spiritual şi geografic al vastului teritoriu ce constituia la sfârşitul perioadei medievale şi începutul perioadei moderne Regatul Poloniei şi Marele Ducat al Lituaniei, un teritoriu care, în perioada sa de maximă expansiune, se întindea din câmpiile reci din nordul Europei, de la Marea Baltică, până la marginea Imperiului Otoman.

Opinia lui Piłsudski că independenţa statelor baltice la nord şi a Ucrainei la sud era esenţială pentru însăşi securitatea Poloniei supravieţuieşte până astăzi în politica externă a ţării, după încheierea Războiului Rece. E drept că extinderea Uniunii Europene în primul deceniu al

---

238 Alexandros Petersen, The World Island: Eurasian Geopolitics and the Fate ofthe West, Praeger, Oxford, 2011, pp. 60-62. Un concept similar fusese propus cu câţiva ani înainte de geograful britanic Halford Mackinder în Democratic Ideals and Reality: A Study in Politics of Reconstruction (1919). Vezi Kaplan, The Revenge of Geo- graphy, ed. cit., pp. 74-76.

secolului XXI, prin includerea Poloniei, statelor baltice, Cehiei, Slovaciei.

Sloveniei, Ungariei, României şi Bulgariei, împreună cu integrarea acestora în NATO, a reprezentat instituţionalizarea parţială a ideii lui Piłsudski, chiar dacă Belarusul, Ucraina, Moldova şi statele transcaucaziene au rămas suspendate în peisajul geopolitic incert al Parteneriatului Estic al Uniunii Europene, care le oferă o protecţie insuficientă împotriva Rusiei. Dar, în timp ce pericolul pândeşte de la Răsărit, Occidentul este mai puţin ameninţător. Pentru că Germania, în cuvintele regretatului savant Alexandros Petersen de la Woodrow Wilson Center, „a ajuns la maturitate ca [...] un uriaş inofensiv care domină economia europeană şi care este, în general, mulţumit de graniţele sale şi de cele ale vecinilor săi est-europeni consolidaţi”[239].

Aşadar, deşi mediul de securitate european de după 1989 nu este deloc clar, mai ales din cauza spiritului revanşard al lui Putin, acesta oferă totuşi mai multe posibilităţi decât deceniile comparativ mai plictisitoare din secolul al XIX-lea lăsate posterităţii de Metternich şi de aliaţii săi diplomatici. Bineînţeles, acele decenii le-au indus europenilor un fals sentiment de siguranţă, comun celor care şi-au pierdut simţul tragicului. Iar simţul tragicului trebuie cultivat în permanenţă pentru a evita tragedia.

Polonia şi România sunt două ţări care nu au nevoie de lecţii pentru a-şi cultiva simţul tragicului: amândouă sunt de multă vreme zone de graniţă între state şi puteri mai mari. Cu toate că par complet separate pe hărţile actuale, Polonia aflându-se în nord-estul Europei, iar România, în sud-est (deşi ambele pot susţine apartenenţa totală sau parţială la Mitteleuropa), Polonia a fost prezentă de-a lungul istoriei în teritoriile româneşti. În oraşul moldovenesc Târgu

Neamţ, spre exemplu, am vizitat cetatea atacată de

239 Alexandros Petersen, The World Island, ed. cit., pp. 78-79; Edward Lucas, „How the West Lost Ukraine to Puţin", Wall Street Journal, 11 decembrie 2013.

forţele polone conduse de Jan III Sobieski în 1691. Făcut celebru de Milton şi ridicat în slăvi de Clausewitz, Sobieski a purtat războaie împotriva turcilor musulmani la sud, departe de Polonia lui natală şi de Ucraina, în campanii eroice care au contribuit la salvarea Habsburgilor şi, implicit, a creştinimului occidental. Expediţiile din Moldova în anii 1687 şi 1691 au fost printre ultimele din cariera sa.[240] Incursiunile lui Sobieski în ţinuturile umbroase de la Marea Neagră au făcut cu siguranţă parte din harta mentală a lui Piłsudski, o hartă încă vitală pentru viitorul Europei, ca un cordon de state independente şi democratice ancorate de Polonia la nord-est şi de România la sud-est, luptându-se să-şi menţină echilibrul în faţa agresiunii ruseşti.

CÂND AM CĂLĂTORIT PRIMA DATĂ CU TRENUL DE LA Braşov la Sighişoara, acum treizeci şi trei de ani, am notat în jurnal că satele „erau scufundate într-o lumină tomnatică, iar rotocoale de ceaţă se rostogoleau printre brazi”. Casele „erau împânzite de viţă-de-vie şi pretutindeni vedeai covoare groase de frunze uscate”. Sighişoara este locul în care s-a născut acel personaj odios şi nemilos faţă de turci, Vlad Ţepeş. În romanul gotic cu vampiri din 1897 al lui Bram Stoker, contele Dracula este un urmaş al lui Vlad. În capitolul al treilea, contele se laudă: „Cine, dacă nu cineva din neamul meu, a trecut Dunărea ca voievod şi i-a înfrânt pe turci pe pământurile lor? Acesta a fost cu adevărat un Dracula!” Stoker n-a vizitat niciodată România. Transilvania evocă mai degrabă Renaşterea, barocul, goticul şi Iluminismul în toată splendoarea lor arhitectonică şi spirituală, şi nu lupi urlând, furtuni în miez de noapte şi ţărani cu figuri malefice ca în povestea lui.[241] Cu toate astea, caracterul medieval „gotic” al României şi-a găsit ecou în epoca

240 Norman Davies, God’s Playground: A History of Poland, voi. 1, The Origins to 1795, Columbia University Press, New York, 2005, pp. 357-369.

241 John Lukacs, „In Darkest Transylvania", New Republic, 3 februarie 1982; Robert D. Kaplan, Balkan Ghosts, ed. cit., p. 149.

ceauşistă, când pustiirea economică şi politică a ţării a redus mare parte a populaţiei la statutul de ţărani. Un nor de întuneric plutea la propriu peste peisaj. Sub Ceauşescu, ţara decăzuse atât de mult, încât semăna într-adevăr cu decorul dintr-o poveste de groază, cu elemente fantastice.

ASOCIEREA, DEŞI RUDIMENTARĂ ŞI SIMPLISTĂ, DINTRE *Dracula* lui Stoker şi România lui Ceauşescu a fost irezistibilă pentru mulţi scriitori, uneori chiar şi pentru mine. România avea, după cum remarca un prieten, editor în Manhattan, un alt incontestabil element „gotic" ce trecea dincolo de *Dracula*. În fond, România era săracă, oarecum originală, înapoiată, puţin cunoscută în comparaţie cu alte părţi ale Europei şi avea o istorie terifiantă, mai ales în ceea ce priveşte Holocaustul. Este clar însă că România a început să se îndepărteze de această prăpastie acum mai bine de un sfert de secol, chiar dacă procesul este lent şi inegal. Cuvântul „gotic" se foloseşte mai degrabă cu referire la tipul de arhitectură medievală care îşi are originea în Franţa şi care s-a răspândit în toată Europa Centrală – mărturie a ambiţiilor de occidentalizare ale României.

În 1981, într-o sâmbătă de la începutul lunii noiembrie, Sighişoara era o capodoperă lăsată în paragină. Îmi lăsasem rucsacul la hotelul aproape gol de la marginea oraşului şi mă plimbam pe străzile pietruite din centru, neîngrijite, cu magazine goale. Îmi amintesc că nu găseai nicio toaletă, niciun loc unde să te speli pe mâini şi doar un loc unde puteai lua masa – o adunătură sordidă de bănci unde se servea carne grasă la grătar şi o bere apoasă. Îmi amintesc că bărbatul de lângă mine mirosea îngrozitor – sărăcia îi priva pe oameni şi de cele mai elementare forme de demnitate. Însă era acolo turnul cu ceas – o fantezie gotică imensă din secolul al XIII-lea, cu nu mai puţin de cinci cupole în formă de bulb şi cu turle decorate cu plăci smălţuite multicolore (aurii, verzi, portocalii), asemenea unui puzzle infinit şi fascinant. Acum, că tumul fusese restaurat, mi se părea şi mai uimitor, în toamna lui 2014, străzile roiau de turişti şi erau înţesate de cafenele şi

tarabe cu survenire. Faţadele caselor fuseseră recent zugrăvite şi, ca peste tot în Transilvania, erau împodobite cu muşcate înflorite. Puteai vedea hanuri luxoase, magazine de antichităţi şi pergole luxuriante în curţile dichisite. Undeva cânta o formaţie. Când s-a lăsat seara şi s-au aprins felinarele, am zărit im interior somptuos, cu mobilier elegant şi jaluzele la ferestre, şi m-am gândit că puţine lucruri sugerează bogăţia şi eleganţa mai bine decât o lumină galbenă difuză.

În primăvara anului 1990, la patru luni după revoluţie, aici nu era nimic. Chiar şi în 1998, explozia de prosperitate postcomunistă se limita la marile oraşe. Dar să compar Sighişoara de la prima mea vizită din 1981 cu cea din 2014 era ca şi cum aş fi comparat o casă singuratică şi părăsită cu o casă în care se mutase, cu zarvă şi entuziasm, o familie, cu tot cu lucrurile şi dragostea ei.

CHIAR ŞI ÎN 1990, SIBIUL (HERMANNSTADTUL) EMANA eficienţă şi curăţenie. Vechea Piaţă Mare a oraşului, vastă şi totuşi intimă, era dominată de un Turn al Sfatului turtit, cu o turlă ce avea în vârf o cupolă în formă de bulb, şi de clădiri baroce, neorenascentiste şi Art Nouveau, îmbogăţite cu coşuri de fum medievale, lucarne şi fante ovale în acoperişuri, care arătau ca o sumedenie de ochi întredeschişi, privind în jos. Ascunsă undeva în apropiere era Catedrala

Evanghelică în stil gotic, ale cărei acoperişuri triunghiulare şi turle păreau să ţâşnească spre cer. Arhitectura acestei biserici medievale avea ceva care-mi tăia răsuflarea. În 1998, multe dintre faţadele din Sibiu străluceau de var proaspăt şi creau impresia unui decor de teatru care pulsa de viaţă. Mereu mai urban decât celelalte oraşe şi municipii din România, Sibiul avea acum un aer comun şi turistic, care dezamăgea. Pieţele erau pline de cafenele de lux ca peste tot în lume, cu firme internaţionale, în care puteai urmări la televizor evenimente sportive sau filme americane proaste. Zgomotele de la un parc de distracţii puseseră stăpânire

pe piaţă într-una dintre zilele în care m-am aflat acolo. Locuitorii, în special copiii, erau, fără îndoială, mai fericiţi, dar eu preţuiam mai mult amintirea originală, din urmă cu douăzeci şi patru de ani.

Am băut apoi o cafea departe de Piaţa Mare şi m-am concentrat asupra garguielor şi a faţadei alb-crem recent renovate a Hotelului împăratul Romanilor, amintindu-mi experienţa pe care am avut-o aici în 1990. Sibiul fusese mereu mult mai avansat, căci era cel mai burghez dintre oraşele transilvane – adică locuitorii săi păreau să combine ambiţia şi dinamismul cu încetineala şi relaxarea care, la rândul lor, se bazau pe sentimentul unei oarecare securităţi. Am remarcat că oamenii încă se găteau pentru plimbarea de duminică.

Profesorul Paul Philippi era îmbrăcat deosebit de elegant, cu o haină sport bej peste o cămaşă violet-deschis şi cu o cravată de mătase maro, asortată. Engleza lui era impecabilă şi avea un aer sofisticat, de cunoscător – nu era arogant, ci doar civilizat. Biroul curat, văruit în alb al lui Philippi, decorat cu lemn simplu şi scump, dădea în Piaţa Mare şi era frumos amenajat. Philippi avea 91 de ani şi învăţase engleza de la soldaţii americani, ca prizonier de război la jumătatea anilor ’40. La începutul celui de-al Doilea Război Mondial, naziştii îi siliseră pe saşii din România să se înregimenteze în Waffen – SS, astfel că Philippi s-a trezit deodată în uniformă, luptând în Europa Centrală şi de Est. În Ungaria, spre sfârşitul războiului, unitatea sa a fugit spre vest, spre americani, ca să scape de ruşi. Americanii l-au ţinut încarcerat în Germania până spre sfârşitul anului 1947. A rămas în Germania, întrucât Transilvania căzuse sub stăpânirea comuniştilor români şi sovietici. În Berlinul postbelic a cunoscut un episcop evanghelic sas, care l-a inspirat să studieze istoria şi teologia. În acea perioadă, Philippi a ajuns să cunoască în detaliu crimele naziştilor, pe care le bănuise, dar a căror amploare nu şi-o imaginase niciodată. Ajuns la maturitate intelectuală, se găsea într-o situaţie imposibilă. Acasă, în România, generaţia părinţilor săi erau trimisă la muncă

silnică în Rusia, era lăsată fără pământuri şi-şi pierdea drepturile politice sub regimul naţional-comunist al lui Gheorghiu-Dej; între timp, în Germania, se iscaseră tensiuni între saşii care părăsiseră România în timpul războiului ca urmare a unor afinităţi ideologice cu Hitler şi cei care, asemenea lui, simţeau că fuseseră folosiţi de nazişti.

Philippi a avut o carieră academică de succes la marea universitate din Heidelberg, de unde s-a pensionat ca profesor emerit, activând de asemenea ca profesor invitat la Cambridge. După 1989, s-a întors în România şi, la scurt timp după aceea, a devenit profesor la Universitatea din Sibiu, Hermannstadt, cum numeşte el oraşul. A dezvoltat o ură pătimaşă faţă de comunismul românesc, care, explică el, nu numai că perpetuează o ideologie economică „împotriva naturii umane, care provoacă nefericire pe plan politic şi psihologic", dar are la bază „păcatul originar al naţionalismului întemeiat pe legături de sânge". Mare parte a României a fost alcătuită dintotdeauna din minorităţi, a remarcat el. În ceea ce-i priveşte pe saşi, „este o greşeală să fim numiţi germani: când am venit aici, în secolul al XII-lea, nu exista nicio Germanie. Suntem ca elveţienii, o microcultură al cărei teritoriu a fost ocupat de austrieci". Ideea generală – de fapt, lecţia lui de viaţă, cum recunoaşte – era că identitatea este prea fluidă pentru naţionalismele primitive din secolele al XIX-lea şi XX. De aceea, îşi face griji în privinţa României, unde, în ciuda tendinţelor de globalizare, manualele şcolare promovează încă vechiul naţionalism etnic, chiar dacă religia aici este mai degrabă superstiţie decât virtute creştină. O criză economică şi politică puternică ar putea oricând să dezlănţuie vechii demoni, m-a prevenit el.

AM PLECAT PE JOS DIN CENTRUL VECHI ŞI DUPĂ VREUN kilometru am ajuns la biserica de secol XVIII închinată Sfinţilor Petru şi Pavel, cunoscută ca „Biserica dintre Brazi" datorită brazilor, molizilor şi pinilor din curte. Este cea mai veche biserică uniată din Sibiu: terenul a fost

donat de împărăteasa Austriei, Maria Terezia, în secolul al XVIII-lea. Dacă înăuntru biserica arată ca un lăcaş de cult ortodox, înţesat cu icoane, cu o catapeteasmă splendidă şi miros de tămâie, exteriorul este baroc, cu o cruce în stil catolic alături de una în stil ortodox, indicând diferenţa dintre religii.

Uniaţii sunt greco-catolici, adică membri ai Bisericii Ortodoxe greceşti sau răsăritene care în 1699 au acceptat să se unească cu Biserica Romei. Toţi creştinii români au fost iniţial ortodocşi de rit răsăritean. Dar în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, când principii maghiari stăpâneau Transilvania, iar Imperiul Otoman se ridica ameninţător de cealaltă parte a Carpaţilor, maghiarii au fost, cum spune Patrick Leigh Fermor, cuprinşi de un „zel protestant vernacular" şi au vrut să-i separe pe românii aflaţi la nord de Carpaţi de fraţii lor întru religie din sud. Astfel că în Transilvania au înlocuit slujba în slavonă cu cea în limba română. Mai târziu, când Transilvania a intrat sub stăpânirea directă a Habsburgilor catolici, iar puterea turcilor a scăzut, au început presiunile ca această ortodoxie în limba naţională să facă pasul următor şi să se unească cu Roma. Dar, în timp ce membrii congregaţiei se rugau în româneşte şi erau, oficial, catolici, icoanele, preoţii – călugări şi de mir – şi toate celelalte rămăseseră la fel ca în bisericile ortodoxe. În loc să submineze naţionalismul românesc, aşa cum intenţionaseră maghiarii şi austriecii habsburgi, Biserica Uniată a reuşit exact opusul, stârnind şi mai mult interesul pentru limba română. După cum relatează Fermor, în stilul lui unic şi savuros, „după unireta cu Papa], cei mai talentaţi dintre fiii transilvăneni ai uniaţilor cu stare au fost trimişi să studieze la Roma, unde sculpturile în spirală de pe Columna lui Traian – soldaţi romani care se luptă din greu cu războinici daci îmbrăcaţi asemănător cu muntenii români din prezent – le-au creat convingeri pătimaşe că se trag din romani şi daci". Fermor continuă: „… acest lucru a dat consistenţă unor tradiţii care, într-o formă incertă,

fuseseră mereu prezente”[242].

Uniaţii reprezentau, aşadar, Occidentul datorită legăturii lor cu catolicismul. Faptul n-a fost tolerat nici de comunişti, nici de Biserica Ortodoxă, astfel că Biserica Uniată a fost desfiinţată de Gheorghiu-Dej în 1948 – pentru a se reface imediat după prăbuşirea comunismului. Biserica Sfinţilor Petru şi Pavel era plină de credincioşi când am vizitat-o, ascultându-l pe preotul care ţinea o lecţie de duminică unor copii aşezaţi în jurul lui. Când am plecat, veneau şi alte persoane.

ÎN SIGHIŞOARA MĂ DUSESEM LA CULCARE ÎNTR-O CAmeră aerisită de mansardă, cu mobilier de epocă şi cu o vedere splendidă spre turnul cu ceas; fusesem recunoscător pentru liniştea nepământeană a împrejurimilor. În noaptea următoare, mă aflam într-o cameră plină de mucegai la Sibiu, unde zgomotul asurzitor al parcului de distracţii nu m-a lăsat să dorm până târziu după miezul nopţii. Călătoria este o versiune comprimată, mai intensă, a vieţii: suişurile şi coborâşurile vin mai rapid unele după altele, totul se poate schimba într-o zi, în câteva ore chiar. Un oraş pe care l-ai vizitat cu doar câteva zile în urmă poate părea acum o amintire îndepărtată, deşi îţi aminteşti fiecare detaliu. Totuşi, în final, întreaga călătorie îţi rămâne adânc întipărită în minte, asemenea unei poveşti, în vreme ce anii de existenţă cotidiană de acasă se afundă de obicei în ceaţă. Călătorim ca să înfrângem uitarea.

CĂLĂTORIA MEA PRIN TRANSILVANIA A CONTINUAT către nord. Din zona saşilor germani, am ajuns în cea a etnicilor maghiari – de la Sibiu (Hermannstadt) la Târgu Mureş (Marosvâsârhely). Când vizitasem Târgu Mureş ultima dată, în primăvara anului 1990, la numai două luni de la ciocnirile violente dintre români şi maghiari şi la aproape patru luni după căderea lui Ceauşescu, oraşul avea un aer straniu, tensionat.

---

242 Patrick Leigh Fermor, Between the Woods and the Water: On Foot to Constantinople from the Hook ofHolland: The Middle Danube to the Iron Gates, ed. cit., pp. 184-185 [ed. rom. cit., p. 229 (n. tr.)].

Capitalismul fiind încă departe în viitor, locul era pustiu şi am putut să mă concentrez asupra superbei arhitecturi baroce. Acum era agitat şi gălăgios, cu maşini de ultimă generaţie care sufocau pieţele şi stăteau parcate de-a curmezişul pe trotuare. Clădiri noi şi urâte stricau peisajul urban, făcând locul uşor de uitat, dar totodată dinamic, în camera mea de hotel găseai un covor roşu-aprins, un scaun tapiţat cu un model ce imita pielea de zebră şi un tablou cu o femeie care-i sufla fumul în faţă unui bărbat. Holul hotelului era luminat cu globuri roşii şi se auzea muzică de ambianţă. Desigur, oamenii din hol, ca şi trecătorii de pe stradă, erau preocupaţi de telefoanele lor inteligente. Am scăpat de tumult când un grup de profesori români şi maghiari de la universitatea locală m-au invitat la o terasă, la unul dintre acele prânzuri lungi şi tacticoase, stropite cu vin din abundenţă, care se prelungesc până după-amiaza târziu.

La început, nu s-a discutat despre disensiunile etnice dintre români şi maghiari. Am vorbit despre constructivism *versus* realism, despre distincţia dintre istoria premodernă şi cea modernă, despre banalitatea şi superficialitatea vieţii într-o societate capitalistă de secol XXI – „oamenii sunt nesofisticaţi, provinciali, în ciuda jucăriilor lor electronice şi a maşinilor”, a spus unul dintre comeseni. Cu alte cuvinte, localnicii erau uşor de manipulat. S-a ajuns astfel la teama latentă faţă de naţionalismul etnic, care ieşea din nou la suprafaţă în urma acţiunilor subversive ale Rusiei. Puţin putea, teoretic, să slăbească poziţia României încurajând naţionalismul maghiar în Transilvania, prin sprijinul pe care îl acorda regimului şovin şi din ce în ce mai autoritar al lui Viktor Orbân din Ungaria vecină. Însă comesenii mei au fost de acord că, deocamdată, existau puţine premise ca o asemenea politică să reuşească. Relaţiile interetnice erau complet lipsite de tensiunea din România postceauşistă a anilor ’90. Dezvoltarea economică şi revoluţia în sfera comunicaţiilor duseseră la o formă incipientă de cosmopolitism, în ciuda provincialismului menţionat mai

devreme. Numai o criză economică severă şi de durată, de care România scăpase până acum, îi dădea şanse lui Putin. Şi totuşi, cineva a amintit faptul că maghiarii de aici încă îşi trimiteau copiii la şcoli în limba maghiară, în timp ce copiii români studiau în limba lor maternă. Pentru că limba este una dintre componentele de bază ale identităţii, oamenii nu erau cu adevărat uniţi, chiar dacă conviețuiau. Pe scurt, situaţia era extrem de ambiguă.

Naţionalismul în forma sa vulgară nu suportă ambiguitatea, ci „caută uniformitatea", după cum scria profesorul maghiaro-britanic László Peter. Însă povestea maghiarilor în aceste teritorii nu este deloc unitară. Ca să dau un singur exemplu, în secolul al XVI-lea Ungaria Mare era împărţită între Habsburgi în nord şi vest şi otomani în sud, în timp ce Transilvania şi regiunea Partium (nordul şi vestul Transilvaniei) erau teritorii autonome, sub suzeranitate otomană. Apoi, spre sfârşitul secolului al XVI-lea şi la începutul secolului al XVII-lea, maghiarii s-au aliat uneori cu românii împotriva turcilor, iar alteori cu turcii împotriva Habsburgilor.[243]

„Astăzi, etnicii maghiari din România sunt ei înşişi divizaţi din punct de vedere politic", mi-a spus Cornel Sigmirean, profesor de istorie europeană la Universitatea „Petru Maior" din Târgu Mureş. Urcasem dealul din centru, trecând pe lângă zidurile monumentale din cărămidă ale cetăţii medievale, şi ajunsesem în împrejurimile înfrunzite, ca dintr-o lume veche, ale campusului universitar – un alt refugiu de linişte, unde am băut o cafea împreună cu profesorul. Acesta era îngrijorat din cauza comunităţii locale de secui (un subgrup al maghiarilor), care vehicula elemente de naţionalism agresiv şi care simpatiza cu Jobbik, partidul radical maghiar de extremă dreapta, făţiş procreştin şi, totodată, antisemit şi antieuropean. Dar tot el mi-a explicat că majoritatea etnicilor maghiari din Transilvania erau mai degrabă apolitici. „Oamenii se întorc la rădăcini pentru a

243 László Peter, Historians and the History of Transylvania, East European Monographs, New York, 1992, pp. 1 şi 9-11.

avea o «ancoră» într-o lume tot mai cosmopolită. Istoria merge înainte. Dar tensiunile vor continua să existe în democraţie", a spus el, adăugând apoi că „Rusia va căuta mereu ocazii să slăbească şi să divizeze comunităţile în partea aceasta a Europei". România, a conchis Sigmirean, era încă sub efectul forţelor puse în mişcare de Primul Război Mondial, care începuse cu exact o sută de ani înainte de vizita mea, în august 1914. Bolşevismul, Republica de la Weimar şi, mai târziu, nazismul – toate au ieşit din tumultul Primului Război Mondial şi i-au trasat României încă de atunci traiectoria.

AM PLECAT DIN TÂRGU MUREŞ PE PLOAIE, ÎN ÎNTUNE –ricul dinaintea răsăritului. O vreme, am bâjbâit pe lângă gară, în căutarea casei de bilete improvizate. Clădirea gării, în curs de renovare, era un şantier în care nu te puteai orienta. Un ţigănuş şmecher m-a zărit şi a început să-mi ceară bani. A trebuit să-l resping de mai multe ori, până când am văzut pe cineva cu bagaje mergând cu paşi hotărâţi. Am urmat persoana respectivă şi am găsit casa de bilete. Pe drumul de trei ore spre vest, spre Cluj-Napoca, am trecut pe lângă un şir de sate amărâte din vecinătatea căii ferate, de unde urcau şi unde coborau bărbaţi gălăgioşi şi murdari. Încă o dată, trenurile îmi aminteau de sărăcia din România. Şi totuşi, după ce s-a luminat bine, după ce s-a ridicat ceaţa şi ploaia s-a oprit, peisajul cu nuanţe întunecate de verde şi umbre stacojii mi-a revelat un mister mai adânc. Aici venise deja toamna. Râurile curgeau liniştite şi tăcute sub o perdea de ceaţă, ca nişte oglinzi acoperite de un strat gros de praf. Un taxi murdar m-a dus pe străzile înfrunzite şi tocite ale Clujului până la micul meu hotel, unde am luat un mic dejun revigorant în dimineaţa târzie.

Prima oară am vizitat Clujul în vara anului 1973, când am călătorit cu rucsacul în spate prin Europa de Est. Cât de ignorant eram pe-atunci! în comparaţie cu Ungaria, România părea sălbatică şi neîngrijită. Am nimerit într-un bar de lângă Piaţa Mare, unde un grup de ţigani cânta, iar alţii petreceau beţi, şi mi-am spus, prosteşte, în sinea mea:

acum sunt în Est! Nu ştiam nimic de Cluj, Kolozsvârul maghiarilor sau Klausenburgul saşilor. Nu ştiam pe atunci că Europa Centrală, atât conceptual, cât şi cultural, se întindea până departe în România, până la Carpaţii de la sud de Braşov şi, în moduri mai subtile, chiar şi mai departe. Cum Ceauşescu şi Gheorghiu-Dej distruseseră burghezia şi transformaseră oraşe odinioară mândre în nişte sate mari, părăginite, centrul Clujului mi s-a părut în 1973 chiar mai primitiv decât cele mai rurale zone din estul Ungariei. La începutul anilor ’90, când m-am întors la Cluj ca să mă documentez pentru *Fantomele Balcanilor*, ştiam mai multe despre trecutul său bogat. Dar numai după ce am citit *The Transylvanian Trilogy* (*Trilogia transilvană*) a lui Miklós Bánffy am reuşit cu adevărat să-mi imaginez ce fusese odinioară Clujul său, mai bine zis, Kolozsvârul.

Cele trei romane magistrale ale lui Bánffy, *They Were Counted* (*Au fost număraţi*), *They Were Found Wanting* (*I-au găsit lipsă*) şi *They Were Divided* (*Au fost divizaţi*), au fost publicate iniţial în limba maghiară între anii 1934 şi 1940. Dar au trecut într-un con de umbră în perioada celui de-al Doilea Război Mondial şi în timpul Războiului Rece, iar prima traducere în limba engleză a apărut abia în anul 1999. Cu toate că nu ating nivelul unor Stendhal, Tolstoi, Proust sau Joseph Roth, cum sugerează publicitatea făcută de editură şi unele cronici de carte, cele trei romane ridică vălul de pe o perioadă despre care se ştiu multe, dar pe care nu ne-o imaginăm în cel mai corect mod noi, cei aflaţi de cealaltă parte a unei prăpăstii create de o industrializare forţată, de genociduri şi de sufocantele decenii de comunism. Aici, pe un fundal muntos întunecat, unde verdele pădurii are sclipiri de email, a existat cândva o lume aristocratică de înaltă cultură, decadentă şi risipitoare, în amurgul Imperiului Habsburgic. Transilvania n-a fost doar o regiune a Austro-Ungariei, nici doar o extensie a demografiei maghiare ce emana de la Budapesta. Potrivit lui Bánffy, el însuşi nobil şi om politic maghiar, Transilvania avea „o formă vie de conştiinţă

naţională" diferită de cea a Ungariei. Aici exista o microcivilizaţie distinctă care nu-i sprijinise pe Habsburgi în timpul Războiului de Treizeci de Ani şi care se pare că-i sprijinise pe turci în timpul asediului Vienei din 1683. Bánffy aduce la viaţă această lume preţioasă şi extravagantă în tablouri vii: în castele ridicate înainte de invaziile tătare şi înconjurate de păduri întunecoase de fagi şi stejari, jocurile de cărţi se lungesc până spre dimineaţă, în clinchetul paharelor. Este o lume preocupată de intrigi neînsemnate, în timp ce înjur Europa se îndreaptă spre cataclism.[244]

Istoria lui Bánffy se desfăşoară la marginea Kolozsvârului, pe moşiile baronilor, construite uneori pe locurile unor vechi forturi romane şi medievale, împodobite cu „pilaştri de piatră cu capiteluri complicate", cu „somptuoase modele în stil rococo" şi interioare Empire, care erau ultimul răcnet în Europa din vremea lui Napoleon. Aici trăia o aristocraţie maghiară care-şi avea originile într-un popor odinioară dinamic, ajuns la extremitatea vestică a marii stepe eurasiatice, un popor care a trebuit să stăvilească migraţia altor nomazi asiatici. Existau aici camere pentru fumat decorate cu trofee de vânătoare şi biblioteci spaţioase şi slab luminate, cu mii de „cărţi frumos legate" printre coloane din lemn de cireş şi rafturi sculptate, pe atât de copleşitoare în dimensiuni pe cât erau de nefrecventate. Musafirii erau întâmpinaţi de servitorii aliniaţi lângă treptele porticului şi erau serviţi, într-un ritual complicat, cu ceai, prăjituri cu fructe, şuncă rece şi biscuiţi dulci. Un zvon de clopote anunţa cina. Se organizau partide de vânătoare, dansuri în sălile de bal, dineuri fastuoase care ţineau până în zori, la mese lungi luminate de lumânări; erau şi violonişti care cântau muzica tânărului Richard Strauss în saloane încălzite de buştenii

244 Miklos Bânffy, The Transylvanian Trilogy, trad. de Patrick Thursfield şi Katalin Bânfîy-Jelen, introd. de Hugh Thomas, Knopf, New York, 2013, voi. 1, They Were Counted, pp. x, xxii, 5 şi 22; voi. 2, They Were Found Wanting, p. 268.

ce ardeau în cămine.[245]

Discuţiile politice de la aceste festinuri *fin-de-siecle* erau intense şi pline de amărăciune, izvorând din frustrările crescânde ale acestor maghiari care se simţeau ca nişte simple instrumente ale hegemoniei austriece în cadrul monarhiei dualiste. Era o atmosferă de criză continuă: partidele, facţiunile, coaliţiile se aflau mereu în mişcare. Moşiile maghiare erau considerate un principiu moral în sine. În timp ce austriecii vedeau în monarhia dualistă austro-ungară instituită în 1867 sfârşitul unui proces, considerând că acel compromis, prin care se acorda un statut de egalitate regatului Ungariei, era definitiv, maghiarii vedeau acest compromis ca pe o simplă etapă în negocierea constantă a drepturilor lor.[246] Eroicul protagonist al lui Bánffy, Balint Abady, pledează romantic, în stilul sfârşitului de secol XIX, pentru naţionalismul pe criterii etnice:

Cât de mult s-ar pierde dacă oamenii ar fi trataţi ca nişte roboţi! Ce-ar mai rămâne din infinitatea de trăsături, pasiuni, aspiraţii, triumfuri şi dezamăgiri care, laolaltă, îi fac pe oameni diferiţi unii de ceilalţi? Cum poate cineva să ignore toate aceste experienţe diverse care, de-a lungul veacurilor, au format şi au adâncit caracterul unic al fiecărei naţiuni?[247]

Este vizată aici tendinţa unificatoare a sistemului habsburgic, care, într-un fel, o luase înaintea vremurilor prin încercarea de a găsi o conştiinţă universală care să se ridice dincolo de limitările etnice. Şi totuşi, naţionalismul lui Abady îi permite să aibă o atitudine luminată faţă de ţăranii români de pe moşia sa, a căror soartă dură încearcă neabătut s-o îmbunătăţească.[248] Pentru că, deşi

---

245 Miklos Bânffy, They Were Counted, ed. cit., pp. 26-29, 41, 63, 102 şi 399-401; Paul Coles, The Ottoman Impact on Europe, ed. cit., pp. 79-80.

246 C.A. Macartney, The Habsburg Empire 1790-1918, ed. cit., pp. 572-573 şi 687.

247 Miklos Bânffy, They Were Counted, ed. cit., pp. 37 şi 135.

248 Miklos Bânffy, They Were Found Wanting, ed. cit., pp. 47-48.

evenimentele descrise în carte au loc la începutul secolului XX, persistă încă naţionalismul din secolul anterior, mai aproape de un liberalism incert decât de acea politică etnică şi rasială atât de greşită din anii ’30, în care, dacă unii câştigă, alţii automat pierd.[249] *Trilogia transilvană* vorbeşte despre o lume care s-a stins mai apoi în ruinele Primului Război Mondial, în pragul unui veac în care conştiinţa etnică şi-a pierdut aura idealistă. Microcivilizaţia aristocratică a Kolozsvărului avea să dispară pur şi simplu, continuând să trăiască doar în paginile câtorva cărţi de altă dată, precum *între păduri şi ape*, de Patrick Leigh Fermor.

ÎN CIUDA VICISITUDINILOR RĂZBOIULUI MONDIAL ŞI A deceniilor de comunism, în ciuda dispariţiei aristocraţiei cu mult timp în urmă, Clujul era încă, datorită poziţiei sale la una dintre intersecţiile comerciale ale Europei Centrale, un oraş de mare cultură şi învăţătură, lucru vădit atât de capodopera gotică din piaţa centrală a oraşului – Catedrala Sf. Mihail –, cât şi de marea Universitate Babeş-Bolyai. Vasile Puşcaş, titular al catedrei Jean Monnet Ad Personam şi profesor de relaţii internaţionale la Universitatea Babeş-Bolyai, exemplifică modul în care Clujul este un mediu social cosmopolit de rangul Bucureştiului, capitala României. Profesorul Puşcaş, mai mult decât oricare alt român, a fost responsabil de negocierile pentru aderarea ţării la Uniunea Europeană în deceniul trecut.

Ne aflam în holul elegant al unui hotel pentru oameni de afaceri. Pentru că era destul de nou, nu l-am putut asocia cu vreuna dintre vizitele mele precedente la Cluj şi, de aceea, acestea păreau acum undeva departe. L-am lăsat pe Puşcaş să vorbească, în stilul lui calm şi politicos, deşi nu lipsit de frustrări, din moment ce avea o înţelegere atât de clară a situaţiei dificile pentru securitatea României:

„În cele din urmă, instituţiile puternice ne vor proteja de agresori. Dar aderarea la Uniunea Europeană a fost

249 Miklos Bânffy, The Transylvanian Trilogy, ed. cit., voi. 3, They Were Divided, p. 529, în subsol.

numai un succes parţial. Guvernele care s-au succedat de-a lungul anilor nu au interiorizat niciodată procesul reformei. Au considerat că avem o alianţă cu Uniunea Europeană, ceea ce nu e adevărat. Am devenit parte din Uniunea Europeană şi trebuie să ne ridicăm la nivelul acesteia. Au considerat că fondurile pentru dezvoltare de la UE sunt un ajutor financiar, şi nu o investiţie pentru a realiza reforma instituţională. Banii primiţi de la UE ar fi trebuit investiţi, nu cheltuiţi. Pentru că toate partidele şi grupările au greşit, trebuie precizat că de vină este cultura noastră politică în general, care nu e tocmai occidentală şi nu e mai bună acum decât era în perioada interbelică, excluzând, bineînţeles, ororile din politica externă a acelei perioade".

„Cât despre Uniunea Europeană", a continuat, „aceasta nu are o politică externă întemeiată pe o viziune coerentă, fiind paralizată de nevoia de a-şi apăra ordinea internă – prevenind separarea Scoţiei, a Cataloniei şi aşa mai departe. Concentrarea pe probleme interne survine în timp ce provocările începutului de secol XXI sunt mult mai mari decât cele din anii '90. Nu poţi să-l târăşti pe [Vladimir] Puţin în faţa Curţii Penale Internaţionale de la Haga, aşa cum ai făcut cu [Slobodan] Miloşevici. Miloşevici reprezenta o putere neglijabilă. Iugoslavia lui Miloşevici nu era Rusia lui Putin".

„Spre deosebire de Uniunea Europeană, care nu are o politică externă propriu-zisă, Puţin acţionează într-o manieră neoţaristă şi îşi foloseşte serviciile secrete aşa cum ţarii au folosit Ohrana, ca pe o importantă unealtă a agresiunii. Puţin ştie că flancul nordic al NATO, din jurul Mării Baltice, este mult mai puternic decât cel sudic, din jurul Mării Negre. Mai ştie şi că o mişcare rusească în ţările baltice sau în Polonia ar atrage o ripostă mult mai rapidă din partea NATO decât una în zona Republicii Moldova şi a Ucrainei. Aşa că îşi concentrează forţele în regiunea Mării Negre, începând cu Crimeea şi estul Ucrainei. Astfel, România devine flancul sud-estic al alianţei occidentale: o poziţie nu chiar neobişnuită pentru

România, dată fiind lunga sa istorie”.

PLOAIA A CONTINUAT ŞI A DOUA ZI, SPORIND CUMVA frumuseţea oraşului. Goticul erodat şi maiestatea barocă a Clujului aveau nevoie disperată de reparaţii, cu toate că exterioarele înnegrite şi zgrunţuroase confereau locului o certă autenticitate. Clujul mi se înfăţişa ca un oraş cu personalitate, impunător şi frumos fără a fi cochet. Turlele şi clopotniţele sale păreau să plutească pe deasupra clădirilor habsburgice.

Valentin Naumescu, şi el profesor la Universitatea Babeş-Bolyai, avea o vedere panoramică asupra oraşului de la balconul biroului său. Şi el era profund îngrijorat de modul în care situaţia din Ucraina cristalizase drama istorică a României.

„România nu poate avea o relaţie normală cu Rusia”, a spus el. „Noi vrem gaz mai ieftin de la ei. Dar ei nu vor să ni-l dea. Ei vor să avem legături politice şi militare mai strânse, dar noi nu suntem interesaţi. La ora actuală, în România, spre deosebire de multe alte state din Europa Centrală şi de Est, nu există nicio grupare politică, nicio facţiune care să-şi dorească relaţii mai bune cu Rusia”. Ca urmare a latinităţii sale şi a istoriei tumultuoase legate de Basarabia, România era probabil ţara cea mai proamericană şi mai anti-rusă din Balcani şi din sud-estul Europei. „Greşeala lui Ceauşescu”, a continuat Naumescu, „a fost că a crezut că poate stimula concurenţa dintre Est şi Vest în propriul beneficiu. N-a reuşit, pentru că România nu era crucială pentru niciuna dintre părţi. Ceauşescu n-a făcut decât să ne sărăcească. Nu vom mai face niciodată aceeaşi greşeală. Trebuie să facem parte dintr-o alianţă. Şi singura opţiune pentru binele poporului este să fim parte a blocului occidental”.

Naumescu numea deschis această nouă luptă „al doilea Război Rece”, care, cel puţin la sfârşitul anului 2014, părea să fi intrat într-un fel de stază. Mi-a explicat că Occidentul nu doreşte ca Ucraina să se alăture Rusiei, dar nici nu vrea ca Ucraina să devină membru al sistemului său de alianţe.

Birocraţia europeană de la Bruxelles nu vrea să aibă de-a face cu o ţară săracă şi instabilă, cu patruzeci şi cinci de milioane de locuitori. Şi nici Washingtonul, nici Bruxelles-ul nu îşi doresc cu adevărat ca Ucraina să devină membru NATO, pentru că asta ar face relaţiile cu Rusia imposibile pentru totdeauna. Pe de altă parte, nici Rusia nu doreşte să încorporeze complet Ucraina, dar nici nu vrea ca aceasta să se alăture Occidentului. Instituţionalizarea Ucrainei şi a Republicii Moldova ca state-tampon va continua probabil, din moment ce serveşte ambelor tabere. Potrivit lui Naumescu, nu e vorba de vreo conspiraţie, ci doar de o anumită suprapunere de interese. El mi-a spus: „Occidentul poate integra Ucraina şi Republica Moldova în unele dintre instituţiile sale, dar nu le va accepta niciodată ca membri cu drepturi depline. În acelaşi timp, dacă Occidentul merge prea departe, Puţin poate activa separatismul găgăuzilor în sudul Republicii Moldova, agravând astfel criza din Ucraina”.

Mai e apoi şi chestiunea celor 1, 6 milioane de etnici maghiari din România – majoritatea, în Transilvania –, o realitate pe care serviciile secrete ale Rusiei pot încerca s-o speculeze pentru a-i face un dar prim-ministrului maghiar populist şi neoautoritar. „[Viktor] Orbán şi cercul său s-ar putea să adopte o atitudine radicală în privinţa etnicilor maghiari”, mi-a zis István Horváth, preşedintele Institutului Român pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale. Horváth face parte din comunitatea secuilor, care cuprinde aproximativ jumătate dintre etnicii maghiari din Transilvania. Secuii, mi-a explicat el, sunt „o populaţie de graniţă”, maghiari care au trăit în apropierea românilor şi a saşilor germani. Tradiţia spune că au apărat frontiera de sud-est a vechilor regate ungureşti şi că ar fi de origine turcică, deşi au fost maghiarizaţi. „Secuii se simt uneori perdanţi şi în contextul maghiar, şi în cel românesc”, mi-a mărturisit Horváth. Iată un nou prilej, deşi vag, pentru şovinism şi separatism, mai ales în eventualitatea unei crize economice drastice sau a unei intervenţii din afară.

Horváth mi-a spus, cu oarecare tristeţe, că singura dată când etnicii maghiari şi românii s-au simţit membri mândri şi egali ai unei comunităţi politice româneşti unite a fost în timpul revoluţiei din decembrie 1989, când ambele comunităţi au avut un rol important în înlăturarea lui Ceauşescu. Asta mi-a amintit de ceva ce-mi spusese Naumescu:

„Populismul etnic de dreapta combinat cu sentimentul antieuropean abia dacă există în sfera politică românească de astăzi. Dar asta se datorează în principal faptului că generaţia care se află acum la putere la Bucureşti păstrează vie amintirea ororilor naţional-comunismului ceauşist. Însă această generaţie va dispărea şi, dacă România nu se integrează mai profund în Europa, crizele care vor urma pot duce la un curent populist de dreapta".

Profesorul Gabriel Bădescu, şeful Departamentului de ştiinţe politice de la Universitatea Babeş-Bolyai, era de acord că generaţia care păstrează încă vie amintirea lui Ceauşescu dictează valorile morale ale ţării. Era mai puţin îngrijorat în ceea ce priveşte viitorul pentru că, în opinia lui, prezentul e suficient de încurajator. Expert în analiza cantitativă a sondajelor de opinie, Bădescu mi-a spus că în societatea românească economia şi rigorile capitalismului şi ale globalizării trezesc cele mai multe pasiuni. Naţionalismul etnic, populist, nu prea mai este o problemă în România zilelor noastre, mi-a zis el. În mod paradoxal, naţional-comunismul lui Gheorghiu-Dej şi al lui Ceauşescu transformase România într-un stat „unitar", fără fragmentări regionale ale opiniei publice. Pentru că populaţia maghiară din Transilvania scăzuse de-a lungul deceniilor din cauza discriminării (Universitatea Babeş-Bolyai de astăzi a fost iniţial, la sfârşitul secolului al XIX-lea, o universitate maghiară), lipsa din ce în ce mai mare de diversitate etnică a acţionat ca un element de stabilitate în România. O scânteie de populism dăunător existase la Cluj în anii '90 şi la începutul anilor 2000, pe vremea când era primar instigatorul antimaghiar Gheorghe Funar. Dar

trecuse. Şi, aşa cum mi-au spus şi alţii, românii au în comun dorinţa de a face parte din Uniunea Europeană şi din NATO. Mai mult, în cazul unei crize economice, românii ar putea emigra oriunde în Europa şi în Occident în căutarea unui loc de muncă.

Ascultându-l pe Bădescu cum înşira statistici cu vocea sa răspicată şi meditativă, mi-a trecut prin minte că, după ce am văzut România în cea mai neagră perioadă a ei, în anii ’90, după o jumătate de secol de război mondial şi de stalinism de tip fascist, o vedeam acum în cea mai bună perioadă a sa. Populaţia ajunsese la un consens cu privire la principalele probleme ale ţării şi se eliberase de resentimente, în vreme ce conducătorii săi, păstrând vie amintirea unui trecut sumbru şi violent, rămâneau relativ moderaţi. Ucraina contribuise la maturizarea clasei conducătoare din România, fără a constitui (cel puţin deocamdată) o ameninţare iminentă. Cu siguranţă că istoria nu avea să se oprească aici, însă pe moment era îngăduitoare.

Bastionul Pescarului

AM PLECAT CU MAŞINA DE LA CLUJ SPRE NORD, ÎN Maramureş, care are puritatea calmă şi delicateţea unui peisaj din Noul Testament şi mi-a amintit de felul în care Nikos Kazantzakis a descris Galileea în călătoriile lui din anii ’20. Fiecare copac, după cum spunea el, era o hieroglifa, care spunea atât de multe cu doar câteva ramuri, cu vin şi aur în răsuflare, pe măsură ce se apropia toamna. Cât de clare erau culorile! Ne gândim la trecut în alb şi negru pentru că aşa erau fotografiile în vremea aceea. Dar trecutul dinaintea erei industriale era chiar mai bogat în culori primare decât lumea zilelor noastre. Iar faptul că Maramureşul a fost izolat între munţi l-a ferit de ravagiile comuniştilor. Pe pajiştile strălucitoare, căpiţele de fân păreau îndepărtate în timp, preistorice. Era plin de livezi cu fructe şi de răzoare cu flori. Nimic nu era inutil în acest peisaj. Nu m-am gândit la pictură, ci la muzică: Saint-Saëns, Debussy, cu notele lor puţine şi obsedante, care te ating pentru multă vreme. Peste tot domneau

abundenţa şi, în acelaşi timp, concizia.[250]

În 1918, Maramureşul era o provincie a Austro-Ungariei. După Conferinţa de Pace de la Paris din 1920, zona de la sud de râul Tisa a devenit parte a regatului României. În 1940, Hitler a supervizat un arbitraj numit de români Dictatul de la Viena, care a restituit Maramureşul Ungariei. Dar acesta a redevenit parte a României în 1945. Maramureşul este reprezentativ pentru un fenomen românesc pe care l-am observat în timpul călătoriilor mele de la începutul anului 1990: oamenii de la munte, spuneam eu atunci, au fost protejaţi de dezastrul colectivizării, ca şi cum ar fi fost pe jumătate uitaţi de autorităţile comuniste.1 Şi, într-adevăr, erau într-atât de izolaţi, încât limba lor constituia un „dialect" greu de înţeles de ceilalţi români. Niciun scriitor străin nu a surprins mai bine decât William Blacker în *Along the enehanted Way* (Pe *drumul fermecat*) virtuţile traiului rural de aici. Blacker a trăit mai mulţi ani printre aceşti ultimi ţărani şi mai ales printre ţigani în primul deceniu al secolului XXI. Datorită iubirii sale pentru ţărani şi pentru modul lor de viaţă, cartea lui este un imn închinat pământului, întocmai ca *Romanian Furrow* a lui Donald Hall; astfel, în cuvintele lui lapidare, crimele pe care comuniştii le-au comis împotriva acestor oameni devin şi mai oribile. Mi-a rămas în memorie ce a scris Blacker despre caii ţăranilor. În anii '50 – 60, explică el, perioada lui Gheorghiu-Dej şi a ascensiunii lui Ceauşescu, regimul a ucis sute de mii de cai – printre cele mai preţioase avuţii ale ţăranilor –, pentru simplul motiv că animalele erau un semn al înapoierii, dar şi al bogăţiei stăpânilor lor. Astfel a ajuns regimul cu brutalitate la însăşi inima vieţii

250 Nikos Kazantzakis, Journeying: Travels in Italy, Egypt, Sinai, Jerusalem and Cyprus, trad. de Themi Vasils şi Theodora Vasils, Little, Brown, Boston, 1975, p. 83. [Pentru ed. rom., v. Jurnal de călătorie: Italia, Egipt, Sinai, Ierusalim, Cipru, Moreea, trad. şi note de Ion Diaconescu, Humanitas, Bucureşti, 2013 (n. tr.).]

ţărăneşti.[251][252]

Eu, unul, venisem în Maramureş ca să mă bucur de o anumită estetică românească: de bisericile din lemn, atât ortodoxe, cât şi uniate (greco-catolice). Până în secolul al XV-lea, scrie expertul britanic în România John Villiers, „practic toate bisericile din Maramureş, ca de altfel cele din întreg spaţiul românesc, erau făcute din lemn". Încheierea Păcii de la Satu Mare, din 1711, care a restabilit supremaţia Habsburgilor în această regiune, urmată de o rebeliune a nobilimii locale, a încurajat şi mai mult acest tip de construcţie bisericească. Aceste monumente binecuvântate sunt făcute din molizii, pinii şi stejarii din zonă. Tradiţiile folclorice ancestrale sunt la fel de evidente ca influenţele gotice şi bizantine; bisericile sunt inspirate de bazilica bizantină timpurie, dar turlele lor gotice ascuţite sunt detaliul arhitectural cel mai izbitor. Pereţii sunt pictaţi cu vopsele vegetale şi minerale pure; sunt folosite malahitul pentru verde, cobaltul pentru albastru şi oxidul de fier pentru galben.[253] Culorile acestea vii fac deceniile şi veacurile să treacă neobservate.

Însă cel mai mult m-au impresionat turlele ascuţite ca nişte vârfuri de ac. Acestea au redus principiul goticului – născut din ceea ce John Ruskin, criticul de artă britanic din secolul al XIX-lea, identifica drept forţă nordică de gheaţă[254] – la forma sa cea mai pură şi mai abstractă, conferindu-i forţa unei teoreme matematice. Iar această teoremă era o afirmare a credinţei: prin dinamismul şi verticalitatea lor, aceste turle simbolizau legea morală superioară căreia trebuie să i se supună oamenii pentru a

---

251 Gabriel Liiceanu se referă la acest fenomen când observă că în anii '70-'80 el şi mentorul său, Constantin Noica, făceau plimbări prin munţii de lângă Sibiu pentru a scăpa de „toxinele Bucureştilor". Gabriel Liiceanu, The Păltiniş Diary, ed. cit., p. 94.

252 William Blacker, Along the Enchanted Way, ed. cit., pp. 34-35, 49 şi 211.

253 John Villiers, Romania, ed. cit., pp. 167 şi 169-170.

254 John Ruskin, The Stones ofVenice, Da Capo, New York, [1853] 1960, p. 166.

înfrânge soarta. Scopul suprem al existenţei umane este de a aprecia frumuseţea, iar frumuseţea are nevoie de un element spiritual, de sugestia unei alte lumi.

În satul Plopiş am trecut cu maşina printr-un labirint de drumuri înguste, pline de gropi, pe lângă case cufundate în tăcere, cu acoperişuri din tablă. Era un peisaj diafan, în care frunzele întunecate străluceau ca smoala în penumbră. Biserica avea reflexe argintii şi arămii, cu mii de ţigle aşezate în straturi, ca nişte piese ale unui puzzle, dând impresia unei suprafeţe netede şi unitare. Patru turle mai mici înconjurau o turlă masivă, în vârful unui turn pătrat care, la rândul lui, avea la bază nişte protuberanţe în formă de aripi. Efectul puternic era dat de liniile abrupte ale construcţiei. Nu mă interesau dimensiunile. Cum stăteam chiar lângă biserică, turla părea să atingă cerul. Clădirea avea o anumită puritate, căci blocurile de lemn ale structurii principale erau potrivite între ele fără mortar, fiind aşezate pe bucăţi de piatră de carieră. Ortodoxia românească are o relaţie specială cu lemnul. Am observat toaca – instrument de percuţie care anunţă slujbele. În acea frumoasă zi de octombrie am simţit că mă aflu într-o Românie de demult, fără nimeni în preajmă care să-mi deschidă biserica.

Biserica de lemn din Şurdeşti era greco-catolică. Am rugat pe cineva să-l sune pe preot, care a spus că va veni cu cheile îndată ce soţia lui termină de gătit. A meritat să aştept. Lespezile de piatră completau frescele pe jumătate şterse de pe pereţi, cu urme groase de roşu-stacojiu şi albastru-siniliu pe fundalul cenuşiu care evoca ceaţa şi fumul de lumânări. Icoanele bizantine de aici semănau cu o fotografie a papei Francisc. Se spune că arhitectul Ion Macarie a proiectat această biserică în 1721 ca pedeapsă: o manifestare a frumuseţii menită să ispăşească un păcat.

Mergând mai departe spre nord, am trecut dincolo de un munte şi am descoperit un peisaj tomnatic, cu nuanţe explozive de ocru. Oraşul Sighetu Marmaţiei (Sighet) se afla la frontiera cu Ucraina, în umbra graniţelor maghiare şi slovace. Aici era capătul Europei Centrale. Frumuseţea

avea însă un preţ.

LA PRIMA VEDERE, SIGHETUL PĂREA O RUINĂ, DE PARCĂ tot ce existase pe vremuri, toată istoria, de fapt, fusese ştearsă, demolată şi înlocuită cu cele mai ieftine blocuri de apartamente din prefabricate pe care le-am văzut vreodată, cu excepţia celor din anii ’50 – 60 ai perioadei comuniste. Pe lângă maşinile ieftine şi grupurile de ţigani treceau ţărani încărunţiţi, în căruţe trase de cai. Oamenii ieşeau pe balcoanele acestor clădiri hidoase ca să întindă rufe la uscat. În ciuda prezenţei oamenilor, am avut o senzaţie de pustietate.

În centru, arhitectura era şi veche, şi nouă, însă aproape nimic nu ieşea în evidenţă; nu se aflau acolo decât o catedrală barocă acoperită de rugină şi vreo două cafenele cu ecrane pe care rulau videoclipuri americane de proastă calitate. Diferenţa între generaţii părea profundă, tinerii îmbrăcaţi elegant plimbându-se printre bătrâni şontâcăind, cu baticuri şi pălării. Vedeai mai mulţi oameni fumând decât vorbind la telefon. Mă aflam în inima provinciei.

Markus Hari m-a întâmpinat la intrarea în frumoasa sinagogă de rit sefard construită la jumătatea secolului al XIX-lea pe o stradă lăturalnică. Sunasem înainte, ca să fiu primit. Interiorul galben era maiestuos, cu numeroase bănci în jurul *bimei* şi cu galeriile de la etaj rezervate femeilor. Puteam să-mi închipui sabatul aici, cu atmosfera intimă creată de credincioşii adunaţi laolaltă. Vocile noastre răsunau puternic în liniştea spaţiului gol. „70% din populaţia Sighetului era formată din evrei înainte de *Shoah* [Holocaust]”, mi-a explicat Hari. „Pe atunci erau zeci de mii de evrei în tot Maramureşul, alături de maghiari şi ucraineni. Aceasta este una dintre cele opt sinagogi din Sighet şi una dintre cele trei sute din regiune. Sinagoga era, pe vremuri, un loc încântător, aglomerat şi plin de voioşie”. Arătând spre o uşă, mi-a spus: „Elie Wiesel a mers la *heder* [şcoala religioasă evreiască] în camera de acolo”. Hari, un evreu în vârstă, cu un aer direct de om practic, a adăugat că „Sighetul mai are acum

doar 150 de evrei, dintre care 28 de copii. Sinagoga încă funcţionează”.

Elie Wiesel, scriitor, supravieţuitor al lagărului de la Auschwitz-Buchenwald şi laureat al Premiului Nobel pentru Pace în 1986, a crescut într-o casă de pe această stradă, astăzi un mic muzeu al Holocaustului din nordul Transilvaniei. Din nou, a trebuit să dau un telefon în prealabil ca să pot intra. Exponatele din interior povestesc despre felul cum autorităţile maghiare şi naziste au confiscat în mod sistematic proprietăţile evreilor de aici, cum i-au exmatriculat pe copiii evrei din şcolile locale, cum i-au dat afară pe adulţi de la locurile lor de muncă, cum i-au silit pe toţi evreii să poarte steaua galbenă, cum i-au înghesuit pe evreii din Sighet într-un ghetou şi cum, între 16 şi 22 mai 1944, după sărbătorile pascale din acel an, au închis 12 849 de evrei din Sighet în patru trenuri ale morţii şi i-au trimis la lagărul de concentrare de la Auschwitz-Birkenau, în Silezia poloneză. Dintre ei, 2 308 aveau să supravieţuiască războiului.

Muzeul deţine o relatare a martorilor oculari despre ultimele zile ale marii comunităţi evreieşti din Sighet, scrisă de părintele Grigore Dăncuş, un preot greco-catolic local. Istorisirea preotului este emoţionantă prin descrierea fără ocolişuri a faptelor. Dar oroarea fotografiilor alb-negru ale adulţilor şi copiilor dintr-unul dintre trenurile morţii de la marginea Sighetului mă tulbură cel mai mult şi mă lasă perplex – tocmai pentru că ştiu că toate acestea s-au întâmplat cu adevărat, nu departe de locul în care mă aflu, în luminoasa şi viu colorata primăvară maramureşeană.

M-am oprit apoi la cel mai mare muzeu dedicat opresiunii comuniste, amplasat în cea mai celebră închisoare din vremea Războiului Rece, care se află aici, în centrul Sighetului. În această clădire de lângă o zonă pietonală restaurată, deţinuţii erau torturaţi, despuiaţi, înfometaţi în celule pline de igrasie, dotate cu un singur hârdău. Aici, în celula 9, a murit în 1953 probabil cel mai mare om politic român din secolul XX, Iuliu Maniu, care s-a

exprimat public atât împotriva naziştilor, cât şi împotriva comuniştilor.

În timp ce locurile evreieşti din Sighet sunt cumva uitate şi se deschid numai la cerere (cel puţin aşa erau când le-am vizitat eu), muzeul-închisoare este un centru activ, extrem de vizitat, de studiere a crimelor comunismului. Pereţii sunt acoperiţi cu chipurile victimelor, iar fiecare celulă prezintă o anumită faţetă a tiraniei comuniste. Se discută deschis despre fiecare subiect în parte: despre tehnicile de tortură ale Securităţii, care schilodeau oamenii, despre deportările în stepa Bărăganului, despre sistemul de muncă silnică de la Canalul Dunăre-Marea Neagră, despre represiunea minorităţilor etnice şi religioase, despre decimarea intelectualilor. Memorialul a fost înfiinţat în anii de după căderea lui Ceauşescu, în principal datorită pasiunii şi energiei poetei şi activistei Ana Blandiana şi a soţului său, istoricul Romulus Rusan. A rămas celebră afirmaţia Anei Blandiana, care a spus că „memoria singură poate fi o formă de justiţie”. Închisoarea este imensă. Sighetul este un infern într-un ocean de frumuseţe.

La mică distanţă de graniţa de nord a oraşului, după câteva străzi cu locuinţe noi şi prospere, se află râul Tisa, curgând alene printre fagi şi plopi, printre câmpii şi livezi. Şi aici, fiecare copac pare un simbol. De cealaltă parte a Tisei se întinde Ucraina, la numai câţiva metri depărtare. E de necrezut că aici este o frontieră, având în vedere îngustimea şi somnolenţa râului. Dar statele trebuie să se termine undeva, m-am gândit. La o oarecare distanţă, pe partea cealaltă a râului, am zărit nişte case. Era foarte probabil ca limba şi grijile locuitorilor de acolo să fi fost cu totul altele. Conflictul cu Rusia avea o inexorabilitate care nu se simţea de această parte a Tisei. Această graniţă, ca atâtea altele, avea o semnificaţie reală.

Nu mai era aici o lume imperială cu frontiere imprecise. Imperiile au fost crude, dar au permis un tip de convieţuire în care graniţele şi identităţile clădite pe neam, limbă şi religie contau mai puţin, de vreme ce toată lumea

asculta de acelaşi suveran. Ororile din Europa secolului XX au avut în fundal prăbuşirea imperiilor şi ridicarea statelor moderne, unietnice, cu liderii fascişti şi comunişti preluând puterea monarhilor tradiţionali. Trăim încă efectele acestui coşmar. Nu s-a găsit încă nicio soluţie în Orientul Mijlociu pentru prăbuşirea Imperiului Otoman. Va putea oare Uniunea Europeană să rezolve situaţia creată de prăbuşirea Imperiului Habsburgic?

AM MAI PETRECUT CÂTEVA ZILE ÎN MARAMUREŞ. ALTE câteva dimineţi în care, când ceaţa se ridica în lumina soarelui, dădea la iveală un peisaj minunat, renăscut parcă după un potop biblic: razele soarelui căzând pe frunze, râurile repezi, acoperişurile din lemn aproape verticale, copleşitoare ca o îmbrăţişare plină de bunăvoinţă. Fresce bizantine, baroce şi rococo se iveau din întunericul lăcaşurilor de cult. Micuţele ferestre ale bisericilor nu erau acoperite de vitralii, ci se deschideau spre ceva mult mai frumos: spre pădurea de afară, aflată dincolo de şirurile de meri, cireşi şi pruni. La biserica din Bârsana i-a luat părintelui Gheorghe Urda o oră să-mi explice temele frescelor inspirate din Vechiul şi Noul Testament. „Religia", îmi spunea, „este orientată înspre *a fi* şi mai puţin înspre materialistul *a avea*. Tot ce trebuie să ştii", a continuat, „despre cum să te porţi în lumea de azi e dezvăluit de aceste fresce". La Soconzel, un sat izolat din judeţul Satu Mare, bărbaţii şi femeile plini de praf lucrau la câmp printre vitele nărăvaşe. Venisem să vizitez biserica din lemn de aici, construită în anul 1777, dar mi s-a spus că luase foc cu numai câţiva ani în urmă. Am fost dezamăgit, dar m-am bucurat că ajunsesem până acolo.

ÎN TIMP CE PRIVEAM ÎN SUS, LA CLĂDIRILE DIN CEN –trul Oradei, aflată aproape de graniţa cu Ungaria, am auzit în gând unul dintre acele sublime şi înălţătoare cvartete de coarde ale lui Haydn. Aceasta era Mitteleuropa în toată splendoarea ei arhitectonică. Din Piaţa Unirii până în Piaţa Ferdinand şi pe Calea Republicii, totul părea o expoziţie de monumentalitate habsburgică. Printre rotocoalele ca de tort de nuntă ale faţadelor, am remarcat

stilurile baroc, Empire, secesionist, Art Nouveau şi neoclasic, în diferite nuanţe de galben, roz şi crem, cu influenţe gotice şi – având în vedere că ne aflăm încă în România – brâncoveneşti şi neobizantine. Cafenelele generice, pe care le găseşti oriunde în lume, şi trotuarele deteriorate, pline de tineri bine îmbrăcaţi, combinau dinamismul urban cu un aer decadent, uşor haotic din cauza renovărilor în plină desfăşurare. Deodată nu l-am mai auzit pe Haydn, pentru care cultura însemna desăvârşire şi finitudine, ci am auzit ceva discordant, energic şi universal în acelaşi timp, un sunet pe care nu l-am putut identifica. În timp ce priveam oamenii de pe terasa unei cafenele, istoria naţională a părut, din nou, să se spargă în multiple istorii individuale. Nu am avut senzaţia de eliberare, dar nici senzaţia de apocalipsă (caz în care s-ar fi potrivit Straviński). Poate că era un stil muzical cu un ritm metalic, pe care l-ar fi putut numi studenţii din cafenea, care vorbeau mai multe limbi.

După doar câteva ore petrecute la Oradea, m-am urcat într-un tren internaţional care mergea spre vest, la Budapesta. La Biharkeresztes mi s-a pus ştampila de intrare în Ungaria şi, pe măsură ce călătorii urcau în tren, încâlceala de consoane sacadată şi vag senzuală a limbii maghiare a înlocuit silabele latineşti mai eufonice ale limbii române. La fel au fost şi primele mele impresii: superficiale, şi totuşi distincte. De această parte a graniţei, gările păreau mai bine întreţinute, cu peroane noi; loturile de case şi terenurile agricole erau îngrijite, călătorii, mai prosperi. Ungurii sau maghiarii sunt o populaţie nomadă de călăreţi din stepele Asiei Centrale, care au migrat până în inima Europei. Fără a avea vreo urmă de sânge latin, germanic sau slav, aceştia sunt înrudiţi de departe cu finlandezii şi cu turcii, cei din urmă migrând şi ei spre vest din centrul Asiei. Faptul că maghiarii au adoptat creştinismul latin cu mai bine de un mileniu în urmă a completat un proces extraordinar de transformare culturală: unul dintre acele acte de surprinzătoare virtuozitate ale istoriei care n-ar putea fi prevăzute.

Terenul era plictisitor de plat, ca o mare secată. Îmi începeam acum călătoria cu trenul de-a lungul Câmpiei Panonice, cunoscută şi sub denumirea de Puszta (pusta), mărginită la nord şi traversată spre vest de ampla şi sinuoasa Tisza (Tisa), ce trece prin mijlocul Ungariei şi reprezintă totodată graniţa de nord a României.[255] Mi-a trecut prin minte expresia românească De *la Nistru pân' la Tisa*, cu visul ei nebulos şi imposibil al României Mari.[256] Mai contează, oare, asemenea sentimente? Mă îndoiam. Şi totuşi ştiam că, dacă Uniunea Europeană devenea din ce în ce mai slabă, era prudent să te gândeşti la asemenea lucruri, fie şi numai ca să fii avertizat şi, astfel, să încerci să previi genul de iredentism pe care îl vedeam deja în Rusia. Odată cu iredentismul vin şi patimile adiacente – forme agresive de populism, antisemitism şi aşa mai departe –, care se pot dovedi mult mai toxice. Iar dacă nu trebuie să acceptăm asemenea patimi, nu trebuie nici să le negăm existenţa sau farmecul, într-o lume în care masele, incapabile să profite suficient de globalizare, o resping complet.

SPRE SEARĂ, TRENUL A INTRAT ÎN IMENSA GARĂ KELETI (de Est) din Budapesta. După ce m-am cazat într-un hotel de pe Dealul Castelului, am plecat să mă plimb, în ciuda faptului că mă simţeam oarecum slinos după o călătorie de şase ore într-un vagon de clasa a doua. Peste tot erau grupuri de turişti internaţionali, în special asiatici, o privelişte care lipseşte cu desăvârşire din România. M-am uitat la turnurile avântate, de gotic târziu, ale bisericii Mâtyâs – care data din secolul al XIV-lea şi trecuse prin restaurări masive –, albe şi translucide în maiestatea lor plină de lumină, ca un castel de nisip, şi mi-am amintit o istorie esenţială pentru călătoria mea. Venerabilul istoric

255 Vezi lucrarea clasică a lui Gyula Illyes, People of the Puszta, Nyuget, Budapesta, 1936.

256 Expresia vine de la primul vers al poeziei lui Mihai Eminescu Doina, interzisă în România comunistă din cauza naţionalismului ei strident şi a referinţei la Nistru, aflat atunci pe teritoriul Uniunii Sovietice (în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească).

Neagu Djuvara, pe care l-am cunoscut la Bucureşti, relatează această poveste mai bine decât mulţi alţii.

Spre sfârşitul secolului al XIV-lea, un cneaz sau principe român, pe nume Voicu, având faima de bun oştean, a fost înrolat de regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, şi a primit domeniul Hunedoarei, în sud-vestul Transilvaniei, aproape de Banat. Fiul său, Iancu de Hunedoara, mai cunoscut în istorie sub numele maghiar de János Hunyadi, avea să devină unul dintre cei mai vestiţi luptători antiotomani. Iancu de Hunedoara, pe numele lui românesc, a ajuns voievodul Transilvaniei şi guvernatorul Ungariei catolice. Iancu a ajuns departe în campaniile sale militare de la mijlocul secolului al XV-lea, luptându-se cu turcii – chiar dacă fără succes – în sud-est până la Vama, pe malul bulgăresc al Mării Negre, şi în vest până la Kosovo, în sudul Serbiei. Cu toate acestea, a eliberat Belgradul în 1456 de împresurarea armatelor lui Mahomed II Cuceritorul, care ocupase Constantinopolul cu numai trei ani înainte. Această victorie avea să ofere creştinătăţii din Balcani un moment de respiro după şaptezeci de ani de dominaţie otomană. În Hunedoara, Iancu a ridicat un castel magnific, din care conducea voievodatele Munteniei şi Moldovei. Iancu este cunoscut în întreaga

Europă (şi mai ales printre maghiari şi sârbi) drept „Cavalerul Alb”, cel care ar fi ordonat uciderea lui Vlad Dracul (tatăl lui Vlad Ţepeş), temându-se de o înţelegere între acesta şi turci.[257]

După ce Iancu a murit de ciumă, în 1456, au urmat doi ani de anarhie în Regatul Ungariei. Singurul eligibil ca rege părea a fi fiul său în vârstă de 15 ani, Matia, care-şi urmase tatăl în campaniile militare. Născut la Cluj (Kolozsvâr), Matia a ajuns un mare conducător, cunoscut sub numele de Matei Corvin, după corbul cu un inel în cioc de pe blazonul său.[258] Acesta era numele său românesc,

257 Neagu Djuvara, A Concise History ofRomanians, ed. cit., pp. 98-100; Lord Kinross, The Ottoman Centuries, ed. cit., pp. 85—86; Patrick Leigh Fermor, Between the Woods and the Water, ed. cit., pp. 116-117.

258 Donald Hali ne spune că blazonul îşi are originea în povestea

dar el avea să fie mult mai bine cunoscut cu numele maghiar, Mâtyâs Hunyadi (sau Matthias Corvinus, în latineşte). Vestul Poloniei, Boemia, jumătatea răsăriteană a Austriei şi coasta adriatică a Italiei se numără printre cuceririle şi locurile bătăliilor purtate de el. A ajuns rege al Boemiei şi duce al Austriei. Cu toate că a redobândit de la turci Otranto, în extremitatea sud-estică a Italiei, se pare că a risipit prea multe resurse împotriva vecinilor săi occidentali în loc să se concentreze să ţină la distanţă forţele otomane. Poate că şi din această cauză, la 36 de ani de la moartea sa, în 1526, Regatul Ungariei, marea ambiţie a lui Matia, a căzut în mâinile otomanilor, după bătălia de la Mohács.[259]

Matei sau Matthias a rămas în istorie şi datorită stilului său de guvernare, acela al unui „splendid prinţ renascentist", în cuvintele lui Patrick Leigh Fermor: un monarh „foarte învăţat, un poliglot, un umanist pătimaş", care a adus la palat savanţi şi pictori din Italia.[260] (A ridicat, de asemenea, un oratoriu regal şi a reconstruit clopotniţa de sud a bisericii de pe Dealul Castelului şi a sprijinit construirea Bisericii Negre din Braşov.) Matthias a fost un exemplu de monarh absolutist de secol al XV-lea care a ajutat la lichidarea autonomiei domeniilor feudale, ceea ce a dus la crearea statelor unificate moderne. A introdus un nou sistem de impozitare. A limitat puterea nobililor feudali asupra şerbilor şi a menţinut echivalentul unei armate naţionale: faimoasa „Armată Neagră" alcătuită, în principal, din mercenari.[261]

---

despre cum un corb i-a furat un inel mamei lui Iancu de Hunedoara, pe care l-a recuperat când tatăl lui Iancu a împuşcat pasărea. Vezi Romanian Furrow, ed. cit., p. 126.

259 Neagu Djuvara, A Concise History ofRomanians, ed. cit., pp. 100 şi 107-108; Patrick Leigh Fermor, Between the Woods and the Water, ed. cit., pp. 117-118 şi 144.

260 Patrick Leigh Fermor, Between the Woods and the Water, ed. cit., p. 118 [ed. rom. cit., p. 147 (n. tr.)]; Neagu Djuvara, A Concise History ofRomanians, ed. cit., p. 107.

261 Dominic G. Kosary, A History of Hungary, prefaţă de Julius Szekfu, Benjamin Franklin Bibliophile Society, New York, 1941, pp. 65 şi 68-70.

Din nou, cum e mai just: Matei Corvinul sau Matthias Corvinus; Iancu de Hunedoara sau János Hunyadi; cum era de fapt regele: român sau maghiar? Iancu era un român care probabil nu ştia mai mult de câteva cuvinte în româneşte, maghiarizat fiind, mi-a spus profesorul Paul Philippi la Sibiu. În aceste regate de la finele perioadei medievale, identitatea era mai puţin rigidă decât avea să devină în epoca modernă a naţionalismului etnic. Nu putem fi siguri nici măcar de înrudirea dintre Iancu şi Matthias. Pentru cineva ca Matthias, care fusese educat în limba italiană, problemele identitare de astăzi ar fi părut ori de neînţeles, ori fără sens, aşa cum ar putea deveni din nou în viitorul apropiat, când ceea ce numim globalizare va evolua, permiţând conceptului de identitate să revină, măcar parţial, la o eră mai flexibilă. „Nu contează identitatea naţională exactă a acestor eroi!”, a exclamat Philippi. Dar, pentru moment, trebuie să tolerăm încă graniţele ideologice şi de sânge: bariere pe care nu le putem nega, pentru că oamenii cred în ele, dar cărora suntem datori să ne opunem.

TIMPUL ESTE O MARE MIŞCĂTOARE DE CEŢURI, CU ABI – suri ce dezvăluie momente intense, sacre ale memoriei, chiar când restul este obscur. Îmi amintesc clar de terasa neogotică şi neoromanică numită Bastionul Pescarului, în apropiere de biserica Mâtyâs, acoperită de zăpadă la începutul lunii decembrie a anului 1981, cu turlele mai mari şi mai mici parcă dansând în întunericul nopţii. Terminam o călătorie prin Balcani şi prin Europa Centrală care mi-a schimbat viaţa şi m-a orientat într-o direcţie care nu avea să se schimbe niciodată. În timp, am pierdut legătura cu cei mai mulţi dintre prietenii pe care-i aveam dinaintea acestei călătorii, însă prieteniile legate după aceea s-au păstrat de-a lungul deceniilor. Din perspectiva anului 1981, precedenta mea vizită la această terasă, într-o noapte din 1973, era undeva departe. Pentru că în anii care se scurseseră trecusem, într-o traiectorie întâmplătoare, de la statutul de tânăr călător prin Europa de Est la acela de reporter al unui ziar din New England;

călătorisem mai multe luni în zona Mediteranei, locuisem în Israel mai mulţi ani, pentru a reveni apoi în Europa de Est. Părea că trecuse mult timp între 1973 şi 1981, pentru că am acumulat în această perioadă multe experienţe personale, ceva normal pentru un tânăr nesigur de direcţia sa. „Nu descrii trecutul scriind despre lucruri vechi, ci aerul ceţos dintre tine şi el”, scrie romancierul Mircea Cărtărescu.[262] Ceaţa care acoperea anul 1973 din perspectiva anului 1981 era, într-adevăr, densă. Dar acum, în 2014, 1981 părea atât de aproape, încât mai că-l puteam atinge, chiar dacă trecuseră 33 de ani! Motivul era că mă simţeam acelaşi care stătuse în 1981 pe terasa aceea acoperită de zăpadă. De acolo apucasem pe o cale pe care mă aflam încă – deşi căsătoria, copilul, perspectiva unui nepot, suferinţa provocată de greşelile profesionale şi procesul de îmbătrânire mă maturizaseră (cel puţin aşa speram).

Cu totul altfel au stat lucrurile pentru politica din regiune, în timp ce perioada dintre anii 1973 şi 1981 a însemnat enorm pentru viaţa mea personală, Europa de Est abia dacă s-a schimbat în decursul celor opt ani, fiind guvernată de acelaşi sistem comunist şi de aceiaşi dictatori atât în 1973, cât şi în 1981. Astfel că, abia când m-am gândit serios la mine însumi, mi-am dat seama că mi se întâmplaseră multe lucruri în decursul acelor opt ani, în timp ce în viaţa celor de aici, din nefericire, nu se întâmplase aproape nimic. Şi totuşi, în timp ce mie 1981 mi se părea foarte aproape, lumea se prăbuşise şi renăscuse pentru cei de aici în acest ultim sfert de secol.

În anii ’80 am revenit în mai multe rânduri la Budapesta şi i-am vizitat pe disidenţii de acolo în apartamentele lor dezordonate: bărbaţi şi femei care trăiau şi se îmbrăcau ca nişte protestatari din anii ’60, dar a căror lume intelectuală era mult mai matură şi mai realistă. În timp ce revolta tineretului din Statele Unite

262 Mircea Cărtărescu, Blinding, trad. de Sean Cotter, Archipelago Books, Brooklyn, NY, 2013, p. 20. [Pentru ed. rom., v. Orbitor. Aripa stângă, Humanitas, Bucureşti, 2014, p. 17 (n. tr.).]

denunţa imperfecţiunile sistemului democratic, disidenţii din Ungaria se luptau, aproape în secret şi supunându-se unor mari riscuri, cu un sistem totalitar cu bazele la Moscova. Desigur, în Ungaria disidenţii au fost toleraţi aşa cum nu au fost niciodată toleraţi în România comunistă. Dacă regimul maghiar al lui János Kâdăr păstra elemente ale autocraţiei central-europene, România lui Nicolae Ceauşescu se confunda cu un regim despotic de tip oriental.

Dar istoria nu e alcătuită doar din mişcări line şi din observaţii subtile. Istoria e făcută şi din convulsii care şterg cu buretele decenii întregi. Aşa se face că în 1989 a căzut Zidul Berlinului şi toate celelalte regimuri din Europa de Est comunistă s-au prăbuşit. Au apărut apoi diverse experimente democratice legate de economia de piaţă, care au transformat irevocabil România şi Ungaria. S-au perindat la putere o serie de guverne alese, cu mai mult sau mai puţin succes. Liniştea mormântală a comunismului a fost înlocuită de necesitatea adaptării la capitalismul nemilos, care a generat propriile anxietăţi, mai puţin eroice, la nivel personal. Este adevărat, oamenii vor avea mereu probleme sfâşietoare, iar misiunea unui om de stat nu este să-şi facă fericit poporul, ci să înlocuiască un tip de probleme cu un altul.

Geopolitica Europei s-a schimbat şi ea complet. În perioada dintre vizitele mele din timpul Războiului Rece, în 1973 şi în 1981, au existat două blocuri, unul liber şi unul comunist; primul, protejat de Statele Unite, celălalt, de Uniunea Sovietică. Ideea de *Intermarium* a lui Piłsudski – născută din necesitate – fusese dată uitării; acum devenea din nou relevantă, căci Rusia trecuse de la haosul postcomunist la un neoautoritarism mai ameninţător, iar Germania se dezvoltase, devenind hegemonul economic al zonei. Între timp, Statele Unite erau mai puţin importante în Europa decât fuseseră în timpul Războiului Rece, în parte şi din cauza crizei din Orientul Mijlociu şi din bazinul Pacificului. Situaţia nu era la fel de sumbră ca în vremea Războiului Rece, dar nici la fel de plină de optimism ca în

anii ’90, când NATO şi Uniunea Europeană se extindeau, iar Rusia era, în chip foarte convenabil, neajutorată. Şi totuşi, nu era nici ca în anii ’30, complet lipsită de speranţă, cu Hitler şi Stalin conturându-se ameninţător la orizont şi cu un Occident complet absent. Carol II şi Antonescu, chiar dacă ar fi fost înţelepţi şi buni (şi e evident că n-au fost), tot n-ar fi avut prea multe opţiuni în circumstanţele de atunci.

Geografia rămâne, acum, ca oricând, teribil de importantă. Am mai spus-o: poate că Pactul de la Varşovia a murit, dar Rusia încă este mare, neliberală şi se află aproape. Ucraina a jucat un rol esenţial pentru destinul Rusiei, România şi Republica Moldova au împreună o graniţă cu Ucraina mai lungă decât cea a Poloniei, iar România a oferit şi o rută de invazie între Marea Neagră şi Mediterana. Oficialităţile de la Washington se comportă ca şi cum ar avea mai puţine interese în chestiunea aceasta decât autorităţile de la Kremlin, fapt care este deopotrivă o provocare şi o tragedie pentru România. Faptul că Ungaria are acum un prim-ministru, Viktor Orbân, care se îndreaptă, încet şi sigur, spre autoritarism, subminând drepturile constituţionale şi individuale şi libertatea presei – pentru că-l interesează mai degrabă părerea Moscovei decât cea a Bruxelles-ului –, dovedeşte că există probleme în Europa Centrală şi că un regim Orbân sprijinit de Rusia poate, teoretic, să provoace tulburări antiromâneşti în rândul minorităţii maghiare din România.

Orientarea Ungariei spre o formă uşoară de putinism mai sugerează şi faptul că trecutul nu este un ghid tocmai sigur pentru prezent şi viitor, de vreme ce mare parte a Războiului Rece şi primele două decenii după aceea Ungaria a fost mai occidentală decât România. Acum, cel puţin pentru moment şi la nivel macropolitic, situaţia s-a inversat. Cine ar fi putut prevedea acest lucru? De aceea, în cele din urmă, toate corespondenţele de presă şi scrierile de călătorie, oricât de clarvăzătoare ar fi, rămân simple relatări a ceea ce autorii au văzut şi au auzit la un moment dat. Un loc poate deveni de nerecunoscut în

numai câţiva ani. Este probabil mai important dacă un jurnalist sau un autor de scrieri de călătorie poate sau nu să întrevadă viitorul apropiat al unui anumit loc, imortalizând un moment trecător.

Privind în depărtare, pe malul celălalt al Dunării strălucitoare, printre turnurile neogotice, mi-am încălcat propriul sfat, aşa cum am făcut deseori pe parcursul acestei călătorii: mi-am găsit refugiul într-o carte, în loc să mă mulţumesc cu splendida procesiune de apă şi lumini dinaintea mea. Mi-au rămas vii în minte nuanţele subtile de maro şi galben ale copertei din faţa mea, hărţile îmbietoare dinăuntru şi vocea înţeleaptă a autorului. Într-adevăr, cartea tipărită rămâne pentru mine cea mai înaltă expresie artistică. Luasem volumul cu mine peste tot pe unde călătorisem, deşi avea aproape şapte sute de pagini, pentru că lucrarea profesorului Brendan Simms *Europa*: *Lupta pentru supremaţie de la 1453 până în prezent* face trecutul să pară imediat şi palpabil. La jumătatea secolului al XVIII-lea, scrie Simms, Franţa Bourbonilor şi Austria Habsburgilor (mai târziu şi Rusia) s-au unit împotriva Prusiei şi a Marii Britanii, consecinţa fiind Războiul de Şapte Ani. La jumătatea secolului al XIX-lea, Franţa şi o confederaţie germană au folosit Austria ca să blocheze Rusia. La începutul secolului XX, Franţa, Marea Britanie şi Rusia s-au aliat împotriva Germaniei şi Austriei. Şi naraţiunea continuă tot aşa până la dezastrul celui de-al Doilea Război Mondial.

Acum că Europa trece printr-o criză economică, Germania e în plină ascensiune, iar Rusia revine la firescul ei autocratic şi militarist, este tentant să credem că Europa îşi va regăsi, pur şi simplu, demonii şi va reveni la forma sa identitară neunificată, ameninţând încă odată cu coaliţii rivale şi conflicte, aşa cum s-a întâmplat în sângerosul ei trecut. Aşa cum superb observă scriitorul român Norman Manea, profesor la Bard Collège: „Lumea modernă se confruntă cu solitudinea şi responsabilităţile sale fără artificiul unei dependenţe protectoare sau al unei

coerenţe utopice fictive.”[263] Asistăm astfel la revigorarea diverselor identităţi exclusiviste: naţională, etnică, tribală sau sectară.

Şi totuşi, nu eram sigur. Foarte multe lucruri depind de deciziile unor indivizi, şi mai ales de liderii politici. Uitaţi-vă numai la liderul maghiar Orbán! apoi trebuie luate în considerare tendinţele unificatoare ale noilor tehnologii, care creează o civilizaţie globală autentică, chiar dacă nesigură şi superficială. Czesław Miłosz, scriind din perspectiva sfârşitului de Război Rece, spune că „faptul că ne-am născut în acelaşi timp, că suntem contemporani, creează o legătură mai puternică decât faptul că ne-am născut în aceeaşi ţară”[264]. E drept că a te simţi parte a unei epoci poate fi, în numeroase circumstanţe, mai puţin distructiv decât a face parte dintr-un grup rasial sau etnic, pentru că, în primul caz, legăturile create transcend etnia, iar, în al doilea, nu. În plus, în timp ce cetăţenii din diferite ţări pot fi refractari la viziunea elitistă a unei Europe unite proferată de eurocraţii de la Bruxelles, naţionalismele spre care coboară unii dintre ei nu au intensitatea celor din anii ’20 şi ’30, când contactul cu lumea din afară era mult mai precar decât în prezent. Cum afirmă intelectualul american Michael Walzer, „când identităţile se multiplică, patimile se divid”[265], şi astfel, aş adăuga eu, aceste patimi devin mai puţin periculoase.

Cu alte cuvinte, Europa nu se va lăsa posedată din nou de demonii trecutului. Continentul va adopta o ideologie cu totul nouă sau una altoită pe cele vechi. Cu puţin noroc îşi va păstra nucleul liberal de bază, probabil

263 Norman Manea, „Intellectuals and Social Change in Central and Eastern Europe", Partisan Review, toamna 1992; Vladimir Tismă- neanu, The Devii in History, ed. cit., pp. 187-188; Robert D. Kaplan, „The Retum of Toxic Naţionalism", Wall Street Journal, 23 decembrie 2012.

264 Czeslaw Milosz, Beginning with My Streets: Essays and Recollections, trad. de Madeline G. Levine, Farrar, Straus & Giroux, New York, 1991, p. ix.

265 Michael Walzer, „The New Tribalism: Notes on a Difficult Problem", Dissent, primăvara 1992.

cel mai bine descris de filosoful elveţiano-francez Benjamin Constant, care a definit în linii mari Occidentul.

Profesorul Simms este destul de înţelept să evite profeţiile şi să facă numai câteva observaţii la sfârşitul textului său. Cea mai frapantă dintre ele este atât geografică, cât şi istorică: aceea că destinul Europei, ca întreg, a fost determinat dintotdeauna de ceea ce se întâmplă între graniţele Sfântului Imperiu Roman medieval, un teritoriu care cuprinde în zilele noastre Germania unită şi se întinde din Olanda, spre est, până în Cehia-Boemia şi din Danemarca până în Piemontul italian, spre sud. Pe scurt, hotărâtoare în acest moment sunt Berlinul şi oraşele importante ale Uniunii Europene: Bruxelles, Haga, Strasbourg şi aşa mai departe. Ceea ce înseamnă că zona care se întinde de la Budapesta la Bucureşti şi la Chişinău, care face parte mai mult sau mai puţin din *Intermarium-vi* lui Piłsudski, va avea, cel mai probabil, soarta pe care i-o hotărăsc forţele externe: geografic vorbind, destinul ei va fi acelaşi ca în trecut. Desigur că Ungaria, România şi Republica Moldova pot atenua aceste forţe externe întărindu-şi instituţiile guvernamentale şi încurajând constituirea unor societăţi civile active, mai puţin susceptibile de a fi subminate. Totuşi, în calitate de puteri minore, aceste ţări trebuie să fie atente la modificările echilibrului strategic internaţional şi european. Dacă Germania şi celelalte puteri din cadrul Uniunii Europene nu vor putea face faţă unei Rusii revanşarde şi dacă Uniunea Europeană se prăbuşeşte din interior, România şi ţările vecine vor avea probleme, mai ales că, cel mai probabil, Statele Unite nu-şi vor sprijini aliaţii aşa cum au făcut în timpul Războiului Rece. Occidentul va fi departe, Rusia – indiferent în ce formă – va fi aproape, iar Ucraina va fi, probabil, în continuare mai importantă pentru drama europeană decât Spania sau Portugalia.

Este prea mult determinism în a prevedea o revenire la alianţe beligerante şi schimbătoare în interiorul continentului european, dar la fel de hazardată este şi

predicţia unei Europe unite şi pacifiste care s-ar întinde din Peninsula Iberică până la Marea Neagră. În ceea ce priveşte geopolitica şi identitatea de grup, viitorul ar putea fi mai complicat decât bănuim. Diviziunile dintre statele din interiorul Uniunii Europene şi cele din afara ei, precum şi cele dintre statele aflate atât în Uniunea Europeană, cât şi în Spaţiul Schengen şi statele din afara acestor structuri, atestă această complexitate, între altele, aşa cum am mai spus, multe pot depinde de felul în care tehnologia comunicaţiilor, care continuă să evolueze, fie mobilizează, fie subminează forţele naţionalismului etnic şi religios – ca să nu mai vorbim de forţele unor noi ideologii, încă neînchipuite. Naţionalismul, până la urmă, nu a fost altceva decât o formă de modernism. Pe măsură ce oamenii şi-au pierdut credinţa în Dumnezeu şi, implicit, credinţa în propria nemurire, au început să-şi caute refugiul în „nemurirea colectivă”.[266] După cum explică filosoful român Andrei Pleşu, naţionalismul nu este rău în sine, ci doar în măsura în care îşi socoteşte propriile valori mai presus de toate celelalte.[267] Naţionalismul va trebui să evolueze, pe măsură ce refugiaţii din Orientul Mijlociu sosesc în Europa, complicându-i şi mai mult situaţia demografică. De-a lungul istoriei, destinul Europei a fost influenţat de migratorii veniţi dinspre Est – triburile de goţi, slavi, maghiari etc. Acest ultim val de imigranţi nu este, aşadar, fără precedent, aşa cum sugerează mass-media. Trebuie să avem în vedere şi că graniţa sudică a Europei n-a fost niciodată Marea Mediterană, ci deşertul Sahara, iar Balcanii au fost adesea o zonă de tranzit. Este acum la modă o geografie clasică ce consideră Europa, Africa şi Eurasia ca pe-un întreg.

Ce va aduce, aşadar, postmodernismul? Să sperăm că nu vom ajunge niciodată la grozăvia cea mai mare a secolului XX – acea „sinteză barocă” de comunism şi

266 Czeslaw Milosz, Beginning with My Streets, ed. cit., p. 87.

267 Andrei Pleşu, On Angels: Exposition for a Post-Modern World, trad. de Alistair Ian Blyth, Berlin University Press, Berlin, 2012, p. 146. [Pentru ed. rom., v. Despre îngeri, Humanitas, Bucureşti, 2015 (n. tr.).]

fascism întruchipată de regimul ceauşist, ca să-l citäm pe Vladimir Tismăneanu.[268]

Trebuie să existe o Uniune Europeană, într-o formă sau alta, dacă vrem ca secolul acesta să fie mai bun decât cel precedent. Uniunea Europeană, în ciuda problemelor sale de ordin economic, care prilejuiesc de câţiva ani încoace titluri dintre cele mai îngrijorătoare, este încă favorabilă zonei de sud-est a Europei în care am călătorit. Pentru că, repet, Uniunea Europeană este mai mult decât un bilanţ: reprezintă state, nu naţiuni bazate pe criterii etnice, şi supremaţia legii, nu a corupţiei şi a arbitrarului; astfel, ea apără integritatea individului. Conştiinţa de grup este foarte bună atâta timp cât apără drepturile individului – indiferent de originea sau de tendinţele lui politice. Naţionalismul are legitimitate numai din această perspectivă. Chiar dacă oamenii mai visează din când în când la o ţară „unită", grija lor imediată este să ducă un trai sigur. Iar această grijă este vizibilă în hotărârea fermă, chiar dacă prudentă şi numai parţial eficientă, pe care oficialii Uniunii Europene continuă să o arate la summituri. *Vom depăşi orice criză, întrucât nu avem altă variantă, ţinând cont de ce s-a întâmplat în trecut*. Speram că nu sunt naiv. Ştiam că liderii Uniunii Europene trebuie să facă mult, mult mai mult decât făcuseră până atunci, fie şi numai pentru că măsurile luate pe jumătate sunt, în sine, o formă de autoamăgire. Vor trebui să înfrunte problemele structurale şi financiare pe care le-au tot amânat până acum. Mi-am dat seama că nu au de ales. Dacă Uniunea Europeană s-ar destrăma, n-ar rămâne decât naţionalismul etnic exclusivist, o putere germană nestrunită şi dementa ideologiilor. Iar Rusia reprezintă acum o ameninţare nu numai pentru că este Rusia, ci şi pentru că imperiul neo-ţarist al lui Putin, a cărui putere stă în rezervele de gaze naturale şi petrol, a redus geopolitica la factorul etnic, în care o parte câştigă numai dacă cealaltă parte pierde.

Îmi vin în minte filosoful român Constantin Noica şi

268 Vladimir Tismăneanu, The Devii in History, ed. cit., p. x. [ed. rom. cit., p. 10 (n. tr.)].

discipolii lui, care au trăit în inima Carpaţilor în anii cei mai grei ai regimului ceauşist, purtând discuţii aprinse până târziu în noapte despre Kierkegaard, Heidegger, Foucault, Hegel şi

Goethe. Ei au păstrat vie flacăra umanismului, deoarece canonul filosofiei şi literaturii occidentale era în sine un remediu dătător de speranţă pentru incultura promovată de comunişti. M-am gândit şi la busturile din piatră ale fondatorilor Europei postbelice din Parcul Herăstrău din Bucureşti, în care românii şi-au pus atâta încredere. Şi – în timp ce priveam Dunărea şi podurile sale frumos luminate pe timp de noapte – m-am gândit la un preot ortodox pe care l-am cunoscut la o mie de kilometri în avalul aceluiaşi fluviu, la Giurgiu, care mi-a vorbit despre acoperişul de inspiraţie gotică al bisericii lui de lemn şi despre cum acesta vădea aspiraţia românilor spre Occident.

Oana-Antonia Colibăşanu, conferenţiar la Universitatea din Bucureşti, m-a călăuzit în cercetarea pentru acest volum de când am început să lucrez temeinic la el, în 2012. Cunoştinţele ei subtile despre oameni şi despre contextul istoric au îmbunătăţit enorm acest manuscris, asupra căruia a făcut comentarii bine-venite. Toate acestea completează ajutorul pe care mi l-a dat în multe alte privinţe, de la planificarea călătoriilor până la adăugarea diacriticelor specifice limbii române.

Dennis Deletant, profesor invitat la Catedra de studii româneşti de la Georgetown University şi profesor emerit la University College din Londra, a citit şi a corectat manuscrisul, la fel ca eruditul său coleg de la Georgetown University, profesorul de relaţii internaţionale Charles King. Vladimir Tismăneanu, de la Maryland University, autorul mai multor lucrări despre Europa comunistă şi postcomunistă, a citit şi a comentat manuscrisul şi m-a sfătuit asupra subiectului, inclusiv referitor la cărţile pe care să le citesc şi la oamenii pe care să-i intervievez. Şi dr. Ernest H. Latham Jr., fost diplomat american în România şi el însuşi harnic cercetător, a făcut corecturi pe

manuscris şi mi-a deschis spre cercetare vasta lui bibliotecă pe probleme româneşti. Sunt extrem de recunoscător pentru tot acest sprijin, deşi subliniez că toate greşelile şi alte lipsuri ale acestui text îmi aparţin exclusiv.

Soţia mea, Mana Cabral, a continuat să-mi suporte absenţele şi să-mi ofere un cămin cald şi plăcut unde să mă pot întoarce, aşa cum face atât de bine de peste trei decenii. Ea este cu adevărat mâna nevăzută din spatele succeselor mele. Asistenta mea şefa, Elizabeth M. Lockyer, m-a ajutat cu hărţile, cu fotografiile şi cu bibliografia, continuând – împreună cu Dede Rathbun – să-mi organizeze în detaliu viaţa profesională, ceea ce mi-a permis luxul de a mă dedica scrisului.

Gail Hochman, Marianne Merola şi Henry Thayer, de la agenţia literară Brandt & Hochman, au lucrat extraordinar de mult ca să-mi ofere resursele necesare pentru a duce mai departe acest proiect, între altele. Regretatul Carl D. Brandt, agentul meu timp de un sfert de secol, m-a ajutat în fazele de început să-mi dau seama cum vreau să arate cartea în final. Lunga mea prietenie cu care continuă să dea roade şi mă aştept să fie la fel şi pe viitor. Fostul meu editor de la Random House, Jonathan Jao, acum la HarperCollins, m-a ajutat foarte mult în fazele preliminare ale procesului editorial. El şi Gail Hochman au susţinut puternic ideea mea de a scrie o carte despre România, despre comunismul românesc şi despre ameninţarea pe care o reprezintă Rusia cu mult înainte ca evoluţia crizei din Ucraina să facă relevantă o asemenea întreprindere. La Random House, Kate Medina şi Anna Pitoniak au luat proiectul sub aripa lor cu meticulozitate şi multă pasiune. Kate conduce o echipă cunoaşte în profunzime de primă clasă la Random House, lucru care s-a văzut în observaţiile pertinente ale Annei asupra manuscrisului. Ca şi la alte cărţi ale mele, Steve Messina, de la Random House, s-a ocupat cu calm şi extraordinară eficienţă de procesul editorial, fapt pentru care îi sunt recunoscător.

Joy de Menii, care a fost alături de Jason Epstein editorul meu de la Random House în anii ’90, m-a sfătuit de la început să stărui asupra amintirilor mele din perioada Războiului Rece. Lidia Bodea, directorul general al Editurii

Humanitas din Bucureşti – editorul meu român m-a încurajat să păstrez o notă personală în întreaga lucrare. Simona Kessler, agentul meu literar de la Bucureşti, mi-a pomenit volume de filosofie românească pe care altfel le-aş fi putut omite. Dacă această carte are vreun merit, el se datorează în mare măsură acestor oameni.

Preocupările mele pentru România au avut ca rezultat, în ultimele trei decenii şi jumătate, un număr mare de prietenii şi relaţii profesionale. Printre cei care mi-au arătat bunăvoinţă, daţi-mi voie să-i menţionez pe Cristian Mihai Adomniţei, Adriano Bosoni, Sergiu Celac, Eugene Chausovsky, Corneliu Ciurea, Radu Dudău, Mircea Geoană, Lauren Goodrich, Andrei Hâncu, Ioana Ieronim, pe generalul-maior în rezervă Mihai Ionescu, pe Tudor Jijie, Ioana Leucea, Octavian Manea, Teodor Meleşcanu, Silviu Nate, Laurenţiu Pachiu, Adam Reising, Marius Stoian, Alex Şerban, Kiki Skagen-Harris, Georgia Călin Ştefan, Berbeca Veaceslav şi pe profesorul Laurenţiu Ştefan.

Vreau să le mulţumesc, de asemenea, lui George şi lui Meredith Friedman, care m-au prezentat colegului lor de la Stratfor Antonio Colibăşanu. George s-a născut în Ungaria postbelică şi n-a vorbit engleza până la vârsta de şapte ani. Cunoaşte în profunzime estul Europei, deşi nu suntem întotdeauna de acord în această privinţă. Decizia de acum cinci ani de a scrie o carte despre România, la fel ca întâlnirea mea cu George şi Meredith la Jakarta, în Indonezia, în 2011, a fost întâmplătoare. Stratfor, agenţia pe care George a înfiinţat-o, a oferit servicii de consultanţă în mai multe ţări, printre care şi România. În perioada în care scriam săptămânal pentru Stratfor, între 2012 şi 2014, n-am fost implicat în activitatea de consultanţă. Cartea de faţă a rezultat doar din interesul meu pentru

acest subiect.

Am încheiat această carte ca *senior fellow* la Center for a New American Security din Washington, unde am revenit în 2015 după patru ani petrecuţi acolo, între 2008 şi 2012. Sunt recunoscător conducerii instituţiei – directorului general Michele Flournoy, preşedintelui Richard Fontaine şi directorului de studii Shawn Brimley – pentru că m-a primit din nou într-o cultură organizaţională puternic cofeinizată şi extrem de meticuloasă, care m-a stimulat intelectual şi mi-a dat răgaz să scriu.

Appelfeld, Aharon, „Buried Homeland”, trad. de Jeffrey M. Green, *New Yorker*, 23 noiembrie 1998.

Applebaum, *Anne*, *Iron Curtain*: *The Crushing of Eastern Europe*, *1944 – 1956*, *Doubleday*, *New York*, *2012*. [*V. ed. rom.*, *Cortina de Fier. Represiunea sovietică în Europa de Est*, *1945 – 1956*, trad. *de Gabriel Stoian*, *Litera*, *Bucureşti*, *2016*.]

— „Naţionalism Is Exactly What Ukraine Needs: Democracy Fails When Citizens Don’t Believe Their Country Is Worth Fighting For”, *New Republic*, 13 mai 2014.

Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, 1951; reeditare: Benediction Classics, New York, 2009. [V. ed. rom., *Originile totalitarismului*, trad. de Ion Dur şi Mircea Ivănescu, Humanitas, Bucureşti, 2006.]

Ascherson, Neal, *Black Sea*, Hill & Wang, New York, 1995. [V. ed. rom., *Marea Neagră. O călătorie printre culturi*, trad. de Fraga Cusin, Univers, Bucureşti, 1999.]

Aspinall, D., „România: Queues and Personality Cults”, *Soviet Analyst*, mai 1984.

Baerlein, Henry, *Bessarabia and Beyond*, Methuen, London, 1935.

— *Enciclopedia României*, vol. 2, *Ţara Românească*, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1938.

Bánffy, Miklós, *The Transylvanian Trilogy*, vol. 1, *They Were Counted*, vol. 2, *They Were Found Wanting*, vol. 3, *They Were Divided*, trad. de Patrick Thursfield şi Katalin Bánffy-Jelen, introd. de Hugh Thomas, Knopf, New York,

2013.

Baynes, N.H., *The Hellenistic Civilization and East Rome*, Oxford University Press, Oxford, 1946.

Bendavid, Naftali, „Europe Confronts Its Roma Problem", *Wall Street Journal*, 23 aprilie 2014.

Berdyaev, Nicolas, *The Origin of Russian Communism*, trad. de R.M. French, 1937; reeditare, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1960. [V. ed. rom., *Originile şi sensul comunismului rus*, trad. de Ioan Muşlea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999.]

Berlin, Isaiah, *Four Essays on Liberty*, Oxford University Press, New York, 1969. [V. ed. rom., *Cinci eseuri despre libertate şi alte scrieri*, trad. de Laurenţiu Ştefan, ed. îngrijită de Henry Hardy, Humanitas, Bucureşti, 2010.]

Blacker, *William*, *Along the enehanted Way*: *A Story of Love and Life în România*, *John Murray*, *London*, *2010*.

Blake, Robert, *Disraeli*, St. Martin's Press, New York, 1967.

Bloch, *Marc*, *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*, *A. Colin*, *Paris*, *1964*.

Boia, Lucian, *România*: *Borderland of Europe*, trad. de James Christian Brown, Reaktion Books, London, 2001. [V. ed. rom., *România, ţară de frontieră a Europei*, Humanitas, Bucureşti, 2015.]

Bolovan, Ioan *et al.*, *A History of România*, Center for Romanian Studies, Iaşi, 1996.

Boxer, Charles Ralph, *The Portuguese Seaborne Empire*, *1415 – 1825*, Hutchinson, London, 1977.

Brown, Peter, *The World of Late Antiquity*: *AD 150 – 750*, Thames & Hudson, London, 1971.

Byron, Robert, *The Byzantine Achievement*: *An Historical Perspective*: *CE 330 – 1453*, Routledge, London, 1929; reeditări: Axios Press, Mt. Jackson, VA, 2010; Routledge, London, 2013.

Byron, Robert şi Talbot Rice, David, *The Birth of Western Painting*, George Routledge, London, 1930.

Camus, Albert, *Lyrical and Criticai Essays*, trad. de

Ellen Conroy Kennedy, Vintage, New York, 1970. [V. ed. rom., *Eseuri*, antologie, trad. Şi cuvinte introd. de Modest Morariu, Univers, Bucureşti, 1976.]

— *The Rebel*, Vintage, New York, 1991. [V. ed. rom., *Faţa şi reversul*. *Nunta*. *Mitul lui Sisif*. *Omul revoltat*. *Vara*, trad. de Irina Mavrodin, Mihaela Simion, Modest Morariu, Rao, Bucureşti, 2011.]

Canetti, Elias, *Crowds and Power*, trad. de Carol Stewart, Penguin, New York, 1981. [V. ed. rom., *Masele şi puterea*, trad. de Amelia Pavel, Nemira, Bucureşti, 2009.]

Cantacuzino, Sherban, „The Brâncoveanu Style: Art and Architecture în România in the Seventeenth Century", în John Villiers, ed., *România*, Pallas Athene, London, 2009.

— „Bucharest and Its Architecture", în John Villiers, ed., *România*, Pallas Athene, London, 2009.

Caroe, Olaf, *The Pathans*: *550 B.C.-A.D. 1957*, Oxford University Press, Karachi, 1958.

Cavafy, C.P., *Collected Poems*, trad. de Edmund Keeley şi Philip Sherrard, George Savidis, ed., Princeton University Press, Princeton, NJ, 1975. [V. ed. rom., Kavafis, *Opera poetică*, cuv. Înainte de Dimitrie Doskalopulos, trad. Şi note de Elena Lazăr, Editura Omonia, Bucureşti, 1993.]

Cărtărescu, Mircea, *Blinding*, trad. de Sean Cotter, Archipelago Books, Brooklyn, NY, 2013. [V. ed. rom., *Orbitor*. *Aripa stângă*, Humanitas, Bucureşti, 2014.]

Celan, Paul, *Poems of Paul Celan*, trad. Şi intr. de Michael Hamburger, Persea Books, New York, 1972. [V. ed. rom., *Versuri*, în rom. de Nina Cassian şi Petre Solomon, Univers, Bucureşti, 1973.]

Chausovsky, Eugene, „Transdniestria: The Geopolitics of the Ultimate Borderland", Stratfor, Austin, TX, iulie 2013.

Cioran, E.M., *Schimbarea la faţă a Românei*, Editura Vremea, Bucureşti, 1936.

Clark, *Victoria*, *Why Angels Fall*: *A Journey Through Orthodox Europe from Byzantium to Kosovo*, *Macmillan*, *London*; *William Morrow*, *New York*, *2000*.

Codrescu, *Andrei*, *The Hole in the Flag*: *A Romanian*

Exile's Story of Return and Revolution, *William Morrow*, *New York*, *1991*.

Coles, Paul, *The Ottoman Impact on Europe*, Thames & Hudson, London, 1968.

Conrad, Joseph, *Lord Jim and Nostromo*, intr. de Robert D. Kaplan, Modern Library, New York, 1999.

Davies, Norman, *God's Playground*: *A History of Poland*, vol. 1, *The Origins to 1795*, Columbia University Press, New York, 2005.

Deletant, *Dennis*, *Hitler's Forgotten Ally*: *Ion Antonescu and His Regime*, *România 1940 – 1944*, *Palgrave Macmillan*, *New York*, *2006*. [*V. ed. rom.*, *Aliatul uitat al lui Hitler*. *Ion Antonescu şi regimul său*, trad. *de Delia Răzdolescu*, *Humanitas*, *Bucureşti*, *2008*.]

— *România Under Communist Rule*, Center for Romanian Studies, Iaşi, 1998. [V. ed. rom., *România sub regimul comunist*, trad. de Delia Răzdolescu, introd. de Romulus Rusan, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 2006.]

Diţă, Alexandru V., *Marele Mircea Voievod*, Editura Academiei, Bucureşti, 1987.

Djuvara, Neagu, *A Concise History of Romanians*, trad. de Constantin Bănică, Whitby, Cross Meridian, Ontario, 2012. [V. ed. rom.

O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri, ed. a IV-a revăzută, Humanitas, Bucureşti, 2002.]

Dostoevsky, Fyodor, *The Idiot*, trad. de Richard Pevear şi Larissa Volokhonsky, Vintage, New York, 2002. [V. ed. rom., *Idiotul*, ed. a IV-a, trad. Şi note de Emil Iordache, Polirom, Iaşi, 2011.]

Eksteins, *Modris*, *Rites of Spring*: *The Great War and the Birth of the Modern Age*, *Houghton Mifflin*, *Boston*, *1989*.

Eliade, Mircea. *The Myth of the eternal Return*: *or*, *Cosmos and History*, trad. de Willard R. Trask, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1954. [V. ed. rom., *Mitul eternei reîntoarceri*, trad. de Maria Ivănescu şi Cezar Ivănescu, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2011.]

— *The Romanians*: *A Concise History*, trad. de Rodica Mihaela Scafes, Madrid, Stylos, 1943. [Pentru ed. rom., v. „Românii, latinii Orientului”, în *Jurnal portughez şi alte scrieri*, vol. 2, ed. de Sorin Alexandrescu, trad. din portugheză şi glosar de nume de Mihai Zamfir, ed. a II-a revăzută şi adăugită, Humanitas, Bucureşti, 2006.]

Eminescu, Mihai, *Poems*, trad. de Corneliu Popescu, Cartea Românească, Bucureşti, 1989.

Fall, Bernard, „The Theory and Practice of Insurgency and Counterinsurgency”, *Naval War Collège Review*, aprilie 1965.

Fermor, *Patrick Leigh*, *Between the Woods and the Water*: *On Foot to Constantinople from the Hook of Holland*: *The Middle Danube to the Iron Gates*, *John Murray*, *London*, *1986*. [*V. ed. rom., între păduri şi ape. La pas spre Constantinopol*: *de la Dunărea de mijloc până la Porţile de Fier*, *introd. de Jan Morris*, trad. *Şi note de Mariana Pirotealã*, *Humanitas*, *Bucureşti*, *2016*.]

— *The Broken Road*, *From the Iron Gates to Mount Athos*, introd. de Colin Thubron şi Artemis Cooper, John Murray, London, 2013.

Figes, *Orlando*, *A People's Tragedy*: *The Russian Revolution 1891 – 1924*, *Jonathan Cape*, *London*, *1996*.

Fischer, Rudolf, „România or Rumania?”, blogul Impala Publishers, 19 septembrie 2009.

Frederick the Great, *The History of My Own Times*, 1746.

Friedman, *George*, *Borderlands*: *A Geopolitical Journey* în *Eurasia*, *Stratfor*, *Austin*, *TX*, *2011*.

Fussell, Paul, *Abroad*: *British Literary Traveling Between the Wars*, Oxford University Press, New York, 1980.

Gardiner, John Eliot, *Bach*: *Music in the Castle of Heaven*, Knopf, New York, 2014.

Georgescu, Vlad, *The Romanians*: *A History*, trad. de Alexandra Bley-Vroman, Ohio State University Press, Columbus, 1991. [V. ed. rom., *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, ed. a III-a, Humanitas,

Bucureşti, 1992.]

Gibbon, Edward, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 1, Knopf, New York, 1993. [V. ed. rom., *Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman*, 3 vol., antologie, trad. Şi prefaţă de Dan Hurmuzescu, Minerva, Bucureşti, 1976.]

— *The Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 6, *Knopf*, *New York*, *1994*.

Gide, André, *The Immoralist*, trad. de Richard Howard, Knopf, New York, 1970.

Hall, Donald, *Romanian Furrow*, Bene Factum, London, 2007.

Herodot, *The Histories*, IV, trad. de Tom Holland, Penguin, New York, 2015. [V. ed. rom., *Istorii*, 2 vol., trad. Şi note de Adelina Piatkowski şi Felicia Vanţ-Ştef, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961.]

Hitchins, Keith, *Rumania 1866 – 1947*, Oxford University Press, New York, 1994. [V. ed. rom., *România. 1866 – 1947*, trad. de George Potra şi Delia Răzdolescu, ed. a IV-a, Humanitas, Bucureşti, 2013.]

Hobbes, Thomas, „On the Life and History of Thucydides", în traducerea lui Hobbes la *The Peloponnesian War*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1959.

Ignatieff, Michael, *Isaiah Berlin*: *A Life*, Henry Holt, New York, 1998.

Illyes, Gyula, *Pusztăk nepe*, Nyuget, Budapesta, 1936.

Inalcık, Halii, *The Ottoman Empire*: *The Classical Age 1300 – 1600*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1973; Orion, London, 1994. [V. ed. rom., *Imperiul Otoman*: *epoca clasică*: *1300 – 1600*, ed. şi studiu introductiv de Mihai Maxim, trad. de Dan Prodan, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996.]

Ioanid, *Radu*, *The Holocaust în România*: *The Destruction of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime*, *1940 – 1944*, *Ivan R. Dee*, *Chicago*, *2000*.

Jelavich, *Barbara*, *Russia and the Formation of the*

Romanian National State, 1821 – 1878, *Cambridge University Press*, *New York*, *1984*.

Judt, Tony, *Postwar*: *A History of Europe Since 1945*, Penguin, New York, 2005. [V. ed. rom., *Europa postbelică*. *O istorie a Europei de după 1945*, trad. de Georgiana Perlea, postf. de Mircea Mihăieş, Polirom, Iaşi, 2008.]

Kafka, Franz, *The Castle*, Oxford University Press, New York, 2009. [V. ed. rom., *Castelul*, trad. de Mariana Sora şi Gabriel Pârvu, Rao International, Bucureşti, 2007.]

Kann, Robert A., *A History of the Habsburg Empire 1526 – 1918*, University of California Press, Berkeley, 1980.

Kaplan, Robert D., *Balkan Ghosts*: *A Journey Through History*, St. Martin's Press, New York, 1993. [V. ed. rom., *Fantomele Balcanilor*. *O călătorie în istorie*, trad. de Diana Grad, Editura Antet, Bucureşti, 2008.]

— „Balkans Fault Line: Yugoslavia Starts to Feel the Tremors", *Wall Street Journal Europe*, 30 noiembrie 1989.

— „Being There: Put Down Your Smartphone: The Art of Travel Demands the end of Multi-tasking", *Atlantic*, noiembrie 2012.

— *Eastward to Tartary*: *Travels in the Balkans, the Middle East, and the Caucasus*, *Random House*, *New York*, *2000*. [*V. ed. rom., La răsărit, spre Tartaria. Călătorii în Balcani, Orientul Mijlociu şi Caucaz*, trad. *de Dorin Nistor, Simona Drelciuc şi Alina Pelea, Polirom, Iaşi, 2002*.]

— „Europe's New Mapamerican *Interest*, 12 aprilie 2013.

— „Europe's Russia Factor", Stratfor, Austin, TX, 23 mai 2012.

— „Europe's Third World", *Atlantic Monthly*, iulie 1989.

— „In the Balkans, No Wars Are «Local»", *New York Times*, 7 aprilie 1999.

— „Into the Bloody New World: A Moral Pragmatism for America în an Age of Mini-Holocausts", *Washington Post Outlook*, 17 aprilie 1994.

— „Joseph Conrad: God's Own Foreign

Correspondent”, introd. la Joseph Conrad, *Lord Jim and Nostromo*, Modern Library, New York, 1999.

— *The Revenge of Geography*: *What the Map Tells Us About Corning Conflicts and the Battle Against Fate*, *Random House*, *New York*, *2012*. [*V. ed. rom.*, *Răzbunarea geografiei. Ce ne spun hărţile despre viitoarele conflicte şi lupta împotriva destinului*, *introd. de Paul Dobrescu*, trad. *de Alexandru Marius Busuioc*, *Editura Comunicare.ro*, *Bucureşti*, *2013*.]

— „Rumanian Gymnastics: Ceauşescu Looks West But Acts East”, *New Republic*, 12 decembrie 1984.

— „Why Yugoslavia Exploded”, *Reader’s Digest*, martie 1993.

Kazantzakis, Nikos, *Journeying*: *Travels in Italy*, *Egypt*, *Sinai*, *Jerusalem and Cyprus*, trad. de Themi Vasils şi Theodora Vasils, Little, Brown, Boston, 1975. [V. ed. rom., *Jurnal de călătorie*. *Italia*, *Egipt*, *Sinai*, *Ierusalim*, *Cipru*, *Moreea*, trad. Şi note de Ion Diaconescu, Humanitas, Bucureşti, 2013.]

King, Charles, *The Moldovans*: *România*, *Russia*, *and the Politics of Culture*, Hoover Institution Press, Stanford, CA, 1999. [V. ed. rom.

Moldovenii, *România*, *Rusia şi politica culturală*, trad. de Diana Stanciu, Editura Arc, Chişinău, 2002.]

Kinross, *Lord*, *The Ottoman Centuries*: *The rise and Fall of the Turkish Empire*, *William Morrow*, *New York*, *1977*.

Kissinger, Henry, „Otto von Bismarck, Master Statesman”, *New York Times*, 31 martie 2011.

— *A World Restored*: *Metternich*, *Castlereagh and the Problems of Peace*, *1812 – 1822*, *Houghton Mifflin*, *Boston*, *1957*.

Kosary, Dominic G., A *History of Hungary*, cuv. Înainte de Julius Szekfu, Benjamin Franklin Bibliophile Society, New York, 1941.

Latham, *Ernest H.*, *Jr.*, *Tuneless and Tranzitory*: *20th Century Reiations Between România and the english-Speaking World*, *Editura Vremea*, *Bucureşti*, *2012*.

Lewis, Bernard, *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire*, University of Oklahoma Press, Norman, 1963.

Lieven, Dominic, *Empire*: *The Russian Empire and Its Rivals*, John Murray, London, 2000.

Liiceanu, Gabriel, *The Păltiniş Diary*, Central European University Press, Budapesta, 2000. [V. ed. rom., *Jurnalul de la Păltiniş*, Cartea Românească, Bucureşti, 1983.]

Lubbock, Basil, *The Opium Clippers*, Charles E. Lunat, Boston, 1933.

Lucas, Edward, „How the West Lost Ukraine to Puţin", *Wall Street Journal*, 11 decembrie 2013.

Lukács, John, „În Darkest Transylvania", *New Republic*, 3 februarie 1982.

Luttwak, Edward N., *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2009.

Macartney, C.A., *The Habsburg Empire, 1790 – 1918*, Macmillan, New York, 1969.

Machiavelli, Niccolò, *Discourses on Livy*, 1531, 1: 6.

Mackinder, Halford J., Democratic Ideals and Reality: *A Study* în *Politics of Reconstruction*, *Henry Holt, New York, 1919*.

Magris, Claudio, *Danube*: *A Journey Through the Landscape, History, and Culture of Central Europe*, trad. de Patrick Creagh, Farrar, Straus & Giroux, New York, 1989. [V. ed. rom., *Danubius*, trad., note şi capitol postultim de Adrian Niculescu, Univers, Bucureşti, 1994.]

Manea, Norman, „Intellectuals and Social Change în Central and Eastern Europe", *Partisan Review*, toamna 1992.

— *October, Eight O'Clock*, Grove Press, New York, 1992. [V. ed. rom., *Octombrie, ora opt*, Polirom, Iaşi, 2015.]

Mann, Thomas, *Buddenbrooks*: *The Decline of a Family*, trad. de H.T. Lowe-Porter, Penguin Books, Middlesex, England, 1957. [V. ed. rom., *Casa Buddenbrook. Declinul unei familii*, trad. de Ion Chinezii, pref. de

Mariana Sora, 2 vol., Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1966.]

— *The Magic Mountain*, trad. de H.T. Lowe-Porter, Knopf, New York, 1927. [V. ed. rom., *Muntele vrăjit*, trad. de Petru Manoliu, Rao International, Bucureşti, 2009.]

— „Tonio Kroger1, în *Death în Venice and Seven Other Stories*, trad.de H.T. Lowe-Porter, Vintage, New York, 1963. [V. ed. rom., *Povestiri*: *1893 – 1903*: *Tonio Kroger*, vol. 1, trad. de Ion Roman, note şi comentarii, nota bibliografică de Thomas Kleiniger, vol. 1 – 3, Univers, Bucureşti, 1992.]

Martines, Lauro, *Furies*: *War în Europe*, *1450 – 1700*, Bloomsbury Press, New York, 2013.

Matynia, *Elzbieta*, *An Uncanny Era*: *Conversations Between Václav Havel andădam Michnik*, *Yale University Press*, *New Haven*, *CT*, *2014*.

McGuinness, Patrick, *The Last Hundred Days*, Bloomsbury, New York, 2012.

Miłosz, Czesław, *Begining with My Streets*: *Essays and Recollections*, trad. de Madeline G. Levine, Farrar, Straus & Giroux, New York, 1991.

— *The Captive Mind*, trad. de Jane Zielonko, Vintage, New York, 1981. [V. ed. rom., *Gândirea captivă*, trad. din polonă de Constantin Geambaşu, pref. de Vladimir Tismăneanu, postf. de Wladzimierz Bolecki, Humanitas, Bucureşti, 2008.]

Mitford, Nancy, *Frederick the Great*, Vintage, New York, 2011.

Moorehead, Alan, *The Blue Nile*, Harper & Row, New York, 1962.

— *The White Nile*, Penguin, New York, 1983.

Morris, *Ian*, *War*! *What Is It Good For*? *The Role of Conflict* în *Civilisation*, *from Primates to Robots*, *Farrar*, *Straus & Giroux*, *New York*, *2014*.

Morris, Jan, *Trieste and the Meaning of Nowhere*, Da Capo Press, New York, 2002.

Müller, Herta, *Nadirs*, trad. Şi postfaţă de Sieglinde Lug, University of Nebraska Press, Lincoln, 1999.

Muşii, Robert, *The Man without Qualities*, vol. 1 şi 2, trad. de Sophie Wilkins şi Burton Pike, Vintage, New York, 1996. [V. ed. rom., *Omul fără însuşiri*, trad. de Mircea Ivănescu, 2 vol., Polirom, Iaşi, 2008.]

Nabokov, Vladimir, „Cloud, Castle, Lake", *Atlantic Monthly*, iunie 1941.

Niebuhr, Reinhold, *Moral Man and Immoral Society*, Charles Scribner's Sons, New York, 1932.

Norwich, John Julius, *Byzantium*: *The early Centuries*, Knopf, New York, 1989.

Ogden, Alan, *România Revisited*, Center for Romanian Studies, Bucureşti, 2000.

Ormsby, Eric, „Hidden Affinities", *New Criterion*, iunie 2012.

Ostrogorsky, George, *History of the Byzantine State*, trad. de Joan Hussey, Basil Blackwell, Oxford, 1956.

Palmer, Alan, *Metternich*: *A Biography*, Harper & Row, New York, 1972.

Pessoa, Fernando, *Fernando Pessoa* & Co.: *Selected Poems*, trad. de Richard Zenith, Grove Press, New York, 1998. [V. ed. rom., *Opera poetică*, trad. Şi studiu introd. de Dinu Flămând, ed. a II-a, Humanitas Fiction, Bucureşti, 2012.]

Peter, László, *Historians and the History of Transylvania*, East European Monographs, New York, 1992.

Petersen, *Alexandros*, *The World Island*: *Eurasian Geopolitics and the Fate of the West*, *Praeger*, *Oxford*, *2011*.

Petreu, Marta, *An Infamous Post*: *EM. Cioran and the rise of Fascism în România*, trad. de Bogdan Aldea, Ivan R. Dee, Chicago, 2005. [V. ed. rom., *Cioran sau un trecut deocheat*, ed. a III-a revăzută şi adăugită, Polirom, Iaşi, 2011.]

Pleşu, Andrei, *On Angels*: *Exposition for a Post-Modern World*, Berlin University Press, Berlin, 2012. [V. ed. rom., *Despre îngeri*, Humanitas, Bucureşti, 2015.]

Pop, Ioan-Aurel şi Bolovan, Ioan, eds., *History of*

România: Compendium, Romanian Cultural Institute, Cluj-Napoca, România, 2006, capitolele „Dacia Before the Romans”, de Aurel Rustoiu, şi „The North-Danube Region from the Roman Province of Dacia to the emergence of the Romanian Language”, de Coriolan Horaţiu Opreanu.

Psellus, Michael, *Fourteen Byzantine Rulers*: *The Chronographia*, trad. de E.R.A. Sewter, Penguin Books, New York, 1966. [V. ed. rom., *Cronografia. Un veac de istorie bizantină* (*976 – 1077*), trad. de Radu Alexandrescu, cuv. Înainte şi note de Nicolae-şerban Tanaşoca, Polirom, Iaşi, 1998.]

Rapport, Mike, *1848*: *Year of Revolution*, Little, Brown, London, 2008.

Reed, John, *The War în Eastern Europe*, Charles Scribner’s Sons, New York, 1916.

Renan, Ernest, „What Is a Nation?”, în A. Zimmern, ed., *Modern Political Doctrines*, Oxford University Press, Oxford, 1939.

Rezzori, Gregor von, *Memoirs of an antisemite*, introd. de Deborah Eisenberg, New York Review Books, New York, 2008. [V. ed. rom., *Memoriile unui antisemit*, trad. de Catrinel Pleşu, Humanitas, Bucureşti, 2015.]

— *The Snows of Yesteryear*, trad. de H.F. Broch de Rothermann, Knopf, New York, 1989. [V. ed. rom., *Zăpezile de altă dată. Portrete pentru o autobiografie pe care nu o voi scrie niciodată*, trad. de Sanda Munteanu, Humanitas, Bucureşti, 2013.]

Rothschild, Joseph, *East-Central Europe Between the Two* World *Wars*, University of Washington Press, Seattle, 1974.

Ruskin, John, *The Stones of Venice*, Da Capo, New York, (1853) 1960.

Sadoveanu, Mihail, *Tales of War*, Twayne Publishers, New York, 1962. [V. ed. rom., *Povestiri din război*, antologie şi postf. de Pompiliu Mareea, Minerva, Bucureşti, 1997.]

St. John, Robert, *Foreign Correspondent*, Hutchinson, London, 1960.

Seton-Watson, Hugh, *The Russian Empire, 1801 – 1917*, Oxford University Press, New York, 1967.

Seton-Watson, R.W., *A History of the Roumanians: From Roman Times to the Completion of TJnity*, Cambridge University Press, New York, 1934. [V. ed. rom., *O istorie a românilor: din perioada romană până la desăvârşirea unităţii naţionale*, trad., introd. şi note explicative de Constantin Ardeleanu, cuv. Înainte de Dennis Deletant, Editura Istros a Muzeului Brăilei, Brăila, 2009.]

Shore, Mărci, The Taste of Ashes: The Afterlife of Totalitarianism în Eastern Europe, Crown, New York, 2013.

Simms, Brendan, Europe: The Struggle for Supremacy, from 1453 to the Present, Basic Books, New York, 2013. [*V. ed. rom., Europa. Lupta pentru supremaţie de la 1453 până în prezent*, trad. *de Luca Popovici, Polirom, Iaşi, 2015.*]

Skilling, H. Gordon, *The Governments of Communist East Europe*, Thomas Y. Crowell, New York, 1971.

Snyder, Timothy, The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569 – 1999, Yale University Press, New Haven, CT, 2003.

Solonari, Vladimir, *Purifying the Nation: Population Exchange and Ethnic Cleansing în Nazi-Allied România*, Woodrow Wilson Center Press şi John Hopkins University Press, Washington şi Baltimore, 2010. [V. ed. rom., *Purificarea naţiunii. Dislocări forţate de populaţie şi epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940 – 1944*, trad. *de Cătălin Drocsineanu, Polirom, Iaşi, 2015.*]

Solzhenitsyn, Aleksandr, *November 1916: The Red Wheel: Knot* II, trad. de H.T. Willets, Farrar, Straus & Giroux, New York, 1999.

Stasiuk, Andrzej, *On the Road to Babadag: Travels in the Other Europe*, Harvill Secker, London, 2011. [V. ed. rom., *Călătorind spre Babadag*, trad. din polonă de Cristina Godun, Rao International, Bucureşti, 2007.]

Steiner, George, Language and Silence: Essays on Language, Literature and the înhuman, Atheneum, New York, 1982.

Stephenson, P., Wagner, M., Badea, M. şi Serbănescu, F., „The Public Health Consequences of Restricted Induced Abortion – Lesson from România", *American Journal of Public Health*, octombrie 1992.

Storrs, Ronald, Sir, *Orientations*, Ivor Nicholson & Watson, London, 1937.

Strauss, Leo, *On Tyranny*: *Including the Strauss-Kojeve Correspondence*, Gourevitch, Victor şi Roth, Michael S., eds., University of Chicago Press, Chicago, 1961.

Taylor, A.J.P., *Bismarck*: *The Man and the Statesman*, Knopf, New York, 1955.

Thomas, *Hugh*, *Armed Truce*: *The Beginings of the Cold War 1945 – 1946*, *Atheneum*, *New York*, *1987*.

Tismăneanu, *Vladimir*, *The Devil în History*: *Communism*, *Fascism*, *and Some Lessons of the Twentieth Century*, *University of California Press*, *Berkeley*, *2012*. [*V. ed. rom.*, *Diavolul în istorie*. *Comunism*, *fascism şi câteva lecţii ale secolului XX*, trad. *de Marius Stan*, *Humanitas*, *Bucureşti*, *2013*.]

— *Fantasies of Salvation*: *Democracy*, *Naţionalism*, *and Myth* în *Post-Communist Europe*, *Princeton University Press*, *Princeton*, *NJ*, *1998*. [*V. ed. rom.*, *Fantasmele salvării*. *Democraţie*, *naţionalism şi mit în Europa postcomunistă*, trad. *de Magda Teodorescu*, *Polirom*, *Iaşi*, *1999*.]

— *Stalinism for AII Seasons*: *A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley, 2003. [V. ed. rom., *Stalinism pentru eternitate*. *O istorie politică a comunismului românesc*, trad. de Cristina Petrescu şi Dragoş Petrescu, pref. de Cristian Vasile, postf. de Mircea Mihăieş, ed. rev. şi adăugită, Humanitas, Bucureşti, 2014.]

— „The Tragicomedy of Romanian Communism", *East European Politics and Societies*, primăvara 1989.

Tocqueville, Alexis de *Democracy în America*, ediţie prescurtată, Penguin Books, New York, 1956. [V. ed. rom., *Despre democraţie în America*, 2 vol., ed. a II-a, trad. de

Claudia Dumitriu, Humanitas, Bucureşti, 2005.]

Tolstoy, Leo, *Resurrection*, trad. de Rosemary Edmonds, Penguin Books, London, 1966. [V. ed. rom., *învierea*, trad. din rusă şi note de Adriana Liciu, Polirom, Iaşi, 2010.]

Toynbee, Arnold J., A *Study of History*, Oxford University Press, London, 1946. [V. ed. rom., *Studiu asupra istoriei*, vol. I şi II, trad. de Dan A. Lăzărescu, Humanitas, Bucureşti, 1997.]

Turgenev, Ivan, *Fathers and Sons*, trad. de Rosemary Edmonds, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, 1965. [V. ed. rom., *Părinţi şi copii*, trad. din rusă de Mircea Lutic, Litera International, Bucureşti, 2010.]

Verdery, Katherine, *National Ideology Under Socialism*: *Identity and Cultural Politics în Ceauşescu's România*, University of California Press, Berkeley, 1995. [V. ed. rom., *Compromis şi rezistenţă*: *cultura română sub Ceauşescu*, trad. de Mona Antohi şi Sorin Antohi, Humanitas, Bucureşti, 1994.]

Villiers, John, *România*, Pallas Athene, London, 2009.

Waldeck, R.G., *Athene Palace Bucharest*: *Hitler's „New Order" Comes toRumania*, Constable, London, 1943. [V. ed. rom „Athénée *Palace*, trad. de Ileana Sturdza, postf. de Ernest H. Latham Jr., Humanitas, Bucureşti, 2006.]

Walzer, Michael, „The New Tribalism: Notes on a Difficult Problem", *Dissent*, primăvara 1992.

Watts, Larry L., *Romanian Cassandra*: *Ion Antonescu and the Struggle for Reform*, *1916 – 1941*, East European Monographs, Boulder, C0,1993. [V. ed. rom., *O Casandră a României*. *Ion Antonescu şi lupta pentru reformă*: *1918 – 1941*, trad. de Liliana Pop şi Virgil Stanciu, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1998.]

— *With Friends Like These*: *The Soviet Bloc's Clandestine War Against România*, *vol. 1*., *Editura Militară*, *Bucharest*, *2010*. [*V. ed. rom.*, *Fereşte-mă*, *Doamne*, *de prieteni*. *Războiul clandestin al blocului sovietic cu România*, trad. *de Cornelia Diaconescu*, *Rao*, *Bucureşti*, *2011*.]

White, Theodore H., *în Search of History*: *A Personal Adventure*, Harper & Row, New York, 1978.

Winder, Simon, *Danubia*: *A Personal History of Habsburg Europe*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 2013.

Mircea cea Bătrân pe un timbru poştal: e Lefteris Papaulakis/ la3RF.com

Vlad Ţepeş „Dracula”: artist necunoscut, secolul al XVI-lea/De Agostini Picture Library/Bridgeman Images Ştefan cel Mare: e Yvan Travert/akg-images/The Image Works Mihai Viteazul: Hulton Archive/Getty Images Alexandru Ioan Cuza: Szathmary/De Agostini Picture Library/G. Dagli Orti/Bridgeman Images

Portretul regelui Carol I: fotograf german/colecţie privată/e Arkivi UG, toate drepturile rezervate/Bridgeman Images Regele Carol I inspectând trupele: Granger, NYC Proclamarea Unirii dintre Moldova şi Ţara Românească: De Agostini Picture Library/G. Dagli Orti/Getty Images Portretul regelui Ferdinand şi al reginei Maria: colecţie privată/e Look and Learn/Illustrated Papers Collection/Bridgeman Images încoronarea regelui Ferdinand: Arhivele Naţionale ale României/ AGERPRES

Regele Carol II şi Elena „Magda” Lupescu: Granger, NYC Portretul regelui Carol îi colecţie privată/e Look and Learn/Elgar Collection/Bridgeman Images

Ion Antonescu discutând cu Hitler, alături de alţi comandanţi: ullstein bild/Granger, NYC

Ion Antonescu analizând hărţile împreună cu Hitler: ullstein bild/ Granger, NYC

Mircea Eliade: Jeff Lowenthal/Lebrecht Music & Arts Iuliu Maniu: ullstein bild via Getty Images Emil Cioran: Rue des Archives/Granger, NYC

Gheorghe Gheorghiu-Dej: Keystone-France/Gamma-Keystone via Getty Images

Nicolae şi Elena Ceauşescu trecând prin faţa gărzii de onoare în timpul vizitei în China: Reuters/Edward Nachtrieb Nicolae şi Elena Ceauşescu cu puţin timp înainte de a fi executaţi: Associated Press

Ion Iliescu: Mircea Hudek/AGERPRES
Abbasizi (dinastie) 134 Adomniţei, Cristian Mihai 219, 313
Adrianopol (Turcia) 119 Adrianopol, Tratatul de la 185 Afghanistan 27, 43, 62, 133, 216 Africa 128, 308 Africa de Nord 146 *Age of Bronze, The* (G.G. Byron) 262
AGERPRES 39
al Doilea Război Mondial 31, 56, 82, 85, 166, 175, 232, 305 – în Europa de Est 54 România în – 56, 83, 85, 166, 167, 194 – 196, 203, 204, 225, 232, 271, 272 SUA în – 206 Albania 32, 34, 80 Alexandru I, ţar al Rusiei 240 Alexandru II, ţar al Rusiei 188, 223
Aliatul uitat al lui Hitler: *Ion Antonescu şi regimul său, România 1940 – 1944* (*D. Deletant*) *193, 194*
Along the enehanted Way (*W. Blacker*) *289*
America Centrală 43, 44 antisemitism 67, 82, 83, 104, 124, 196 – 202, 208, 277, 292 Antonescu, Ion 83, 89, 106, 122, 167, 191, 193 – 197, 199 – 206, 208, 209, 213 n, 218, 221, 225, 230 – 232, 238, 241, 303 antisemitismul lui – 199 – 202, 208
Djuvara despre – 205 epurarea etnică şi – 201, 202 evreii români salvaţi de la Soluţia Finală de – 195, 202 Garda de Fier decimată de – 195
Hitler şi – 194, 195, 201, 202 Holocaustul şi – 193 – 200 procesul şi execuţia lui – 167, 203, 213 n, 225 Antonie cel Mare, sfânt 177 Appelfeld, Aharon 197 Arendt, Hannah 97 Argeş (râu) 129 Arghezi, Tudor 41 arhitectură gotică 122, 125, 172, 173, 254, 257, 261, 269, 271, 282, 284, 290, 298, 310 *v. şi* diferitele oraşe şi regiuni
Armed Truce: *The Beginings of the Cold War 1945 – 1946* (H. Thomas) 150 Armenia 69 Art Deco 59, 75 Ashton, Catherine 214 Asia Centrală 130, 240, 242 Asia Mică 141
Ateneul Român (Bucureşti) 72, 73, 87, 88, 174
Athânie Palace, hotel (Bucureşti) 81, 84, 87, 183 *Atlantic Monthly* 62 Aurelian, împărat roman 91, 110 Auschwitz-Birkenau, lagăr de concentrare 293 Austria 247
Austro-Ungaria 67, 85, 175, 184 n, 198, 279, 289
— În Primul Război Mondial 85

hărţile – 22, 23 România şi – 185 Imperiul Austriac, *v.* Imperiul Habsburgic
Bach, Johann Sebastián 254 Baerlein, Henry 227 Baiazid (Fulgerul), sultan otoman 113
Baker, James, III 61 Balcani 26, 27, 33, 43, 57, 63 n, 64, 91, 93, 113, 114, 117, 124, 127, 131, 141 – 145, 176, 182 – 185, 187, 216, 224, 242, 244, 247, 265, 284, 299, 301, 308 – dependenţi de gazul natural rusesc 216
amestecul de limbi şi etnii din – 127
Intervenţia SUA în – 63 invaziile barbare în – 130, 131 naţionalismul în – 124, 125 obsesia autorului pentru – 62, 63
războaiele etnice din – 244, 245
Rusia ca protector al creştinilor ortodocşi din – 182 Rusia şi – 93, 94, 181, 189 Banat 64 n, 140, 255, 256, 298 Bănffy, Miklds 279 – 281 Barbarossa, Operaţiunea 194, 225 Bârlad (România) 148, 149, 151 Bârsana, mănăstire 295 Basarabi (dinastie) 113, 121, 248 Basarabia 83, 85, 121, 122, 139, 166, 176, 186, 188, 189, 195 – 197, 211, 219, 223, 230, 241, 284
antisemitismul în – 199 cucerirea – de către sovietici 231, 232, 234 Holocaustul în – 202, 227 invazia română din 1921 m – 89 n, 225, 238, 241 *v. şi* Moldova, Republica Bastionul Pescarilor (Budapesta) 301
Bădescu, Gabriel 286, 287 Bălcescu, Nicolae 186 Bălţi (Moldova) 237 – 239, 243 Bărăgan, Câmpia 128, 129, 294 Bărbulescu, Emil 158 – 161, 163 Băsescu, Traian 81, 82, 216 – 218, 235, 236 n
Belarus 127, 211, 224, 227, 267 Belgrad 34, 42, 44, 115, 298 Beliński, Vissarion 176 Belle fipoque 74, 75, 219
Bellini, Gentile 142 Benjamin, Walter 123 Berdiaev, Nikolai 137 Berlin, Isaiah 79, 96, 97, 104, 123 Berlinul de Est 30 *Bessarabia and Beyond* (H. Baerlein) 227
Between the Woods and the Water (P.L. Fermor) 68, 282 Biharkeresztes, Ungaria 296 Bildt, Cari 218
Birth of Western Painting, The (G.G. Byron şi D. Talbot Rice) 133
Biserica Albă (Bucureşti) 65 Biserica Greco-Catolică

(Uniată) 153, 273, 290, 291 Biserica Neagră (Biserica Sf. Maria, Braşov) 254, 255, 300 Biserica Ortodoxă Greacă 230 *v. şi* creştinism ortodox Biserica Ortodoxă Română 137, 153, 154, 177, 179, 217, 230 Biserica Ortodoxă Rusă 52, 182 imperialismul – 230, 231 Biserica Romano-Catolică 55, 115, 143, 254, 261, 297 Biserica Sf. Petru şi Pavel (Biserica dintre Brazi, Sibiu) 273, 274
Blacker, William 289 Blaga, Lucian 200 Blandiana, Ana 294 Boemia 299, 307 Bogdan, domn al Moldovei 111 Boia, Lucian 99, 104 boieri 140, 184, 186 Bran (castel) 252 Braşov (România) 253, 265 arhitectura din – 253 – 255
Brătianu, Constantin (Dinu) 89 n Brătianu, Ion C. 186, 188 Brâncoveanu, Constantin, domn al Ţării Româneşti 71, 184 Brejnev, Leonid 52, 167, 168 Brucan, Silviu 56, 77, 164 n, 206 Brzezinski, Zbigniew 235 Bucovina 85, 121, 175, 176, 195, 196, 199, 232, 233 Holocaustul în – 202 Bucureşti 32, 35, 119, 151, 182, 186, 187, 217, 218, 253 Ambasada Israelului din – 49 Ambasada SUA din – 41, 42, 44
arhitectura postmodernistă din – 75 – 77
arhitectura stalinistă din – 39, 43, 59, 72, 77 cafenele din – 74 – 76 Casa Poporului din – 161 – 163 călătoria autorului în 1981 la – 37 – 61
călătoria autorului în 2013 la – 65
distrugerea clădirilor istorice din – 43
moştenirea arhitecturală a – 58, 59
pogromul de la – 198 n Budapesta 42, 172, 238, 279, 298, 306
călătoria autorului în anii ’80 la – 301, 302
călătoria autorului în 1994 la – 301
Bugeac 189, 217, 235, 240 Bulgar, Stepan 241, 242 Bulgaria 30, 31, 61, 71, 78, 80, 100, 107, 109, 114, 115, 130.
139, 169, 170 n, 172, 187, 188, 210, 216, 223, 241, 247, 267 – ca centru al lumii turcicoslave 172
dependenţa de gaz rusesc în – 216
etnicii turci din – 44 islamizarea în – 145 naţionalismul în – 189 regimul comunist din – 44 Burke,

Edmund 125, 165 Byron, George Gordon, lord 262, 263
Byron, Robert 132 – 134, 182 *Byzantine Achievement, The* (R. Byron) 132 – 134, 183
Camp David 162 Câmpia de Nord Europeană 181, 224
Câmpia Dunării 32, 33, 71 Câmpia Mesopotamiei 135 Camus, Albert 178, 250 Canalul Dunăre-Marea Neagră 150, 169, 294
Canetti, Elias 53, 54, 100, 102 canonul occidental 79, 80, 173, 310
Cantacuzino, familia 188, 215, 216
Cantacuzino, Şerban 98 Cantemir, Dimitrie, domn al Moldovei 184
caracter naţional, identitate individuală *vs* – 96 – 102, 125, 126 Carol I, rege al României, 73, 88, 93, 122, 167, 170, 188, 189, 215, 250, 252, 303
Carol II, rege al României, 84, 88, 152, 153, 166, 167, 199, 201.
206, 213, 252, 303 Carpaţi, Munţii, 64, 75, 84, 99
111, 120, 152, 218, 224, 246, 249 – 251, 259, 262, 265, 273, 278, 310
Caru cu Bere (restaurant, Bucureşti) 74
Casa Buddenbrook (Th. Mann) 27, 95
Castelul (F. Kafka), 209 Caşu, Igor, 232
Călugăreni, bătălia de la 119, 130 Cărtărescu, Mircea, 301 Ceauşescu, Elena 44, 156, 160, 161
execuţia – 164
Ceauşescu, Nicolae 42 – 44, 50, 52 – 54, 57, 60, 61, 64, 69, 75, 77, 81, 87, 94, 101 – 103, 106, 137, 147, 149, 150, 152, 155 – 167, 169, 178, 190, 193, 204, 206.
207, 214, 215, 223, 244, 253, 256, 257, 269, 275, 284, 286, 289, 294, 302
Coreea de Nord admirată de – 156, 164, 165 emigraţia evreiască şi – 207, 208
Gheorghiu-Dej şi – 152, 153 invazia sovietică în Cehoslovacia şi opoziţia lui – 156 Israelul şi – 50 originea lui – 156 palatul lui – 157, 161, 163 reşedinţa lui – de la Marea Neagră 162, 163 ruralitate sărăcită, încurajată de –

147 sfârşitul şi execuţia lui – 43, 74, 157, 164, 189 stalinismul lui – 52 – 54, 94, 155, 157
Încălcarea drepturilor omului de către – 50
Ceauşescu, Nicu 73, 74, 90 Cehia 266, 307 Cehoslovacia 30
Invazia sovietică în – 156 Celac, Sergiu 223, 313 Celan, Paul 233 Cernavodă (România) 168, 169 Chamberlain, Neville 31, 56, 204 Charles, prinţ de Wales 257 „chestiunea orientală” 224 Chiang Kai-shek 52 China 156, 161
chirilic, alfabet 130, 186, 221, 236, 240
Chişinău (Kişinev) 197, 226, 227, 229, 231, 232, 234, 240, 241, 307
Chiurciu, Vitalie 240, 243 *Chronographia* (M. Psellus) 138 Churchill, Winston 149, 153, 262 CIA (Central Intelligence Agency), centre de detenţie din România 169
Cina (restaurant, Bucureşti) 87, 88
Cioran, Emil 105, 206 – 209 *Cioran sau un trecut deocheat* (M. Petreu) 206 Garda de Fier şi – 206 Cişmigiu (Grădina, Bucureşti) 77 Clark, Victoria 78 n Clausewitz, Cari von 136, 268 *Cloud*, *Castle*, *Lake* (V. Nabokov) 28
Cluj-Napoca (Kolozsvâr) (România) 120, 206, 255, 265, 278, 279, 282, 284, 287, 288, 299 Codreanu, Corneliu Zelea 82, 104, 205
antisemitismul lui – 208 Coles, Paul 145
Comitetul Central de Acţiune, România 152
Comrat, Republica Moldova 240 comunism, comunişti 95, 126, 127 – în Bulgaria 44 – în Polonia 56 – în România *v*. România, regimul comunist în –
— În Ungaria 56 – reformist 56, 83, 161, 164 căderea – 302
Identitate individuală *vs* – 126 naziştii şi – 31
Conferinţa de Pace de la Paris (1899) 289 Conrad, Joseph 48 Constant, Benjamin 306 Constantin Brâncoveanu, domnitor al Ţării Româneşti 184 Constantin cel Mare, împărat roman 132
Constantin XI Paleologul, împărat bizantin 138
Constantinopol 73, 121, 131, 135, 140 – 142, 145,

181 – 183 căderea – 138, 141, 142, 182, 183, 298
Constantinopol, Patriarhia de la – 183
Constanţa, România 93, 168, 169 cosmopolitismul în – Contrareforma 260 Coreea de Nord 156, 164
Cotroceni (Palatul) 215 Cracovia, cartierul Kazimierz 192 creştinism ortodox 30, 32, 78, 79, 83, 103, 111, 113, 115 – 117, 122 – 124, 132 – 137, 140, 223, 240 – 242
— În Republica Moldova 230, 231, 234
— În România 65, 66, 98, 153, 249, 250, 273, 274, 290, 291 Imperiul Otoman şi – 143 monahismul în – 175 – 179 renaşterea – 179 *v. şi* Biserica Ortodoxă Greacă, Biserica Ortodoxă Română, Biserică Ortodoxă Rusă Crimeea, anexarea de către Rusia a – 211, 244
criza arabo-israeliană 51 Croaţia 61 Culoarul Pontic 224 cumani 130, 221 Cuza, A.C. 124, 199 Cuza, Alexandru Ioan, principe domnitor al Ţării Româneşti şi al Moldovei 121, 146, 149, 186 – 188, 191
Dacia, daci 107 – 110, 112, 131, 169, 186, 274 Danemarca 307 Dăncuş, Grigore 293 Decebal, rege al Daciei 109 Decius, împărat roman 130 Deletant, Dennis 150 – 153, 156, 193, 194, 196, 200 – 202, 311 Delta Dunării 154, 186, 189, 217, 220, 235
democraţie 32, 55, 201, 209, 228, 244, 277, 302
Departamentul de Stat, SUA213
Dictatul de la Viena 289 Dinu, Liviu Mihai 173 Djuvara, Neagu 143 n, 204 – 206, 221, 298
Dobrogea 111, 130, 131, 169 – 171, 189, 223, 240, 242 Doftana (penitenciar, Câmpina) 152
Doneţk (Ucraina) 239 Dosoftei, părintele 177 – 179, 209 Dostoievski, Feodor 173, 178, 229 *Dracula* (B. Stoker) 252, 269 Dragoş, domn al Moldovei 111 drepturi individuale 209, 309 Dudău, Radu 91
Dunărea 64 n, 71, 107, 109 – 111, 114, 131, 168, 172, 181, 310 Durrell, Lawrence 38
echilibru de putere 260, 263 Eksteins, Modris 55 El Greco 134
Eliade, Mircea 104 – 124, 127, 206, 208
Elţîn, Boris 91, 214 Eminescu, Mihai 103, 104, 297 n

Enescu, George 99, 104 *Epoca postbelică*: *O istorie a Europei de după 1945* (T. Judt) 150 epurare etnică 126, 127 în România – 201, 202 naţionalism şi – 126 Eserghep, Gelil 170, 171 Esmahan Sultan (moschee) 171, 172
Eugeniu, prinţ de Savoia 140
Eurasia 308
Europa conceptul de – 246 echilibrul de putere în – 260, 263 naţionalismul în – 185, 186 partidele de extremă dreapta în – 251
refugiaţii din Orientul Mijlociu în – 308
revoluţiile de la 1848 m – 187 situaţia geopolitică din – 302 – 304, 306, 307
Europa Centrală 56, 61, 64, 69, 84, 90, 93, 117, 164, 165, 206, 216, 247, 251, 259 – 262, 265, 269, 272, 284, 301 înaintarea otomană în – 113 – 115
Războiul Rece în – 43 retragerea otomană din – 144, 145
situaţia geopolitică în – 264, 265
Europa de Est 64, 67, 103, 206, 210, 216
acţiuni subversive în – 213 – 219
căderea comunismului în – 302
călătoria autorului în 1973 m – 30 – 33, 172, 301, 302 călătoriile autorului în anii ’80 prin – 61, 62, 95, 301, 302 confiscarea de către Rusia a infrastructurii din – 210, 215 conflictele etnice şi religioase din – 32
conflictul naţional în – 32 controlul sovietic în – 31 expansionismul rusesc în – 217 – 219 Occidentul şi – 31 penurii alimentare şi de combustibil din – 40
presa occidentală şi – 33, 34 situaţia geopolitică în – 307 SUA şi – 307
urmările celui de-al Doilea Război Mondial în – 54, 55 *Europa. Lupta pentru supremaţie de la 1453 până în prezent* (B. Simms) 305 evrei 104
— În România 50, 66, 197 – 200, 292, 293 – aşkenazi 198 *v. şi* antisemitism, Holocaust
Fall, Bernard 215 Fantasmele salvării. Democraţie, naţionalism şi mit în Europa postcomunistă (*V. Tismăneanu*) *123*

Fantomele Balcanilor (R.D. Kaplan) 62, 63 n, 69 n, 190, 193, 198 n, 252 n, 279 fascism 96, 157, 264
— În România 102 – 106, 113, 122, 123, 157, 176, 201, 207, 208
Ferdinand, rege al României 73, 252
Fermor, Patrick Leigh 68, 70, 99, 130, 249, 273, 274, 282, 299 Feteşti (România) 168 Finlanda, Uniunea Sovietică şi – 214
Florenţa, Conciliul de la 182 Focşani (România) 146, 147 Foriş, Ştefan 154 Fota, Iulian 213, 215, 216 franceză (limba) 186 Franco, Francisco 106 Franţa 305
politica de conciliere a – 31
Fried, Dan 44 Friedman, George 225 Funar, Gheorghe 287
Galaţi (România) 151, 152, 186 Gardiner, John Eliot 254 Gazprom 213, 215 n, 216, 229, 243 n
Găgăuzia, găgăuzi 223, 239 – 243 creştinismul ortodox al – 223, 240, 241
România şi – 240, 241 Rusia şi – 242, 285 Ucraina şi – 241 Genghis-Han 171 genocid, epurare etnică 126 Geoană, Mircea 92, 93 Georgescu, Vlad 109, 114, 155 Georgia 69, 169 Germania 272, 307, 309 – de Est 30 – imperială 306, 307 Germania, nazistă 31, 272 E. Cioran şi – 207 Italia şi – 194 pactul sovietic cu – 85, 175 România şi – 56, 66, 83, 84, 166, 167, 193 – 195 Rusia invadată de – 194 geţi 108, 169
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 40, 81, 89, 102, 103, 149, 150, 152, 159, 162 – 164, 166, 169, 178, 193, 272, 274, 278, 286, 289 moartea lui – 155 N. Ceauşescu şi – 152 stalinismul lui – 153 – 155 Ghika (familie) 188 Gibbon, Edward 97, 107, 133 Gide, André 38
Giotto 134
Giurgiu (România) 172 – 174, 310 biserica în stil gotic din – 173 globalizare 306 Goga, Octavian 199, 218 Gorbaciov, Mihail 160, 165, 221, 244
R. Reagan şi – 93 gotic, stil arhitectonic 253 – 255, 257, 261, 269, 270, 290, 310 goţi 107, 110, 130 *Governments of Communist East Europe, The* (H. Gordon

Skilling) 29 – 33, 35 Graur, Cecilia 238 greci 117
fanarioţi 121, 140, 143, 183, 184, 215 Grecia 38, 133
criza financiară din – 80, 179 Grigoriţă, George 234
Hall, Donald 249, 250, 289, 299 n Hari, Markus 292, 293 Havel, Václav 166, 212 Haydn, Franz Joseph 296 Heaney, Seamus 256 Heidegger, Martin 80 Henan (China, foametea din) 52 Herăstrău (parc, Bucureşti) 93, 310
Herodot 48, 108
History of România, A (*I. Bolovan et al.*) *118*
Hitchins, Keith 136, 146, 201, 230 Hitler, Adolf 31, 83 – 85, 122, 167, 175, 251, 264, 289, 303 Antonescu şi – 194, 201, 202 Hoarda de Aur 112, 171
Hohenzollern-Sigmaringen (dinastie) 88, 122
Holocaust 97, 127, 208, 227, 233, 292
romii în – 201, 251 – în România 66, 83, 191 – 202 Holocaust în *România, The*: *The Destruction of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime, 1940 – 1944* (*R. Ioanid*) *193, 194 Homer 80*
Honterus, Johannes 254 Horváth, István 285 Hruşciov, Nikita 72, 155 huni 130
Huntington, Samuel 38 Hussein, Saddam 60
Iancu de Hunedoara (János Hunyadi), voievod al Transilvaniei 113, 115, 298 – 300 Ianukovici, Victor 211 Iaşi (România) 85, 149, 179 – 181, 186, 188, 190, 191, 219 Centrul Comunităţii Evreieşti din – 192, 193
cimitirul evreiesc din – 191, 192
pogromul de la – 191, 192, 196, 199, 200
sinagogile din – 191 identitate individuală 281
caracter naţional *vs* – 98 – 100, 125
comunism *vs* – 126, 238, 239 naţionalism *vs* – 272, 273, 296, 300, 309
Idiotul (F.M. Dostoievski) 173, 229 ieniceri 144, 145 Ieronim, Ioana 69, 70
Ierusalim 29 – 31 Ignatieff, Michael 96 Iliescu, Ion 83, 164 – 169, 217 Imperiul Bizantin 32, 64, 71, 100, 110, 130 – 139 căderea – 117 harta – 16, 17
România şi – 130 – 132, 135 – 137, 181
Imperiul Habsburgic 31, 64, 100, 103, 120, 121, 140,

184, 255, 258, 260, 265, 277, 279, 290, 295, 305
echilibrul de putere şi – 260 harta – 20, 21 Imperiul Rus şi – 260 liberalismul ca anatemă pentru – 260
naţionalismul ca fiind contrar – 260
România şi – 184, 185, 188, 261
situaţia geopolitică a – 265 statu-quo-ul sacrosanct în – 260, 262
structura poliglotă a – 258 Transilvania şi – 279 uşor de invadat 260 *v. şi* Austro-Ungaria Imperiul Otoman 64, 71, 100, 103, 144, 145, 175, 253, 266, 295 cosmopolitismul din – 140 – 142
declinul – 144, 145, 224 expansiunea spre vest a – 181, 260, 279, 298, 299 harta – 18, 19
România şi – 113 – 120, 129, 130, 139, 140, 145, 146, 169, 180 – 185, 187 – 190, 261, 277 toleranţa religioasă din – 143, 144
V. şi turci
Imperiul Roman 107 – 110 Imperiul Rus 64, 121, 122, 305 – ca protector al creştinilor ortodocşi 182, 184 Imperiul Habsburgic şi – 260 România şi – 181 – 186, 188, 190, 261
Inalcık, Halii 142 Indonezia 92
Institutul Cultural Român 79, 80 *Intermarium*, conceptul lui J. Piłsudski 218, 219, 265 – 268, 303, 307
Ioan II Comnenul, împărat bizantin 135
Ioan Paul II, papă 44 Ioanid, Radu 193, 194, 197, 198 n, 200, 202
Iohannis, Klaus 258 Ionesco, Eugene 104 Ionescu, Nae 124, 199, 208 Iorga, Nicolae 199, 218 Irak, invazia SUA în – 60, 61, 63, 216
Islam 113, 115, 118, 140, 145, 146 diviziunea sunniţi/şiiţi în – 63 Israel 29, 31 – 35, 38 Ceauşescu şi – 50 Forţele Armate Israeliene (IDF) 42 Istanbul 140
Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman (*E. Gibbon*) *133*
Italia 194, 203, 307 Iugoslavia 30, 34, 44, 62, 283 căderea comunismului în – 127
Iustinian cel Mare, împărat bizantin 131

Împăratul Romanilor (hotel, Sibiu) 271
Învierea (L. Tolstoi) 60
Jan III Sobieski, rege al Poloniei 268
Jelavich, Barbara 182 – 187 *Jerusalem Post* 34 Jilava (penitenciar) 203 Jobbik (partid politic maghiar) 277
Judt, Tony 150 jurnalism, jurnalişti 45 – 48 empirism în – 46, 47 obiectivitate în – 45, 46
Kádár, János 302 Kafka, Franz 209 Kann, Robert A. 259, 261, 263 Kaplan, Robert D., educaţia jurnalistică a lui – 45 – 48 Kavafis, K.P. 138 Kazantzakis, Nikos 288 Kerry, John 214 Kiev 211, 225
Rusia kieveană 224 Kim Ir-Sen 156 King, Charles 203, 222, 223 Kinross, lord 143, 144, 183 Kissinger Henry 258 – 260, 263, 264
Kolozsvâr, *v*. Cluj-Napoca Konya 141 Kosovo 61, 63 n, 298
campania aeriană a NATO în – 63 n etnici albanezi în – 34
Kosovopolje, bătălia de la (1389) 114
L'Immoraliste (A. Gide) 38 Latham, Ernest H., Jr. 42, 43 Lavrov, Serghei 214 Lazăr, cneaz al Serbiei 114 Leancă, Iurie 234 – 237 Legiunea Arhanghelului Mihail, *v*. Garda de Fier Leon I, împărat bizantin 132 Lewis, Bernard 141 Liban 43
liberalism 79, 209, 229, 260, 261, 306
Lieven, Dominic 182 Liiceanu, Gabriel 105 Lisabona, cutremurul din 1755 96 Lituania 117, 125 – 127, 176
Marele Ducat al Lituaniei 176, 266
Lord Jim (J. Conrad) 48 Lucian din Samosata 50 Ludovic cel Mare, rege al Ungariei 252
lumea arabă 61 Lupescu, Elena 213 luteranism 255 Luttwak, Edward N. 135, 136
Macartney, C.A. 259, 260 Macedonia 61, 78 Machiavelli, Niccolò 92, 118 Mackinder, Halford 263 Magheru, Gheorghe 186 maghiari *v*. unguri Magris, Claudio 233, 254 Mahomed II, sultan 115, 141, 142, 298
Maior, George Cristian 214, 215 Malaysia 92
Manea, Norman 305 n Mangalia (România) 171

Maniu, Iuliu 88, 89, 203, 209, 218, 294
Mann, Thomas 38, 46, 51, 95, 96 Manning, Olivia 77 Mao Zedong 156 Maramureş 173, 288 – 295
bisericile de lemn din – 227, 290, 291, 295
Marea Baltică 219, 266, 283 Marea Britanie 305
politica de conciliere a – 31 Marea Caspică, 246 Marea Mediterană 109, 147, 224, 225, 301, 304
Marea Neagră 70, 93, 107, 111, 131, 169, 171, 181, 211, 216, 217, 219, 224, 225, 235, 241, 247, 266, 268, 283 Marele Război European (1914 – 1989) 54, 72, 86
Maria, regina României 73, 170 n, 252, 253
Marino, Adrian 108 n Marinuţa, Vitalie 228, 229 marxism-leninism 137 *Masele şi puterea* (E. Canetti) 54, 101
Matthias Corvinus (Matei Corvinul; Mâtyâs Hunyadi), regele Ungariei 117, 299, 300 Mâtyâs, biserica (Budapesta) 298, 301
Maurer, Gheorghe 153 Mărăşeşti (Moldova) 86 Mediterana Orientală 38 Melville, Herman 250 *Memoriile unui antisemit* (G. von Rezzori) 66
Mestrovic, Ivan 88 Metternich, Clemens von 262 – 265, 267
Michnik, Adam 212, 239 Mickiewicz, Adam 125 Mihai I, rege al României 153, 195 Mihai Viteazul, domn al Ţării Româneşti 113, 118 – 121, 129, 130
milet otoman 144 Miller, Henry 38 Miłosz, Czesław 55, 306 Miloşevici, Slobodan 283 Milton, John 268 Ministerul Culturii (România) 191 Mioriţa (mit) 207 Mircea cel Bătrân, domn al Ţării Româneşti 113 – 115, 129 Mircea II, domn al Ţării Româneşti 113
Mitul eternei reîntoarceri (*M. Eliade*) *113*
mituri naţionale 98 – 102 Moesia 109, 110, 131 Mogoşoaia (palatul) 71, 72 Mohács, bătălia de la 299 Moldova 111, 116 – 122, 131, 138 – 140, 146, 148, 150, 172, 182 – 188, 198, 258, 268, 298 geografia – 175 Unirea Ţării Româneşti cu – 179, 187
monahism, ortodoxia orientală 177 – 179
mongoli, Mongolia 112, 141, 171 Morgenthau, Hans

38 Morris, Jan 259 Moscova 117 Müller, Herta 256 München, Pactul de la 31
Muntele Athos 133, 215, 257 *Muntele Vrăjit* (Th. Mann) 51, 95, 96
Muntenegru 215 Muntenia (hotel, Bucureşti) 40, 61 Muntenia 71, 76, 111, 115, 138, 163, 248, 250, 298 Muşii, Robert 45, 46 Mussolini, Benito 194 Muşatini (dinastie) 175
Nabokov, Vladimir 28, 29 Nabucco (gazoduct) 216 NATO, Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord 93, 167, 170, 211, 213, 225, 226, 246, 267, 283, 285, 287, 303 articolul 5 al Tratatului – 213 campania aeriană a – în Kosovo 63 n naţionalism 123 – 127, 185 – 187, 189, 259, 260, 276, 277, 297, 306, 308
domnia legii *vs* – 261 – 263 epurare etnică şi – 125, 126 identitate individuală *vs* – 272, 273, 296, 300, 308 – 310 în România 102 – 106, 122 – 124, 178 – 180, 185, 186, 198, 199 în Rusia post-sovietică 212, 213, 238 – 240, 297, 308 – 310 Naumescu, Valentin 284 – 286 „Necesitatea istorică” (I. Berlin) 96
Neptun (reşedinţa lui Ceauşescu de la Marea Neagră) 162 Nesterovski, Alexandru 239 *New York Times* 63 n Niebuhr, Reinhold 102 Nijiński, Vaţlav 74
Nistru 107, 111, 199, 221, 223, 229, 232
Noica, Constantin 105, 289 n, 309, 310
Norwich, John Julius 134 *Nostromo* (Conrad) 48 Novgorod 117
O istorie a românilor (R.W. Seton-Watson) 91, 92 Occident
Europa de Est şi – 31 Republica Moldova şi – 226, 235, 236, 245
România şi – 59, 60, 70, 73, 90, 94, 111 – 113, 149, 153, 185, 186, 188, 246, 269 Ucraina şi – 284, 285 Octavianus Augustus, împărat roman 170
Odessa 196, 204, 217, 225, 226, 235, 239, 241, 246, 247 Olanda 307 Oltenia 71, 156, 258 n *Omul fără însuşiri* (R. Muşii) 46 *Omul revoltat* (A. Camus) 178 Oradea (România), arhitectura din – 296

Orbân, Viktor 276, 285, 304, 305 Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei 34
Orheiul Vechi (Moldova) 234 Orientul Mijlociu 31, 33, 44, 144, 216, 295, 303, 308 *Originile totalitarismului* (H. Arendt) 96 Osman, sultan 141 Ostrogorsky, George 132, 135, 136 *Ottoman Centuries*, *The* (Lord Kinross) 143 Ovidiu (poet latin) 170
Pactul Molotov-Ribbentrop 85, 175
Palmer, Alan 264 Panaitescu, P.P. 198 panslavism 260
Partidul Comunist Român 88, 152 – 155
Comitetul Central al – 152 facţiunea moscovită a – 103, 152, 154
Partidul Democrat Liberal (România) 81
Partidul Naţional Ţărănesc 88, 89 n
Partidul România Mare 82 Partidul Social Democrat, România 81
Partium 276, 277 Pâslariuc, Virgil 231 Passarowitz, Tratatul de la (1718) 64 n
Patapievici, Horia-Roman 70, 78 – 82, 93, 123
Patriarhia Moscovei 182 Pauker, Ana 154, 155 *Părinţi şi copii* (I. Turgheniev) 27 Pearl Harbor, atacul japonez de la – 201 pecenegi 130 Peleş (castel) 250 Perestroika 244 Peron, Juan 57 Persia 133, 134 Pessoa, Fernando 37 Peter, Lászlo 276 Petersen, Alexandros 267 Petrescu, Costin 73 Petreu, Marta 206, 207 Petru cel Mare, ţar al Rusiei 93, 184
Philippi, Paul 271, 272, 300
Piaţa Aviatorilor (Bucureşti) 39 Piaţa Revoluţiei (Bucureşti) 89, 209
Piisudski, Jozef 126, 218 – 219, 265 – 268, 303, 307 Platon, Florin 129, 156, 180, 190 platoul iranian 135 Pleşu, Andrei 308 Ploieşti, câmpurile petrolifere de la 193, 248
Polonia 30, 44, 82, 92, 102, 116 – 118, 124 – 127, 176, 181, 187, 218, 224, 265 – 267 Biserica Romano-Catolică în – 55
Invazia sovietică în – 266 naţionalismul din – 126 regimul comunist din – 56 România şi – 267, 268 Ponta, Victor 81, 217, 218, 234, 235 n

Portugalia 106 Poruciuc, Adrian 101 Primul Război Mondial 55, 84 – 87, 144, 185, 190, 192, 252, 277 Prut (râu) 180, 189, 191, 199, 219, 221, 230
Psellos, Mihail 137 *Purificarea naţiunii*: *dislocări forţate de populaţie şi epurări etnice în România lui Ion Antonescu* (V. Solonari) 194 Puşcaş, Vasile 282 Puşkin, Aleksandr 226 Putin, Vladimir 91, 167, 168, 211213, 215, 219, 224, 235, 239, 244, 246, 248, 267, 276, 283, 309
— Ca ţar modern 283 naţionalismul lui – 212, 239 Putna (mănăstire) 175 – 177, 209 rasism, H. Arendt despre – 97 Ravenna 111
Războiul Crimeii (1853 – 1856) 122, 185, 189, 223 Războiul de Şapte Ani 305 Războiul de Treizeci de Ani 279 Războiul Rece 29, 30, 43, 46, 47, 59, 60, 68, 69, 76, 88, 103, 124, 160, 171, 188, 193, 213, 214, 232, 236, 255, 293, 302 – 304, 307
România şi – 51, 52, 137, 150 Războiul Ruso-Turc (1877 – 1878) 170, 171, 189 *Reader's Digest* 63 n Reagan, Ronald 60, 61 realism, echilibrul dintre idealism şi – 59 – 61
Rebreanu, *Liviu 122 Reconstrucţionof Nations*, *The*. *Poland*, *Ukraine*, *Lithuania*, *Belarus*, *1569 – 1999* (*T*. *Snyder*) *125 – 127*
Reforma protestantă 254 Regatul Poloniei 266 Renan, Ernest 102, 106 Republica Moldova 91, 110, 138, 160, 180, 210, 211, 217, 219 – 246, 267, 285, 307
— Ca zonă de conflict Est-Vest
228, 235, 236
— Şi dependenţa de resursele energetice ruseşti 218, 219.
229, 236, 237, 239, 242 corupţia în – 229, 230, 234 – 236, 243, 244
creştinismul ortodox în – 230 – 232, 234
etnici români în – 220 – 222 etnici ruşi în – 228, 239 găgăuzii în – *v*. găgăuzi, Găgăuzia
România şi – 191, 303, 304 Rusia şi – 235 – 237, 239, 240, 242 – 245, 283 sărăcia în – 220, 227 secesiunea Transnistriei de – 222, 223

separatiştii proruşi în – 223 SUA şi – 228
Ucraina şi – 224, 303, 304 *v. şi* Basarabia revoluţia bolşevică 85, 204, 219, 248
Revoluţia de la 1848 185 revoluţia din decembrie (1989) 69, 74, 84, 88, 89, 160, 161, 165, 270, 286
Revoluţia Franceză 264 Rezzori, Gregor von 66, 67, 70, 75, 198
Ribbentrop, Joachim von 89 *Ritualul primăverii* (I. Straviński) 74
Road to Oxiana, The (*G.G. Byron*) *133*
română, limba 39, 110, 111 România 30 – 33, 204, 212, 309 – dependentă de gazul natural rusesc 91
— În Primul Război Mondial 84 – 86, 192
— În Uniunea Europeană 90, 229, 238, 246, 282, 283, 287 antisemitismul în – 67, 82, 83, 104, 124, 125, 207, 208 arhitectura – 58, 59, 71, 99, 271 *black sites* ale CIA în – 169 călătoria autorului din 1981 m – 33 – 35, 252, 270
călătoriile autorului din 2014 m – 213 – 219, 248, 290 – 299 creştinismul ortodox din – 65, 66, 98, 249, 250, 273, 274, 290, 291
cultura în – 68 – 70 domnia legii în – 82, 229 domniile fanariote în – 121, 139, 140, 143, 183, 184, 215 economia în – 83, 84, 180 epurare etnică în – 201 – 204 etnici germani în – 257, 258, 273 – 275, 287
etnici maghiari în – 80, 155, 255, 275 – 277, 285 – 287, 297, 304
etnici ucraineni în – 292 evreii din – 50, 66, 67, 104, 198 – 200, 292, 293 fascismul în – 103 – 106, 113, 122, 123, 157, 176, 201, 207, 208
fuziunea de influenţe orientale şi occidentale în – 71 – 73, 75, 98 – 100
găgăuzii şi – 240 – 242 grecii în – 121, 140, 143, 183 – 185, 215 hărţile – 10 – 14 Holocaustul în – 63 n, 66, 83, 191 – 202
Imperiul Bizantin şi – 131 – 139, 170, 182
Imperiul Habsburgic şi – 184, 185, 187, 188, 260 – 262 Imperiul Otoman şi – 113 – 120, 129, 130, 139 – 141,

145, 146, 169, 181 – 190, 260, 261 Imperiul Rus şi – 183 – 186, 188 – 190 independenţa – 189, 190 intelectualii din ideologiile de extremă dreapta în – 103 – 105, 107, 108, 151, 208, 249 latinitatea – 39, 59, 82, 97 – 99, 103, 109 – 112, 129, 135, 186, 220, 284
monahismul în – 175 – 179 naţionalismul în – 103 – 107, 123 – 125, 179 – 181, 185, 186, 198, 199, 221, 297 n obsesia autorului pentru – 70 Occidentul şi – 73, 90, 94, 111 – 113, 149, 185, 188, 245, 269 penuriile de alimente şi carburant în – 39, 40, 51 politica postcomunistă în – 78 – 85
Polonia şi – 266 – 268 proasta guvernare în – 92, 93 regimul-marionetă nazist din – 56, 66, 83, 122, 123, 166, 167, 193 – 195
Republica Moldova şi – 191, 303, 304
resursele naturale ale – 93 rezervele de hidrocarburi ale – 216, 217
Rusia ca protector al creştinilor ortodocşi din – 182, 183, 186
Rusia şi – 169, 180, 181, 284, 285
Serviciul Român de Informaţii în – 216
situaţia geopolitică în – 59, 60, 83 – 85, 90 – 93, 169, 188, 189, 201, 203, 204, 218, 219, 260, 261
SUA şi – 91, 169, 284, 303
turcii în – 170, 171 ţăranii în – 52 – 54 ţiganii în – 101, 104, 201, 202, 251, 289, 292 Ucraina şi – 180, 294 Uniunea Sovietică şi – 84, 85, 122, 149, 150, 153, 160, 161, 164, 166
urmările celui de al Doilea Război Mondial în – 56, 149, 150
România Mare 131, 176, 181, 182, 196, 197, 232, 297 Holocaustul în – 193 – 200, 202, 203
V. şi Basarabia, Bucovina *România sub regimul comunist* (D. Deletant) 150 – 153, 156 *România, 1866 – 1947* (K Hitchins) 136
România, în al Doilea Război Mondial 56, 57, 83, 85, 271, 272 – ca aliată a Axei 194, 196, 225
Basarabia ocupată de – 225, 238, 241

Invazia nazistă în Rusia 195, 196
Întoarcerea armelor în favoarea Aliaţilor 166, 167, 203 Transnistria ocupată de – 225, 229
România, regimul comunist din – 27, 32, 33, 40, 42 – 45, 49, 50, 52 – 56, 60, 61, 66, 68, 70 – 73, 75 – 78, 81 – 83, 85, 87, 88, 94, 146 – 151, 163, 164, 166, 174, 176, 204, 252, 269, 272, 273, 302, 303, 310 arhitectura în – 172 – 174, 179, 180, 219, 220
căderea – 88, 90, 147, 160, 161, 164, 165, 176, 179, 180, 190, 193, 286
colectivizarea în – 153, 163, 164, 207, 289
diferenţele regionale suprimate în – 100, 101, 286, 287 emigraţia germană din timpul – 255, 256
exodul evreilor din timpul – 193, 256
fascismul – 102 – 104, 106 lagărele de muncă forţată în timpul – 150, 154, 168, 169, 293, 294
naţionalismul din timpul – 102 – 104
neîncrederea sovietică faţă de – 160, 161
Occidentul şi – 60, 100, 153 persecuţii în masă în timpul – 128, 129, 150 – 152, 154, 168, 169, 294
Războiul Rece şi – 51, 137, 150
sărăcia şi degradarea umană sub – 39, 40, 52 – 54, 56, 66, 68, 101, 149 – 151, 163, 164, 169, 269, 272, 279, 284, 293, 294 sistematizarea din – 157 stalinismul – 52 – 55, 94, 153 – 156, 165, 167, 207 teroarea de stat din – 39, 40, 42, 44, 45, 52, 53, 66, 87, 153, 154, 159, 160, 214, 293, 294 *Romanian Furrow* (D. Hall) 249, 289
Românii: *O scurtă istorie* (*M.* Eliade) 105 – 123, 127 Romanova, Svetlana 241, 242 romi (ţigani) 101, 104, 289, 292 discriminarea împotriva – 251 – în timpul Holocaustului 201, 251
Rousseau, Jean-Jacques 178 Rovine, bătălia de la (1395) 114, 129
Runciman, Steven 134 Rusan, Romulus 294 Rusia 80, 167, 168, 305
acţiuni subversive ale – 213 – 219, 226, 228, 243, 244, 247, 276 – 278, 283 Balcanii şi – 93, 181 Crimeea anexată de – 211, 244

dependenţa României de gazele naturale din – 91 expansionismul – 211 – 213, 217 – 219, 235, 236, 303, 304, 307
găgăuzii în – 242, 285 infrastructura Europei de Est confiscată de – 211, 214, 215 naţionalismul în – 212, 239, 297, 309
Republica Moldova şi – 283 România şi – 169, 181, 284 Ucraina şi – 224, 235, 246, 247, 283 – 285, 294, 303, 304 Ruskin, John 290 *Russia and the Formation of the Romanian National State 1821 – 1878* (B. Jelavich) 184
Saharna (mănăstire) 229 – 231 Said, Nuri 154 Salazar, Antonio 106 sârbi 114, 117, 118
Satu Mare, Pacea de la (1711) 290
Schimbarea la faţă a României (*E.* Cioran) 206, 208 sciţi 91, 107, 169 *Scânteia*, Casa Scânteii (Bucureşti) 39
Securitatea din România 42, 43, 87, 153, 154, 159, 160, 214, 294 Serbia 61, 78, 102, 188, 210, 298 influenţa rusească în – 215, 247
Islamizarea – 146 naţionalismul în – 189 Seton-Watson, Hugh 182, 185, 199
Seton-Watson, R.W. 91, 92, 199 Settembrini, Ludovico (personaj) 95 – 97
Sf. Pantelimon (mănăstire) 52 Sfânta Sofia (catedrală, Constantinopol) 73, 134
Sfântul Imperiu Romano-German 306, 307
Shultz, George 61 Sibiu (România) 265, 270 – 274 arhitectura la – 270, 271 globalizarea la – 270, 271 Sighet (Sighetu Marmaţiei) 291295
Holocaustul la – 291 – 293 Muzeul penitenciar de la – 293, 294
Sighişoara 268 – 270, 274, 275 Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei 114, 298 Sigmirean, Cornel 277 Sikorski, Radolsaw 218 Simms, Brendan 261, 305 – 307 Singapore 92
Skilling, H. Gordon 29 – 33, 35, 82
Slovacia 266, 267 Slovenia 266, 267 Snyder, Timothy 125 – 127 Solidaritatea 44

Soliman Magnificul, sultan 140, 171, 172
Soljeniţîn, Aleksandr 163 Solonari, Vladimir 194 Soluţia Finală 201, 202 South Stream (gazoduct) 217, 218, 244 n, 247 Spania 106 St. John, Robert 198 n Stalin, Iosif V. 31, 54, 56, 57, 84, 103, 150, 153 – 155, 166 – 168, 175, 222, 223, 225, 231, 241, 303
Stalingrad, bătălia de la 166, 167, 194, 202
stalinism 52 – 54, 94, 153, 154, 157, 165, 167, 179, 207 Stasiuk, Andrzej 226 statele baltice 211, 247, 266, 283 Statele Unite
— În al Doilea Război Mondial 206
Europa de Est şi – 307 intervenţia – în Balcani 63 Irakul invadat de – 60, 63, 216
Orientul Mijlociu şi – 216 Republica Moldova şi – 228 România şi – 91, 169, 304 *Station, The* (G.G. Byron) 133 Steiner, George 125 stepa eurasiatică 135 Stoica, Chivu 152 Stoker, Bram 252, 268 Storrs, Ronald 26 Stravinsky, Igor 74 SUA, politica de îngrădire a – 60
Suabia 255
Surdeşti (România) 291
şiiţi, *vs* sunniţi 63, 64 Ştefan III cel Mare, domn al Moldovei 113, 116 – 118, 175, 176, 232, 234
şvabi, *v.* România, etnici germani în –
Talbot Rice, David 133, 134 Talleyrand, Charles Maurice de 261
Târgu Jiu, penitenciar din Oltenia 152
Târgu Mureş (România) 275, 276 Târgu Neamţ (România) 267, 268 Taylor, A.J.P. 265 tătari 111, 112, 170, 171, 221 – în România 171 Teatrul Naţional din Iaşi 219 tehnologia comunicaţiilor 305, 306 tehnologie 80
comunicaţii 305 – 308 Thofil Paleologul 138 teutoni 253 Thomas, Hugh 150 Tighina 223, 227, 243 Timişoara (Temesvâr) 140 Tipova (mănăstire) 229, 232 Tismăneanu, Vladimir 108, 123 – 125, 308
Tisa (Tisza) 107, 289, 294, 297 Thequeville, Alexis de 79, 206 Tolstoi, Lev 60 *Tonio Kroger* (Th. Mann) 46 Topkapî (serai) 142 Thynbee, Arnold J. 97, 142 Tracia, traci 108, 131 Traian (hotel, Iaşi) 190, 191 Traian, împărat

roman 107, 109
Transilvania 64 n, 84, 118 – 120, 139, 140, 165, 175, 195, 203, 251 – 258, 268 – 287, 298 arhitectura în – 257, 261 etnici germani în – 255 – 257 etnici maghiari în – 255, 256, 275 – 277, 285 – 287 etnici români în – 255 Holocaustul în – 292, 293 Transnistria 83, 129, 166, 195 – 197, 201, 216, 231, 241 controlul rus al – 222 – 224, 228 – 230, 244
Holocaustul în – 202, 227, 233 invazia României în 1941 m – 225, 230
Transylvanian Trilogy, The (*M. Bănfây*) *279 – 282*
Trilogia balcanică (*O. Manning*) *77*
Tucidide 38
Tudor, Corneliu Vadim 82 turci 44, 113, 114, 129, 140, 221 – în România 170 – 172 migraţia spre vest a – 140 – 142, 297
V. şi Găgăuzia, găgăuzi, Imperiul Otoman turci selgiucizi 140, 141 Turcia 169, 181, 218 Turgheniev, Ivan 27 – 28 Türkoglu, Serin 171
Ţara Românească (Valahia) 71, 84, 99, 111, 112, 114, 116 – 119, 129, 130, 138, 139, 146, 168, 183, 184, 187, 189, 216, 258 invaziile nomade în – 130 unirea Moldovei cu – 179, 187 ţigani, *v.* romi
Ucraina 175, 186, 210, 216, 221, 224, 266, 307
criza din 2014 din – 84, 91, 167, 180, 211, 212, 218, 230, 235, 238, 244, 285 găgăuzi în – 241 Republica Moldova şi – 224, 303, 304
România şi – 181, 294, 295 Rusia şi – 224, 235, 246, 247, 283, 284, 294, 303 separatişti proruşi în – 223, 246, 247
Ulm (Germania) 255 umanism 310
Ungaria 30, 32, 61, 85, 102, 187, 203, 247, 267, 276, 303, 307 disidenţii din – 302 gazul natural rusesc în – 216 regimul autoritarist al lui Orbân 276, 285, 286, 304 regimul comunist în – 56, 302 revolta din 1956 din – 155 romii din – 251 situaţia geopolitică din – 304 Ungaria Mare 276, 277 Ungaria, Regatul 114, 116 – 118, 120, 131, 176, 299 cucerirea otomană a – 299 romano-catolicismul din –

143 unguri (maghiari) 165, 281, 297 – în România 80, 165, 255, 275 – 277, 285 – 287, 292, 304 romano-catolicism – 144, 297 Uniunea Democrată a Tătarilor Turco-Musulmani din România 171
Uniunea Europeană (UE) 94, 126, 167, 211, 215, 218, 229, 236, 238, 129, 246, 251, 262, 263.
266, 283, 295, 297, 303, 306 – 309
Agenţia pentru Drepturi Fundamentale din – 251 criza financiară din – 90, 179, 210, 248, 309
România în – 90, 229, 238, 246, 282, 283, 287 Uniunea Polono-Lituaniană 266 Uniunea Sovietică căderea – 51, 52, 193, 248 Cehoslovacia invadată de – 156
Europa de Est controlată de – 30
Finlanda şi – 214 invazia nazistă în – 194 – 196 pactul nazist cu – 85, 175 Polonia invadată de – 266 România şi – 83 – 85, 121, 122, 149, 150, 152, 153, 160, 161, 165, 166
Urda, Gheorghe 295
Varna (Bulgaria) 169, 298 Varşovia 30, 33, 44
Pactul de la – 32, 34, 63, 161, 164, 165, 167, 214, 225, 303 Vasile II Bulgaroctonul, împărat bizantin 130 Viena 33, 44, 145, 279 Congresul de la – 265 Villiers, John 290 Viscri (România) 257 vizigoţi 130
Vlad II Dracul, domn al Ţării Româneşti 115, 116, 299 Vlad III Ţepeş, domn al Ţării Româneşti 115, 116, 204, 268, 299
Vladimirescu, Tudor 121 Voicu, cneaz 298
voievozi 86, 111 – 113, 115, 135, 220, 221 Voltaire 96, 97
Waffen – SS 272
Waldeck, R.G. 57, 87
Wall Street Journal, The 62, 251
Waltz, Kenneth 38
Walzer, Michael 306
Washington Post 63 n
Watts, Larry L. 195
Weinberger, Caspar 61 White, Theodore H. 52 Wiesel, Elie 292 Wittstock, Wolfgang 257, 258 *World Restored*, A: *Metternich, Castlereagh and the Problems of*

Peace 1812 – 1822 (H. Kissinger) 258, 259
Zaharia, Serghei 241, 242 Zidul Berlinului, căderea 62, 80, 163, 211, 221, 302 Zografu (mănăstire) 52

„O carte emoţionantă, revelatoare, care ne poartă cu compasiune prin meandrele istoriei româneşti – teribil de complicată şi adesea traumatizantă. Deşi abundă în relatări tulburătoare, pe care nu le putem ignora, volumul lui Robert D. Kaplan este impregnat de speranţă şi de promisiunea reînnoirii continue”.

VLADIMIR TISMĂNEANU

„Robert D. Kaplan pune în lumină drumul excepţional pe care l-au parcurs românii – est-europenii, în general de la deceniile de despotism sovietic de după cel de-al Doilea Război Mondial către viitorul democratic, plin de speranţă, al apartenenţei la NATO şi la Uniunea Europeană. Kaplan este unic prin talentul cu care împleteşte observaţiile de natură istorică, religioasă, politică şi impresiile de călătorie cu tentă personală”.

NICHOLAS BURNS

„O lucrare de referinţă despre România – placă turnantă între Rusia şi Europa –, care îmbină strălucit analiza istorică şi previziunile geopolitice. Am învăţat ceva nou la fiecare pagină. Kaplan e un maestru”.

TOM BROKAW

Robert D. Kaplan, autor a şaisprezece cărţi de politică externă şi de călătorii, a fost inclus de două ori în „Top 100 Global Thinkers” întocmit de revista *Foreign Policy*.

Robert D. Kaplan a venit prima oară în România în anii ’70, în plin Război Rece, pe când era un tânăr jurnalist cu spirit de aventură, iar ţara era un colţ întunecat al Europei comuniste, ignorat de presa occidentală. Vizitele care au urmat, în anii ’80, în anii ’90 şi, mai recent, în 2013 şi 2014, au fost marcate de dialoguri revelatoare cu personalităţi precum Neagu Djuvara ori Horia-Roman Patapievici şi de lectura unor cărţi fundamentale din şi despre cultura română, prin intermediul cărora i-a cunoscut pe Mircea Eliade, Emil Cioran sau Mircea

Cărtărescu. Aceste întâlniri sunt completate, în ţesătura complexă a cărţii, de analiza fină a vieţii de zi cu zi, surprinsă în scene cu aer cinematografic, pe al căror fundal se proiectează fie sordide oraşe de provincie uitate de vreme, fie splendorile arhitectonice din Braşov, Iaşi sau Bucureşti.

În umbra Europei este deopotrivă memorial de călătorie, eseu jurnalistic şi analiză istorică – opera unui scriitor care, vreme de treizeci de ani, a căutat să înţeleagă destinul unei ţări şi să-şi împlinească propria vocaţie. Pornind de la istoria României, dar şi de la atenta analiză a unor ţări vecine, precum Republica Moldova. Bulgaria şi Ungaria, Robert D. Kaplan abordează subiecte mai largi, precum jocurile marilor puteri, Războiul Rece sau Holocaustul. Rezultatul este povestea unei frontiere geografice şi ideologice a continentului nostru – punct de întâlnire între marile imperii – şi o carte esenţială pentru înţelegerea crizei prin care trec astăzi Rusia şi Europa.

ISBN 978 – 973 – 50 – 5148 – 5
9 789735 051485

Fotografia de pe copetă e Emanuel Tânjală

2. Theodore H. White*, în Search of History*: *A Personal Adventure*, Harper & Row, New York, 1978, pp. 144 – 153.

1. *Vladimir Tismăneanu*, *Stalinism for AII Seasons*: *A Political History of Romanian Communism*, *University of California Press*, *Berkeley*, *2003*. [*Pentru ed. rom.*, *v.*: *Stalinism pentru eternitate*. *O istorie politică a comunismului românesc*, trad. *de Cristina Petrescu şi*

1. Gregor von Rezzori, *Memoirs of an antisemite*, introd. de Deborah Eisenberg, New York Review Books, New York, 2008, pp. 140 – 141.

1. Gregor von Rezzori, *The Snows of Yesteryear*, trad. de H.F. Broch de Rothermann, Knopf, New York, 1989, p. 16. [Pentru ed. rom., v. *Zăpezile de altă dată*. *Portrete pentru o autobiografie pe care nu o voi scrie niciodată*, trad. de Sanda Munteanu, Humanitas, Bucureşti, 2013 (n.tr.).]

1. Maniu, împreună cu liderul liberal Constantin Brătianu, s-a opus dorinţei lui Antonescu de a înainta cu armata dincolo de Basarabia, în Transnistria. Dacă Antonescu le-ar fi ascultat sfatul, mulţi ovrei ar fi fost salvaţi, iar soarta României postbelice ar fi putut fi mai blândă. Însă nici Maniu nu era perfect. Ardelean de origine, acesta avea resentimente faţă de evreii transilvăneni, pe care-i considera promaghiari. În 1937, Partidul Naţional Ţărănesc a încheiat o alianţă electorală cu Garda de Fier fascistă. Dar, într-o eră în care Occidentul părea dezinteresat de Europa Centrală şi de Est, singura dezbatere în România era dacă să te alături lui Hitler sau lui Stalin. Charles King, *The Moldovans*: *România*, *Russia*, *and the Politics of Culture*, Hoover Institution Press, Stanford, CA, 1999, p. 94; Radu Ioanid, *The Holocaust în România*: *The Destruction of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime*, *1940 – 1944*, Ivan R. Dee, Chicago, 2000, p. 292; I Jennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*: *Ion Antonescu and His Regime*, *România 1940 – 1944*, Palgrave Macmillan, New York, 2006, pp. 32 – 33 şi 75 [pentru ed. rom., v. *Aliatul uitat al lui Hitler*. *Ion Antonescu şi regimul său*. *1940 – 1944*, trad. de Delia Răzdolescu, Humanitas.

2. La rândul său, Tismăneanu parafrazează opinia istoricului literar Adrian Marino, pe care îl numeşte „unul dintre puţinii intelectuali

1. Mircea Eliade, *ibid.*, pp. 28 – 31 [ed. rom. cât., pp. 245 – 248 (n.tr.) l; Alexandru V. Diţă, *Marele Mircea Voievod*, Editura Academiei, Bucu